

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 51.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

51.

SZERKESZTI

**DOBI EDIT
HOFFMANN ISTVÁN
TÓTH VALÉRIA**

DEBRECEN, 2013

**A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA**

© *Dobi Edit, Hoffmann István, Tóth Valéria, 2013*
© *Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2013*

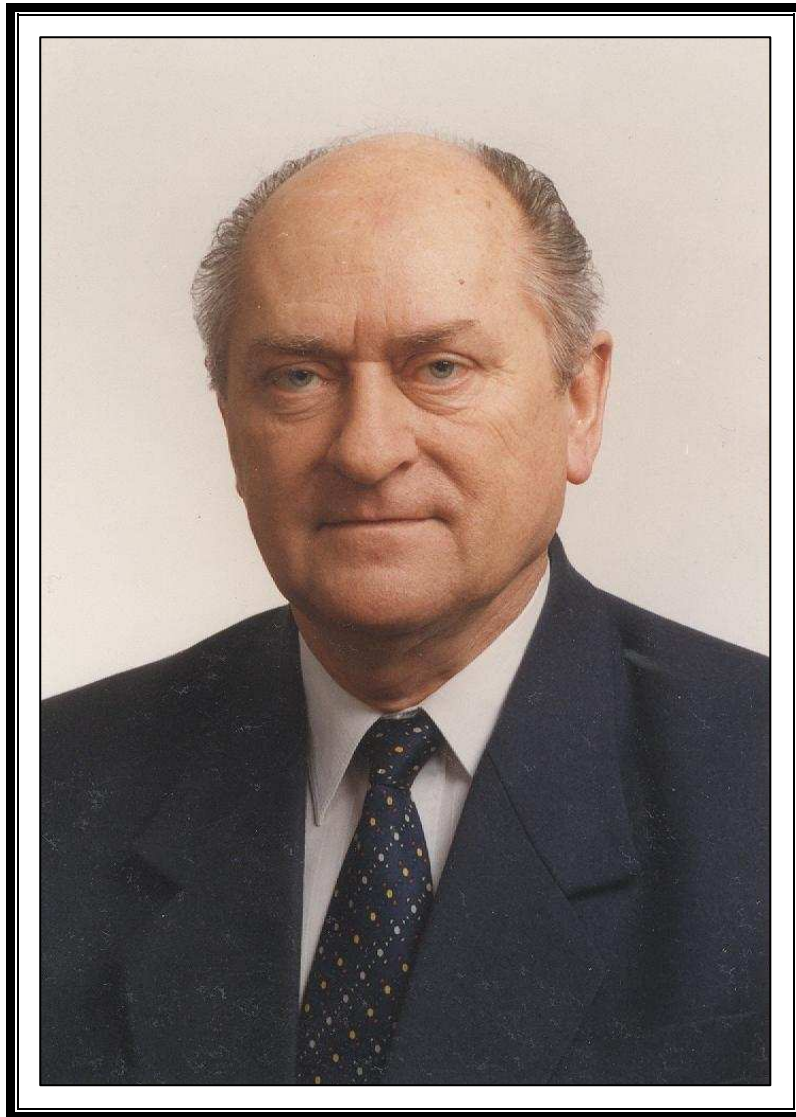
Internet: <http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/51>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. sokszorosító üzemében.

**Búcsú Nyirkos Istvántól
(1933–2013)**

Gyászbeszéd Nyirkos István ravatalánál

I.

Tisztelt Professzor Úr, kedves Pista Bácsi!

Gyorsan és váratlanul jött a hír. Felfoghatatlan. Lehetetlen. Hiszen mindig is itt voltál velünk. Mióta eszünket tudjuk. Láttunk a tanszéken, a professzori klubban. Mindig kaptunk Tőled néhány jó szót. Biztattál bennünket. Erőt adtál nekünk. Nem lehet, hogy most itt hagyj bennünket.

Egyáltalán, mi lenne az egyetem Nélküled? Mert mi csak szürke munkások vagyunk benne, de az egyetem attól egyetem, hogy Te és néhány hozzád hasonló szellemi nagyság itt vagytok. Ti vagytok az egyetem. A többi csak rideg fal, érzéketlen és tudattalan. A Te jelenléted az a szellemi erő, mely fényt, értelmet, tudást és melegséget áraszt a falakon belül. A kollegák, tanítványok, hallgatók, mi mind azért megyünk oda minden nap, mert Te ott vagy. Hogy holnap már nem jössz? Ezt nem hisszük el. Mindig is ott voltál. Nekünk ezután is ott leszel. Eddig a szemünkkel láttuk jelenléted, ezután a szívünkben érezzük majd. A szellemened nem múlik el. Minden tanterem, iroda magán viseli a kezéd nyomát. A kollegák, tanítványok, hallgatók magukkal vitték bölcsességed és tanításod. Példaként tartunk meg szívünkben.

Ma eljöttünk ide mindnyájan, hogy még egyszer, utoljára Veled lehessünk. Nem akarjuk elhinni, hogy ez az utolsó találkozás. Itt vannak a tanítványaid, kollegáid, ismerőseid. Mindenki. Mert mindenki ismert, tisztelt és szeretett Téged. Mindenkivel jó voltál és segítőkész. Mióta az eszünket tudjuk, itt voltál velünk, és számíthattunk Rád. Felsajdul a lelkiismeretünk: tudtunk-e mi is adni Neked valamit cserébe?

Megrendülve állunk itt előtted, megpróbálunk számot adni arról, hogy méltóak maradunk Hozzád. Megpróbálunk számot adni arról, hogy megtanultuk és minden nap alkalmazzuk azt a rengeteg bölcsességet, amit Tőled kaptunk. Haláloddal az egyetem falai is megrendültek. Hogyan visszük tovább Nélküled ezt a súlyos és hatalmas építményt?

Egy olyan példakép munkája és szellemi nagysága előtt tisztelgünk most, melyre csak nagyon kevés példa van. Nyirkos István professzor egyetemi éveivel együtt hat évtizedet töltött el az egyetemen. Hat évtizeden keresztül formálta

és óvta a Kossuthot. Kimondhatatlanul sok idő. Erre áldozta egész életét. Életműve a mostani egyetem. Egyike volt azon nagyságoknak, akik megőrizték nekünk az évtizedek értékeit. Igazi nagy ívű tanáregyéniség volt. Utolérhetetlen szimbóluma a jónak és a jó cselekedeteknek. Mindenki szerette és tisztelte. 1933. augusztus 1-jén született Sátoraljaújhelyen. 1955-ben diplomázott a KLTE magyar nyelv és irodalom tanári szakán. A Magyar Nyelvtudományi Tanszékre kapott tanársegédi kinevezést. Az oktatói ranglétrát lelkiismeretesen végigjárva 1995-ben az MTA doktora lett, professzorrá nevezték ki.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem fénykorában, 1984-től 1987-ig a Bölcsészettudományi Kar oktatási dékánhelyettese volt, majd 1995-től 1998-ig a KLTE általános és oktatási rektorhelyetteseként dolgozott.

Elszakíthatatlan szálak fűzték Finnországhoz. Évtizedeken keresztül erősítette a két rokon nép kapcsolatát és barátságát, elősegítve ezzel később számos debreceni kollega szakmai munkásságát. 1963-tól 1967-ig a Helsinki Egyetem magyar nyelvi lektoraként működött. Ezen évek alapozták meg fennsíkizikai munkásságát. Számos több kiadást megért tankönyv és szótár szerzője. 1969-ben ennek elismeréseként megkapta a Finn Fehér Rózsa Lovagrend I. fokozatát. 1987-től 1993-ig kultúrdiplomáciai feladatokat látott el Helsinkiben. A Magyar Kulturális és Tudományos Központ Igazgatója volt, nagykövetségi I. osztályú tanácsos. Az ő diplomáciai munkásságának köszönheti létét a jyväsksyläi Kodály Központ, a Finn Hungarológiai Tanács, a finnországi Magyar Kulturális Képviselet, az észtsországi Hungarológiai Központ.

Nyirkos István professzor úr szerteágazó eredményes tevékenységének elismeréseként hatvanadik születésnapján már záporoztak a díjak és elismerések. 1993-ban megkapta a Finn Akadémia emlékérmét, a Finn Oroszlánrend Parancsnoki Fokozatát, a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét. Nem sokkal később, 1998-ban Bocskai Díjban részesült.

Tagja volt a Finnugor Társaságnak, a Finn Irodalmi Társaságnak, a Kalevala Társaságnak, a Finnugor Kongresszusok Nemzetközi Bizottságának.

Szellemi nagyságát, az irányába megnyilvánuló abszolút és korlátlan elfogadást, bizalmat és szeretetet jelzi az, hogy egyetemi és diplomáciai megbízatásán túl elnöke volt a Csokonai Színház Nívódíj Bizottságának, a DEAC sportklubnak. A KLTE Baráti Kör az ő elnöksége alatt virágzott fel.

Mindezt nem kötelességből tette, teljesítette, hanem azért, mert mindez saját személyes szívügye volt. Olyan művet hagyott nekünk, melynek nem érhetünk a nyomába. De örök kötelességünk marad, hogy méltóak maradjunk ahhoz, amit ránk hagyott. Örök kötelességünk marad, hogy óvjuk a tüzet és melegséget, melyet az egyetem falai között ránk hagyott.

Arany János szavaival:

Nem hal meg az, ki milliókra költi

Dús élete kincsét, ámbár napja múlt;

Hanem lezárván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Tisztelt Professzor Úr, kedves Pista Bácsi! Emlékezünk Rád, és próbálunk méltóak maradni Hozzád. Megpróbálunk méltóak maradni eszményedhez. Nyugodjál békében.

GAÁL ISTVÁN

II.

„Látjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk, isa pur es homu vogymuk.” — hallottam tőled, kedves Pista bácsi, negyvenegynéhány évvel ezelőtt egy nyelvtörténeti órán legrégebbi magyar nyelvű szövegünk első sorait. S most én mondom e szavakat — a régi szónokhoz hasonlóan — a Te poraid fölött.

„Isa es nüm így ember múlhotja ez vermüt”, azaz: Egyetlen ember sem kerülheti el a sírgödört — folytatta gondolatát jó nyolcszáz évvel ezelőtt a szónok, s valóban, újra és újra át kell élnünk azt, hogy a halál azokat is elragadja tőlünk, akiket nagyon szeretünk, akiket nagyon sokan szeretnek. Nyirkos István ezek közé az emberek közé tartozott.

Több mint hat évtizede annak, hogy Debrecenbe került, a Kossuth Lajos Tudományegyetemre, amely egész tanári, tudósi pályájának otthont adott. De ő mindig meleg szívvel emlékezett arra az első 18 esztendőre is, amit szülővárosában, Sátoraljaújhelyen töltött. A népes család, a Hegyközben tett kirándulások, a reggeltől estig tartó nagy focijátékok soha nem halványuló élményeket adtak számára. Újhely — ahogyan ő emlegette — később sem kérhetett tőle olyat, amit ne teljesített volna: előadást tartott, zsűriben szerepelt, ismeretterjesztő cikket írt, anyanyelvi múzeumot szervezett; segített ott és azzal, amikor és amivel segíthetett.

Aligha véletlen, hogy Nyirkos István tudományos pályájának az indulása is ehhez a vidékhez kötődik: doktori értekezését és számos ifjúkori tanulmányát az abaúji nyelvjárásról írta. A pályakezdés tudományos tematikáját emellett erősen meghatározták a debreceni tanszéki hagyományok is: a Csúry Bálinttól megalapított népryelvkuató iskola és a Bárczi Gézától még debreceni professzorsága alatt elindított tájszótár munkálatai, amelynek Nyirkos István fiatalon a részese

lehetett. A nyelvjárásokkal való foglalkozás a nyelvtudománynak a leginkább emberközeli ágai közül való, hiszen e munka sikere azon áll vagy bukik, hogy a nyelvtudós hitelesen tudja-e megszólaltatni forrásait, magukat az embereket. És Nyirkos Istvánnak megvolt ehhez a kellő érzékenysége, aminek a fő forrása a másokkal szembeni nyitottsága, az emberek iránt megnyilvánuló őszinte érdeklődése volt. Nemcsak ahhoz volt szinte csodálatra méltó adottsága, hogy kiválóan alkalmazkodjék beszédpartnereihez — legyenek azok egyszerű kétkezi munkások, orvosprofesszorok vagy államférfiak —, hanem mély empátiával átélve gondolataikat, örömeiket azonosulni is tudott mások sorsával.

Ez a mély humánus vezetete tanári munkájában is. Nyirkos István oktatási palettája hallatlanul sokszínű volt, s erre nem pusztán a viszonylag kis létszámú tanszék működése kényszerítette rá, hanem saját széles körű nyelvészeti érdeklődése is motiválta: ebben is megnyilvánult személyiségének az a vonása, hogy mindig az élet teljessége vonzotta. Ha tanított, nemcsak tanár volt, ha tanulmányt írt, nemcsak tudós kutató volt, hanem egyúttal mindig teljes ember is. Hallgatóira sem mint diákokra tekintett csupán, hanem egyenrangú partnerként kezelte őket, ezzel is hangsúlyozva, hogy az emberi kapcsolatoknak másféle formája nem is létezik a számára. Szinte a zsigereiben hordta mélyen demokratikus szemléletét, a sikeres tanári munkának is az egyik legfontosabb alapját: az emberi egyenlőség mindenek felett való fontosságának tudatát. Humánusát, háttartalan jóindulatát, segítőkészségét hallgatói sokra tartották, és viszonzták: ki azzal, hogy az általa hirdetett tárgyakat választotta, ki azzal, hogy szakdolgozatát az ő vezetésével készítette, vagy éppen úgy, hogy a bölcsészkar legnépszerűbb tanárává választották.

Kutatási témáit is a gazdagság, sokszínűség jellemezte. Figyelmét, érdeklődését főképpen azok a témák kötötték le, amelyek a nyelvi rendszer határterületeit érintették, a nyelv változásának kevésbé gyakori eseteihez kapcsolódtak, s mint ilyenek másokat alig foglalkoztattak. Legtöbb írása a magyar nyelvtörténet kérdéseit, különösképpen a hangok történetét tárgyalta. Önálló könyvekben dolgozta fel a magyar szavak hangsorába másodlagosan bekerülő magán-, illetve mássalhangzók történetét. Ezekben a részletekben is a nyelv egészét látta: az empirikus vizsgálatok munkáiban elméleti következtetésekkel fonódtak össze. Jó néhány írásában foglalkozott emellett a magyar grammatika- és szótörténet, a szociolingvisztika, a névkutatás kérdéseivel, sőt nem egy szellemi kirándulást tett a leíró nyelvtan, a stilisztika, az általános nyelvészet területére is.

Tagja volt számos hazai és külföldi tudományos társaságnak és testületnek: többek között a Finnugor Társaságnak, a Finn Irodalmi Társaságnak és a Kalevala Társaságnak, dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaság különféle bizottságaiban. Tagja volt a Magyar Nyelvjárások szerkesztőbizottságának, és széleskörű nemzetközi, főleg finn- és észtországi kapcsolatait felhasználva segítette egy jó évtizeddel ezelőtt az Onomastica

Uralica című periodika elindulását, s a folyóirat szerkesztőbizottságának elnöki tisztét is betöltötte.

Tudományos témái között jelentős helyet foglalnak el a fennisztikai tárgyú dolgozatai is. Itt a nyelvészeti kérdések mellett többek között népköltészeti, zene-tudományi problémaköröket is érintett: különösen sokat tett a finnek nemzeti eposzának, a Kalevalának a magyarországi népszerűsítéséért. Fennisztikai munkásságát az 1960-as években a Helsinki Egyetem magyar nyelvi lektoraként alapozta meg. Több tankönyvet adott a finnországi magyar szakos hallgatók kezébe, és kiemelendő különösen gazdag magyar–finn szótárírói tevékenysége is, amelyben kiváló finn nyelvismeretét és lexikológiai-lexikográfiai tudását kamatoztatta. Alkotói termékenységét általában is jelzi, hogy összesen 20 önálló munkát és csaknem 200 tanulmányt tett közzé.

A magyar–finn kapcsolatokat Nyirkos István nemcsak tanárként és tudósként szolgálta és ápolta lankadatlan lelkesedéssel, hanem a közélet számos más színterén is: testvérvárosi kapcsolatokat segített életre, delegációkat vezetett, tolmácsolts, fordított, és még sorolhatnánk hosszan, mi mindent tett ezen a téren. Ilyen irányú tevékenységét a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ igazgatójaként végzett munkája koronázta meg 1987 és 1993 között. A hivatalos titulus szerint nagykövetségi I. osztályú tanácsosi rangban teljesített szolgálatot, a valóságban azonban a magyar kultúra „rendkívüli” nagykövete volt Finnországban. Tevékenysége, kapcsolatai révén számos hazai intézmény, település gazdagodott kulturális és szellemi téren egyaránt. E kultúrdiplomáciai küldetésben kiteljesedhetett Nyirkos István sokszínű műveltsége, a más tudományok és művészetek, a sport és a közélet számos területe iránt mutatott fogékonysága és nyitottsága. E munka során nemcsak egymással ismertette meg a két kultúra kiváló képviselőit, hanem életre szóló barátságokat kötött zenészekkel, képzőművészekkel, színházi és filmes szakemberekkel, a gazdaság és a közélet szereplőivel.

Nyirkos tanár úr nemcsak a finn–magyar kapcsolatoknak volt hatékony katalizátora, hanem Debrecen egyetemi életének is. Legendásan jó baráti és kollegiális kapcsolatai révén s nem utolsósorban a DEAC elnökeként már abban az időben is az Universitas szellemét képviselte, amikor Debrecen egyetemeit még valódi és szimbolikus fal is elválasztotta egymástól. Figyelme már akkor is elkísérte pályáján egykori hallgatóit, amikor pályakövető rendszerről még nem is hallottunk. Ezt a tevékenységet intézményesítette valamelyest a KLTE Baráti Körének egykori elnökeként. Hallgatóira, kollégáira mindig bőséggel volt ideje: nemcsak a szakmai problémáikat hallgatta meg, és igazította el őket bölcs iránymutatással, hanem minden más gondjukra is érzékenyen reagált. A fiatalabb kollégákat, a doktori hallgatókat utánozhatatlan tapintattal segítette munkájukban, hol egy, az otthoni könyvszekrény kimeríthetetlen polcairól ajándékba hozott, egyébként már megszerezhetetlen kiadvánnyal, hol mély empátiát tükrö-

zõ érdeklõdésével, vagy éppen soha nem tolakodó, ám mindig jól esõ, megnyugtató tanácsaival.

Sokan, nagyon sokan vagyunk, akiknek Nyirkos tanár úr a pályáját egyengette, jó szóval, önzetlen támogatással. Viszonzást ezért soha nem várt, és nem is nagyon engedett nekünk. Hálaképpen most már csak annyit tehetünk, hogy lehajtott fejjel kísérik el utolsó útjára, s búcsúzunk el tõle:

Kedves Nyirkos tanár úr, drága Pista bácsi, nyugodj békében!

Vigyázó, biztató tekintetedet örökké magunkon érezzük, és emlékedet jó szívvel megõrizzük.

HOFFMANN ISTVÁN

Nyirkos István tudományos és publicisztikai munkássága (2003–2013)*

Önállóan megjelent művek:

1. *Suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. Juva, Werner Söderström Osakeyhtiö, 2004. 789 lap.
2. *Suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. Negyedik kiadás. Helsinki–Juva, Werner Söderström Osakeyhtiö, 2006. 791 lap.
3. *Suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. Juva, Werner Söderström Osakeyhtiö, 2009. 963 lap.

Tanulmányok:

1. Väinö Kaukonen a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. *Ethnica* 6/3 (2004): 115–116.
2. Elias Lönnrot életpályájáról (1802–1884). *Ethnica* 6/3 (2004): 116–119.
3. A hangsúlynak a hangváltozásokban játszott szerepéről. In: CSEPREGI MÁRTA–VÁRADY ESZTER szerk., *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára*. Uralisztikai Tanulmányok 14. Budapest, 2004. 295–298.
4. Kommunikáció beszéd nélkül. *Széphalom*. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 14 (2004): 283–289.
5. Der in Arbeit befindliche Sprachatlas der ungarischen Mundarten in Rumänien. *Finnish-ugrische Forschungen* 88 (2004): 339–343.
6. Búcsú Mező Andrásról. *Magyar Nyelv* 100 (2004): 120–121.
7. Mező András (1939–2003). *Magyar Nyelvjárások* 42 (2004): 222–227.
8. András Mező (1939–2003). *Onomastica Uralica* 5 (2007): 76–82.
9. A hangsúly nyelvtörténeti szerepéről. In: HASSELBLATT, CORNELIUS–KOPONEN, EINO–WIDMER, ANNA szerk., *Lihkkun lehkos! Beiträge zur Finnougristik aus Anlaß des sechzigsten Geburtstages von Hans-Hermann Bartens*. Veröffentlichungen Societas Uralo-Altaica 65. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2005. 249–255.
10. Kivételek voltak-e a tövéghangzók a finnugor alapnyelvben? *Széphalom*. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 15 (2005): 295–297.
11. A mai finn nyelvművelésről. *Magyar Nyelvőr* 129 (2005): E/54–58.
12. Korai jövevényszavaink szerzetlen véghangzóiról. *Nyelvtudományi Közlemények* 102 (2005): 226–230.

* Nyirkos István 2003 előtt megjelent tudományos és publicisztikai munkáinak jegyzéke megtalálható a 70. születésnapjára megjelentetett köszöntőkönyvben: *Magyar Nyelvjárások* 41: 19–31.

13. A szaknyelvek formalizáltsági fokáról. In: MÁRTONFI ATTILA–PAPP KORNÉLIA–SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2006. 189–191.
14. A hangsúlyviszonyok és a becéző keresztnevek. In: GALGÓCZY LÁSZLÓ–VASS LÁSZLÓ szerk., *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2006. 288–290.
15. Adalékok a finnországi magyartanításhoz. *Hungarológiai Évkönyv* 7 (2006): 125–130.
16. Lisäys unkarilais-suomalaisten musiikkisuhteiden historiaan. In: TUOMAS EEROLA szerk., *Musica viva! Matti Vainion juhla kirja. Festschrift for Matti Vainio*. Helsinki–Jyväskylä, Minerva, 2006. 345–347.
17. Tünődés a kihalt nyelvekről. *Széphalom*. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 16 (2006): 135–143.
18. Levél 1956-ról Laczkó Andrásnak. *Magyar Jövő* 14/3 (2006): 7–8.
19. Kiegészülés a magyar nyelvben. *Széphalom*. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 17 (2007): 431–434.
20. A szuppletivizmus a magyar nyelvjárásokban. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai szimpozion*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely, 2007. 194–198.
21. Zárószó az Édes Anyanyelvünk Országos Verseny döntőjéhez. *Hírlevél* 43. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Sátoraljaújhely, 2007–2008. 11–12.
22. A földrajzi nevek névalkotásának morfológiai jellemzői. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3 (2008): 153–163.
23. Az irányhármasságról és a névszói ragrendszerről (a magyarban és az uráli nyelvekben). In: BÜKY LÁSZLÓ–FORGÁCS TAMÁS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 5. Szeged, JATE Press, 2008. 157–163.
24. A kisebbségi nyelvek oktatásának támogatási formái és szükségessége a finnugor (uráli) nyelvek körében. *Acta Hungarica* 18 (2007): 27–33.
25. Százhatvan éves a finn Kalevala. *Ethnica* 10/4 (2008): 109–110.
26. Kivételem nélküli volt-e ősi szavainkon a tövéghangzó? *Magyar Nyelvjárások* 47 (2009): 111–117.
27. A finn helynevek morfológiai jellegzetességeiről (magyar–finn egybevetésben). *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4 (2009): 9–15.
28. A névvariánsok identifikációs jellemzői a hivatalos névadásban. In: P. LAKATOS ILONA–SEBESTYÉN ZSOLT szerk., *Emlékkönyv Mező András tiszteletére*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 2010. 103–107.

29. A magyar hangrend a toldalékok felől nézve. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE–FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 6.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2011. 177–180.
30. A névrövidülés hangszerkezeti és egyes morfológiai típusai a magyar helynevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8* (2012): 133–139.
31. Évtizedek a folklór debreceni világában. Ujváry Zoltán professzor 80. születésnapjára. *Ethnica 15/1* (2012): 4–5.

Bírálatok, ismertetések:

1. Egy új modern magyar nyelvtörténetről. (Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk.: Magyar nyelvtörténet). *Nyelvtudományi Közlemények 101* (2004): 224–240.
2. Sirkka Paikkala: Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäytännön modernisoitumisen 1850-luvulta vuoteen 1921. *Magyar Nyelvjárások 43* (2005): 149–153.
3. Friss szellők Észtország felől [Bereczki Urmas: Észtország című útikönyvről]. *Finnugor Világ 11/4* (2006): 39–41.
4. Sirkka Paikkala: Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäytännön modernisoitumisen 1850-luvulta vuoteen 1921. *Onomastica Uralica 5* (2007): 83–88.
5. Elekfi László–Wacha Imre: Az értelmes beszéd hangzása. Mondatfonetika. Kitekintéssel a szövegfonetikára. *Magyar Nyelvjárások 45* (2007): 111–117.
6. Benkő Loránd: Magyar nyelvtudósok a XX. században. *Magyar Nyelvjárások 49* (2011): 157–164.
7. Boda István Károly–Porkoláb Judit: A hipertext paradigma a szövegban és a stílusban. *Magyar Nyelvjárások 51* (2013): 208–212.

HLAVACSKA EDIT

A középkori források személyjelölő szerkezeteinek névszociológiai értéke*

TÓTH VALÉRIA

A régi magyar nyelv személyneveit az írott források közvetítik számunkra, ezért közvetlenül tanulmányozható formában előttünk csupán az írásbeli névhasználat áll. Az írásbeliség persze szükségszerűen tükrözi valamilyen módon a szóbeli névhasználatot, ám ezen túl van néhány további fontos összetevője is, amelyek az írásbeliség autonóm síkjába illeszkednek bele. A személynévtörténet részleteivel foglalkozó kutatót természetesen nem az írás érdekli elsősorban (bár az mint közvetítő közeg ugyancsak sok fontos információt rejt számára is), hanem azt tekinti fő céljának, hogy a források mögött rejlő nyelvi valóságot, az élő névhasználatot megismerje. Minthogy ehhez viszont csakis az írott forrásokon keresztül vezethet az út, mindenekelőtt azokat az eljárásokat, módszereket, szabályokat kell feltárnunk, amelyek az élő, beszélt nyelvi formák rögzítését irányították, hiszen ezek révén lehet esélyünk az írott forma mögötti szóbeli névhasználatot fölfejtetni. Ezáltal ismerhetők meg azok a jelenségek is, amelyek az írásbeliség autonóm síkját alkotják.

Az oklevelek lejegyzői — efelől aligha lehetnek kétségeink — mindenkor az adott személy megjelölésére ténylegesen használatban lévő elnevezéseket rögzítettek (erre vonatkozóan lásd pl. BENKŐ 1949b: 253), de mindezt az oklevélírás normáihoz, törvényszerűségeihez igazodva tették.¹ Jelentkezik ez a kettősség egyrészt a jellegzetes latin nyelvű személyjelölő szerkezetek formai megoldásai-

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹ BENKŐ LORÁND ezt a gondolatot úgy fogalmazta meg, hogy az írott források személyjelölő formái „bár magukban rejtik az élő nyelvben használt személyneveket”, azoknál jóval bővebbek; és az írásbeliség — azzal összefüggésben, hogy célja (vagyon, tulajdonjogi stb. okok miatt) a pontos meghatározás — nagy gondot fordít az egyén leszármazásának, hovatartozásának és tiszttségének a megjelölésére, vagyis az „egyelemű” nevéken kívül az egyéneket más nyelvi elemek felhasználásával is megjelöli (1949a: 9). A többnevűség persze nem az írásbeliség törekvéseiben gyökerezik, erre ugyanis a szóbeli névhasználatban is természetes igény mutatkozik, az írás ezt az igényt legfeljebb fölerősíti, vagy éppen más aspektusait helyezi előtérbe például azzal, hogy némelyeknél jobban törekszik több névfajta és névforma egyidejű rögzítésére, míg másoknál beéri kevesebbel is (s mindez megint csak igen sok külső körülménytől függ).

ban, és megfigyelhetjük másrészt a latin szerkezetekben szereplő személynévi elemek megformáltságában is. Mindez azt is jelenti tehát, hogy a források szövegében ránk maradt adatok a maguk írott nyelvi valóságában nem azonosíthatók közvetlenül a beszélt nyelvi névformákkal.² Az ugyanakkor, hogy a latin írásbeliség „rideg formáiból” a magyar nyelvben egykor élt alakokat kihámozzuk, azaz a személynévi adatok nyelvhasználati értékét megállapítsuk, nemcsak önmagában véve fontos feladata a történeti személynév kutatásnak (vö. BENKŐ 1949b: 247, 253, FEHÉRTÓI 1982: 44, N. FODOR 2010a: 21), hanem előfeltétele ez a személynévek további (pl. az etnikai rekonstrukciós eljárásokban való) felhasználásának is (vö. HOFFMANN 2007: 18).

Mivel a források személyjelölő szerkezetei önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy a korabeli beszélt nyelv névhasználatát általuk megismerhessük, a történeti személynév-szociológiai vizsgálatok során azokból az alapvető tényezőkből célszerű kiindulnunk, amelyeket a névelméleti ismereteink alapján ma ebben a tekintetben meghatározónak tarthatunk. Ehhez a tudásanyaghoz mérhetőek aztán maguk az írástények, s a két szempont együttes mérlegelésével megítélésem szerint jó esélyeink lehetnek a források személynévhasználatára mögött rejlő tényleges névhasználati szokások — még mindig csak nagy vonalakban történő, de legalább a körülményekhez képest megnyugtató — feltárására, az egyes, a korábbi kutatások által megrajzolt mozaikdarabkák összeillesztésére.

1. A források személyjelölő szerkezeteinek típusai

1.1. A személynévadás és személynévhasználat általános, kognitív-pragmatikai természete folytán lehetnek arról fogalmaink, hogy a személyek milyen módon kapják a neveiket, s az egyes személyjelölésre használatos névfajták milyen funkcionális értékkel rendelkeznek: azaz mik azok a nyelven kívüli tényezők, névadási körülmények, amikre figyelemmel vagyunk akkor, amikor valakit névvel megjelölünk. Az általános tapasztalataink alapján tudjuk, hogy mindenkihez több személynév fajta is hozzárendelődhet részint a születésekor, részint azt követően az élete során bármikor. Ezek között vannak olyanok, amelyek csupán azonosító-referáló funkciót látnak el; míg mások arra szolgálnak, hogy az illető személyt valamely jellegzetes sajátossága alapján jelöljék meg (ez sokféle szemantikai jegy lehet: külső vagy belső tulajdonság, lokális jellemző, foglalkozás stb.); de kiemelhetők tulajdonnévi elemmel az egyén kapcsolati vagy nexusviszonyai is. Ezekén túl igen gyakori, hogy az illető egyént valamilyen érzelmi viszonyulást kifejező, affektív szerepű névformával is megjelölik a névközösség

² Arra, hogy a középkori írott források névhasználatára és a beszélt nyelvi névhasználat között feltétlenül különbséget kell tennünk, a nemzetközi szakirodalom is felhívta a figyelmet (vö. pl. VAN LANGENDONCK 2007: 259).

tagjai.³ Aligha tévedünk sokat, ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az írott források személyjelölő szerkezeteiben is azokat az alapnévfajtákat kell keresnünk, amelyekkel a személyekre általában utalni szokás. A másik előfeltevésünk pedig emellett az lehet, hogy a források bizonyosan nem rögzítettek olyan neveket, amelyek az élő névhasználatban ne szolgáltak volna az illető személy megjelölésére. Ez az eshetőség ugyanis ellentmondana minden fontos feltételnek: a források jogi szerepének éppúgy, mint benne a személyek pontos és hiteles azonosítására irányuló követelménynek.⁴

Azt pedig, hogy a valóban használatban lévő személynévformákat milyen módon rögzítették az oklevelekben, a latin nyelvű oklevélírói gyakorlat normái, szabályai kötötték meg, amelyeket a jellegzetes személyjelölő sablonok használatában érhetünk tetten. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk ugyanis azt a körülményt, hogy az oklevelek szerzői (lejegyzői, fogalmazói, kompilátorai) latin nyelvű írásműveket kívántak létrehozni, a latin nyelvű szöveg természete pedig azt igényelte, hogy e szövegek fogalmazói a magyar, illetve részben vagy egészen latinra fordított vagy latinosított névformákat — az írás autonóm síkjához igazodva — latin nyelvi eszközökkel illesszék be (SZENTGYÖRGYI 2010: 33, 42). Az oklevelek személyjelölő szerkezetei tehát egészükben véve latin nyelvűek, latin nyelvű szerkezetsablonokból állnak, amelyekbe konkrét személynévformák vannak befoglalva, s ezek a személynévformák vulgáris nyelvű elemek, illetőleg a befogadó anyaszöveghez igazítva latinra fordított, latinizált alakok egyaránt lehetnek. Mindenkor szem előtt kell tartanunk tehát az értékelésükkor azt, hogy ezek a szerkezetek nem azonosíthatók magukkal a személynevekkel, csupán azok írásbeli rögzítésére szolgáló eszközöknek tekintendők.⁵

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a személyek azonosítására szolgáló személynévfajtákat milyen jellegzetes latin szerkezetsablonokkal rögzítik az oklevelek lejegyzői, s ezek mögött milyen élő névhasználat húzódhat meg.⁶ A névszociológiai vizsgálat során azonban nem a szerkezetek latin nyelvű elemeiből indulok ki, ahogyan azt a szakirodalom többnyire teszi (és ebből is adódóan

³ A személynévfajták kognitív-pragmatikai szemléletű leírását végezte el nemrégiben HOFFMANN ISTVÁN (2008). Az itt alkalmazott fogalomkészlet ehhez az elméleti kerethez igazodik.

⁴ Az más kérdés, hogy az írásbeliségben használt elemek személynévi státuszának megítélésében lehetnek viták, ennek összetett problematikájára a későbbiekben részletesen is kitérek majd.

⁵ Ebben a kérdésben a névtörténet kutatói megítélésem szerint igen gyakran hibásan járnak el akkor, amikor ezekről a szerkezetekről mint személynevekről beszélnek, s például azok „névszerűségében” igyekeznek fokozatokat elkülöníteni (vö. pl. FEHÉRTÓI 1965: 427, SLÍZ 2009: 296, 2011a: 198).

⁶ A magyar nyelvtörténeti kutatásokban ismereteim szerint BENKÓ LORÁND volt az, aki elsőként alkalmazta konzekvensen — egy másik forrástípus, a korai szövegemlékeink nyelvi magyarázata kapcsán — azt az alapvető tételt, hogy az írástények nem azonosak a nyelvvel, s ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a korabeli beszélt nyelvhez, az írott szövegek hangzós formáját kell mindenekelőtt rekonstruálnunk (1980, főképpen 44–53).

téves szemlélettel, félreérthető módon „*filius-os*”, „*dictus-os*” stb. „nevek”-ről beszél),⁷ hanem abból, ami a szóbeli névhasználattal közvetlenebb kapcsolatot tart fenn: azok a névfunkciók szolgálnak a tipizálásunk alapjául, amelyeket a latin nyelvi szerkezetek kifejezni hivatottak. A vizsgálataink középpontjában az egyes konkrét szerkezetsablonok állnak, s elsősorban arra vonatkoznak a kérdésfelvetéseink, hogy milyen latin grammatikai, lexikális elemek felhasználásával realizálódnak a középkori forrásokban a személyek rögzítésére irányuló oklevélírói törekvések.

1.2. Mindenekelőtt arra a szembetűnő körülményre kell felhívunk a figyelmet, hogy a latin nyelvű oklevelek személyjelölő szerkezetsablonjainak középpontjában — úgy tűnik — nem állhat az adott személy megnevezésére használatos névformák bármelyike. Az olyan szerkezetek, mint például az 1288: *Andreas dictus Chuna* (ÁSz. 209), 1290: *Johannes dictus Chouka* (ÁSz. 421), 1290: *Petrus dictus Ruh* (ÁSz. 684) stb. azt mutatják, hogy a többnevűség viszonyai közepette az egyes névformák használati értékében jól megragadható különbségek lehettek a korai ómagyar korban is. Arra ugyanis, hogy míg a *Johannes dictus Chouka* felépítésű szerkezetek teljesen szokványosak, a *Chouka dictus Johannes* típusúak viszont lényegében hiányoznak az oklevelekből, megítélésem szerint a nevek közötti presztízskülönbségek adhatnak magyarázatot. Ez azt jelenti, hogy az oklevélírókat a megjelölendő személy egyidejűleg használatos különböző elnevezései közötti választásban az a fajta presztízsz vezethette, amely közvetlenül a nevek használatában nyilvánul ugyan meg, de mögötte elsősorban nem nyelvi, hanem inkább kulturális tényezők s azok presztízsbeli különbsége húzódtott meg. A *Johannes*, *Andreas* névformák létrejöttét és valójában „hivatalos” névként szerepeltetését az írásbeliségben ugyanis még abban az esetben is egyfajta egyházi előírás irányíthatta, ha emögött konkrét kánonjogi rendelet nem is állt (bár annak alapján, ahogyan a budai zsinat rendelkezett a gyerekek megkereszteléséről és a nekik adandó nevekről, egy ilyen rendelet meglétét egyáltalán nem tartjuk kizártnak). Ezeknek a referáló neveknek a latin szerkezetsablonokban tehát lényegében kötött helye van: a szerkezet élén mint főtag helyezkednek el. Olyankor, amikor az illetőt más személyhez (apához), esetleg valamely helyhez való viszonyítással jelölik meg az oklevélben (most tekintsünk el attól a kérdéstől, hogy e megjelölések mögött személynévi státuszú elem áll-e vagy sem), ez a kötött pozíció egyébként is természetesen adódik (pl. 1301: *Stephanus filius Bank*, ÁSz. 88; 1262/1262: *Conraldus de Gug*, ÁSz. 219), ám az olyan szinonim elnevezéseket rögzítő szerkezetekben, mint a fent említett, *dictus*-szal kapcsolt

⁷ Ez a megközelítés (vagy inkább talán pontatlan megfogalmazás) annyira jellegzetes a szakirodalomban, hogy csak néhány hivatkozással utalok rá (főleg összefoglaló jellegű munkákat kiemelve), de ezek sora bőséggel folytatható lenne még: FEHÉRTÓI 1969, N. FODOR 2010a, SLIZ 2011a.

struktúrák, ez a fajta következetesen alkalmazott szerkezeti egyneműség csak úgy érthető, ha az adott névnek valamilyen szempontból kiemelt szerepe van.

Az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek e központi névfajtáját a szakirodalom (főleg újabban) az *egyéni név*, *egyénnev* terminussal jelöli meg (vö. pl. FEHÉRTÓI 1969, HAJDÚ 1984–1985: 33, 2003: 153, 347, SLÍZ 2011a: 20–21). Terminológiai kérdésekkel itt ugyan nem kívánok foglalkozni, azt azonban fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez a terminus azért nem túl szerencsés választás, mert tulajdonképpen valamennyi személynév-fajta egyénnevnek tekinthető, s ez nyilvánvalóan komoly definiálási problémákat vet fel.⁸ Itt és a továbbiakban ezért én magam a személynév átfogó kategóriáján belül az egyes névfajtákat funkcionális-pragmatikai jellegük alapján különítem el és határolom körül.

1.3. A latin személyjelölő szerkezetben az élén álló (többnyire, de nem kizárólagosan referáló szerepű) személynévi forma mellett nem ritkán egy sajátosságjelölő funkciójú elem határozza meg az azonosítandó egyént. Az ilyen szerkezetek többfélék lehetnek aszerint, hogy tartalmaznak-e valamilyen latin segédszót, vagy csupán a magyar elemeket foglalják (többnyire latin névsorrenddel) magukba. A két típus nemritkán egyébként váltakozik egymással, illetőleg kronológiailag is egyfajta átrendeződést mutat. A latin segédelemeket tartalmazó szerkezetsablonok tipikus lexikális eleme a passzív befejezett melléknévi igenévi szerepű *dictus* (pl. 1298: *Hench dictus Zeuke*, ÁSz. 849, 1351: *Johannes dictus Vrdug*, FEHÉRTÓI 1969: 122), amely az ilyen szerkezetekben jobbra az illető személy valamely külső vagy belső tulajdonságára utaló nevét kapcsolja a szerkezet élén álló megnevezéséhez. A *dictus* szerepköre azonban ennél jóval tágabb is lehet, amit például a nemzetiségre, foglalkozásra, társadalmi helyzetre utaló nevet rögzítő személyjelölő szerkezetek is jól mutatnak: 1353: *Johannes dictus Nymuth* (FEHÉRTÓI 1969: 116), 1349: *Stephano dicto Nyľfarago* (FEHÉRTÓI 1969: 118), 1380: *Heinricus dictus Nemes* (FEHÉRTÓI 1969: 116). De megjelenik ez a lexéma a lokális (vagy birtokosi) kapcsolatot kifejező elnevezéseket tartalmazó latin szerkezetekben is: 1317: Nicolai filij *Laurencij dicti Supruny* (FEHÉRTÓI 1969: 133), 1370: *Mihály dictus Zeremi* (FEHÉRTÓI 1969: 139).

A *dictus* szerepgazdagságát megközelítőleg sem éri el a sajátosságjelölő elemet rögzítő szerkezetekben előforduló másik latin elem, a *de* prepozíció funkciója: az illető személyt a származási vagy még inkább a lakóhellyel, esetleg a birtok nevével szűkítő megfogalmazások rendre a „*de* + helynév” struktúrában jelentkeznek (1292–1297: *Peturke de Naragy*, Gy. 1: 350, ÁSz. 632). E szerke-

⁸ Ezt a nehézséget SLÍZ MARIANN is érzékelte, ám „szemléleti alapon”, a *családnev* terminussal párba állítva az *egyénnev* kifejezést végső soron elfogadhatónak gondolta (2010: 158, 2011a: 21), és munkáiban ő maga is ezt alkalmazta. A nagyobb gondot viszont az jelenti, hogy a *dictus*-szal kapcsoltsolt nevektől ilyen szemléleti alapon ezek az egyénnevek aligha különíthetők el.

zettel kapcsolatban fölvetődhet ugyanakkor annak a lehetősége, hogy a *de Naragy* esetleg nem személynévi státuszban lévő (azaz nem *Nyárágy(i)*-ként azonosítható) névforma latin fordításaként szerepel a megjelölésben, hanem pusztán a 'Nyárágyra való' ablatívuszi körülírásként.⁹ Ebben a kérdésben nehéz egyértelműen állást foglalnunk, legfeljebb annyit tehetünk, hogy mindegyik lehetőséget objektív érvek alapján mérlegre téve igyekszünk egyiket vagy másikat nagyobb valószínűséggel megtámogatni.

E latin szerkezetsablonok nem minden esetben tartalmazzák a fentiekben jelölt latin nyelvű segédelemeket, a személyjelölő struktúra névsorrendje és más nyelvi eszközök (mint például a referáló név latin alakjának a használata) ugyanakkor egyértelműen jelzik e szerkezetek latin nyelvűségét; vö. pl. 1289/1353: *Jacobi Luaz* (ÁSz. 498), 1389: *Nicolaus Zytaketheu* (FEHÉRTÓI 1969: 139), 1393: *Thomam Nogh* (FEHÉRTÓI 1969: 116), 1389: *Thomas Olaz* (FEHÉRTÓI 1969: 118), 1400: *Georgium Mochachy* (FEHÉRTÓI 1969: 114). A szerkezetsablonok használatában a szakirodalom egybehangzó álláspontja szerint időbeli eltéréseket is megfigyelhetünk: a latin elemeket tartalmazó struktúrákat idővel (a források tanúsága szerint nagyjából a 15–16. századra, de némelyek szerint akár még korábbra tehetően) egyre inkább fölváltják az oklevelekben azok, amelyekből ezek az elemek hiányoznak (FEHÉRTÓI 1965: 427, 1969: 5, 33, GULYÁS 2007: 151, 2009: 53, 58–59, N. FODOR 2002: 3, 2010a: 28–31 stb.).

1.4. A latin szerkezetsablonok másik fő típusa nexusviszonyok rögzítésére szolgál. Noha a kapcsolati vagy nexusnév funkciója a mai magyar névhasználatban meglehetősen homogén, és csupán a családhoz való tartozás kifejezésére korlátozódik, az ómagyar kor időszakában ennél szűkebb és tágabb kapcsolatrendszert is kifejezhetett: közvetlen (apa-fiú nexusra vonatkozó) leszármazási viszonyt éppúgy tükrözhetett, mint nemzetségi hovatartozást. Az előbbit az oklevelekben a „*filius* + apa neve (olykor genitívuszban)” szerkezetsablon adta vissza, az utóbbit pedig a „*de genere* + nemzetségnév” sablon jelölte; vö. pl. 1301: *Stephanus filius Bank* (ÁSz. 88);¹⁰ 1270: *Syke de genere Opour* (ÁSz. 714).

A nexusviszonyt jelölő szerkezeteknek is ismeretes olyan altípusa, amelyből a latin grammatikai elemek hiányoznak, s a szerkezet lényegében a magyar személynévi alakokból (vagy azok latinizált, latinra fordított formáiból) épül fel;

⁹ Ilyen megjelöléstípusokkal a mai névhasználati helyzetekben is nemritkán élünk: pl. *Tudod, a Jóska Debrecenből*.

¹⁰ Ez a szerkezet azonban ismétlődhet is, s ebben a komplikáltabb formában a nagyapáig vezet vissza a leszármazási vonalat; vö. pl. 1339: magister *Johannes filius Jacobi filii Ambrosii* (SLZ 2011b: 20). Ez a megoldás valójában két szerkezetsablont tartalmaz: a fiút jelölő *Johannes filius Jacobi* és az apát jelölő *Jacobus filius Ambrosii* szerkezetet. Szórványosan nők, anyák nevei is előfordulnak — talán az apa nevének ismeretlen volta miatt (vö. FEHÉRTÓI 1968: 331) — ilyen szerkezetekben, vö. pl. 1389: *Iacobus filius Inch* (Zs. 1: 99), 1389: *Thomas filius Marghyth* (Zs. 1: 111).

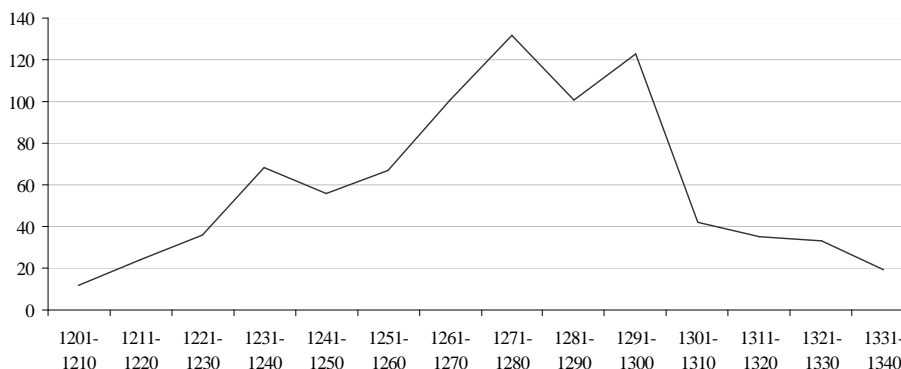
vö. pl. 1341: *Stephanus Frank iudex* (SLÍZ 2011b: 467),¹¹ 1460/1469: *Petri Lewrynche* (RMCsSz. 685), 1453: *Stephanus palfy* (RMCsSz. 815). Az ilyen struktúrákban megjelenő magyar nexusjelölő név lexikális-morfológiai szerkezete arra vonatkozóan is jó támpontot nyújthat, hogy a korábban látott, *Stephanus filius Bank* típusú szerkezetsablonok nexusjelölői mögött milyen beszélt nyelvi formák húzódhattak meg.

A „*filius* + apa neve” latin szerkezetsablon csakúgy, mint a „*de genere* + nemzetségnév” struktúra kronológiai szempontból több feltűnő jelenséget mutat, s aligha tévedünk sokat, ha úgy gondoljuk, hogy ebben minden bizonnyal az oklevélírói gyakorlat változása játszott szerepet. Igencsak feltűnő például, hogy a 13. század első évtizedéig a *filius*-os szerkezet szórványosan sem igen fordul elő a személyek megjelölésében: még a gazdag személynévanyagot felvonultató forrásokban is csupán egy-két adattal képviselteti magát (vö. pl. 1138/1329: *Iohannes filius Woth*, ÁSz. 420; 1193: *Martino comite filio Mircur*, ÁSz. 554). A változást ebben a tekintetben egészen nyilvánvalóan a 13. század tízes éveit hozták magukkal: egyrészt Anonymus gesztája, másrészt pedig az 1211. évi Tihanyi összeírás. Anonymus a *Gesta Hungarorum* című munkájában nagy hangsúlyt fektet a leszármazási kapcsolatokra, így érthető, hogy gyakran azonosítja a vezéreit ezzel a nexusjelölő szerkezettel: pl. *Sunad filius Dobuca* (SRH. 1: 10, ÁSz. 253), *Borsu filius Bunger* (SRH. 1: 22, ÁSz. 163), *Zobolsu filius Eleud* (SRH. 1: 15, ÁSz. 274) stb.¹² A Tihanyi összeírás összes személyjelölő szerkezetének nagy része az itt tárgyalt nexusjelölő típusba tartozik, igaz viszont, hogy nem a „klasszikus” szerkezetsablon rögzíti a relációkat, hanem a „helytakarékos” felsorolásnak jobban megfelelő összevont szerkezet: „In villa Zamthou ... vndornicij sunt isti ... *filii Forcos, Viter, Buhtus, Othoc, Tyze*” (ÁSz. 159), „[In Tychon] ... sunt pulsatores ... *Keneh (Keueh) cum filiis suis Stephan, Cegue*” (ÁSz. 457). A típus — a szakirodalom egyöntetű állásfoglalása szerint — még a 14. században is a legelterjedtebb szerkezetsablonnak mutatkozik, azt követően azonban nagy mértékben visszaesik a használata, s helyét egyre inkább a latin lexikális elemek nélküli szerkezet veszi át (vö. BENKŐ 1949a: 15, GULYÁS 2009: 56), s jut benne egyidejűleg a magyar nexusnév morfológiai jelöltségének (*Lőrinc-e, Pál-fi*) is egyre nagyobb szerep. (Ezt persze minden bizonnyal úgy értelmezhetjük, hogy a szóbeli névhasználatra a morfológiai eszközök az addigiakban is bizonyára jellemzőek lehettek, csak használatukat és sokszínűségüket az egységes latin formulák követése elfedte.)

¹¹ Azt, hogy ebben a szerkezetben a *Frank* apanévi szerepű, nexusjelölő névforma, az ugyan-ezen személy rögzítésére alkalmazott további okleveles említések teszik egyértelművé; vö. 1337: *Stephanus filius Frank* (SLÍZ 2010: 162).

¹² Olykor viszont ugyanennek a kapcsolatnak a kifejezésére más megoldásokkal él; vö. pl. *Ound pater Ete* (SRH. 1: 6, ÁSz. 292), *Cundu, pater Curzan* (SRH. 1: 6, ÁSz. 230), *duobus filius Hulec avunculi sui ... Zuard et Cadusa* (SRH. 1: 6, ÁSz. 442).

A nemzetségjelölő szerkezetek még sajátosabb kronológiai ívet rajzolnak meg. Amint az a következő ábrán jól látható, a nemzetségjelölő formulák használata a 13. század első évtizedében jelenik meg az oklevélírói gyakorlatban, a 13. század második felében éri el a csúcspontját, majd a 14. század első néhány évtizedében lényegében teljesen elenyészik.

1. ábra: A nemzetségjelölő elemek előfordulása az oklevelekben
(Az adatok forrása: ÁSz., SLÍZ 2011b.)

1.5. A szerkezetsablonok között a leguniverzálisabbnak a *dictus*-szal alkotott formulák tűnnek. Ez a szerkezet valójában a többnevűséget hivatott jelezni, s az, hogy éppen melyik nevét (vagy megjelölését) rögzíti a névviseelőnek, a *dictus* szerepkörének meghatározásában valójában nem releváns. Az oklevélírói gyakorlatban beálló változásoknak köszönhetően a szerkezetek latin elemei egyre inkább háttérbe szorulnak, s ez természetesen érinti a *dictus* kikopását is az oklevelek szövegéből. Azt is meg kell továbbá jegyeznünk, hogy a *dictus* szerepkörében olykor az *alio nomine* 'más néven', *seu* 'vagy' elem szintén feltűnik (vö. pl. 1347: *Barbara alio nomine Bonch vocatis*, BERRÁR 1960: 189; 1391: *Thomam dictum Fodor alio nomine Fekethew*, FEHÉRTÓI 1969: 90; 1364: *Paulum dictum Zagyurwagou alio nomine fileltenpal*, OklSz.), és akár ugyanannak a személynek az említéseiben is tapasztalhatunk ilyen variálódást (pl. 1348: *Mauritius dictus Mokus seu Abraam*, 1348: *Mauritio dicto Mokus alio nomine Abraam*, 1348: *Mauritius alio nomine Mokus seu Abraam dictus*, FEHÉRTÓI 1969: 114).

FEHÉRTÓI KATALIN a 14. századi megkülönböztető neveket tárgyaló monográfiájában úgy ítélte meg, hogy az *alio nomine* és társai (*alias*, *aliter*, *seu*) a *dictus* szinonimájaként szerepelnek, azzal azonos funkcionális értékkel rendelkeznek (1969: 51, 53). Később viszont módosít ezen a véleményén, s azt hangsúlyozza, hogy az *alio nomine* (és a többi vele együtt kezelt) kifejezés már eleve személyjelölő szerkezetekhez (*filius*-os, *de* + helyneves, *dictus*-os szerkezethez) kapcsolódik, és az illető személyre leginkább jellemző tulajdonságot jelöli meg,

s míg a *dictus*-os szerkezetben álló megkülönböztető névi elem útban van a családnévvé válás felé, az *alias* típusú szerkezetek eleme még csak a megkülönböztető névi funkciót sem tölti be (1982: 45, 47). Megítélésem szerint az adatok nem jeleznek efféle megoszlást, és FEHÉRTÓI ez irányú állásfoglalását is bizonyára inkább az az igyekezet motiválta, hogy megkísérelt a „névszerűség” tekintetében az egyes nyelvi elemek között különbségeket, fokozatokat megállapítani.

1.6. Az egyszerű (nem kombinált) szerkezetsablonok strukturális felépítésére az jellemző, hogy az adott személyt jelölő referáló vagy (ritkábban) sajátosságjelölő névforma mellett egy latin elemmel (*filius, dictus, de, de genere*) kapcsolt újabb tulajdonnévi lexéma (apanév, helynév, nemzetségnév) vagy személynévi szerepben álló, de közszóval azonosítható nyelvi elem áll: pl. 1272: *Peteu filius Petri* (ÁSz. 632), 1347: *Petrus dictus Bolugh* (FEHÉRTÓI 1969: 62), 1342: *Kolch de Ohath* (SLÍZ 2011b: 352), 1268: *Zahariam de genere Buken* (ÁSz. 160). A formula természetesen akkor is latin nyelvűnek minősül, ha az említett latin elemek éppenséggel hiányoznak belőle, amire a kései ómagyar kortól kezdődően egyre gyakrabban látunk példákat.

A két szerkezet típus (tehát a latin elemet is tartalmazó és az anélkül álló szerkezet) szerepkörei és a mögöttük lévő nyelvi valóság között a névkutatók olykor különbséget tételeznek fel, az utóbbit, a latin elemek nélküli struktúrát „magyarosabb” szerkezetnek tartják, amely nagyobb valószínűséggel rejt magyar személynévformákat (vö. pl. ERDÉLYI 1908: 74, BENKŐ 1949a: 11, 1967: 381, FEHÉRTÓI 1969: 5, 33, KÁZMÉR 1987: 61–62, RMCsSz. 5, GULYÁS 2007: 151, SLÍZ 2009: 294, 2011a: 196 stb.).¹³ Megítélésem szerint ezt az álláspontot azért is érdemes felülvizsgálnunk, mert az eltérések nem elsősorban a névhasználatban, hanem sokkal inkább az oklevélírói gyakorlat normáiban bekövetkezett vál-

¹³ Az elgondolás mögött igen gyakran az a hibás megközelítés áll, amire már utaltam a korábbiakban is, hogy tudniillik a kutatók hajlamosak az írásbeliséget a szóbeliséggel azonosítani, vagy éppenséggel azt feltételezni, hogy bizonyos élőszóbeli személynévformákat az írásbeliségben gyökeresnek. Ebből adódnak az olyan kijelentések is, mint amelyet például SLÍZ MARIANN-nál olvashatunk a *dictus* nélküli álló szerkezetek személynévi elemeinek pozíciójáról: ezekben az adott névforma a „megkülönböztető név fejlettebb, a családnévhez közelebb álló változatát képviseli, hiszen már nem szerepel benne a névvé válást gátló elem” (2009: 294, 2011a: 196; én ritkítottam: T. V.). Majd ugyanebben az írásban később ennek az ellenkezőjére is utalás történik mondván, hogy a *dictus* nélküli szerkezetben álló személynevek „nem feltétlenül képviselnek magasabb fejlettségi szintet” (2009: 295, 2011a: 197). Az efféle vélekedéseket látva nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a nevek az élőszóbeli használatban születnek meg, az az elsődleges és természetes használati közegük, az írásbeliség ezt legfeljebb annyiban befolyásolja, hogy megnöveli az igényt egy-egy, a társadalmi követelmények folytán kialakult személynévformára. Az írásbeliség tehát csupán igyekszik a saját szabályai, normái alapján rögzíteni a beszélt nyelvbéli névhasználat valamely (a körülményektől függően kisebb vagy nagyobb) szeletét. És nemigen hiszem azt sem, hogy a hivatalos oklevelek személyjelölő szerkezeteit úgy kellene felfognunk, mint „kissé kaotikus, még formálódó, latin struktúrájú névhalmazok széles repertoárját”, ahogyan ezt HORVÁTH ZITA a 14. századi okleveles adatokra utalva teszi (2006: 8). Maguk az itt bemutatott szerkezetsablonok, illetve az ezek használatában megmutatókozó következtetések mondanak ellent e véleménynek.

tozásokkal mutatnak összefüggést (erre utalt egy megjegyzésével GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS is, 2009: 59). A kétféle latin szerkezet (nevezzük az egyszerűség kedvéért jelölt és jelöletlen szerkezetnek) mögötti magyar nyelvi névhasználat azonos szocioonomasztikai értékét támogathatják azok az adatok is, amelyek ugyanazon személy megjelölésében mutatnak ilyen variálódást; vö. pl. 1429: *Dominicus filius Luka ~ Dominicus Luka* (ERDÉLYI 1908: 73); 1349: *Stephano dicti Nyilfarago*, 1366: *Stephano Nyilfaragow* (FEHÉRTÓI 1969: 118), 1405: *magistri Ladislai dicti Tutus* (Z. 5: 332), 1406: *Ladislaus Teuthes* (Z. 5: 395, KOZMÁCS 1987: 30); 1436: *Benedictus de Sara ~ Benedictus Saray* (GULYÁS 2007: 151). Azt tehát ezek a példák világosan jelzik, hogy a jelölt és jelöletlen szerkezetsablonokban szereplő személyjelölő elemek használati értéke azonos, azt azonban egyelőre ezekből még nem látjuk, hogy ez a használati érték pontosan mit is jelent: álltak-e *Luka(fi)*, *Nyilfaragó*, *Sárai-féle*, ténylegesen személynevekként használatos magyar nyelvű elemek ezek mögött a latin szerkezetek mögött, vagy sem.

Mielőtt erre a kérdésre megkísérelnénk választ adni, előzetesen még ejtenünk kell néhány szót a kombinált szerkezetek strukturális kérdéseiről, illetőleg ki kell térnünk arra is, hogy mik azok a körülmények, amelyek az előbb látott latin szerkezetsablonok normatív jellegét mutatják, azaz milyen okok miatt tekinthetjük őket a latin nyelvű írásbeliség jellegzetes, szabályszerű formuláinak.

1.7. Az egyes személynévformák rögzítésére szolgáló sablonok a legritkábban jelentkeznek önmagukban, jóval tipikusabb a bonyolult, kombinált szerkezetek használata, amelyek tehát az adott személynek egyidejűleg több megjelölését is dokumentálják (pl. 1275: *Petenye filius Petri de Machalan*, ÁSz. 629; 1312: *Leus filius leus filij Ambrosi de leus*, SLÍZ 2011b: 20; 1321: *Comes Ladizlaus filius Alexandri de Manaky de genere Bogathrodwan*, SLÍZ 2011b: 260). Ezek a kombinált formák ugyanakkor az előbb látott sémákkal, azok kapcsolataiként jól leírhatók. Azt, hogy egy-egy személyt milyen „részletgazdagsággal” nevesítettek a források, nyilvánvalóan sokféle, elsősorban pragmatikai körülménytől függött, amelyek között az oklevélbe foglalt személy társadalmi státusza; az oklevélben rögzített ügyben játszott szerepe; a kép, amit magáról sugározni kívánt; az adott dokumentum célja, hivatalosságának foka stb. is minden bizonnyal szerepet játszhatott (vö. ehhez pl. SLÍZ 2008b: 187–194, 2011a: 18, 208–228).

A kombinált szerkezetek leírásához SLÍZ MARIANN a kognitív megközelítést ajánlotta, és közel 15 000 Anjou-kori személyjelölő szerkezet tanulmányai alapján a prototipikus kombinált struktúráként a következő sémát jelölte meg: [[[X dictus A] filius Y] de B] de genere C (2009: 292, 2011a: 193). Ez a prototipikusnak tekintett szerkezet, amely mögött SLÍZ MARIANN véleménye szerint a világról alkotott tudásunk áll, a példák sokasága alapján felállított képlet, amelyet vélhetően soha nem foglaltak szabályokba, mégis a személyek meghatározásának korabeli szokásait, variációs lehetőségeit, illetve azoknak az oklevélbeli

gyakoriságát tükrözi. Azt, hogy ez a sorrend nem tekinthető abszolút érvényűnek, az is jelzi, hogy az oklevelek írói időnként eltértek tőle, s más, kevésbé tipikus szerkezeteket részesítettek előnyben (2009: 293, 2010: 169, 2011a: 195).

Ehhez a megfigyeléshez két megjegyzést fűzhetünk. A fenti képlet prototipikus sorrendiségét nemcsak az Anjou-, hanem az Árpád-kori adatok is alátámasztják; vö. pl. 1284: *Nycolaus dictus Fatra filius Petri* (ÁSz. 302), 1293: *Petrus dictus Pettheuch filius Petri de Scynnue* (ÁSz. 632), 1283: *Paulus dictus Chomoz de genere Chak* (ÁSz. 202) stb. A prototipikus szerkezet nagy gyakoriságához képest a más struktúrát mutató adatok jóval ritkábbak; vö. pl. 1290: *Stephanus Kuun dictus ... de Murgo* (ÁSz. 472), 1285: *Johannes Finta dictus* (ÁSz. 310). Ráadásul ez utóbbi esetekben nem is arról van szó, hogy az egyes szerkezetömbök sorrendje cserélődött volna fel, hanem pusztán az egyik tömb belső struktúrájában történt variálódás; de persze a tömbök cseréjére is akadnak szórványos példáink: 1386: *Andreas filius Laurentii dictus Beel* (GULYÁS 2007: 162), 1340: *Johannes de Posonio, alias dictus Casmer* (FEHÉRTÓI 1982: 45). A másik megjegyzésem e szerkezetsablonok konzekvens alkalmazására vonatkozik. Emögött megítélésem szerint nagyfokú tudatosság rejlik, ami arra utal, hogy a jogi írásbeliség sajátos szerkezeteit, sémáit a nótáriusok a képzésük részeként sajátították el, s alkalmazták aztán ez irányú ismereteiket a gyakorlatban. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy a személyek megjelölésére használatos formulákat, s benne a nevek sorrendjét szabályok rögzítették. Enélkül aligha tapasztalhatnánk e téren ilyen magas fokú egyöntetűséget, és aligha harmonizálna a magyarországi gyakorlat tökéletesen a (nyugat-)európaival.

2. A normatörekvés jelei a források személyjelölő szerkezeteiben

Az előbbi megjegyzés át is vezet bennünket azoknak a tényezőknek a kérdéséhez, amelyek a latin nyelvű oklevelek személyjelölő szerkezeteinek egységes szabályokat, egyfajta normát követő jellegéről tanúskodnak. A normakövetés azzal az oklevélírói gyakorlat terén megmutatkozó bizonyos fokú egységesüléssel van kapcsolatban, amit az oklevél-kibocsátás intézményi háttere, a kancellária és a hiteles helyek eljárása biztosított (vö. HOFFMANN 2004: 58). A folyamatot SZENTPÉTERY IMRE így jellemzi: „Az illető kor jogi és műveltségi viszonyaival kapcsolatban itt [ti. a királyi kancelláriában; T. V.] fejlődtek ki azok a szokások és szabályok, melyek az okleveles gyakorlatban bizonyos egyformaságot teremtettek” (1930: 5). BENKŐ LORÁND a források magyar nyelvű anyagában is kiemelte az egységesítő törekvésre utaló jeleket: „a magyar nyelvi elemek lejegyzésében többé-kevésbé érvényesült bizonyos közös eljárás mód, írásnormaszerű egységesítő igyekezet, melynek a királyi kancellária és a hiteles helyek, illetőleg a szerzetesrendek, kolostorok voltak a legfőbb letéteményesei” (1997: 175, de Anonymus ő-zése kapcsán is hangsúlyozta BENKŐ a normatörekvés szerepét, 2003: 159).

Azt, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek használatában a nótáriusok nem önkényesen jártak el, egyértelműen jelzi az a körülmény, hogy az európai oklevélírói gyakorlatot tanulmányozva ugyanezekkel a sablonokkal találkozunk (talán csak a nemzetségjelölő *de genere* szerkezetnek nem akadunk közöttük a nyomára). A német nyelvterület okleveles forrásaiban például éppen olyan típusú szerkezetek jelölik a személyeket, mint a magyarországi diplomákban; vö. pl. 1259: *Nicolaus filius Alberti* (BRECHENMACHER 1847: 17), 1263: *Albertus filius Alberti dicti de Pfaffenhofen* (i. h.), 1320: *Heinricus dictus Affental* (< *Affental* hn., i. m. 11); 1405: *Joh. Abbtmeyer aliter Joh. Judicis dictus de Wartberg* (i. m. 1) stb. Ugyanezt találjuk továbbá a különböző szláv, francia stb. források személyjelölő szerkezeteit analizálva is; vö. pl. 1217: *Zacharius filius Artuici* (le.), 1195: *Zlauebor castellanus de Satec* (cseh), 1280: *Bogdanus filius Gregorii de Premilo* (horv.), 1080: *Gilduinus major de Sesni Villa* (fr.) stb. (KALETA 1989: 14).¹⁴ Ezekre az európai összefüggésekre mutatott rá BENKŐ LORÁND is azt hangsúlyozva, hogy az olasz nyelvi háttérű latinitás a római keresztény kultúrkörbe tartozó közép-európai nyelvi area szerves tartozéka, és magyarországi használata az Árpád-kor jogi írásbeliségében sok párhuzamot mutat a latin nyelv német, horvát, szlovén, cseh és lengyel nyelvi közegben való érvényesülésével (1998b: 1038). Kiemeli az európai minták szerepét bizonyos latin szerkezetsablonok használatában FEHÉRTÓI KATALIN is (1965: 427, 1998: 464).

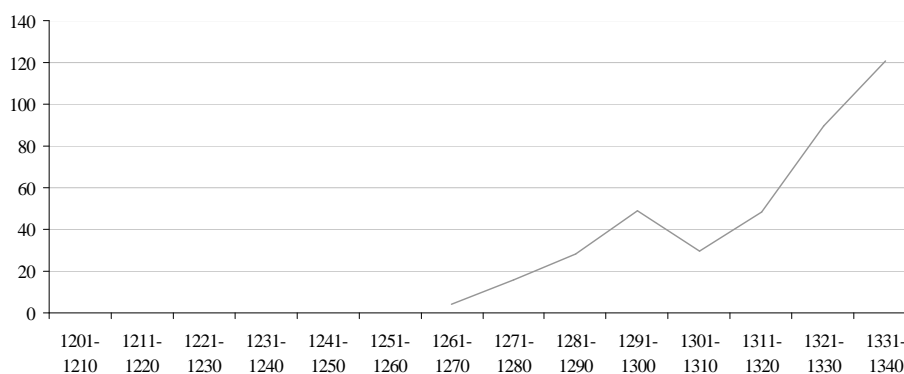
Arra az általánosabb érvényű jelenségre pedig, hogy a vulgáris nyelvű szavaknak, tulajdonneveknek a latin nyelvű alapszövegbe való beleszövése az egész korabeli európai oklevélírói gyakorlatot széleskörűen jellemezte, ugyancsak többen rámutattak (vö. pl. BALÁZS 1989, HOFFMANN 2004: 12 stb.). Az európai minták közül a hazai jogi írásbeliség eljárásaira különösen a német (SZENTPÉTERY 1930: 36–44), majd a francia (i. m. 64–65, PERÉNYI 1938), illetőleg a pápai oklevélkiadás (SOLYMOSSI 1997, 2006: 185–192) volt jelentős hatással. Annak a feltérképezése ezért, hogy a magyarországi oklevél-megszövegezés gyakorlata hogyan viszonyul az európaihoz, nemcsak a magyar oklevélkiadás európai háttérének szélesebb feltárásához vezethet el, hanem a korabeli európai (főleg német, francia és olasz) diplomatikai gyakorlat hazai hatásának mélyebb megismeréséhez is (SZENTGYÖRGYI 2010: 44).

Az oklevélírói gyakorlat eljárásaiban csakúgy, mint az alkalmazott személyjelölő sémák tekintetében ugyanakkor az ómagyar kori jogi írásbeliség nem képvisel teljesen homogén gyakorlatot. Ez azt jelenti, hogy noha az oklevélírók — az írásnorma jegyében — jól leírható szerkezetsablonokkal éltek, ezek használati preferenciájában idővel akár jelentős módosulások is történhettek. Az elmozdu-

¹⁴ Az sem lehet véletlen, hogy európai kontextusban vizsgálódva is a referáló szerepű egyházi nevek rögzítésekor éppen azokkal a latinizálási szokásokkal találkozunk, amelyek nálunk is szokványosak voltak.

lásokat látványosan érzékeltetik az olyan ábrázolások, amelyek egy-egy személyjelölő szerkezet kronológiai-gyakorisági görbáját rajzolják meg.

A 2. ábra a *dictus*-os személyjelölő szerkezetek gyakorisági görbáját mutatja be az 1200–1340 közötti időintervallumra vonatkozóan. Ez a szerkezet típus többféle funkcionális szerepű személynév-fajta rögzítésére alkalmas, köztük is kifejezetten gyakran használatos sajátosságjelölő szerepű személynevek szövegbe illesztésére. Az aligha lehet kérdéses, hogy a sajátosságjelölő nevek igen régi elemei a névrendszerek, a fenti ábra viszont azt mutatja, hogy ezek oklevélbeli rögzítésére jó ideig nem használták a később oly általános *dictus*-os szerkezet-sablont. E körülmény háttérben tehát nem a személynévhasználat funkcionális változását kell látnunk, hanem a latin oklevél-szövegezési gyakorlatban bekövetkezett szerkezeti típusmódosulást.

2. ábra: A *dictus*-os szerkezetek előfordulási gyakorisága

A formulák egy-egy időszakban megfigyelhető következetes és egységes alkalmazása pedig bizonyosan nem lehet független a oklevélíróknak, a nótáriusoknak a képzésük során elsajátított ismereteitől. Mindezek fényében pedig úgy vélem, hogy a szerkezetek közötti különbségek — a szakirodalomban olvasható álláspontokkal szemben (vö. pl. FEHÉRTÓI 1982: 45, 47, SLÍZ 2011a: 26–28, 192) — nem alkalmasak arra, hogy közöttük a névvé válás folyamatát jelző fokozatokat állapíthassunk meg, s az egyes stádiumokat jelölve körülírásokról, névszerkezetekről stb. beszélhessünk.

3. Az oklevélírók szerepe a források személynévhasználatában

3.1. A normakövetéssel kapcsolatos jelenségek nem választhatók el az oklevélíró személyétől, akinek nyelvi beavatkozása a magyar személynevek nyelvi alkatán is több tekintetben nyomot hagyhatott. Ezzel a körülménnyel számolnunk kell ezért akkor is, amikor a források személyjelölő szerkezeteinek névhasználati értékét igyekszünk felderíteni. Az oklevélírók beavatkozását elsősorban az oklevélben rögzíteni kívánt személy megnevezései (és ezzel összefüggésben az

alkalmazott szerkezetsablonok) közötti választás, illetőleg bizonyos latinizálási szokások vonatkozásában emelem ki, és nem foglalkozom e helyütt a más nyelvi szinteken (például a hangjelölés terén) érvényre jutó oklevélírói befolyással.¹⁵

Az oklevélíró szerepének megértéséhez mindenkor szem előtt kell tartanunk azt a sajátos szituációt, amelyben ezek az írásművek születtek. Ezt a szituációt HOFFMANN ISTVÁN így jellemzi: „Az oklevelek keletkezési körülményei és megírásuknak a követelményei olyan nyelvpszichológiai helyzetet teremthettek a nótáriusok számára, amelyben nyelvi tudatuk állandóan két vagy adott esetben több nyelv között mozgott és közvetített.” (2004: 13). A rendelkezésünkre álló források ilyen értelemben tehát a két-, illetve kevertnyelvűség sajátos (az írásbeliségben jelentkező) reprezentációinak tarthatók, ahol azonban a kevertnyelvűség közel sem kiegyenlítően érvényesül, minthogy minden esetben az idegen nyelv (a latin) dominanciája határozza meg (SZENTGYÖRGYI 2010: 33).

A kevertnyelvűség sajátos eseteit képviselik azok az adatok, amelyek a latin írásmű megfogalmazójának téves nyelvváltása miatt a latin anyaszövegbe iktatott magyar személynéven vulgáris nyelvi ragot tartalmaznak. Anonymus a fejedelmi birtokadományozásokat előadva nem egyszer használ például részeshatározó-ragos személynévformákat: „dux Arpad dedit terras multas, diuersorum locorum cum suis habitatoribus, *Edunec* et *Edumerne*” (SRH. 1: 14, ÁSz. 268), ahol a ragos formák a *dedit* állítmány vonzataként állnak. A Váradi regestrum egyik jogesetében pedig nagy számú tárgyragos személynevet rögzített a lejegyző a nyelvváltás során elkövetett hibájának köszönhetően: 1216/1550: Tunc et Legyn castrenses Bichorienses de villa Gyan, coadiuuantibus Luca principe exercitus, et Matthia Centurione, impecierunt Libertinos *Forcos* et *Kelemen s. Iseput, Bulsuhut, Chimont, Sashat, Meduet, Ilobarut*, hos omnes cum filijs suis. Item *Belat, Egidut, Tadeusut* pro conciuibus suis (JAKUBOVICH–PAIS 1929: 84); ebben a szövegrészletben az *impecierunt* ’megvádolták’ állítmány vonzataként állnak ugyanis a magyar tárgyragos alakok.

BALÁZS JÁNOS meggyőző érvelése szerint mindennek a háttérben az a körülmény áll, hogy noha a nótáriusoknak a középkori oklevelek szövegét latinul kellett megfogalmazniuk és leírniuk, de a törvénykezési eljárás és általában a hivatali ténykedés során latinul nem tudó magyar vagy más Duna-táji vulgáris nyelvű laikusokkal is szükségszerűen érintkezniük kellett. S ezekben a helyzetekben a nótáriusok feladatai közé tartozott az anyanyelvi tolmácsolás is (1989: 102). A fenti „hibrid szövegek” pedig BALÁZS JÁNOS szerint arról tanúskodnak,

¹⁵ Noha természetesen nyelv- és névtörténeti szempontból annak a kiderítését is éppoly fontosnak tartom, hogy egy-egy okleveles helynévi vagy személynévi adat mennyire hűen őrizte meg a helyi kiejtést, vagy mennyiben tükrözi inkább az oklevélíróét (vö. KÁZMÉR 1956: 424), hiszen ennek ugyancsak lényeges további konzekvenciái lehetnek. Minthogy azonban ez a kérdés a személyjelölő szerkezetek névhasználati értékét valójában nem érinti, az itt tárgyalt problematika szempontjából nem releváns.

hogy „az eredetileg megfogalmazott előzmények nyomai nemcsak a birtokadományozásokról kiadott latin oklevelekbe és az ezekre támaszkodó történeti forrásokba, hanem a bírósági jegyzőkönyvek latin szövegébe is még a XIII. század fordulóján is beszüremkedtek. Eszerint magyarból latinra, valamint latinból magyarra való szóbeli tolmácsolgatásra nálunk a középkor századaiban változatlanul szükség volt, s e gyakorlat mindvégig töretlenül fennmaradt.” (i. m. 104).

Ahhoz, hogy az írott források képviselte kétnyelvű közegben a vulgáris nyelvi elemek használati szabályaihoz közelebb férközhessünk, az idegen nyelvű szövegekörnyezet tanulmányozása elengedhetetlen feltétel. A latin nyelvű források szövegvizsgálatának fontossága nem új gondolat a nyelvészeti szakirodalomban: a magyar szórványelemek kapcsán a szűkebb és tágabb kontextus sokszempontú értékelésének jelentőségére jó néhányan felhívták már az eddigiekben is a figyelmet (lásd pl. BALÁZS 1980: 290–291, 317–322, 1989: 101–103, BENKŐ 1995: 404, 2003: 70, HOFFMANN 2004, SZÓKE 2006, 2008, 2013, SZENTGYÖRGYI 2010: 35, KENYHERCZ 2013a, 2013b stb.), a kontextusvizsgálat révén ugyanis a szórványok névtörténeti, nyelvtörténeti és történettudományi értékelése egyaránt pontosíthatóvá válik. Ezek a célok és alapelvek vezetnek a továbbiakban akkor is, amikor az ómagyar kori személynévhasználat vitás kérdéseit igyekszem ily módon megvilágítani.

A források személyjelölő elemeinek használatában megnyilvánuló sajátosságokat többnyire az oklevélírók tudatos törekvéseként értékelhetjük, amely — mint erre már a korábbiakban is utaltunk — a lejegyzésben érvényesülő egységesítő szándékban, hivatali normatörekvésben is megmutatkozik.¹⁶ Az oklevélírók tudatossága valójában két tényező egyidejű jelenlétére épül: egyrészt arra az európai oklevélírói gyakorlatra, amit a nótáriusok hazai és külföldi képzésük során elsajátítottak, másrészt pedig az oklevelek elsődleges jogbiztosító szerepére (vö. ehhez HOFFMANN 2004: 13–14). Mindezeknek a körülményeknek az együttes jelenléte pedig a személynév-történeti kutatások számára azzal a következménnyel jár, hogy az egyes nyelvi elemek (köztük személynevek) nyelvhasználati értékét is összetettebben kell értékelnünk, és kíséreltet kell tennünk arra, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteit elemezve leválasszuk azt a réteget, amely az oklevélíró nyelvi lenyomatát őrizheti, arról, amely a helyi névhasználatot kifejező formákat tartalmazza. Ennek eredményessége persze sok tényezőtől függ, ahogyan ezt az alábbiakban látni fogjuk.

3.2. Az oklevélírói beavatkozást már rögtön a *n é v v á l a s z t á s b a n* tetten lehet érní. Többször utaltunk már arra, hogy a személyek megjelölésére egy-

¹⁶ A tudatosság mellett persze számolnunk kell bizonyos fokú ösztönösséggel, véletlenszerűséggel is a megszővegezésben, ami elsősorban „az oklevél-fogalmazó nyelvtudati bizonytalanságából” fakad (vö. HOFFMANN 2004: 14). Anonymus kapcsán véli úgy BENKŐ LORÁND, hogy a szerző „tudós latinsága és anyanyelvi bázisa nemegyszer ütköztek és keveredtek” egymással (1996: 237).

idejűleg a régiségben is több névforma (és névfajta) lehetett használatban.¹⁷ Azt, hogy ezek közül az adott oklevélben éppen melyikkel vagy melyekkel azonosították a jogesetben szereplő egyént, részben nyilvánvalóan az „adatközlő” választásától függött, de azt, hogy egy-egy ilyen esetben mi tekinthető az illető tényleges közlésének, és mi az, ami inkább az oklevél megszövegezőjének a választása volt, sajnos ma már nemigen dönthető el. A szöveg fogalmazója a név választással egyidejűleg azt a szerkezetsablont is megválasztotta, amellyel az adott névformát az oklevél latin nyelvű szövegébe beillesztette.¹⁸ Konkrét példával megvilágítva ez azt jelenti, hogy ha egy adott személyt például referáló néven *János*-nak (és ennek nyilván valamely affektív származékával például *Jani*, *Jankó*, *Jancsi* stb. formában) neveznek, és visel emellett egy sajátosságjelölő szerepű *Kobzos* névformát, illetőleg egy szintén sajátosságviszonyt kifejező *Szabadi* ’Szabadi településre való’ megjelöléssel is meghatározzák, az ő okleveles említések a szövegező ezek közül élhet csupán egynek a kiválasztásával (ez többnyire a referáló név — ahogyan ezt a fentiekben láttuk —, amit egyházi név esetén ráadásul latin megfelelővel „standardizálva” volt szokás visszaadni: *Johannes*), de összekapcsolhat közülük kettőt (1326/1326: *Johannes dictus Kobzus*, A. 2: 248) vagy akár hármat is (1327: *Johanne dicto Kobzus de Zobody*, A. 2: 274).

Arra, hogy az egyének okleveles említéseiben szereplő variációk mögött esetleg az oklevélíró egyéni döntései állnak, a szakirodalom is több ízben utalt (vö. pl. SZABÓ 1954: 8, KÁLMÁN 1961: 30–32, 1989: 69, FEHÉRTÓI 1969: 51–52, SZENTGYÖRGYI 2010: 37, 39, KENYHERCZ 2013b). Azzal viszont kevésbé érthetünk egyet, hogy ezt — mint FEHÉRTÓI KATALIN véli (i. m. 51) — a nótárius „ízlése” befolyásolta volna. Sokkal inkább tartható ebben a kérdésben SZENTGYÖRGYI RUDOLF álláspontja, aki szerint abban, hogy egy-egy konkrét esetben milyen oklevélírói döntés született, elsősorban névszerkezeti és névhasználati kérdések lehettek a meghatározók (i. m. 37).

¹⁷ Természetesen ezek közül csak némelyek jutottak el az írásbeli rögzítés szintjére, ezért nem igen tudok egyetérteni BENKŐ LORÁND véleményével, aki szerint „Föl kell tennünk (...), hogy az írásbeliség a létező és élő formákat ebben az időben is h i á n y t a l a n u l rögzítette” (1949a: 4, 17, én ritkítottam: T. V.). Abban igaza van BENKŐnek, hogy az írás a szóbeliségben is élő névformákat rögzített, abban a kérdésben azonban már más véleményt képviselek, hogy ezeket az élő névformákat egy-egy személyre vonatkozóan az írás hiánytalanul rögzítette volna. Ahogyan a mai jogi írásbeliség sem így jár el, miért kellene mást elvárunk a középkortól. A névhasználat hivatalos és nem hivatalos színtereinek különbségét ALEKSANDRA SUPERANSKAYA abban látja, hogy míg a beszélt nyelvben (a nem hivatalos szinteken) egy-egy személyt elegendő volt egy-két névvel megjelölni, a hivatalos szituációkban három vagy még több komponenssel azonosították (1995: 814). Arra, hogy a személyek azonosítására a szerkezetsablonokban használt tulajdonnévi elemek a beszélt nyelv szintjén is használatban lehettek, a továbbiakban részletesen is kitérek.

¹⁸ A név választás SZENTGYÖRGYI RUDOLF felfogásában az oklevél megszövegezőjének előzetes tevékenysége, amely megelőzi a konkrét nyelvi elem szövegbe illesztésének eljárását (2010: 37). Noha ezeket a fázisokat az elemzés során elvileg valóban szétválaszthatjuk egymástól, e két lépés tudati-mentális időskja a valóságban megítélésem szerint teljesen egybecsúszik.

3.3. Az oklevélírói tudatosság és mögötte valamiféle hivatali normatörekvés megnyilvánulásaként értékelhetők az oklevelekben megfigyelhető latinizálások különböző formái. A latinizálás terminus alatt fogom egybe mindazokat a jelenségeket, amelyek a személynévformák latinra fordításában (pl. *Nagy – Magnus*) vagy pedig a latin megfelelőjük használatában (pl. *István – Stephanus*) öltenek testet. Az oklevelek latin nyelvű személynévhasználatát tanulmányozva azonnal szembetűnik, hogy bizonyos típusú névfajták jóval gyakrabban szerepelnek ilyen alakban, mint mások, aminek a háttérben az áll, hogy bizonyos nevek „irodalmi szintű”, írásbeli formáit a korabeli norma szerint latinositott alakban volt szokásos vagy éppen kötelező rögzíteni (BENKŐ 1995: 405–406). E vonatkozásban teljesen egyetérthetünk HOFFMANN ISTVÁN álláspontjával, aki úgy véli, hogy „a latin oklevélszövegek korabeli szerkesztési szabályai bizonyára ezt kötelezően el is várták a nótáriusoktól” (2004: 17). Ez pedig egyúttal azt is igazolja, hogy a forrásokban (oklevelekben, gesztákban) szereplő nevek latin vagy latinositott formái mögött is feltétlenül kereshető, sőt keresendő az anyanyelvi háttér (BENKŐ 1996: 224).

3.3.1. A latinizálások egyik fő típusaként a személynéveknél is — csakúgy, mint a helynévi szórványok latin szövegbe történő beillesztésének módjai között (vö. ehhez HOFFMANN 2004: 15–38, SZENTGYÖRGYI 2010: 39–42, SZÓKE 2013: 59–74) — a névfordításokat jelölhetjük meg. Ez a személynévek esetében elsősorban a sajátosságjelölő névfajták egyedeit érinti tekintve, hogy ezek közszoói azonosíthatósága a fordításhoz jó alapot nyújtott, s körükben — a források tanúsága szerint — is előnyt élveztek a latinra fordítás szempontjából bizonyos külsődleges tulajdonságjegyeket, foglalkozást, nemzetiséget kifejező névformák. A 14. századi, *dictus*-os szerkezetsablonnal rögzített személynévi adatok („megkülönböztető nevek”) vizsgálatából FEHÉRTÓI KATALIN arra az eredményre jutott, hogy a latinra fordított névalakkal megjelölt személyek körében az öt leggyakoribb között négy külső tulajdonságra utaló (*Magnus* ’nagy’, *Rufus* ’vörös’, *Parvus* ’kis’, *Niger* ’fekete’) és egy etnikai hovatartozást (*Sclavus* ’szláv’) megjelölő név szerepel (1969: 46). Ezek mellett azonban igen változatos azoknak a szemantikai tartalmaknak a köre, amelyek a latin fordításban (vagy abban is) megjelenő személynévekben tükröződnek; tulajdonságjelölők például az 1302: *Nicolaus Magnus* (A. 2: 2: 166), 1334: *Johannes Niger* (A. 3: 116), 1389: *Dionisius claudus* (’sánta’, Zs. 1: 97), 1389: *Stephanus Rufus* (Zs. 1: 106), 1449: *Fabianus bonus* (’jó’, N. FODOR 2010a: 29), 1449: *Matas cecus* (’vak’, i. h.) személynévek; foglalkozásra utalnak az 1449: *Matias carpentator* (’ács’, i. h.), 1468: *Martinus faber* (’kovács’, i. h.), 1449: *Paulus sartor* (’szabó’, i. h.); etnikai hovatartozásra pedig az 1324: *Johannes Polonus* (’lengyel’, A. 2: 143), 1349: *magistri Laurencii sclavi* (A. 5: 399), 1460: *Johanne Valaho* (’oláh’, N. FODOR 2010a: 29) alakok. (A latin fordításban jelentkező személynévek szemantikai sokszínűségéhez lásd még FEHÉRTÓI 1969: 46–49, N. FODOR 2010a:

29–30, SLÍZ 2011a: 231–233.) Ezek a latinra fordított sajátosságjelölő névformák a középkor végének okleveleiben már meglehetősen periférikus jelenségnek számítanak: a magyar alakok használata ekkorra lényegében egyöntetűvé válik (vö. FEHÉRTÓI 1968: 326, GULYÁS 2007: 152, 2009: 47).

Abban, hogy egy-egy személy megjelölésében a magyar vagy a latinra fordított formával élt-e a lejegyző, határozott szabályokat nemigen figyelhetünk meg. Többen is fölvetették ugyan azt a lehetőséget, hogy az eltérő nyelvi megformáltság mögött esetleg eltérő névszociológiai érték rejtőzik (lásd pl. FEHÉRTÓI 1969: 49, HORVÁTH 2006: 9), ennek azonban éppen maguk a nyelvi adatok ellentmondani látszanak. A felvetés lényegét röviden a következőkben foglalhatjuk össze. FEHÉRTÓI KATALIN egy valóban érdekes ötlettől vezetve párhuzamba állította a személynevek kapcsán megfigyelhető latinizálási szokásokat a helynevek latinra fordításával, s ennek alapján azt a konklúziót fogalmazta meg, hogy „A közsájon forgó, állandónak mondható magyar helyneveket az oklevélírók soha nem fordították le latinra; ezeket a nép csak magyaros formájukban ismerte, latinra fordítva meg sem értették volna. Talán azokat a magyar megkülönböztető elemeket is, melyeknek hasonló jelentésű latin megfelelőjük is használatban volt az okleveles gyakorlatban, a személy környezete adta, s így általánosan ismert nevek voltak, nem pedig az oklevélíró alkalmi ötletéből születtek. A magyar nyelvi forma tehát a megkülönböztető elem társadalmi érvényének szilárdabb voltára, a latin nyelvi pedig a megkülönböztető elem alkalmi jellegére látszik mutatni.” (1969: 49). Azt az elgondolást, miszerint a latin nyelvű megkülönböztető elemek inkább alkalmi jellegűek voltak, amit a szkriptor írt az „egyénnév” mellé a birtokösszeírások során, s amelyek magyar megfelelői a szóbeliségben nemigen voltak személynévként használatban, N. FODOR JÁNOS is vitatja, ám ezeket a latin nyelvű lexikális egységeket végső soron — mégiscsak engedve egy bizonyos pontig a fenti felvetésnek — ő maga is „névkiegészítő” elemekként határozza meg, és a szerkezeteket „az írásbeliséghez köthető alkalmi jellegük”-re hivatkozva a körülírások közé utalja (2010a: 23–24). Én magam úgy vélem, hogy ezeknek az elsősorban FEHÉRTÓI-tól származó, de részben N. FODOR által is felkarolt gondolatoknak a névszociológiai érvényessége erősen vitatható, amint ezt az alábbiakban tételesen is igyekszem igazolni. Már itt is megjegyzem ugyanakkor, hogy az efféle jelenségek magyarázatában egy lényeges tényezővel feltétlenül számolnunk kell (és ezt FEHÉRTÓI, de részben még N. FODOR is elmulasztja): a már sokat emlegetett oklevélírói tudatossággal, valamint az ezzel szerves összefüggésben lévő szabály- és normakövető magatartással. Ez a „humán” (vagy még inkább: hivatali) tényező pedig komoly súllyal veendő figyelembe minden itt tárgyalt kérdés kapcsán.

A *Niger*, *Rufus*, *Parvus*, *Sartor* típusú latin személyjelölőknek a magyar *Fekete*, *Vörös*, *Kis*, *Szabó* formákkal megegyező használati értékét világosan igazolhatja az az egyáltalán nem szokatlan jelenség, amikor egyazon személy okle-

vélbeli említéseiben használják a lejegyzők hol a magyar, hol a latin formát; vö. pl. 1324: *magister Johannes polonus* (A. 2: 143), 1324: *Johannes dictus Lengen* (A. 2: 171), 1326: *Thoma Rufo ~ Thoma dicto Werus* (FEHÉRTÓI 1969: 49), 1468: *Johannes lanifex*, [1468 u.]: *Johannes Chapo* (N. FODOR 2010a: 29), [1468 u.]: *Gregorius sartor; Andreas sutor*, 1468: *Gregorius Zabo; Andreas varga* (i. h.) (az efféle párhuzamokhoz az idézett forrásokon túl lásd még SLÍZ 2011a: 184, 197).¹⁹ SLÍZ MARIANN ezekre támaszkodva tartja megalapozatlannak azt a feltevést, hogy „akár a latin, akár a magyar alak állandóbb lenne a másíknál”, ahogyan arra sem következtethetünk véleménye szerint pusztán a lejegyzés nyelvéből, hogy volt-e ezek mögött a nevek mögött élőszóbeli névhasználat (2011a: 232). Valóban nem. Az itt látható váltakozásból ugyanis csupán annyit valószínűsíthetünk (ennyit azonban megítélésem szerint bizonyosan), hogy a magyar és a latin formák használati értéke azonos lehetett. Arra pedig, hogy ezt miképpen adhatjuk meg, a források személyjelölő szerkezeteinek névszociológiai jellemzőit taglalva rövidesen visszatérek.

Egy tanulságos megfigyelés viszont még feltétlenül idekíváncozik: noha nem tudjuk, mi inspirálta a nótáriusokat a nevek magyar vagy latin nyelvű rögzítésében, az a tapasztalatunk, hogy sokkal inkább a nagyobb frekvenciájú névformákat (*Nagy, Kis, Vörös*) örökítették meg latinra fordítva, a ritkábbakat (*Nyakas, Lopó*) pedig vulgáris nyelven rögzítették, ami talán arra mutat, hogy mindez esetleg összefüggésben állhat az írnokok műveltségével, nyelvtudásával is (SLÍZ 2011a: 232–233). MEZŐ ANDRÁS a Várdai-birtok 16. századi jobbágyneveit vizsgálva arra is felhívta a figyelmet, hogy bizonyos sajátosságjelölő személyneveknél meg éppenséggel a magyar forma használata a szokatlan, és a latin mutatkozik az általánosnak még ebben a viszonylag kései időszakban is (1970: 27–28). Ezek a körülmények aligha tekinthetők véletleneknek, s minden bizonnyal szerves összefüggésben állnak az oklevélírói (normatív) gyakorlattal.

3.3.2. A személynevek nagyobb részét a latin nyelvű iratokban úgy jegyezték le, ahogyan azok a magyar ajkakon, a közhasználatban vélhetően funkcionáltak (pl. 1138/1329: *Muncas*, ÁSz. 571, 1230: *Vduorus*, ÁSz. 773), az egyházi eredetű nevek azonban a kezdetektől fogva rendre (mondhatni szabályszerűen) a *l a t i n m e g f e l e l ő j ü k k e l* használatosak a források szövegében (pl. 1113: *episcopus Laurencius Chanadiensis*, ÁSz. 483; 1134: *testes ... Benedictus custos*, ÁSz. 112; 1156: *testes ... Stephanus Sunadiensis electus*, ÁSz. 728). (Erre a kettősségre a szakirodalomban is gyakran történik utalás; vö. pl. MOÓR 1936: 51, BENKŐ 1950: 18 stb.)

¹⁹ Ezeket a párhuzamos megfeleléseket látva N. FODOR JÁNOS is úgy foglalt állást — a fent bemutatott véleményétől eltérően —, hogy nincs okunk arra, hogy ezeket a variánsokat ne fogadjuk el valóban élő névformáknak, de még az olyan esetekben sem lehet kizárni a magyar névhasználatot, ahol csakis latin formában adatolható a név, különösen ha ezt a későbbi öröklődése egyértelműen bizonyítja (2010a: 30).

A referáló nevek latin alakban történő okleveles rögzítése mint a latinizálás másik fő típusa ugyanakkor nemcsak az egyházi (bibliai, mártírológiumi) nevek kapcsán jelentkezik, hanem találkozunk ezzel a gyakorlattal (szövegbeillesztési eljárással) olykor a világi nevek alakját érintően is: pl. *Arpadius*, *Farkasius* (vö. ÁSz.) A *Farkas* személynév latinizált *Farkasius* alakja ráadásul olyan feltűnően gyakori volt az Árpád-korban (az ÁSz. három hasábon keresztül közli az adatait, szemben más állatnévi lexémát tartalmazó személynévek alig egy-két előfordulásával), hogy joggal gyanakodhatunk arra, e megfelelés mögött speciálisan ennek a névformának a használatát befolyásoló minta állhatott. Ez a lehetőség — a már az Árpád-kori kis személynévtár adatai kapcsán is szembeötlő aránytalanságot érzékelve — FEHÉRTÓI KATALINban is felmerült, s a név gyakoriságát kapcsolatba hozhatónak gondolta István király feleségének, Gizellának a nevelője, Szent Wolfgangus regensburgi püspök tiszteletével, illetve általánosabban a német *Wolfgangus* névvel, s a *Farkas* névformát ennek fordításaként értékelte (1997: 75).²⁰ KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND ezt megelőzően szintén utalt arra, hogy a *Farkas* név elterjedését talán befolyásolhatta a véletlen jelentésbeli találkozása a mártírológiumban is szereplő *Wolfgangus* személynévvvel (1954: 380), s az ezzel való azonosítása eredményezhette a magyar névalak gyakori latinizálását is. További támogató érvként szolgálhat a — németek között egyházi névként is népszerű — *Wolfgang* névnek a vele azonosítható *Farkas* használatát ösztönző hatására az az adalék, hogy a *Farkas* név elsősorban ott őrződött meg mindmáig, ahol a középkortól fogva folyamatos volt a magyar–német nyelvi érintkezés (B. GERGELY 1999: 219).

A személynévek latin alakban való használata azzal a fontos előnnyel járt, hogy szabályszerű deklinálhatóságuk révén a névalakok könnyen beépíthetők voltak a latin mondat szerkezetébe (HOFFMANN 2004: 17, SLÍZ 2006: 178). Az egyházi nevek (és részben mások) efféle „standardizálása” sok egyező vonást mutat a patrocíniumi eredetű településneveknek mint jellegzetes helynévtípusnak a sajátosságaival. Ez a névtípus ugyanis az oklevelek tanúsága szerint latin nyelven tűnik fel az írásbeliségben; vö. pl. 1332–1337/PR.: *Johannes sacerdos de Sancto Adriano* (Bihar vm.), 1329: *de S. Andrea* (Abauj vm.), 1338–1342: *de Sancto Demetrio* (Arad vm.), 1285: *de Sancto Dyonisio* (Baranya vm.), 1276/1641: *de Sancto Georgio* (Bars vm.), 1287: *p. Sancto Ladislao* (Bodrog vm.) (az adatokat lásd KMHsz. 1.); s a magyar alakokkal szembeni dominanciájukat a

²⁰ Megítélése szerint csak abban az esetben lehetünk biztosak a *Farkas* személynév állatnévi eredetében, ha az — a névvonatköztetés példajaként — a *Medve* névvel együtt apát és fiát vagy testvéreket jelöl meg (FEHÉRTÓI 1997: 75). Erre a minden bizonnyal asszociációs névadásra a Tihanyi összefírásban láthatunk is (testvérek neveiben) példát: 1211: *In villa Supoc vdornicij ... filius Laurentii, Zemdij cum filiis suis Forcos, Medue* (ÁSz. 301).

névhasználat ezen közegében hosszú ideig megőrzik.²¹ Aligha lehet kétséges, hogy a *Péter*, *György*-féle személynévek és a *Szentpéter*, *Szentgyörgy*-féle településnevek feltűnően gyakori latin nyelvű használatát azonos tényezők határozták meg: a latin formák hosszan elhúzódó fölénye az oklevélírók műveltsége mellett arról is tanúskodik, hogy ezek a nevek — amint arra HOFFMANN ISTVÁN is utalt — „egy magasabb, írásbeli norma által is támogatott megnevezéseknek számítottak” (2004: 26).²²

A probléma ugyanakkor az itt látottnál megítélésem szerint még összetettebb, s erre akkor derül fény igazán, ha azt a kérdést is feltesszük, hogy mi is volt az a magyar nyelvű személynévforma, aminek a latin megfelelőjeként a *Petrus*, *Jacobus*, *Johannes* stb. feltűnik az egyének oklevélbeli megjelölésében. Ezt a kérdést ugyanis nem tudjuk egyértelműen és minden tekintetben megnyugatóan megválaszolni, s legfeljebb a (valamelyest megalapozott) sejtéseinknek adhatunk hangot akkor, amikor azt gyanítjuk, hogy nemcsak az alapneveket, azaz a *Péter*, *Jakab*, *János* névformát volt szokás a korszak jogi írásbeliségében ekképpen standardizálni, hanem a *Pete*, *Pető*, *Ják*, *Jákó*, *Jan*, *Jankó* stb. származékneveket is. E felvetést az alábbiakban néhány érveléssel szeretném megtámogatni.

Mindenekelőtt azoknak a személynév szerkezeteknek a vallomására támaszkodhatunk, amelyek a latin *Petrus*, *Johannes* típusú névalakkal összekapcsolva azok valamely származéknevét (*Petőc*, *Jankó*) tartalmazzák az illető személy megjelölésében. Az ilyen módon, a *dictus*, az *alio nomine* vagy más hasonló szerepű latin elem segítségével összekapcsolt nevek (pl. 1293: *Petrus dictus Petheuch filius Petri*, ÁSz. 632, 1366: *Johannem dictum Janko*, FEHÉRTÓI 1969: 98)²³ jóvoltából a névhasználat különböző szintjeit: az élőszóbeli, valós használatú és a hivatalosan, az oklevél számára az oklevélíró által — a norma-hoz igazodva — életre hívott névalakot egyaránt tetten érhetjük. Ezek az adatok arról tanúskodnak tehát, hogy például a latin *Petrus*-ból csonkított *Petr-*, *Pet-* tőből való személynévi származékokat egységesen a *Petrus*-szal latinizálták a korabeli oklevélírói gyakorlat szerint. Ez persze nyilvánvalóan csak azzal a feltétel-

²¹ A névtípusról az utóbbi években több magyar és angol nyelvű tanulmányt is közzé tettem, s ezek mindegyike érintette e sajátos kultúrnév típus latin nyelvű feltűnését az okleveles forrásokban (lásd pl. TÓTH 2007, 2011a, 2012a, 2012b; a nemzetközi összefüggéseikhez pedig 2011b). De hasonló az itt idézett jelenség ahhoz is, amit más típusú helynevek latinizálása kapcsán tapasztalhatunk: a *Agria* 'Eger', *Nova villa* 'Újfalú' típusú okleveles említések beszélt nyelvi használatáról természetesen szó sem lehet.

²² Némileg eltérően ítéli meg az efféle elnevezések névhasználati körülményeit legújabb írásában SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2013: 161–163).

²³ Néhány további példa ebből a körből: 1306: *Petrus filius Petri dicti Petune* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1324: *Petrus filius Petri dictus Pethyz* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1346: *Johannes filius Petri dicti Peturnye* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1397: *Pauli Paka dicti* (FEHÉRTÓI 1969: 123), 1398: *Petro Peter dicti* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1347/1394: *Nicolaum alio nomine Mysich nominatum* (Z. 1: 449), 1318: *Stephanus filius Stephani dictus Chepe* (RÁ CZ 1956: 138)

lel képzelhető el, ha a *Petenye*, *Petk*, *Pete*, *Pető*, *Petőc*, *Péter* stb. névformák összetartozása egymással, és főleg a latin *Petrus*-szal a szinkrón névhasználatban, de legfőképpen az oklevélíró névtudatában (névkompetenciájában) világos volt.²⁴

További támogató érvként hozhatjuk fel azokat az említéseket, amelyekben testvéreket jelöl meg az oklevélíró olyan módon, hogy az egyiket a latin alapnévvel határozza meg, a másikat pedig annak valamely származéknevével: 1322: pro *Paulo* et *Pousa* fratribus ipsorum (A. 2: 43), de még nagyobb információértéket hordoznak számunkra azok az adatok, amelyek éppenséggel ugyanazzal a latin alapnévvel említik a testvéreket: 1313: *Ladizlao* as alio *Ladizlai* filijs suis (A. 1: 301), 1333: *Jacobus* et alter *Jacobus* fratres sui (A. 3: 22).²⁵ Ezek az adatok ugyanis még egyértelműbben utalnak arra, hogy a testvérek vagy ugyanazon alapnév két származéknevét viselték (tehát például *Jákó* és *Jakucs* néven ismerte őket a szűkebb közösségük), vagy az egyiküket az alapnévvel (*Jakab*), a másikat pedig ennek valamely származéknevével nevezték a szóbeliségben. A források mindkét lehetőségre szolgáltatnak analóg példákat; 1303: *Kathow* és a testvére: 1343: *Katouch*, *Kathok* (BERRÁR 1952: 33, RÁ CZ 1956: 135); 1202–1203/1500 k.: Villa Bodol ... vdornicorum hec sunt ... Agus cum quatuor, ex quibus Boda cum tribus filius, *Bodos*, Orod, *Bodamer* cum duobus (Á Sz. 133).

Néha még az oklevélíró hibájából is nyerhetünk a latinizálási szokásokra vonatkozó információkat. HORGER ANTAL hívta fel a figyelmet arra az esetre, amikor egy *Gegus*-ként, illetve egy *Gegew*-ként nevezett személyt a szkriptor más oklevelekben egyaránt *Gregorius*-ként standardizált, pedig a *Gegus*, *Gegew* személynévforma nem tartozik a *Gregorius* családjába, nem annak származékneve, hanem — ha elfogadjuk a szokásos magyarázatát — a *gége* főnévből alakult magyar képzővel. „Az a körülmény, hogy egy-egy oklevélíró barát egy *Gegus* és egy *Gegő* nevű magyar embert a latin nyelvű oklevélben *Gregorius*-nak írt, csak annyit bizonyít, hogy ők a z t h i t t é k, hogy ezek azonosak a lat. *Gregorius* névvel.” (HORGER 1934: 77). Ez a megfigyelés attól függetlenül nagyon lényeges, hogy az adott etimológiai magyarázat éppenséggel elfogadható-e vagy sem (ebben a kérdésben nem is mernék állást foglalni), mert azt jel-

²⁴ Hasonlóan értékeli a jelenséget SLÍZ MARIANN is, bár ő a név és névváltozat viszonyára, valamint a képzett neveknek az alapnévtől való önállósodására helyezi inkább a hangsúlyt (2008a: 125, 2011a: 53, 55)

²⁵ További hasonló adatokhoz lásd még GALAMBOS 1942: 44, FEHÉRTÓI 1981: 5–6, HAJDÚ 2003: 108, SLÍZ 2011a: 54 stb. És hogy még egy nevezetes példát is kiemeljünk az érintettek közül: Hunyadi Jánosra és az öccsére egyaránt *Johannes* megjelöléssel utalnak a krónikák (HAJDÚ i. h.). Esetükben sem arról lehet vélhetően szó, hogy mindkettejüket *János*-nak hívták. (Az olyan adatok ugyanakkor, mint az 1567: Kupa *Petre*, akinek a testvére is *Petre*, arra intenek bennünket, hogy az ómagyar kor személynévhasználatának egyes kérdéseiben csak igen nagy óvatossággal foglajunk állást. HAJDÚ MIHÁLY egyébként ezeket az eseteket a névhez való sajátos ragaszkodással magyarázza, 2002: 50.)

zi, hogy közszoí eredetű személynévi formát is vonhattak tévesen az oklevélírók (valójában analogikus vagy hasonlósági alapon) egy-egy latin személynév családjába. És alátámasztja továbbá azt is, hogy nemcsak az alapnevek, hanem a származéknevek latinizálása is a legtermészetesebb, normakövető oklevélírói magatartás volt ebben a korszakban. Ez a norma természetesen nemcsak a hazai jogi írásbeliség gyakorlatát jellemezte, hanem ugyanezt tapasztalhatjuk Európaszerte: a német személynévhasználatban például a *Johannes* alapnévből („gyökérből”) alakult *Johann, Hannes, Hans* stb. származékneveket az egyházi és jogi iratokban rendre a „hivatalos” *Johannes* alapnévvel rögzítették (SAARELMA 2013: 152), de megfigyelhetjük ezt a kettős névhasználatot a szláv személynévrendszerek kapcsán is (SUPERANSKAYA 1995: 813).

Arra vonatkozóan, hogy mikor éltek az oklevélírók a latinizálás eszközével, és mely esetekben kezelték ezt „nagyvonalúan”, nehéz lenne szabályokat felállítani. SLÍZ MARIANN ebben semmiféle szabályosságot vagy következetességet nem lát, csupán annyit szögez le — s véleményével egyet is érthetünk —, hogy a származéknevek megjelenése bizonyára az élőszóbeli névhasználatnak az oklevelekbe való beszűrődését jelzi, szemben a tipikusan latinizált formában használt alapnévvel (2011a: 138). KÁLMÁN BÉLA pedig az 1522. évi dézsmalajstromok személynéveit tanulmányozva jut arra a megállapításra, hogy noha bennük a keresztnevek rendre latinosított alakjukban szerepelnek, a szláv nevek viszont — minthogy ezeket nem tudták latinosítani — eredeti alakjukban jelennek meg a lajstromokban (1961: 23–24). Noha ez a megfigyelés az esetek többségére nézve valóban érvényesnek fogadható el, egyes források adatai mégis ennek éppen az ellenkezőjéről, a személynév más nyelvbéli megfelelőjének nagyon is tudatos használatáról árulkodnak. A *Csépán* személynév genitívuszi használatát mutató adatok (vö. 1267: *Terra Chepani*, 1342: *Chepanfalwa*, KÁZMÉR 1970a: 288; 1307: *Villa Chepani*, *Chepanfalua*, i. m. 277–278) például világosan jelzik, hogy az oklevélíró számára a név idegen (szláv) eredete egyértelmű volt, sőt az utóbbi településre vonatkozó 1295: *Villa Stephani* adat még azt is tanúsítja, hogy a nótárius a név más nyelvbéli megfelelőivel is tisztában volt (vö. HOFFMANN 2004: 34).

Azt is valószínűsíteni lehet továbbá, hogy az alacsonyabb társadalmi állásúak pontos rögzítésére nem fordítottak annyi gondot a szkriptorok, mint a felsőbb körökhöz tartozókéra, ezért a róluk szóló feljegyzések gyakrabban is őriznek magyar nyelvű névformákat. A latinosítás eszközét az oklevélírók a felsőbb rétegbeliek nevesítésekor ugyanakkor szinte kötelező érvénnyel használják. Ezzel magyarázható az is, hogy a női nevek körében az úrnőnevek túlnyomó többségét latin alakban találjuk meg a forrásokban, a szolgálók említésében azonban szívesebben él a fogalmazó az élőnyelvi formákkal (vö. BERRÁR 1950: 68–69). BERRÁR JOLÁN a névhasználat és a magyar–latin alakok értékelésével kapcsolatban egy nagyon fontos, előremutató megfigyelést is tesz arra utalva, hogy ha a

keresztény nevek használatának kezdeteitől fogva tapasztaljuk a származéknevek jelenlétét is a névadásban, eléggé valószínűtlen, hogy a hosszú és az oklevelekben gyakori *Katerina*, *Margareta* „hivatalos” nevek helyett a mindennapi kommunikációs helyzetekben ne a már kialakult rövidebb *Katlin* ~ *Katrin* (továbbá: *Kata*, *Kató*), *Margit* (továbbá: *Margics*) alakot használták volna (i. m. 69).²⁶ Erre konkrét igazoló adatot is találunk ráadásul az oklevelekben. Egy úrnő a forrásokban egyszer *Bagych*, máskor *Magych*, illetőleg latinizált alakokban, *Magdalena* és *Margareta* néven tűnik fel. BERRÁR szerint az úrnőt feltehetőleg *Magics*-nak nevezhették a szóbeliségben, ami a *Magdalena* származékneveként élt a korban. Amikor az oklevélíró „hivatalosabb”, latinosított formában kívánta a nevet írni, ingadozott a *Magdalena* és a hasonló hangzású *Margareta* között. A *Magics* ikerítéses-elvonásos, „házi használatú” (és bizonyára affektív szerepű) változata lehet a *Bagics*, amely azonban, mint látjuk, ritkán a hivatalos iratokba szintén bekerülhetett (1960: 189). Ezek a kérdések azonban már a névszociológia területére vezetnek át bennünket.

3.3.3. A latinizálás sajátos eseteiként tekinthetünk valójában azokra a *s z e r k e z e t s a b l o n o k r a* is, amelyek az egyes személynév-fajták okleveles rögzítését szolgálják. Mivel ezekről a korábbiakban már bőven esett szó, itt csupán arra utalok ismételtén, hogy bennük éppúgy az oklevelek megszövegezőinek normatív eljárásait kell látnunk, ahogyan a latinizálás egyéb típusaiban is ez irányítható fő mozgatórugóként a nótáriusok tollát.

A fentiekben röviden összefoglalt névfordítások és egyéb típusú latinizálások megítélésem szerint a cancellisták és más oklevél-fogalmazók magas szintű nyelvi képzettségét mutatják. Ennek fényében pedig aligha fogadhatjuk el GYÖRFFY GYÖRGY vélekedését, aki a vulgáris nyelvű helynévi elemeknek az oklevelekben latinul történő említését úgy tekintette, mint pusztán véletlen, „lélektanilag indokolt” eseteket (1970: 200). A források szórványelemeire (helynevekre és személynévekre egyaránt) érdemes olyan szemmel is tekintenünk, hogy ezek az adatok „keletkezésük körülményeiből adódóan maguk is a hivatalos írásbeliség részei voltak, s így esetükben sem zárhatók ki — sőt valószínűsíthetők — bizonyos normatörekvések, egységes eljárásmódok. Biztosra vehető ugyanis, hogy a nyelv sokkal nagyobb változatosságot mutatott már régen is, mint amit az írott források tükröznek. E mögött a látszólagos homogenitás mögött pedig minden bizonnyal nem a nyelvi valóság, hanem egyéb körülmények mellett az okleveles gyakorlat normatörekvése állhatott” (KENYHERCZ 2013b: 70). Azt, hogy a latin nyelvű névhasználat tudatos törekvés eredménye, világo-

²⁶ Egyik-másik névforma használatát persze befolyásolhatta az is, hogy volt-e ennek esetleg bizonyos fokú társadalmi-szociális „kötöttsége”, vagy sem. Ahogyan a mai névhasználatban is természetesen a különféle névhangulati tényezők (lásd ehhez pl. HAJDÚ 2002: 54), ugyanígy számolnunk kell ezzel a „pszichológiai” faktorról a régi névadás-névhasználat viszonylatában is. Ezt a tényezőt BALÁZS JÁNOS a tulajdonnevek stilisztikai jellegű konnotációjának nevezi (1963: 51–52).

san jelzik azok a névkategóriák, amelyekben szinte kizárólagosnak tekinthető a latin nyelvű említés. Az e téren megnyilvánuló következetesség valószínűsíthető módon egyfajta, vélhetően a képzés során elsajátított norma következményének tartható (HOFFMANN 2004: 37, 58).

4. Fogódzók a személyjelölő szerkezetek névhasználati értékének megállapításához

4.1. Végezetül arra, a személynévtörténet szempontjából is kulcsfontosságú kérdésre igyekszem választ adni, hogy a fent részletezett általános elvek mentén haladva milyen további fogódzók lehetnek a segítségünkre abban, hogy a források személyjelölő szerkezeteinek a névszociológiai értékét megállapíthassuk. Ehhez figyelembe vehetők egyrészt bizonyos általános névelméleti megállapítások, de másrészt maguk a konkrét forrásadatok is szolgáltatnak — ha kellően differenciált módon és a korábban hangsúlyozott alapelvek szem előtt tartásával fogjuk őket vallatónak — fontos és megbízható információkat. A mai személynévhasználat jelenségeire ebben a vizsgálatban többnyire ugyancsak támaszkodhatunk (ahogyan ezt például B. GERGELY PIROSKA is hangsúlyozta, 1968: 3), ám eközben arra is tekintettel kell lennünk, hogy egyes mai névhasználati szokásokat törvényi előírások szabályoznak (mint például a családnevek kötelező öröklését), míg az ómagyar korban ilyenek még nem vagy csak másképpen (például keresztnévadáskor) kötötték az egyes személynévfajták használatát.

A névhasználati érték problematikáját vizsgálva azt kell megkísérelnünk felderíteni, hogy az oklevelekben szereplő személyjelölő szerkezetek milyen beszélt nyelvi valóságot és milyen személynévfajtákat rögzítettek. E kérdés megválaszolásában segítségünkre jönnek egyrészt az ómagyar kori források olyan személyjelölő szerkezetei, amelyek egyazon személynek a megjelölésében alkalmaztak eltérő megoldásokat; hasznunkra lehetnek másrészt a későbbi jellegzetes családnévtípusok; illetőleg számíthatunk harmadrészt a személynevet tartalmazó egykorú helynévi adatok vallomására is. Mindezeket túl bizonyos névszociológiai kérdésekhez a mai magyar személynévhasználatból levonható általános tanulságok ugyancsak támpontot jelenthetnek. Az alábbiakban ezeket a szempontokat tekintem át.

4.2. Az a körülmény, hogy ugyanazt a személyt az oklevelekben olykor változó szerkezetű típusokkal jelölik meg, nagy információértékkel bírhat a névkutatók számára, hiszen ezekből a *v a r i á n s o k b ó l* nemcsak a tényleges, élő névhasználatra vonatkozóan nyerhetünk adalékokat, hanem ilyen módon gyakran a nevek morfológiai szerkezetére is fény derül, amit egyébként a latin nyelvű szerkezetsablonok — „homogenizáló” jellegükből adódóan — szükségszerűen elfednek.²⁷ Azt például, hogy a latin *de* ablatívuszos helynévi szerkezet az esetek

²⁷ Szláv nyelvekből való példákkal illusztrálta ezt a jelenséget ZOFIA KALETA (1989: 15–16).

nagy részében vélhetően *-i* melléknévképzős helynévből lett magyar személynevet rögzített, az olyan szerkezetvariánsok jelezhetik számunkra, mint például az 1421: *Georgius dictus de Senew ~ Georgius Seney* (GULYÁS 2007: 166), 1436: *Benedictus de Sara ~ Benedictus Saray* (GULYÁS 2007: 151, 168), 1429: *Albertus dictus de Warangh ~ Albertus Warangy* (ERDÉLYI 1908: 74). A magyar *-i* képzős névforma olykor a jelölt latin szerkezetbe is beszüremkedik (vö. pl. 1351: *Dominicum de Gumbas ~ Dominicus de Gumbasi*, FEHÉRTÓI 1969: 13), amit felfoghatunk akár úgy is, hogy az oklevélíró vétett az íratlan szabályok ellen, s a nyelvek közötti váltást nem oldotta meg zökkenőmentesen (ahogyan erre már az előzőekben is láttunk példát, vö. *Edunec, Bulsuhut*). Az efféle variációk azt jelzik tehát, hogy a *de* + helynév szerkezetsablonnal *Sárai, Gombási*-féle magyar nyelvi elemet rögzített az oklevélíró. Ez a nyelvi elem véleményem szerint nem annyira melléknévi (*sárai* 'Sárára való'), mint inkább személynévi (*Sárai*) státuszú lehetett, de ennek eldöntése pusztán az ilyen variánsok alapján természetesen nem lehetséges. Ehhez más támpontokra is szükségünk van.

A váltakozás az említett megoldáson túlmenően persze úgy is jelentkezhethet, hogy két különböző szerkezetsablonnal utal az oklevél lejegyzője az adott személyre: az előbb látott Gombási Domonkost például egy másik oklevélben *dictus*-szal kapcsolt szerkezetben találjuk meg (1363: *Dominicus dictus Gumbasy nobilis de Sumkerec*, FEHÉRTÓI 1969: 13, 93), ami — a latin *dictus* lexéma jelentéséből adódóan — egyértelműen jelzi e megjelölés élszóbeli használatát. Nem mehetünk el ugyanakkor említés nélkül amellett sem, hogy a forrás Gombási Domonkost egy másik helynévi szerkezet felhasználásával somkereki nemesnek mondja. Az ilyen kettős helynévi megjelölésekről FEHÉRTÓI KATALIN azt tartja, hogy a megkülönböztető elem (jelen esetben a *dictus Gumbasy* mögött rejlő névforma) a származási helyet jelöli, a másik helynévi szerkezet pedig a feljegyzés idejére vonatkozó lakóhelyet (1969: 13, ehhez hasonló jelenséghez lásd még N. FODOR 2004: 36 is). Ennek valószínűségét itt nem firtatjuk, számunkra ugyanis most ez az adat csak azért lényeges, mert a *nobilis de Sumkerec* szerkezetben bizonyosan nem kereshetünk *Somkereki*-féle személynevet, csak *somkereki* melléknevet vagy még inkább *Somkerékről* (ti. való)-féle ablatívuszi meghatározást.²⁸

A latin fordításban megjelenő népnevek, foglalkozásnevek személynévi funkciójának megítélésében ugyancsak segítségünkre lehetnek a párhuzamosan használt szerkezetvariánsok. Azt például, hogy az 1324: *magister Johannes polonus* szerkezet *polonus* eleme a név része, és nem pusztán etnikumjelölő elem, az ille-

²⁸ Megjegyzem ugyanakkor, hogy a nemzetséghez tartozás kifejezésére szolgáló *de genere* + nemzetségnév típusú szerkezetnek is van *de* + nemzetségnév variánsa, s ennek fényében a névadatot elvileg akár úgy is értékelhetnénk, hogy 'a Somkerék nembeli Gombási Domonkos', ám *Somkerék ~ Somkereki* nemzetségről nincs tudomásom (nem ismer ilyet sem KARÁCSONYI 1900/2004, sem az ÁSz.).

tő személy további adatai egyértelművé teszik (1324: *Johannes dictus Lengen*, 1332: *Johannis dicti Lengel* stb.; vö. SLÍZ 2008a: 129, 2011a: 184).

A variánsok elemzésének nemcsak olyan értelemben vehetjük hasznát, hogy általuk igazolhatjuk bizonyos személynév-fajták beszélt nyelvi használatát, hanem ahhoz is támpontul szolgálnak, hogy az adott személynév-fajták morfológiai sajátosságairól képet alkothassunk. Jól szemléltetik ezt a lehetőséget a közvetlen (apa-fiú) nexusviszonyra utaló szerkezetek. Az 1301: *Nicolaus filius Tomb*, 1308: *Nicolai dicti Thumb* (FEHÉRTÓI 1969: 9) változatok arra utalnak, hogy az illető személyt a referáló nevéen kívül (az egyszerűség kedvéért nevezzük *Miklós-nak*) az apjáról vett *Tomb*-ként is említik. Az apáról átszármazó elnevezés ugyanakkor morfológiai elemeket is kaphat, s erről a jelöltségről árulkodnak a következő, vélhetően szintén egyazon személyre vonatkozó, párhuzamosan rögzített adatok: 1393: *Blasius dictus Zabey* (Zs. 1: 311/2856), 1399: *Blasium* et *Benedictum Zabfy* dictos (Zs. 1: 645/5833),²⁹ ahol tehát a *(S)zab* apanévhez kapcsolódó *-é* birtokjelből alakult patronimikumképző váltakozását láthatjuk a *fi* 'fia' formánssal. Mindkét morfológiai szerkezet megtalálható a későbbi magyar családnévrendszer típusai között (vö. pl. *Pálfi*, *Péterfi*, *Sándorfi*; *Lőrince*, *Lőrinci*, *Balassa*, *Balassi*). Megítélésem szerint e formák valós személynévi szerepéhez a dokumentumok keletkezésének korára vonatkozóan nemigen férhet kétség.

4.3. Hosszabb kifejtést nyilvánvalóan nem igényel annak a szempontnak a mérlegelése, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek valós névhasználati értékére a későbbi-mai családnevtípusok vizsgálata jelentős mértékben rávilágíthat. Ellenvetésként persze megfogalmazhatnánk, hogy ez a fogódzó csak azoknak a névfajtáknak az analízisét segítheti, amelyek a családnévvé válás folyamatában részt vettek. Ez az ellenérv azonban azért nem lehet túlságosan nyomós, mert mindegyik névfajta elemeit ott találjuk a családnévtípusok között, legfeljebb ezek gyakoriságában fedezhetők fel különbségek. Nem nehéz belátnunk, hogy a *Nagy*, *Sánta*, *Derecskei*, *Kovács*, *Tót*, *Pál*, *Jakó*, *Péterfi* stb. típusú családnevek (ezekhez lásd RMCsSz.) már a pusztán létükkel támogatják azt a feltételezésünket, hogy az ómagyar kori 1349: *Paulum dictum Noog* (Z. 2: 413), 1375: *Demetrius Santha dictus* (Oklsz.), 1276/1328: *Nicolaus Dumbo ... de Dereske* (ÁSz. 262), 1268: *Martinus faber* ('kovács', N. FODOR 2010b: 256), 1342: *Petrum dictum Thooth* (Z. 2: 39), 1325: *Johanne filio Pauli* (A. 2: 183), 1307: *magistro Petro filio Jakow* (A. 1: 125), 1291/1291: *Iohannes filius Petri* (ÁSz. 637) stb. típusú latin szerkezetek mögött tényleges magyar személynév-

²⁹ Minthogy a *fi(a)* formánssal alakult nevek elsősorban a 15. századtól jelentkeznek jelentősebb számban (FEHÉRTÓI 14. századi korpuszában mindössze két ilyen elnevezés szerepel, *Bírófia*, *Zabfi*, 1969: 67, 155), amikor viszont a latin *filius*-t tartalmazó szerkezetsablonok használata már kevésbé jellemző, olyan variánsokra, amelyekben a *filius*-os szerkezetben szereplő apanévi megjelölés váltakozik a *fi* formánst tartalmazó személynévvvel, ritkán akadunk a forrásainkban.

formák is rejtőzhetnek, s ráadásul azok lexikális-morfológiai felépítésének rekonstruálásához szintén analógiát nyújtanak.

Családneveink emellett megítélésem szerint a személynév-történeti szakirodalom néhány megállapítását is határozottan cáfolják. A latin szerkezetsablonok kronológiai kérdéseit taglalva utalt SLÍZ MARIANN arra, hogy a 14. század közepére a leggyakoribbá a *de* + helyneves szerkezet vált, a *filius* + apanév struktúra pedig szinte teljesen eltűnt. Ezt az átrendeződést a „megkülönböztető elem” családnévvé válásával hozta összefüggésbe, minthogy „a birtoknév [...] tökéletesen alkalmas a családhoz való tartozás kifejezésére, hiszen egy birtok akár századokon keresztül is lehetett ugyanannak a nemesi dinasztiának a tulajdonában. Az apanév ezzel szemben nemzedékről nemzedékre változó volta miatt kevésbé alkalmas erre a szerepre” (2008b: 188–189, 2011a: 212), ráadásul — idézi ERDÉLYI LÁSZLÓT — az apanév „nem kötötte össze a rokon családtagokat” (1932: 3). Ezzel az érveléssel azért nem tudunk maradéktalanul egyetérteni, mert az apanév alkalmasságát a családnévi szerep betöltésére minden kétséget kizáróan igazolják a *Péter, Pálfi, Pete, Lőrince* stb. családnevek.

Korábban már utaltam arra a véleménykülönbségre, amely FEHÉRTÓI KATALIN és N. FODOR JÁNOS között mutatkozott a foglalkozásnévi eredetű, de latinul rögzített névformák használati értékével kapcsolatban. Ebben a kérdésben — mint emlékezhetünk rá — FEHÉRTÓI azon az állásponton volt, hogy amennyiben a *Faber, Carpenter* stb. adatok mögött valós személynévek lennének, feltétlenül magyarul rögzítették volna őket a szkriptorok (1969: 49). N. FODOR ezt az érvet nem tartja elégségesnek, és úgy véli, az azonos jelentéstartalmú megkülönböztető nevek öröklődése, azaz családnévi funkciója a latinul rögzített formák élőnyelvi használatához is fontos támogató adalék lehet (2010a: 24).

A családnevek tanúsága ugyanakkor nemcsak pozitív értelemben szolgálhat igazolásul bizonyos személynévfajták ómagyar kori létezésére, hanem részben éppen e nevek vallomására alapozva szokás megcáfolni a nemzetséghez való tartozást kifejező személynévnek mint nexusnévfajtnak a létét. E nézet szerint ugyanis az oklevelek nemzetségjelölő szerkezetei (a *de genere* + nemzetségnév) csak az írásbeliség termékei voltak, az élőszóbeliségben nem használták őket, amit többek között az igazol, hogy a nemzetségneveket nem találjuk meg a családneveink között. A nemzetségneveknek a személynév-fajták között elfoglalt rendszertani helye, illetőleg az oklevelek *de genere* említései mögött feltételezhető valós névhasználat kérdése önálló tanulmányt igényel, így a fenti álláspont cáfolatára e helyütt nem térek ki.

4.4. Az írásbeliség személyjelölő szerkezeteinek névhasználati értékét mérlegelve a legnagyobb súllyal megítélésem szerint az e g y k o r ú h e l y n é v i a d a t o k nyújtotta információk esnek a latba. Elsőként ezért az ezzel kapcsolatban a szakirodalomban itt-ott felmerült kétségeket igyekszem eloszlatni. Az 1312/1315: *Bokfya Benedukfolua* (AOkl. 3: 259/577), 1319: *Inakfiapeturfelde*

(AOkl. 5: 173/437, 185/465), 1321/1323>1370: *Kenchesandrasfolwa* (AOkl. 6: 22/39, HAJDÚ 2003: 738) típusú „terjengős” helynévi alakulatokról ZELLIGER ERZSÉBET azt tartja, hogy e névszerkezetek csupán írásalakulatok voltak, névként a beszélt nyelvben soha nem éltek, csupán alkalmi használatban merültek fel azzal a céllal, hogy a pillanatnyi birtoklást egy-egy jogesetben pontosan tükröztessék (1991a: 548). Ezt az álláspontot — egyetlen névszerkezetre szűkítve — a magáévá teszi FEHÉRTÓI KATALIN is, és a gondolatot a szerkezetben szereplő személyjelölő elemre vonatkozóan tovább folytatva azt a kérdést teszi fel, hogy a zömmel helynevekben előforduló *-fia* utótagú névszerkezeteket lehet-e potenciális családneveknek tekinteni (1998: 463, lásd még 1969: 4–5 is). Kételeyeihez csatlakozva utóbb HORVÁTH ZITA is arra a következtetésre jut, hogy a *Péterfiapéterháza* típusú helynévi alakulatok személyjelölő előtagja — a maganyelvűsége ellenére — nem takar valós, élőnyelvi névalakot (2006: 9). Nem minden ellentmondástól mentes e kérdésben N. FODOR JÁNOS véleménye, aki szerint az a körülmény, hogy a *filius* magyar megfelelője (a *fi*, *fia* formáns) a 14. században alig fordul elő, és később sem válik gyakorivá, alátámasztja azt, amit FEHÉRTÓI az *Inakfiapéterfölsé, Bokfiabenedekfalva* típusú helynévi (és benne személynévi) alakok pusztán írásbeli jelentkezéséről vallott (2010a: 22). Utóbb azonban ehhez lábjegyzetben azt is hozzáfűzi, hogy az apa-fiú kapcsolatot feltüntető névviszony minden bizonnyal ismert lehetett a korban, amit a későbbi családnevek apanévi eredetű csoportja is támogat (i. h. 5. lábjegyzet).³⁰

A szakirodalomban felmerülő kétségek megítélésem szerint sem a helynevek, sem a személynévek használati értéke szempontjából nem egészen indokoltak, legalább két érv ugyanis mindenképpen ellentmond e felfogásnak. Hangsúlyozandó először is az a körülmény, hogy az oklevelek jogi dokumentumok, amelyek jogi eseteket rögzítenek, s a bennük lévő névformákra a hitelesség, az érdekérvényesítés biztosítása, a birtokjog igazolása szempontjából kulcsfontosságú szerep hárul. Aligha képzelhető el olyan szituáció, amelyben ezek a hivatalos iratok nem a helyi névhasználatra építettek volna akár a helyek, akár a szemé-

³⁰ Jó félszáz évvel korábban BENKŐ LORÁND jóval differenciáltabban értékelte a „latin *filius* + apa neve genitívusban” szerkezet névhasználati helyzetét, s azt hangsúlyozta, hogy noha a *Johannes filius Petri* struktúra a 13. században még sokszor pusztán rokonságjelölésre szolgál, „nem lehet vitás, hogy nem egyszer, sőt a XIV. században talán az esetek nagyobbik részében az egyénnek a magyar ajkakon a közhasználatban is élő másodlagos, apáról vett nevét takarja” (1949a: 9). Ennek igazolására egyrészt az itt is idézett *Inakfiapeturfelde* típusú helyneveket hívja segítségül, de támaszkodik emellett az 1321: *Wyd et Lachk filiorum Markolfy* (A. 1: 605) típusú személyjelölő szerkezetek bizonyító erejére is (i. m. 10). Az előbbi valóban megnyugtató fogódzó lehet a kérdésben, az utóbbi viszont azért zárandó ki a támogató érvek közül, mert csupán téves azonosítása egy *Markol-fi*, azaz ’Markol fia’ szerkezetnek. Ez ugyanis — a *-fi* formánssal álló személynévi szerkezetek kronológiájához képest feltűnően korai jelentkezése miatt szintén sokat idézett *Rikolfi*-val együtt (vö. ZELLIGER 1991a: 539, 1991b: 17) — egyszerű genitívuszi esete a latin(izált) *Rikolphus*, *Markolphus* névformáknak (lásd ehhez MEZŐ 1996a: 18, FEHÉRTÓI 1998: 463, a személynévekhez pedig pl. 1306: *Morkolfo filio Kuch*, SLÍZ 2011b: 288, 1329: magister *Ricolphus*, SLÍZ 2011b: 435).

lyek megjelölésében.³¹ Azt tehát bátran leszögezhetjük, hogy a szándék, a törekvés feltétlenül az lehetett, hogy az oklevél lejegyzője a helyben használt elnevezéseket foglalja bele a dokumentumba. Az ettől valamelyest független kérdés, hogy ezeket a ténylegesen használt hely- és személyneveket éppenséggel milyen nyelvi formába öltöztetve rögzítették a nótáriusok, ennek ugyanis — mint már több ízben is utaltunk rá — sajátos, az oklevélírók kezét irányító, sőt nagyban meg is kötő normái voltak.

Ezek a normák, szabályok pedig más eljárásmodot írtak elő a helynevek szövegbe illesztésére, mint amelyek a személynevek beszerkesztését szabályozták. Az előbbieket esetében az elnevezések névszociológiai értéke jobban megragadható a forrásokbeli adatok alapján, hiszen a vulgáris nyelvű rögzítésük — a latinizálás eseteinek nagyon határozott normái mellett — alapvető követelménynek számított. A személyneveknél viszont, mint láthattuk, a latin szerkezetsablonok a névstruktúrába is beavatkoztak. Jól szemléltetik ezt az eltérő szövegbelillesztési stratégiát azok a párhuzamos adatok, amelyek egyrészt a személynévi előtagot tartalmazó helynevet, másrészt pedig az ugyanezen személy megjelölésre szolgáló szerkezetet mutatják; vö. pl. 1369: villa *Nicolai filii Prebyl* ~ 1389: *Pribifyamyclofalwa* (KÁZMÉR 1970a: 234), 1327: villa *Nicolai dicti Ewz* ~ 1349: *Ewzmyklofalva* (i. m. 283), 1320/1322: *terram vacuum ... Zeulos Jacobfolde vocatam ... Jacobi dicti Zeulos* (Gy. 1: 239). Ezekben a példákban az adatpár első tagja (illetve az utolsó példában a szövegrészlet második fele) tehát azt a helyzetet képviseli, amikor a lejegyző az illető személyt igyekezett rögzíteni az oklevélben (s ehhez a jellegzetes szerkezetsablonnal élt), az adatpár másik tagja pedig a helynév vulgáris nyelvi formáját közvetlenül mutatja. Mivel a helynevek belső szerkezetét a személyek azonosítására szolgáló sablonok soha nem kötötték az oklevelek megszövegezési gyakorlatában, az itteni névhasználati formák mindenképpen a vulgáris nyelvhasználatból származhatnak. Arra, hogy az oklevélírók maguk alkottak volna tulajdonneveket, sehonnan sem ismerünk példákat.

A helynevek vallomására ebben a kérdésben én magam sokkal bátrabban építenék, mint azt olykor az előzményirodalom teszi, hiszen azok — ahogyan BENKŐ LORÁND is megjegyezte — a közhasználatban lévő formákat híven megőriz-

³¹ Az más kérdés, hogy amennyiben egy-egy birtokos érdeke úgy kívánta, adott esetben a megszerzési kívánt település nevének megváltoztatásával is igyekezett annak érvényt szerezni. A magát Bot ispántól származtató Becsei Imre birtokszerző törekvései közismertek a szakirodalomban (az Alföldön számos *Bot-*, *Bat-*, *Bod-*, *Pat-* kezdetű névvel álló falut adományoztatott e leszármazási viszonyra hivatkozva magának), ahogyan az is, hogy miként kezdték el a Bodrog megyei *Potala* település nevet *Botalja*(*szentpéter*)-ként használni a birtokgyarapítás igazolásaképpen (az adatokat lásd a KMHsz. 1. megfelelő szócikkeiben, illetve vö. TÓTH 2008: 178). A nevekkel való manipulációnak egy sajátos esetét mutatta be BENKŐ LORÁND, aki szerint a gömöri Szuha család tagjai, miután megszerezték a Csanád megyei *Ajton* monostorát, magukat az *Ajton* nemzetségből valónak kezdték mondani (2002: 102). Ezek a nevekkel való visszaélések is éppen azt bizonyítják azonban paradox módon, hogy a helynevek hitelessége — azaz az oklevélbeli formáknak és a valós névhasználatnak az egyezése — aligha kérdőjelezhető meg bármely esetben is.

ték (1949a: 9, 1949b: 247, 1998a: 112, 115). Ám ha ez önmagában véve még nem is lenne minden esetben elegendő fogódzó, az ehhez kapcsolható további érv: e személynévstruktúráknak a továbbélése családnévtípusok formájában, feltétlenül meg kell, hogy győzze a kételkedőket. Mindezek nyomán pedig úgy gondolom, hogy az 1322: *Ernefyastephanpaulia* (KMHsz. 1: 93 *Ern(y)efiaistvápályija* a.), 1332: *Herborthfiaandreashaza* (Oklsz.), 1335: *Methvdfiamihalfelde* (Oklsz.), 1336: *VezekfyaIwanusmolna* (Oklsz.), 1359: *Lalfiaestephanfolua* (Oklsz.); 1353: *Egrimihalhaza* (HAJDÚ 2003: 739), 1301: *Suprunymyklosmolna* (HA. 3: 29); 1291: *Adosioanusfelde* (Oklsz.), 1321/1323>1370: *Kenchesandrasfolwa* (HAJDÚ 2003: 738), 1346: *Bytakunpeturfeulde* (KMHsz. 1: 57 *Bitakunpéterföldre* a.), 1339: *Fuldespeturfulde* (KMHsz. 1: 104 *Földespéterföldre* a.), 1341: *Verespetvrligety* (KMHsz. 1: 299 *Verespéter ligete* a.), 1366: *Feyriuanfalua* (Oklsz.) stb. okleveles adatok kapcsán nemcsak a helynévi szerkezetek valós létezésében nincs okunk kételkedni, hanem a bennük előtagként szereplő személyjelölő formákat is személynévekként (nexusjelölő, illetve sajátosságjelölő nevekként) fogadhatjuk el.

Itt kell utalnunk arra az ellentmondásos viszonyulásra is, amely a személynévi elemet tartalmazó helynevek forrásértékének kérdésében a szakirodalom megállapításait olvasva nyilvánvalóan felmerül. Egyáltalán nem ritka ugyanis az az eljárás, amely az ilyen struktúrájú helynevek vallomása iránt bizonyos névfajták esetében feltétlen bizalommal viseltetik, míg más névfajták kapcsán ezek „szavának” kevésbé ad hitelt. FEHÉRTÓI KATALIN például — mint láthattuk — az 1322: *Ernefyastephanpaulia* típusú helynevek és egyidejűleg a nexusjelölő, az oklevelekben *filius*-os szerkezettel rögzített személynévek tényleges használatában nem hisz (1998: 463, 1969: 4–5), ám az 1321/1323>1370: *Kenchesandrasfolwa* típusú helynevek vallomását ő maga is felhasználja a sajátosságjelölő, *dictus*-os szerkezettel rögzített személynévek valós léte mellett, illetve a névsorrend kérdésében érvelve (1969: 54). Ugyanígy következtlenül jár el a helynevek értékelésekor N. FODOR JÁNOS is (2010a: 22, illetve 24). Ebben a kérdésben mindenképpen a konzekvens magatartást tartom a célravezetőnek, amely a helynevek tanúságára mindegyik személynévfajta és okleveles személyjelölő szerkezet névszociológiai értékelésében számít.

A fent idézett helynévi példákról azt tartja SLÍZ MARIANN, hogy azok „feltehetőleg csak írásban létrejött, előszóban ilyen formában nem használt” alakulatok lehettek (2010: 157). A helynevek kérdésébe itt nem kívánok belebocsátkozni, de azt hozzáfűzöm e megjegyzéshez, hogy valóban igen feltűnő e helynevek alkalmi jelentkezése a forrásokban, illetőleg az, hogy amennyiben mégis hosszabb időn keresztül fennálltak, akkor pedig gyakori volt körükben a redukciós változás, ami éppen a személyjelölő előtagjuk megrövidülésében öltött testet (vö. pl. 1349: *Ewzmyklosfalva*, 1401: *Myklosfalva*, 1405: *Ewz Miclosfalua*, 1808: *Miklósfalva*, KÁZMÉR 1970a: 283). Ezek a körülmények pedig jó eséllyel

árulkodnak a helynévi formák ideiglenes használatáról. Mindenesetre még ha ez így is volt, és az adott helynévi szerkezetet csak alkalmilag használták, ez a körülmény önmagában a helynévben lévő személyjelölő előtag személynévi státuszát nem érinti. Azt ugyanis, hogy az itt idézett alakok reális személynévi formák lehettek, a családnevek vallomása nagy mértékben megtámogatja. Amíg ugyanis a *Bokfiabenedekfalva*, *Kincsesandrászháza* típusú településnevek nem szokásosak, mondhatni atipikusak (s e modell ritkasága a változási érzékenységre is mindenképpen hatással van), a *Bokfi(a)*, *Kincses* típusú családnevek teljesen közönségesek: a jellegzetes családnévtípusok közé tartoznak. Mindezzel arra kívánok csupán utalni, hogy a helynév esetleges alkalmi jellege önmagában még nem vonja szükségképpen maga után a benne szereplő személynév alkalmi (főképpen az írásbeliség számára kreált) jellegét.

Mindazonáltal az is nyilvánvaló, hogy a *Kincsesandrásfalva*, *Egrimihályháza*-féle helynevek nem szolgálhatnak információkkal sem arról, hogy az adott személynévforma (tehát jelen példákban az *Egri*, *Kincses* sajátosságjelölő név) mennyire volt az adott személy megjelöléseként állandó, vagy inkább a változékenység jellemezte; ahogyan arról sem adhatnak e helynevek számot, hogy az *Egri*, *Kincses* stb. névalak pusztán az adott személy megjelölését szolgálta-e, vagy esetleg már családi relációban, nexusnévként volt használatban, azaz öröklődött. Abban a kérdésben is óvatosabban lehet csak állást foglalni, hogy az efféle helynevek írásbeli rögzítése befolyással lehetett-e maguknak a személynév-szerkezeteknek a megszilárdulására, ahogyan azt SLÍZ MARIANN feltételezi (2008a: 129–130).

A személynév-használati kérdésekkel szorosan összetartozik az a probléma is, amely a foglalkozásjelölő elemeknek a névként kezelését vagy egyáltalán a névszerkezethez tartozását érinti. Az 1257: *Demetrius sacerdos* (ÁÚO. 2: 293) szerkezet többnyire más megítélés alá esik a szakirodalomban, mint a „magyarosabb” 1289: *Jacobi Luaz* (ÁÚO. 4: 349) forma, az utóbbi kapcsán ugyanis nagyobb eséllyel vetik fel névkutatóink a személynévi szerepet, míg az előbbi esetében inkább lehet szó az adott személy foglalkozásának megjelöléséről. Ebben a kérdésben a korábbiakban már nyilatkoztunk, kifejtve, hogy mely esetekben gyaníthatunk a latin formák mögött is *Ács*, *Kovács*-féle magyar személynévet, így itt csupán egyetlen adalékot fűzök hozzá az ott kifejtettekhez. A *dictus*-os szerkezetben szereplő formák elvileg minden esetben utalnak a mögöttes magyar névhasználatra, s BENKŐ LORÁND szerint bizonyos mértékben ilyennek tekinthetők a *Georgius banus* típusú formák is (1949a: 12).³² Ebben az összefüggés-

³² Az ilyen elemeket BALÁZS JÁNOS a tulajdonnév értelmezőjének tekinti, s a használati szabályaira vonatkozóan megjegyzi, hogy az alkalmazásukat egy-egy nyelvi közösségben annál szükségesebbnek érezték a névhasználók, minél kevésbé volt ismert valamely tulajdonnév (1963: 45–46). Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy ezek az elemek nagyban emlékeztetnek az oklevelekben sze-

ben érdemes szemlélni az 1337: *Demeteryspanlaka* (OkISz.) 14. századi helynévi adatot is, ahol vélhetően szintén arról lehet szó, hogy a foglalkozásnév nem személynévi szerepben áll, hanem inkább azt időnként kiegészítő vagy éppen helyettesítő elemként fogható fel (hasnolón látja e név helyzetét BENKŐ LORÁND is, 1949a: 12). Erre egyébként valamelyest még a névsorrend is utal. Akkor ugyanis, amikor a foglalkozásjelölő elem személynévi státuszú, a beszélt nyelvi valóságot és névsorrendet hűen tükröző helynévi előfordulásokban a referáló név előtti pozícióban, mintegy annak jelzőjeként szerepel: pl. 1470: *Jobagisthwanfalwa* (később *Jobbágyfalva*, 1503: *Jobaghfalwa*, KÁZMÉR 1970a: 167), 1645: *Pap Gyeorgy Falva* (KÁZMÉR 1970a: 174). A *Demeterispánlaka*, *Kereszténykenézháza*-féle helynevek személyjelölő előtagjának névsorrendje viszont éppen fordított.

S ha már a személynévsorrend kérdését említettük, erre vonatkozóan ugyan-csak fontos tanulságokkal szolgálhatnak az ómagyar kori helynévi adatok. Arra, hogy a beszélt nyelvben attól az időtől fogva, hogy a különböző személynév-fajták szerkezetben is használatosak lettek, a magyar jelzős szerkezetnek megfelelő sorrend volt jellemző, az olyan helynevek szolgálnak bizonyosságul, mint az *Ernefyastephanpaulija*, *Deseufiastephanloka*, *Gywrynfiamarkloka* és a többi korábban idézett példa,³³ sőt „igazi ritkaságként” személynévet is találhatunk magyaros sorrendben lejegyezve: 1302: *Nogmiklous*, *serviens* (SLÍZ 2010: 157). A magyaros névsorrenddel álló okleveles személynévi alakokat (*Vruz Iwanka*, *filetlenpal*, *Both Andreas*) FEHÉRTÓI KATALIN is kivételesnek tekinti (1969: 54).³⁴ Megítélésem szerint e példák nem is annyira a névsorrend tekintetében minősülnek kivételesnek, hanem ahhoz szolgálhatnak fontos adalékul, hogy az egyes személynév-fajták egyáltalán mikortól jelentkeznek szerkezetben.

Végezetül pedig az egykorú helynevek egy olyan fontos kérdés megoldásához is segítséget nyújthatnak, amely problémakör az ómagyar kori személynév-használatnak a magját érinti. Véleményem szerint aligha találhatnánk közvetlenebb és megbízhatóbb forrást annak a megismeréséhez, hogy miképpen hangzotak az oklevelekben latinul vagy latinosított alakban rögzített *Petrus*, *Johannes*, *Michael* stb. személynévek a korabeli élőszóbeli, mindennapi használatban, mint a korszak okleveleinek helynévi szórványait. Ez azzal a körülménnyel van kap-

replő helynevek mellett gyakran előforduló latin fajtajelölő lexémák funkcionális sajátosságaira (i. m. 47).

³³ A személynévsorrend kérdéséhez KERTÉSZ MANÓ is felhasználta az egykorú helynévi adatokat (pl. *Borsfiapeturfeulde*, *Palfyjanus kurtuale*, *Mihalfya Isthwanfelde* stb.) igazoló példaként (1913: 289).

³⁴ Noha ez a névsorrend az európai nyelvekben kivételesnek mondható, VAN LANGENDONCK kutatásai alapján tudjuk, hogy egyes flamand (keleti) nyelvjárásokban is felbukkan, ráadásul gyakoribbnak is mutatkozik. Ezt a szerkezeti típust LANGENDONCK régebbi és a holland szórendnek jobban megfelelő mintának tekinti, mint a fordított sorrendet mutató mintázatot, de annak nyelvi és nyelven kívüli okokból adódó fokozatos visszaszorulását is jelzi (2007: 259, 265).

csolatban, amit KOROMPAY KLÁRA nagyon lényeglátóan így foglalt össze: „A helynevek az élő nyelvi ejtést eleve közvetlenebbül tükrözik, mint a (legtöbbször latinositott) személynevek.” (1978: 22). A helynevek ilyen értelemben vett forrásértékére SLÍZ MARIANN is utalt, s illusztrációként az 1337: *Myhaltheleky, Andrafalua, Dyenusteluky, possessionum Nagmihal, Tothmihal* stb. példákat említette (2006: 178). De hasonló tanulságokat hordoznak a következő adatok is: 1312: villa *Johannis*, 1448: *Janofalwa*, 1475: *Janusfalwa* (KÁZMÉR 1970a: 212), 1332–1337: *Michaelis* villa, 1332–1337: *Mike*, 1392: *Mikefalva* (i. m. 172), és még tovább tágítva a kört: lényegében valamennyi pusztai személynévi helynév (pl. *Ják, Jákó, Pét* stb.) hiteles tanúként szólítható abban az ügyben, hogy a *Jacobus, Petrus* latin(osított) névalakok miként voltak használatban az élıszóbeliségben. Azt tehát, hogy a helyjelölő szerkezetben latin nyelven rögzített személynév (*Johannis, Michaelis*) mögött milyen beszélt nyelvi névforma húzódik, a később (vagy éppen párhuzamosan) adathozható helynevek mutatják meg egyértelműen (vö. még BENKŐ 1998a: 115, illetve HOFFMANN 2004: 36).

4.5. Az ómagyar kori személynévhasználat feltárásához igen sajátos támpontot jelentenek azok az okleveles adatok, amelyek az oklevél *l e j e g y z ő j é - n e k h i b á j á b ó l*, tévedéséből árulnak el a korabeli névhasználatról információkat. Az olyan személyjelölő szerkezetekben, mint az 1437: *Nicolai de Wyfalus* (KÁZMÉR 1970b: 66), 1479: *Gyula dictus de Fejerfalus* (i. m. 64), 1413: *Johannes filius Gregory de Nathafalus* (i. m. 66), 1480/1829: *Michaele de Dragomerfalws* (i. m. 64) az *s* végű helynév nyilvánvalóan az oklevélíró alkalmi elvonása, amelyhez analógiás indítékot a *Sáros* hn. ~ *Sárosi* szn., *Hódos* hn. ~ *Hódosi* szn. típusú névpárok szolgáltathattak. Ahogyan ugyanis Hódosi Miklós megjelölése az oklevélben *Nicolaus de Hodos* lett, ugyanúgy lehetett Kisfalusi Gergely pedig *Gregorius de Kisfalus* (KÁZMÉR 1970b: 61). Ezek a példák több szempontból is nagyon informatívak számunkra. Világos igazolását adják egyrészt a *Kisfalusi* típusú helynévből alakult személynévformák élıszóbeli használatának, hiszen efféle elvonáshoz más aligha adhatott névtudati háttérrel. És azt is mutatják másrészt, hogy a helynévből melléknévképzővel alakult személynévformák latin oklevélbeli rögzítése a „*de* + a helynév nominatívuszi alakja” szerkezetben volt a szabályszerű; csak itt a nótárius tévesztett, és ezért került be a szövegbe a hibásan azonosított helynév.

4.6. És végezetül még egy megjegyzést kell tennünk arra vonatkozóan, hogy a *m a i s z e m é l y n é v h a s z n á l a t* általános tanulságai miként szolgálhatnak vezetőszállként az ómagyar kori vizsgálatokhoz is. A jelenkori ragadványnév-használat apropóján vetette fel B. GERGELY PIROSKA azt a gondolatot, ami azonban számunkra e vonatkozásban is lényeges, hogy az identifikációban, azaz a név funkcionális értékének a betöltésében a névfajták kombinációjának elsődrendű szerepe van, ami azt jelenti, hogy maguk a névkapcsolatok is felhasználhatók az elnevezettek megkülönböztetésére, azonosítására (1976: 61). A ra-

gadványnévnek különböző névkapcsolatokban való jelentkezése ráadásul nemcsak a népi, hanem a hivatalos névhasználat szintjén is megfigyelhető úgy, hogy ahol a hivatalos névkapcsolatoknak eleve részeként szereplő család- és keresztnév alacsony funkcióértékű elemek, ott a ragadványnév gyakran beépül a hivatalos (a sajtóban, a hivatali szerveknél használatos) névformába is (i. m. 65, 1977: 61). A névkapcsolatok változása is megtörténhet természetesen, s ez a kapcsolatban részt vevő nevek funkcióértékének csökkenésével áll korrelációban. A számunkra leginkább lényeges körülményt e tekintetben B. GERGELY PIROSKA abban összegzi, hogy a személynevek identifikáló és kapcsolódási értéke között nyilvánvaló összefüggés van, mégpedig olyan módon, hogy „a funkcionális érték csökkenésével együtt jár a kapcsolódási érték fokozódása” (1976: 67).³⁵ Pontosan ilyen mozgatórugók állhattak minden korban a személyek többnevűségének hátterében.

5. Összegzés

A latin nyelvű források helynévi és személynévi szórványelemeire nagy teher hárul: ezek képviselik ugyanis — ahogyan BENKŐ LORÁND Anonymus gesztája kapcsán oly találóan megfogalmazta (1996: 229) — az ómagyar kor okleveleiben, történeti munkáiban az anyanyelv jelenlétének igazi, konkrét térnumát. Ezért sem mindegy, hogy milyen ítélet születik abban az ügyben, amely azt hivatott kideríteni, hogy alkalmasak-e ezek a szórványok a korabeli beszélt nyelvi valóság, konkrétan a névhasználat főbb tendenciáinak kitapintására, vagy pedig le kell mondanunk arról, hogy a mögöttük lévő élszóbeliségre vonatkozó kérdéseinkre valamelyest megnyugtató válaszokat kapjunk. Én magam azt az álláspontot vallom, és reményeim szerint ezt a fentiekben sikerült is igazolnom, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek valós névhasználati értékének a meghatározásához különböző fogódzók segítségével közelebb kerülhetünk. E fogódzók között nagy súllyal vannak jelen a korabeli helynévi adatok, és hasonlóképpen biztosan alapozhatunk az általános személynév-elméleti tényezőkre, valamint a mai névrendszer tanúságára is. A vizsgálataink során mindvégig szem előtt kell továbbá azt is tartanunk, hogy az előttünk álló források jobbára a jogi írásbeliség dokumentumai, amelynek az ómagyar korban éppúgy megvoltak a maga szabályai, ahogyan megvannak ezek a mai viszonyok közepette is. Ezekhez a normákhoz pedig a dokumentumok készítői, az oklevelek lejegyzői jobbára következetesen tartották is magukat, ami csakis a képzés során elsajátított közös ismeretek révén valósulhatott meg ennyire egységes és az európai oklevélírói gyakorlatba is szervesen illeszkedő formában.

³⁵ BALÁZS JÁNOS általános névelméleti síkon közelítve ugyancsak utal arra, hogy a nyelvi jelek azért kerülnek egymással szintaktikai kapcsolatba, mivel funkciójuk valamilyen szempontból kiegészítésre szorul (1966: 18).

Irodalom

- A. = NAGY IMRE szerk., *Anjoukori okmánytár 1–6*. Budapest, 1878–1891. TASNÁDI NAGY GYULA szerk., *Anjoukori okmánytár 7*. Budapest, 1920.
- AOklt. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta*. Budapest–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- ÁÚO. = WENCZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1860–1874.
- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 1*: 41–52.
- BALÁZS JÁNOS 1966. Jel és jelölési érték. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 4*: 5–30.
- BALÁZS JÁNOS 1980. *Magyar deáktség. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Budapest, Magvető Kiadó.
- BALÁZS JÁNOS 1989. A latin a Duna-tájon. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest, Tankönyvkiadó. 95–140.
- BENKŐ LORÁND 1949a. *A régi magyar személynévadás*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 1949b. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv 45*: 116–124, 244–256.
- BENKŐ LORÁND 1950. Árpádkori személynevek. *Magyar Nyelvőr 74*: 18–23.
- BENKŐ LORÁND 1967. A magyar tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 374–388.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1995. Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *Magyar Nyelv 91*: 402–411.
- BENKŐ LORÁND 1996. Anonymus élő nyelvi forrásai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, Balassi Kiadó. 221–247.
- BENKŐ LORÁND 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, Balassi Kiadó. 163–76.
- BENKŐ LORÁND 1998a. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1998b. Az itáliai kultúra nyelvi emlékei az Árpád-kori Magyarországon. In: JANKOVICS JÓZSEF–MONOK ISTVÁN–NYERGES JUDIT szerk., *A magyar művelődés és a kereszténység*. Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt. 1037–1042.

- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BERRÁR JOLÁN 1950. A magyar női nevek társadalmi megoszlása a 11–14. században. *Magyar Nyelv* 46: 66–69.
- BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 80. Budapest.
- BERRÁR JOLÁN 1960. Női neveink 1400-ig. Bizonytalan és ismeretlen eredetű nevek. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 179–190.
- BRECHENMACHER, JOSEF KARLMANN 1847. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen 1–2.* Limburg an der Lahn.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1908. Átmeneti alakok a magyar vezetéknevek keletkezési idejéből. *Magyar Nyelv* 4: 71–75.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1932. *A magyar lovagkor nemzetségei 1200–1408.* Budapest, Szent István Társulat.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1965. Az Árpád-kori ragadványnevekről. *Magyar Nyelv* 6: 419–428.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1968. Egy XIV. századi nagybirtok jobbágyainak személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 64: 317–331.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. Nyelvtudományi Értekezések 68. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1981. *Boda — Bodos — Bodamer.* *Névtani Értesítő* 61: 3–8.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1982. A családnév kialakulása előtti átmeneti névformák. *Névtani Értesítő* 7: 44–48.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszei eredetű személynéveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–75.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1998. A *-fi, -fia* utótagú magyar családnévek kialakulása. *Magyar Nyelvőr* 122: 458–467.
- N. FODOR JÁNOS 2002. *Tiszakönyök családnévei 1560-ból.* Magyar Névtani Dolgozatok 170. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport.
- N. FODOR JÁNOS 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnévek kialakulásához — A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnévei. *Névtani Értesítő* 26: 31–45.
- N. FODOR JÁNOS 2010a. *Személynévek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személynéveinek nyelvi elemzése 1401–1526.* Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, ELTE BTK.
- N. FODOR JÁNOS 2010b. *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személynéveinek szótára 1401–1526.* Magyar Névtani Értekezések 3. Budapest, ELTE BTK.
- GALAMBOS LÁSZLÓ 1942. *A szentírás eredetű személynévek a Várad Regestrumban.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 64. Budapest.

- B. GERGELY PIROSKA 1968. Módszertani észrevételek a személynevek szinkrón vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 14: 3–15.
- B. GERGELY PIROSKA 1976. A személynevek kapcsolódási értékéről. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 20: 61–67.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest, Kriterion.
- B. GERGELY PIROSKA 1999. Vallási és etnikai összefüggések az erdélyi magyar és szász keresztnévhasználatban (középkor és kora újkor). *Névtani Értesítő* 21: 213–224.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2007. Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. *Magyar Nyelvjárások* 45: 151–187.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2009. Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 31: 47–61.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A helynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 196–200.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. 2. *Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. 3. *Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
- HAJDÚ MIHÁLY 1984–1985. A Garam–Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században 1–2. *Névtani Értesítő* 9: 31–54, 10: 35–47.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002. Névlélektan. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä, Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság. 43–72.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság. 11–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HORGER ANTAL 1934. *Grëgus és Gëgus*. *Magyar Nyelv* 6: 75–78.
- HORVÁTH ZITA 2006. Az egyelemű, átmeneti szerkezetű és kételemű nevek megjelenése a Bánffy-családok 14. századi okleveleiben. *Névtani Értesítő* 28: 7–20.
- JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ 1929. *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia.
- KALETA, ZOFIA 1989. The evolutionary stages of Slavic surnames in the context of European name-giving. *Onoma* 29: 11–25.

- KÁLMÁN BÉLA 1961. XVI. századi jobbágyneveinkhez. *Magyar Nyelvjárások* 7: 23–43.
Lásd még: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 39. Debrecen, 1961.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1900/2004. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1900. Második, reprint kiadás: Budapest, Nap Kiadó, 2004.
- KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1954. Személyneveink 1500-tól 1600-ig. *Magyar Nyelv* 50: 379–387.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1956. Egy tulajdonnevünk életrajza. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 419–426.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970a. A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970b. XIV–XVIII. századi tulajdonnevek nyelvtörténeti értékesítése. (A -si képző kialakulása.) In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 60–69.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1987. Régi magyar családnevek szótára. *Magyar Nyelv* 83: 59–71.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013a. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013b. A középkori oklevelek hangtörténeti forrásértékének kérdései. *Magyar Nyelvjárások* 51: 59–72.
- KERTÉSZ MANÓ 1913. A magyar vezetéknev. *Magyar Nyelvőr* 42: 289–293.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abauj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KOROMPAY KLÁRA 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének*. Nyelvtudományi Értekezések 96. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOZMÁCS ISTVÁN 1987. Egy kihalt nemesi família családnevéről. *Magyar Nyelvőr* 111: 28–31.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Trends in Linguistics. Study and Monographs 168. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XVI. század közepén*. A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 33. Kisvárdai Vármúzeum Kiadó.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. Megjegyzések történeti nyelvtanunk néhány példájához. *Magyar Nyelv* 92: 11–21.
- MOÓR ELEMÉR 1936. Megjegyzések a névhasználat kérdéséhez. *Népiünk és Nyelviünk* 8: 49–59.
- OKISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár*. Budapest, 1902–1906.

- PERÉNYI JÓZSEF 1938. *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására*. Budapest, Sárkány Nyomda Rt.
- RÁCZ ENDRE 1956. A becéző nevek megkülönböztető szerepéről. *Nyelv és Irodalom* 2: 133–139.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SAARELMA, MINNA 2013. Personal Names. In: AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA, *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki, Finnish Literature Society. 124–201.
- SLÍZ MARIANN 2006. Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *Névtani Értesítő* 28: 171–180.
- SLÍZ MARIANN 2008a. Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban. *Névtani Értesítő* 30: 121–134.
- SLÍZ MARIANN 2008b. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 104: 186–197.
- SLÍZ MARIANN 2009. Családnév vagy névszerkezet? Szempontok az Anjou-kori személynevek vizsgálatához. *Magyar Nyelv* 105: 291–300.
- SLÍZ MARIANN 2010. A történeti személynév kutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–172.
- SLÍZ MARIANN 2011a. *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest, Históriaantik.
- SLÍZ MARIANN 2011b. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Budapest, Históriaantik.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1997. A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevélkiadásra a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle* 39: 335–344.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (2006): *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- SRH. = EMERICUS SZENTPÉTERY szerk., *Scriptores rerum Hungaricarum 1–2*. Budapest, 1937–1938.
- SUPERANSKAYA, ALEKSANDRA V. 1995. Eastern Slavic Names. In: EICHLER, ERNST–HILTY, GEROLD–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV szerk., *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d’onomastique 1*. Berlin, Walter de Gruyter. 812–816.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013. A Tihanyi alapítólevél személynevei 2. Az alapítólevél hagionimái. *Névtani Értesítő* 35: 157–178.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZÓKE MELINDA 2006. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelében szereplő szórványok nyelvi alkata és szövegbeli helyzete. In: KOVÁCS ZOLTÁN–SZIRÁK PÉTER

- szerk., *Juvenilia 1. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 263–274.
- SZÓKE MELINDA 2008. Régi helyneveink latinizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 267–271.
- SZÓKE MELINDA 2013. A latin szöveg és a helynévi szórvány kapcsolata. Különös tekintettel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének latinizáló helyneveire. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9*: 57–76.
- TÓTH VALÉRIA 2007. A templomcíméből alakult településnevek keletkezési körülményeiről. *Magyar Nyelv 103*: 408–419.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2011a. Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. In: TÓTH VALÉRIA szerk., *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica 8*. Debrecen–Helsinki, Debrecen University Press. 175–206.
- TÓTH VALÉRIA szerk. 2011b. *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica 8*. Debrecen–Helsinki, Debrecen University Press.
- TÓTH VALÉRIA 2012a. Patrocíniumi településnevek Európában. Egy nemzetközi kutatási program eredményei. *Magyar Nyelv 108*: 292–303.
- TÓTH VALÉRIA 2012b. Patrociny Settlement Names in Europe. The findings of an international research programme. *Beiträge zur Namenforschung 47/3*: 311–325.
- Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLYI DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senior comitum Zichy de Zich et Vásonkeő 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1871–1931.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991a. Szóösszetétellel keletkezett tulajdonnevek In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 536–552.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991b. Szóösszetétellel keletkezett tulajdonnevek a korai ómagyar korban. *Névtani Értesítő 13*: 15–31.
- Zs. = MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., *Zsigmondkori oklevéltár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951–1958. BORSA IVÁN–MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., 3–7. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–2001. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT szerk., 8–9. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003–2004. C. TÓTH NORBERT szerk., 10. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

A középkori oklevelek hangtörténeti forrásértékének kérdéséhez

KENYHERCZ RÓBERT

1. A középkori oklevelek közszói és tulajdonnévi szórványainak nyelvtörténeti jelentőségét ma már aligha kell külön hangsúlyozni (vö. BÁRCZI 1958a: 144, NYIRKOS 1997: 256, HOFFMANN 1997: 95). Írásomban ezért nem általánosságban e szórványemléktípus fontosságáról szeretnék szólni, hanem arról, hogy a bennük megőrződött vulgáris nyelvű lexémákat miként kell értékelni ahhoz, hogy általuk a régi magyar nyelv hangtani sajátosságairól lehetőség szerint minél összetettebb, ezáltal pedig hitelesebb képet tudjunk alkotni.

Köztudott ugyanis, hogy a nyelvtörténeti források szükségszerűen csak töredékesen tükrözik egy nyelv korábbi állapotát. Különösen igaz ez a dolgozatomban tárgyalt irattípusra, amely segítségével a korai ómagyar nyelvnek csupán egy igen erősen rekonstruált változata ismerhető meg. A vizsgálatok során éppen ezért a középkori okleveleknek mint hangtörténeti forrásoknak az értékelésekor elengedhetetlen minél több nyelvi és nem nyelvi szempont együttes érvényesítése. Egy másik munkámban a bennük előforduló helynevek lokalizálhatóságából adódó előnyökre hívtam fel a figyelmet (vö. KENYHERCZ 2013: 13–19), most viszont keletkezésük körülményeit szeretném ebből a szempontból körüljárni.

2. Sok egyéb tényező mellett szem előtt kell tartanunk azt a körülményt, hogy mire a latin szövegben szórványként előforduló „név” az oklevélbe került, több munkafázison ment keresztül. Egyik oldalról ugyanis ott volt az adatközlő, aki többé-kevésbé az adott név egy vagy több változatának ismerője és használója volt, de az általa használt névforma és az oklevélbe végül bekerülő szórvány között ott állt az oklevél megírásában közreműködő írnok is.¹ Mivel nyelvtörténeti

¹ Az egyes szám mögött persze ugyanúgy többes szám is állhatott, azaz bizonyos esetekben adatközlőkről, névformákról vagy az oklevél elkészítésében közreműködő írnokokról beszélhetünk. Az oklevélszerzés folyamata ugyanis bonyolult jogi procedúra volt, amely során az érintett felek mellett az oklevéladó szerv részéről is több személy vett részt az eljárásban (a folyamat legutóbbi összefoglalásához lásd SZÓKE 2013: 7–12, de további érdekes adalékokkal szolgál BORSA 1987 is). Ráadásul tovább bonyolítja a dolgot, hogy — elsősorban a hiteleshelyi ügyek esetében — a feljegyzést, a fogalmazványt vagy a tisztázatot készítő írnok — ha származása alapján esetleg nem is, de — munkájából adódóan maga is rendelkezhetett a kérdéses környéken több-kevesebb helyismerettel, így akár egyben őnmaga is a név ismerője és használója lehetett.

módszerek segítségével az elsődleges névformákat értelemszerűen nem lehet megközelíteni, így mindenképpen számolni kell azzal a helyzettel, hogy az adott területen használt és az adatközlő által elmondott név minden esetben az oklevél megfogalmazójának, illetve leírójának közvetítésével jut csak el a nyelvtörténethez. Ez a probléma, ti. az oklevélíró nyelvi lenyomatának a kérdése az utóbbi időben többször is előkerült a szakirodalomban (vö. pl. BENKŐ 2003: 151–161, HOFFMANN 2007, SZENTGYÖRGYI 2010). HOFFMANN ISTVÁN a helynévi szórványok és az őket tartalmazó források elemzése kapcsán egyik írásában meg is kísérli egy olyan szempontrendszer felvázolását, amely alapján a helyi névhasználattal szemben az oklevélíró nyelvi befolyása kimutathatóvá válik. A gondolatmenet egy pontján azt is megjegyzi azonban, hogy annak a szétválasztása sem problémamentes, hogy az oklevélíró által befolyásolt nyelvi formák adott esetben az írók saját nyelviségét tükrözik-e vagy pedig valamilyen normatörekvést. BENKŐ LORÁND alapján HOFFMANN is arra a következtetésre jut, hogy a korabeli kancelláriai gyakorlat mindenképpen kedvezett az utóbbinak, azaz a nyelvi norma megjelenésének (vö. 2007: 75–76). Magam is úgy gondolom, hogy a szórványok értékelésekor mindkét tényezővel számolnunk kell, noha a nyelvjárás-keveredés és a hivatali normatörekvés nem választható el egymástól egyértelműen, ebben az írásban a lehetőségekhez mérten az utóbbi kérdést szeretném körüljárni. A nyelvi norma követését pedig véleményem szerint — a többékevésbé önkéntelen nyelvjárás-keveredéssel szemben — az oklevélírók nyelvi tudatosságával összefüggésben lehet megközelíteni.

3. Az utóbbi időben egyre többen kezdtek foglalkozni a latin szöveg és a helynévi szórvány kapcsolatával, azzal tehát, hogy az oklevélírók milyen módokon illesztették a helyneveket a latin szövegbe (vö. pl. BENKŐ 1995, HOFFMANN 2004, SZENTGYÖRGYI 2010, SZŐKE 2013). Ezen kutatások eredményeképpen egyes szórványoknak, szórványemlékeknek a névtörténeti, nyelvtörténeti és történettudományi értelmezése is a korábbiaknál pontosabbá válhatott. Azt gondolom azonban, hogy nemcsak a latin szöveg és a szórvány, hanem — leegyszerűsítve a kérdést — az oklevélíró és a szórvány kapcsolatának a vizsgálata is számos tanulsággal szolgálhat. Az oklevelek vulgáris nyelvű szórványainak nyelvtörténeti értékelésekor ugyanis nemcsak a szövegbeillesztés kapcsán lehet az oklevélíró nyelvi lenyomatát tetten érni, hanem már a névválasztás során is, ahogyan erre a folyamatra SZENTGYÖRGYI RUDOLF egyik írásában is utal (vö. 2010: 37–38). Ugyanis az oklevélíró mielőtt beírta volna az oklevélbe az adott nevet, óhatatlanul el is döntötte, hogy mit és hogyan ír le. Végtelen szabadsága ebben ugyan nem volt, hiszen az oklevél mint jogi irat elsősorban jogbiztosító szerepet kellett, hogy betöltsön, és — mint ahogyan azt GYÖRFFY GYÖRGY megfogalmazta — „[m]ennél hívebb volt a feljegyzés, annál jobban megfelelt a jogbiztosítás céljának” (1970: 200). S noha ez nyelvi szempontból korántsem azt jelenti, hogy az oklevélíró semmilyen körülmények között és semmilyen mér-

tékben nem térhetett el az eljárás során elhangzott névformától, az oklevélbeli ügy minden résztvevőjének érdeke fűződött a valós viszonyok rögzítéséhez (vö. HOFFMANN 2007: 123–124). Mivel azonban a nyelv változatokban létezik, az oklevélbe bekerülő nevek — lévén a nyelvi rendszer részei — a valós nyelvhasználatban hangtani-alaktani szempontokból különböző formákban, sok esetben pedig különböző nyelvű variánsokban élhettek, éltek. S az oklevél megszerkesztése során aztán ezen hang-, alak- és névváltozatok közül valamelyik végül belekerült a szövegbe is.²

3.1. Ha össze szeretnénk gyűjteni, hogy melyek azok a momentumok, amelyek kapcsán az oklevélíró nyelvi tudatossága s mögötte esetleg valamilyen hivatali normatörekvés megléte tetten érhető, természetesen a latinizálással kell kezdenünk az áttekintést. Szempontunkból ugyanis mindenféle latinizáló eljárás az oklevélíró nyelvi tudatosságát és tájékozottságát mutatja, s ebben a tekintetben az adatközlő nyelvi hatása lényegében figyelmen kívül hagyható. Ha csak a névválasztásra koncentrálunk, akkor SZENTGYÖRGYI RUDOLF felosztása szerint a fordítás, a félfordítás és a latinosítás egyéb esetei mind idetartoznak (vö. 2010: 38–42). Az ugyanis, hogy az oklevél lejegyzője tisztában volt vele, hogy a *Mindszent* név helyett *Omnia Sanctorum*-ot kell beírni az oklevélbe (vö. pl. Dl. 39448), s hogy a *Kishelvény* helyett a *parva Ghlewan* és a *Chliwen minor* (FN. 121), sőt a *Sigrica* patak megnevezésére a *parva Sigra* is megteszi (Dl. 39629), vagy hogy milyen nevek és szerkezetek esetében használható az *-ensis* melléknévképző, s melyekben inkább a *de* prepozíció, jól mutatja, hogy az oklevélíró nem csupán szolgai leírta a neveket, hanem azokat a korabeli szokás, hivatali norma szerint fogalmazta bele a latin szövegbe.

3.2. Ugyanakkor természetesen nemcsak a latinizálás kapcsán merül fel az oklevélíró nyelvi hatása, hanem ide sorolható az a jól ismert eljárás is, hogy az oklevelek átírásakor az átíró oklevélben az átírt oklevél névalakjait hangtani-alaktani, illetve helyesírási szempontból az átírás korának az állapotához igazították (erről részletesebben lásd SZŐKE 2013: 15–16). Magyarán szólva az átírás során az írnok nem betűről betűre másolta át az eredeti irat szórványait, hanem az esetek többségében — azonosítás után — azokat a korabeli névalakokkal helyettesítette. Ezen az oklevéladás funkciója miatt nincs is mit csodálkozni. Egyébként pedig azokban az esetekben, amikor az átíró oklevél feltűnően „hű” az átírt oklevél névalakjaihoz, sokszor kiderül, hogy az átíró nem nagyon ismerhette azt a területet, amire az adott oklevél vonatkozott, így a neveket az átírás

² Nehezen megítélhető kérdés, de a névválasztás kapcsán — igaz, oklevél-, valamint névtípusonként eltérő mértékben — vélhetően mégis maga az adatközlő volt az, aki elsődlegesen befolyásolta, hogy a név milyen formában kerüljön bele az oklevélbe. Az azonban, hogy egy-egy konkrét esetben az adatközlő vagy a leíró fél nyelvi nyomát látjuk-e inkább a szórvány mögött, legtöbbször eldönthetetlen kérdés. Így a továbbiakban, amikor oklevélíróról beszélek, többnyire egyben az adatközlő nyelvi hatását is figyelembe veszem.

helyett kénytelen volt másolni, s ez a fajta szolgai másolás pedig érthető módon gyakran vezetett félreolvasásokhoz, ebből adódóan pedig romlott alakokhoz.

3.3. De hadd említsek egy konkrét esetet is, amelyből még világosabban kiderül az oklevél létrejöttében közreműködőknek a nevekhez való tudatos közelítésmódja. Arra az ismert esetre szeretnék utalni, amikor a szepesi káptalan előtt két nemes egyik oklevelük hitelesítését kéri, ugyanis a Sáros megyei Tarca birtok határjárásáról tulajdonukban lévő privilégiumot apjuk a királyi országbíró előtt felmutatta, de mivel az abban *Theodoricus*, *Theodorici* és *Theodorico* formában szereplő neveket a curia magyar jegyzői és tanulói *Thyadar* vagy *Theodoro* alakban akarták lefordítani, kéri a káptalant, hogy hitelesítsék e neveket. A káptalan erre kiad egy oklevelet, amelyben leírják, hogy azon nevet, amelyet a magyarok *Detricus*-nak írnak, a németek többnyire *Theodoricus*-nak szokták írni, ugyanis a *Theodorus*, *Theodori* mint *Theodoricus*, *Theodorici*, *Theodorico* jelenik meg az oklevelekben, minthogy a káptalan jegyzői többnyire németek (vö. AOKlt. 19: 336). Igaz, ebben az esetben nem a népnyelvi forma, hanem hangsúlyozottan a név latinizálásának a módja a kérdéses, az ügy mégis rávilágít arra, hogy az oklevélszerzési eljárás során — a jogbiztosító szereppel összefüggésben — valójában egyik fél számára sem volt érdektelen az, hogy egy név milyen formában került be az oklevélbe.

3.4. Szintén lényeges dolgokat tudhatunk meg a szórványok oklevélbe kerülő formájának megalkotása mögött feltételezhető többé-kevésbé tudatos nyelvi magatartásról, ha kutatói szempontból olyan szerencsés esettel állunk szemben, hogy egy oklevelés ügy kapcsán módunkban áll összehasonlítani az eljárás során keletkezett jegyzeteket vagy fogalmazványokat és a végső, letisztázott szövegváltozatot (vö. KOVÁCS 2012). A megmutatkozó eltérések, a javítások bizonyos esetekben ugyanis sejtetni engedik azt, hogy az oklevélbe végül bekerülő névváltozatokat milyen alternatívák közül s esetleg milyen szempontok alapján választották ki. Jóllehet az esetek döntő többségében nem lehetséges a jegyzeteket vagy a fogalmazványt és a hitelesített oklevelet együtt megvizsgálni, ám az okleveleken alkalmazott utólagos javítások³ — ha nem egyértelmű íráshibát vagy tévesztést korrigáltak — olykor elárulhatnak egy-két műhelytitkot az oklevélbe bekerülő névforma megválasztásának a körülményeivel kapcsolatban.

Azt gondolom, ilyesmire lehet példa a szepesi *Szlop* nevű birtok 1338-as határjárását tartalmazó oklevél is. Úgy tűnik ugyanis, hogy az oklevél írója a birtok nevének a lejegyzésekor két alakváltozat között ingadozott, s a szövegben a háromszor előforduló nevet előbb mindháromszor *Slop* formában írta le, majd egy esetben utólag betoldott egy *a* betűt, azaz vélhetően úgy ítélte meg, hogy a birtok

³ Az utólagos javítások a királyi oklevelekhez képest gyakran kevésbé gondosan készített káptalani és konventi iratok esetében nem ritkák (vö. SZENTPÉTERY 1930/1995: 221), s olykor magukat a szórványokat is érintik.

nevének a *Salop* változata lenne a megfelelőbb forma (vö. Dl. 74798). Az 1. ábra az oklevél szövegének két képkivágását mutatja, ahol első helyen a név más oklevelek alapján is kizárólagosnak mondható, mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő *Slop*, míg második helyen az *a* betű utólagos betoldását mutató, a fennmaradt adatok alapján unikálisnak mondható *Salop* alakváltozata látható (a képek forrása a MOL DLDF adatbázisa).

1. ábra: A szepesi *Szlop* birtok adatai

Hogy ennek a javításnak végső soron mi állhatott a háttérben, egyértelműen megítélni természetesen nem lehet. Valószínű azonban, hogy nem egyszeri íráshibáról, illetve annak az utólagos javításáról van szó, mert akkor az *a* betű beszúrásával kijavított alak mellett végig *Salop* alakokat tartalmazna az oklevél, vagy esetleg a javítás mindhárom *Slop* formát érintette volna. S mivel a korrekció éppen egy nagy analógiás erővel bíró hangtörténeti tendenciának, a szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldódásának az irányába mutat, talán nem teljesen alaptalanul merül fel annak a gyanúja, hogy itt esetleg a javítást végző írnok nyelvi lenyomatát láthatjuk megjeleníteni. Azt azonban, hogy az oklevél írójának nyelvérzékét, esetleg valamiféle normatív törekvést vagy éppen egyszerű tévesztést — például egy másik névvel való összekeverést — sejthetünk-e a dolog háttérben, nem lehet eldönteni, ugyanis ezen kívül nem ismerek olyan oklevelet, ami ilyen jellegű javítást mutatna. A hasonló példák hiányának oka persze elsősorban az lehet, hogy az esetek döntő többségében a tisztázott, megpecsételt oklevélbe már mindig az oklevél-szerkesztési eljárás során helyénvalónak gondolt alakok vagy alakváltozatok kerültek bele. A példa önmagában túlságosan megszemélt következtetések levonására nyilvánvalóan nem alkalmas, azt azonban ismét csak sejteni engedi, hogy az oklevélbe bekerülő szórványok értelmezésekor az oklevél leírójának az egyéni döntéseit nem lehet figyelmen kívül hagyni.⁴

4. Az előzőekben amellet próbáltam érvelni, hogy az oklevelek névválasztása mögött több-kevesebb tudatosság húzódhatott meg. A továbbiakban két konkrét hangtörténeti példát szeretnék bemutatni annak az alátámasztására, hogy adott esetben a középkori oklevélírói gyakorlatban megjelenő és a névalak megválasztására vagy megalkotására ható normatörekvés feltételezése nemcsak önmagában érdekes probléma, hanem olykor másként nehezen magyarázható hangtörténeti kérdések megítélésében akár magyarázó erővel is bírhat. Az egyik kérdés a szláv *-ovbci* helynévképző adaptációja kapcsán merül fel.

⁴ A fenti oklevél állapotára vonatkozóan érdemes megjegyezni egyébként azt is, hogy ezen a betoldáson kívül is tartalmaz még utólagos javításokat, áthúzásokat.

4.1. Közismert, hogy a szláv nyelvekben gyakori *-ovbci* helynévképző a magyarban *-óc* (> *-olc*) formában adaptálódott (vö. KNEZSA 1943/2010: 10, az *-l* betoldódásához pedig lásd TÓTH 2004: 456–457). Ám amikor ezt a változást okleveles példák segítségével szeretnénk illusztrálni, rendre bajban vagyunk, ugyanis alig találunk olyan adatot, ami az eredeti szláv végződést tükrözné. A 15. századtól kezdenek ugyan felbukkanni az efféle alakok is, de az ómagyar kor végéig az *-óc* (> *-olc*) végződésű névformák határozott dominanciája a jellemző.⁵

A magyaros végződésű alakok magas arányának egyébként az a legkézenfekvőbb magyarázata, hogy a szláv *-ovbci* képzőt tartalmazó nevek a magyarba kerülésükkor többségükben megváltoztak, azaz alkalmazkodtak a magyar nyelv hangszerkezeti mintáihoz. Szinte biztosra vehető azonban, hogy vegyes lakosságú területeken az oklevélben feltűnő magyar neveknek a szláv fonológiai párja is használatban volt, s ezt az általános névtani tapasztalat mellett későbbi okleveles adatok is igazolják, lásd pl. 1412–1440: *Zkorenocz*, *Zkronovecz* (Cs. 2: 120); 1440: *Breztolcz*, 1477: *Brezthowecz* (Cs. 1: 760). S mivel a szlávos hangszerkezetet tükröző alakok rendre csak jóval későbből — sok esetben csak az ómagyar kor utáni időkből — adathozhatóak, mint az adaptálódott formák, az újbóli átvétel, erősödő szláv nyelvi hatáson túl feltehető az is, hogy ezek a névformák — ha nem is kerültek bele az oklevelekbe — magyar vagy szláv nyelvű variánsként többé-kevésbé folyamatosan használatban voltak a magyarosabb *-óc* végű névformák mellett. Hogy az *-ovec* végződésű nevek az ómagyar kor második felében a magyarban is használatosak lehettek, azt az 1439-es *Noghstankouecz* (FN. 188) és a hozzá hasonló adatok esetleg megmutathatják. Persze jóval több esetben is előfordulhatott ilyesmi, csak éppen általában pusztán nyelvi szempontból nem lehet bizonyítani, hogy az efféle alakok valóban magyar nyelvűek (is) lettek volna.

A valóságban e téren vélhetően kiegyensúlyozottabb volt tehát a helyzet az iratokban rögzítettéknél, ám a szláv nyelvek periférikus szerepéből adódóan a szláv variánsok — még ha az eljárás során esetleg el is hangzottak — egész egyszerűen nem kerültek bele az oklevélbe (vö. HOFFMANN 2007: 91). A képző szláv nyelvekben való gyakorisága és a magyarban rendszeren bekövetkező *-óc*-cá alakulása idővel ráadásul olyan jellegzetes, már-már sztereotip fonológiai párhuzamot eredményezhetett, hogy annak is felmerül a gyanúja, hogy a nevek rögzítése nem mindig tükrözi hűen az elhangzott névformát. Azt ma már tudjuk, hogy a név hangalakjába való úgymond mesterséges beavatkozás bizonyos szintig sem a név azonosító erejét, sem az oklevél jogbiztosító szerepét nem sértette. Elég, ha a gyakran csak éppen a szóvéget módosító latinizáló eljárásokra gondolunk. S

⁵ A korai ómagyar korra vonatkozóan a KMHsz. 1. kötetének anyagában például egyetlen ilyen adat sem található. Későbbi adatokhoz vö. még KENYHERCZ 2013: 38–40.

mivel a korban a magyar nyelvnek a magyar királyság egész területén jóval magasabb volt a presztízse, mint a szláv nyelveknek, nem tartom kizárhatónak, hogy az *-óc* végű szláv eredetű nevek nagy száma mögött részben az oklevélírói gyakorlat — ebben az esetben épp nem latinizáló, hanem — magyarító eljárását találjuk. Ennek bizonyítására, ha az általam megvizsgált anyag talán nem is elegendő, a hasonlóan jellegzetes fonológiai párhuzamok együttes vizsgálata esetleg pontosabb választ adhatna arra az általánosabb kérdésre, hogy a latinizálás elterjedt gyakorlata mellett milyen mértékben számolhatunk a magyarosítás eljárásával a középkori oklevéladásban.

Elvértve olyan esetre is akad példa, ahol éppen nem a magyarosítás, hanem a tudatos szlávosítás figyelhető meg. Egy 1478-as zalai oklevélben például különösen gyakori a tárgyalt képző eredeti, szlávos formájának a megjelenése: *Bogdanowecz, Brezowecz, Bwkowecz, Cristanowecz, Deasiniewecz, Decanowecz, Drastkowecz, Drusilowecz, Eschehowecz, Gardenowecz, Gerkowecz, Gywrkawecz, Henischowecz, Ibanowecz, Jwrsowecz, Krachinowecz, Kralowecz, Kur-sauecz, Kwrsowecz, Lohowecz, Martinstowecz, Michalowecz, Nouakowecz, Opporowecz, Orechowecz, Otthowecz, Paulinowecz, Paulowecz, Plestkowecz, Pribislawecz, Pustakowecz, Tottowecz, Turpkowecz, Wlkanowecz, Zawkawecz* (Dl. 18143). Az effélék azonban véleményem szerint éppen nem gyengítik a fentebb elmondottakat, hanem inkább arra utalnak, hogy a tárgyalt képző adaptációjához hasonló hangtani-alaktani ügyek nemcsak a latinizálás során jelenhettek meg az okleveles gyakorlatban. A képző birtoklást kifejező jelentéstartalmából következően összességében azt sem tartom kizárhatónak, hogy itt — legalábbis a nevek egy részében — a latin *villa* + személynév (+ *-i* genitivusrag) szerkezetek szláv megfelelőjét láthatjuk. S mivel a fenti nevek nagy részének ez az egyetlen adata, s későbbi továbbélésük sincsen, talán nem is mindegyik forma mögött áll valódi, a szóbeli nyelvhasználatban is létező helységnév. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy ha ez az oklevélírói eljárás a szlávosítás irányában megtörténhetett, még inkább feltételezhető akkor, ha magyarosításról vagy az úgymond hivatalos névforma megállapításáról volt szó.

Összefoglalva az elmondottakat azt gondolom tehát, hogy az *-ovъci* > *-óc* változás feltűnő kizárólagossága mögött egy valóban nagy erejű analógias-adaptációs változás áll, amit a nyelvtörténeti kutatások számára még inkább homogenizál az a feltehető körülmény, hogy az oklevélírók — de akár még az adatközlők is — tudták, hogy ez a nyelvi párhuzam létezik, azaz az adott név „hivatalos” formájában, magyarul hogyan hangzik, vagy pedig — ha a beszélt nyelvben nincs magyar megfelelője — hogyan kellene, hogy hangozzon. Mert ahogyan a kancellária vagy a hiteleshely írnoka tisztában volt vele, hogy az *Olaszi* név latinul *Villa Latina*, tudhatta vagy gondolhatta azt is, hogy az *-ovec* végű helynevek magyarul *-óc*-ra végződnek.

4.2. Az *-óc* végződésű nevek magas arányához hasonlóan a szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldásának az idevágó ómagyar kori forrásokban tükröződő képe szintén felveti az oklevélírói gyakorlat egyneműsítő hatásának a gyanúját.

A szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok megszűnésének hagyományosan négy esetét különíti el hangtörténetírásunk: a bontóhanggal, valamint az előtét hanggal történő feloldást, a *β* vokalizálódását és az egyik mássalhangzó kiesését (vö. pl. BÁRCZI 1958b: 138–140, KESZLER 1969: 6–7).⁶ Az egyes feloldási módokat közelebbről megvizsgálva az is kiderül, hogy a mássalhangzó-torlódások szó eleji megszűnése a régiségben hangtani szempontból meglehetősen kötött volt. Ha a fonológiai lehetőségeket és a bekövetkezett változások arányát figyelembe vesszük, akkor végső soron azt mondhatjuk, hogy a régi magyar nyelvben a szókezdő mássalhangzócsoportok általánosan bontóhang betoldódásával szűntek meg, kivéve akkor, ha az a hangkapcsolat *s*, *sz* + zöngétlen zárhang vagy *β* + mássalhangzó kapcsolatából állt. A negyedik feloldási mód, a mássalhangzó-kiesés azonban — mint az alábbi táblázat adataiból is kitűnik — másképpen működött, mint az említett három. Ennek lényegében egyetlen hangtani kötöttsége volt csupán, mégpedig az, hogy több mássalhangzóval kezdődjön az adott szó: mássalhangzó-kiesés ugyanis azokban a lexémákban is bekövetkezhetett, amelyek esetében rendszeren bontóhang ékelődött be, ugyanakkor a másik két feloldási mód helyett is végbemehetett (lásd az 1. táblázatot).⁷

bontóhanggal 1113: <i>Crali</i> , 1267/1270: <i>Kyraly</i> (Gy. 4: 408)	mássalhangzó-kiesés útján szl. <i>Frankovce</i> > 1389: <i>Renkouch</i> , 1411: <i>Ranchalch</i> , de lásd még 1428: <i>Frankoch</i> , 1411: <i>Ranchalch</i> (KESZLER 1969: 42), illetve szl. <i>Hvozdnica</i> > 1250: <i>Hoznucza</i> , 1525: <i>Woznycza</i> , de lásd még 1471: <i>Howoznycza</i> (FN. 127)
előtét hanggal 1327: <i>Stholch</i> , 1330: <i>Vztolch</i> (Cs. 3: 113)	mássalhangzó-kiesés útján 1295/1315: <i>Strys</i> , 1496: <i>Triss</i> , de lásd még 1275/Más: <i>Sztiriz</i> (Cs. 1: 147, Gy. 2: 556)
vokalizáció következtében szl. <i>Vrbovo</i> ~ <i>Vrbova</i> > 1270: <i>Orbo</i> (KESZLER 1969: 47)	mássalhangzó-kiesés útján 1255: <i>Vrutk</i> , 1285/1287: <i>Ruthk</i> (KESZLER 1969: 41–42)

1. táblázat: A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldási módjai

⁶ A legújabb nyelvtörténeti összefoglalás, a Magyar nyelvtörténet csak az első hármat említi, az egyik mássalhangzó kiesésével mint feloldási móddal nem foglalkozik külön (E. ABAFFY 2003: 309–310).

⁷ Az egyes feloldási módok egymáshoz viszonyított arányaihoz, illetve fonológiai jellegzetességeikhez részletesebben lásd KESZLER 1969, illetve NYIRKOS 1993: 29–80 és 1997.

A szókezdő mássalhangzó-torlódásokról írott munkámban 1491 olyan helynévi és községi lexémát vizsgáltam, amelynek az ómagyar korra vonatkozóan van mássalhangzó-torlódással kezdődő adata (KENYHERCZ 2013). Ezen lexémák egy része az ómagyar korban végig megőrizte a több mássalhangzóval kezdődő szókezdését, más esetekben viszont a torlódás feloldódott. A különböző feloldási módok arányai a fenti vizsgálat alapján a következőképpen összegezhetők: az 1491 szó esetében bontóhanggal 391 torlódás szűnt meg, előtét hang 52 esetben mutatható ki, vokalizációról 5 bizonytalan esetben beszélhetünk,⁸ s az egyik mássalhangzó kiesését pedig 63 esetben regisztrálhatjuk.⁹ A bontóhangos feloldás magas aránya — mivel sokféle mássalhangzó-kapcsolatot érintett — érthető, ugyanígy az erős fonológiai kötöttségekből adódóan nem meglepő az előtét hang megjelenésének és a vokalizációnak a kis száma sem. A mássalhangzó-kiesés aránya az utóbbiakhoz képest ugyan nem tűnik különösebben ritkának, ám ennek a kérdésnek a megítélésakor érdemes figyelembe venni az alábbiakat.

a) A szókezdő mássalhangzócsoporthoz tartozó egyik tagjának kiesése — a másik három feloldási móddal szemben — bármilyen több mássalhangzóval kezdődő szó esetében bekövetkezhetett. Ennek fényében a munkámban regisztrált 63 eset egyáltalán nem tűnik soknak. Különösen akkor nem, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az így létrejött formák közül hosszabb-rövidebb időre meggyökeresedni a vizsgált anyagban csak néhány tudott, hiszen többnyire vagy megmaradt a torlódással kezdődő alak, vagy pedig valamelyik másik feloldási móddal létrejött forma állandósult, s vált később kizárólagos változáttá.

b) Az arány tovább romlik akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az esetek egy részében a mássalhangzó-kiesést tükröző adatot a valós nyelvhasználat helyett íráshiba is létrehozhatta (lásd pl. az 1. táblázat adatait is). Ráadásul egyes hangkapcsolatok megszűnése, például a *v*- esetében a *v* kiesése nemcsak a magyarban, hanem a szláv nyelvekben is végbemehetett (vö. KESZLER 1969: 41).

c) Feltűnő továbbá a mássalhangzó-kieséses névalakok megjelenésének időbeli eloszlása is. Efféle formák ugyanis szinte kizárólag csak a 15. századtól kezdődően kerülnek elő, s az egyéb alakokkal szemben jellemzően akkor is csak átmenetileg, egy-egy adattal képviseltetve. Végző soron tehát az említett 63 eset valójában alig több, mint 63 adatot jelent az egész ómagyar korból.

⁸ A bizonytalanságot ebben az esetben az okozza, hogy a korabeli hangjelölés alapján lehetetlen eldönteni, hogy a *v*-vel vagy *u*-val jelölt hang az adott névben *β*-t, *v*-t vagy pedig már *u*-t jelöl-e. Az etimológiai előzmények figyelembevételére ellenére az is elképzelhető, hogy nincs okleveles adatunk a vokalizációval megszűnt mássalhangzó-torlódások elsődleges, két mássalhangzóval kezdődő állapotára. Ha mégis van, akkor viszont további problémát jelent annak a megítélése, hogy azok az adatok már magyar nyelvűek, vagy pedig még az átadó szláv nyelven kerültek-e be az iratokba.

⁹ Hasonló arányokat figyelhetünk meg NYÍRKOS ISTVÁN munkájában is, amelyben a vizsgált 1364 községi lexéma esetében bontóhanggal történő feloldás 462, előtét hanggal történő feloldás 81, mássalhangzó-kieséssel történő pedig 102 esetben mutatható ki (vö. 1997: 115–116). A vokalizációval történő feloldási mód tárgyalása ebből a tanulmányból kimaradt.

Annak, hogy a mássalhangzó-kieséssel megszűnt mássalhangzó-torlódásokra miért nincs több adatunk a régiségből, két magyarázata lehetséges. Egyrészt az, hogy mássalhangzó-kiesés a 15. századot megelőzően valójában nem érintette a szókezdő mássalhangzócsoportokat, s az ómagyar kor második felében sem vált a torlódások feloldásának fő irányává. Másrészt pedig az, hogy — noha már a szó eleji mássalhangzó-torlódások megjelenését eredményező nyelvi érintkezések kezdetétől is szűnhettek meg efféle módon a magyar nyelv számára addig ismeretlen szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok — az így keletkezett névformák egyszerűen nem kerültek bele az okleveles és egyéb forrásokba. Föltehető természetesen az is, hogy a két tényező együttesen eredményezte azt, amit ma a források alapján erről a hangtörténeti változásról gondolunk. Azaz nem egymást kizáró, hanem inkább egymást erősítő tényezőkként kell értelmeznünk a mássalhangzó-kiesés okleveles adatainak kis száma mögött sejtethető okokat.

A mássalhangzó-kiesésnek a fonológiai lehetőségekhez képest mutatkozó alacsony aránya egyébiránt önmagában nem is tenné feltétlenül szükségessé az oklevelek homogenizáló hatásának a feltételezését, hiszen a nyelvi változás iránya más hangtörténeti folyamatok esetében sem jósolható meg mindig pusztán hangtani kritériumok alapján. Eddigi nyelvtörténeti ismereteinkkel összhangban továbbra is fogalmazhatnánk tehát úgy, hogy a mássalhangzó-kiesés a mássalhangzó-torlódások feloldásának csupán szórványosan előforduló módja volt, és ezért értelemszerűen nincs is rá túl sok adatunk a régiségből. A tárgyalt jelenség értelmezése kapcsán azonban adódik egy további megfontolásra érdemes sajátosság is. BÁRCZI GÉZA ezt a következőképpen fogalmazza meg: „mindent öszszevetve a régiségben a feloldásnak ez a módja igen ritka. Új a b b a n ellenben nyelvjárásokban igen terjedt” (1967: 136, kiemelés tőlem: K. R.).¹⁰ Ez természetesen adódhat egyszerűen abból is, hogy a mássalhangzó-kiesés régen valóban ritka volt, s csak újabban kezdett elterjedni. A korábban elmondottak fényében ugyanakkor az a magyarázat is felvethető, hogy maga a nyelvi valóság nem, hanem csak az adatok mutatják ennek a változásnak az efféle terjedését. Azaz a folyamat a régiségben is hasonló gyakoriságú lehetett, mint ma, csak — éppen a nyelvtörténeti források általam tárgyalt sajátosságaiból is adódóan — erre vonatkozóan nincsenek bizonyító adataink. Továbbá BÁRCZI GÉZÁnak az az észrevétele, hogy a mássalhangzó-kiesés újabban elterjedtnek tűnik, véleményem szerint részben vagy egészében azzal is magyarázható, hogy a másik három feloldási mód lényegében már megszűnt (vö. BÁRCZI 1958b: 140, SIPTÁR 1980, TÖRKENCZY 2001: 293–294), azaz a tárgyalt folyamat végső soron csak arányaiban vált elterjedtebbé.

Ezzel, illetve a fent tárgyalt fonológiai kötöttségekkel összefüggésben pedig felmerül annak a gyanúja is, hogy a mássalhangzó-kiesés háttérében másféle

¹⁰ Vö. még BÁRCZI 1958b: 139, KESZLER 1969: 46.

motiváció áll, mint ami a másik három feloldási módnál feltételezhető, s mint ilyen jórészt csak a végeredményét tekintve sorolható egy csoportba a mássalhangzó-torlódások feloldásának egyéb módjaival. Ennek kapcsán érdemes utalni arra is, hogy a mássalhangzó-kiesés a nyelvjárások mellett a gyermeknyelvben is igen gyakori (vö. KESZLER 1969: 46), s ez utóbbi tény azt az elképzelést támogathatja, hogy a mássalhangzó-kiesés mint feloldási mód háttérben nem feltétlenül s nem kizárólag fonológiai motivációt, hanem nagyobb részt inkább artikulációs-fonetikai okokat kell keresnünk.

A mássalhangzó-kiesés efféle elkülönítése az egyéb feloldási módoktól azonban még mindig nem magyarázza meg azt, hogy miért van olyan kevés adatunk rá a régiségből. Azt gondolom, hogy a probléma megoldása ez esetben is az oklevélíró gyakorlat normatizáló törekvésében rejlik. Elviekben nem tartom ugyanis kizárhatónak, hogy ez a feloldási mód már a régiségben is ugyanúgy létezett, s a forrásokban megmutatkozó arányokhoz képest gyakoribb lehetett, csak éppen az oklevelek mint a hivatalos írásbeliség hordozói nem őriztek meg nagyobb számban így létrejött névalakokat. Mivel azonban a szórványemlékek csak az adatok hiányával utalnak egy efféle értelmezés lehetséges voltára, a hipotézisem alátámasztásaként szükséges a korai grammatikák tanúságtételét is segítségül hívni. A mássalhangzó-kiesésről — noha részben más összefüggésben s az ómagyar kor utáni időszakra vonatkozóan — SZENCI MOLNÁR ALBERT 1610-ben megjelent nyelvtanában is ír, ami alapján úgy tűnik, hogy ennek a feloldási módnak a megítélése — szemben az egyéb eljárásokkal — a régiségben egyáltalán nem volt független bizonyos fajta nyelvi norma kérdésétől. SZENCI a következőképpen fogalmaz: „A *Struzmadar* [...] nevét a tudatlanok nehezen ejtik ki, éppígy a *Ptříßbentés* [...] szót is, ehelyett némelyek a *t* és az *r* mellőzésével csak *Püßbentes*-t vagy *Píßbentes*-t írnak” (1610/2004: 192).¹¹ Önmagában abból, hogy a grammatika szerzője a mássalhangzó-kiesést a művelt kiejtéstől eltérő ejtismódnak tekinti, messzemenő következtetéseket persze nem lehet levonni, annyi azonban mégis sejthető, hogy SZENCI korában az efféle alakok távolabb álltak a műveltebb rétegek által használt nyelvi formáktól.

A 17. század eleji viszonyok természetesen teljes egészében nem érvényesek a középkori szórványokra vonatkoztatva, de annyi az okleveles gyakorlatra visszavetítve ezek alapján mindenképpen elmondható, hogy ha az adatközlő esetleg úgymond „tudatlan” is volt, az oklevélíró semmiképpen sem. Így talán meg lehet kockáztatni azt a kijelentést, hogy — egyéb okok mellett — nem feltétlenül azért nincs több adatunk a szókezdő mássalhangzó-torlódások mássalhangzó-kieséssel történő feloldására a régiségből, mert ez a feloldási mód csak később alakult ki

¹¹ Azaz a mássalhangzó-torlódások megszűnésének tárgyalt módját SZENCI a kiejtéshez kapcsolja, s így annak háttérben végső soron ő sem pusztán fonológiai, hanem artikulációs okokat feltételez. Igaz, szorosabban csak az egyik példája vonatkozik a kiejtésre. A *ptr*-esetében ugyanis valószínűbb, hogy — részben legalább is — helyesírási kérdéstről van szó (vö. BENKŐ 1957).

vagy csak később terjedt el, mint a hangbetoldódás vagy a vokalizáció,¹² hanem ebben a szokatlannak látszó hangtörténeti ügyben az is szerepet játszhatott, hogy a mássalhangzó-kiesés már ebben az időben is elkülönült az egyéb feloldási módoctól, s úgy tűnik, hogy a hivatali-normatív nyelvhasználatnak soha nem vált a részévé. Ebből adódóan pedig már jobban érthető, hogy miért nem maradtak ránk olyan adatok, amelyek ezt a feloldási módot tükröznék. Ez a lehetőség pedig tovább árnyalja az egyes feloldási módok fent bemutatott aránybeli különbségeinek a magyarázatát.

5. Írásomban szerettem volna ráirányítani a figyelmet arra, hogy a középkori oklevelek vulgáris nyelvű szórványai keletkezésük körülményeiből adódóan maguk is a hivatalos írásbeliség részei voltak, s így esetükben sem zárhatók ki — sőt valószínűsíthetők — bizonyos normatörekvések, egységes eljárásmodok. Biztosra vehető ugyanis, hogy a nyelv sokkal nagyobb változatosságot mutatott már régen is, mint amit az írott források tükröznek. E mögött a látszólagos homogenitás mögött pedig minden bizonnyal nem a nyelvi valóság, hanem egyéb körülmények mellett az okleveles gyakorlat normatörekvése állhatott. Azt viszont, hogy ez a normatörekvés a nyelvi presztízviszonyokból adódóan megjelent-e már az adatközlő oldalán is, vagy azt teljes egészében az oklevélíró működése idézte elő, a középkori források adatai alapján megítélni nem nagyon lehet.

Végezetül arra is utalnom kell, hogy a fenti érvelés során nagy mértékben leegyszerűsítettem a helyzetet azáltal, hogy az oklevélíróról többnyire mint állandó tényezőről beszéltem. A normatív törekvések erejét illetően pedig időben nagy különbségek látszanak a kancellária és a különböző hiteleshelyek működésében, s nyilvánvaló az is, hogy e tekintetben az egyes helyek, illetve az egyes helyeken működő nótáriusok felfogása között is adódtak eltérések. Nem véletlen például, hogy mind az *-овъци* szláv helynévképző, mind a mássalhangzó-torlódás mássalhangzó-kieséssel történő feloldása kapcsán éppen a 15. század lesz az, amikor az addig lappangó, írásban szinte soha elő nem forduló nyelvi formák az oklevelekben is megjelennek. E mögött az etnikai viszonyok átrendeződése, ezzel összefüggésben a nyelvi presztízviszonyok megváltozása, az oklevéladás tömegessé válása, s ezzel együtt a normatív törekvések relativizálódása, valamint a fennmaradt adatok megszaporodása egyaránt és együttesen is állhatott; s nem kizárólag valamely nyelvi változás irányának a megváltozása.

Írásom fő tézise viszont, azt remélem, a leegyszerűsített példák alapján is megragadható. Mindezek fényében úgy vélem, hogy a nyelvtörténeti kutatásokban az adatok keletkezési körülményeinek az efféle szempontok szerint történő vizsgálatáról — még ha sokszor bonyolultabb összefüggésekbe is helyezik a korábbi tudásunkat a magyar nyelv múltjáról — semmilyen körülmények között sem érdemes lemondani.

¹² Az adatok kronológiája kapcsán ugyanis ez lenne a kézenfekvő magyarázat.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 106–128.
- AOKt. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta*. Budapest–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- BÁRCZI GÉZA 1958a. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958b. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1967. Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 95–180.
- BENKŐ LORÁND 1957. A ψ hang történetéhez. *Magyar Nyelv* 53: 283–284.
- BENKŐ LORÁND 1995. Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *Magyar Nyelv* 91: 402–411.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BORSA IVÁN 1987. A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés. *Levéltári Közlemények* 58: 39–44.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, 1890–1913.
- Dl. = *Diplomatikai Levéltár*. Országos Levéltár Mohács előtti gyűjtemény.
- FN. = FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 4. Trencsén vármegye*. Budapest, 1941.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A helynevek és a történettudomány. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 196–200.
- HOFFMANN ISTVÁN 1997. Kiss Lajos, Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. *Nyelvtudományi Értekezések* 139. *Magyar Nyelv* 93: 87–97.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései)*. Akadémiai doktori értekezés. (Kézirat.) Debrecen.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KESZLER BORBÁLA 1969. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban*. *Nyelvtudományi Értekezések* 63. Budapest.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.

- KNIEZSA ISTVÁN 1943/2010. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok 1.* Budapest, Athenaeum. 111–313. Újraközlése: *Kisebbségkutatási könyvek.* Budapest, Lucidus Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA 2012. A Tihanyi összeírás filológiai kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 37–47.
- MOL DLDF = *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.*
URL: <http://mol.arcanum.hu/>. (2013. 12. 12.)
- NYIRKOS ISTVÁN 1993. *Inetimologikus magánhangzók a magyarban.* Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN 1997. A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjairól. *Folia Uralica Debreceniensis* 4: 113–156.
- SIPTÁR PÉTER 1980. Magyar és angol mássalhangzócsoportok. *Nyelvtudományi Közlemények* 82: 325–337.
- SZENCI MOLNÁR ALBERT 1610/2004. *Novae Grammaticae Ungaricae libri duo (1610). Új magyar grammatika két könyvben.* Fordította, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal ellátta: C. VLADÁR ZSUZSA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 222. Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930/1995. *Magyar oklevéltan.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat. Reprint kiadás: Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.
- SZŐKE MELINDA 2013. A garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata. Szempontok interpolált okleveleink nyelvészeti vizsgálatához. Doktori disszertáció. (Kézirat.) Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2004. Az inetimologikus mássalhangzók a magyar helynevekben 1–2. *Magyar Nyelv* 100: 321–331, 454–470.
- TÖRKENCZI MIKLÓS 2001. A szótag. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan. 2. Fonológia.* Második kiadás. Budapest. 273–392.

A garamszentbenedeki alapítólevél *Susolgi* szórványához*

SZÓKE MELINDA

1. A Bars megye É-i részén elterülő erdős vidék, illetve királyi uradalom (Gy. 1: 474, 425) *Susolgi* néven fordul elő az 1075. évi eredeti oklevél alapján a 13. században keletkezett interpolált (utólagos betoldásokkal kibővített) garamszentbenedeki alapítólevélben. Ezen a területen egy nevének nem nevezett földet adományozott a király az apátságnak erdőkkel, vadászó- és halászhelyekkel, vizekkel stb. együtt, amelynek határait is leírta: „Dedi autem et terram in *Susolgi* cum silvis, venacionibus, aquis, piscacionibus et fenetis, cuius terre primus terminus est rivulus nomine *Tapla* currens in *Grana*, qui *Grana* terminus est, ascendendo usque ad rivulum *Radmera*; insule vero fluvii *Gran* in partem Sancti Benedicti deveniunt; rivulus autem *Radmera* terram Sancti Benedicti dividit ab aliis; deinde illius rivuli caput, quod in monte *Wydrizki* est, signum est, postea autem ultimus terminus est supradicti rivuli caput *Tapla*” (DHA. 1: 214).¹ Ez a szövegrész magyar fordításban a következőképpen hangzik: „Adtam pedig egy földet *Susolgi*-ban is, erdőkkel, vadászóhelyekkel, vizekkel, halászhelyekkel és kaszá-lókkal, ennek a földnek első határa a *Grana*-ba ömlő *Tapla* nevű patak, amely *Grana* felfelé menvén a határ egészen a *Radmera* patakig;² a *Gran* folyóban lévő szigetek pedig Szent Benedek részére jutnak; a *Radmera* patak pedig elválasztja Szent Benedek földjét a többitől, innen annak a pataknak a forrása a határjel, amely a *Wydrizki* hegyen van, ezután az utolsó határ a fent mondott *Tapla* patak forrása” (KIS-KÖRMENDI 2006: 54–55).

Az alapítólevél „terram in *Susolgi*” kifejezése jól mutatja, hogy nem az egész, *Susolgi*-nak nevezett királyi uradalom területe került az apátság birtokába, hanem annak csak egy bizonyos része. KNAUZ NÁNDOR utal is arra, hogy az

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹ Ritkított szedéssel azokat a szövegrészeket emeltem ki, amelyek GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadásában interpolált helyekként szerepelnek (DHA. 1: 213–218).

² A szöveghely pontosabb értelmezése: „ennek a földnek az első határa a *Grana*-ba ömlő *Tapla* nevű patak, felfelé haladva maga a *Grana* a határ a *Radmera* patakig” (a fordítás tőlem: Sz. M.).

apátság mellett az érsekségnek is volt ezen a vidéken birtoka. Az apátság itteni főbirtokát a később Apáti, Lehota és Mindszent nevet viselő települések jelentették,³ de ezek mellett további birtokai is voltak itt ma már nem létező településeken: Nádé(falva),⁴ Kaltren,⁵ Tepla,⁶ Teplice,⁷ Vidric⁸ (1890: 186).

A határjárást 1404-ben ismételten elvégezték (ÁÚO. 11: 19–22), amiből GYÖRFFY GYÖRGY arra következtetett, hogy a név nélküli földterület adományozása a később Apáti és Mindszent nevet viselő területre vonatkozott (Gy. 1: 425–426). Az apátság *Susolgi*-ban lévő birtokainak a bemutatása után KNAUZ NÁNDOR ugyancsak erre az oklevélre⁹ hivatkozva mondja azt, hogy az alapítólevél szavai „mind ezen birtokokra vonatkoznak” (1890: 188). A gondolatmenetet folytatva azt is kifejti, hogy az apát Mindszent, Apáti és Lehota helységekre vonatkozó jogát megerősítendő („possessionum in *Sosold* existencium, videlicet *Mend Zenth, Apaty et Lehota* vocatarum, ad ipsam Ecclesiam ex donacione domini Geyse Primi, Regis Bele filij pertinencium”, ÁÚO. 11: 20) mutatta fel Zsigmond király előtt az alapítólevél Károly király korában készült átiratát, amelyből a király a *Susolgi*-ra vonatkozó szavakat kiírva rendelte el az új határjárást (1890: 188). Ez az oklevél tehát nem ad indokot arra, hogy e három település mellett a KNAUZ által felsorolt összes apátsági birtok adományozását visszavezessük a 11. századba. Az azonban valószínűnek látszik, hogy a garamszentbenedeki apátság interpolált alapítólevelének a határleírása Apáti és Mindszent mellett Lehotára is vonatkozott.

2. A *Susolgi* területnév etimológiája ismeretlen (vö. JUHÁSZ 1988: 98, TÓTH 2001b: 234). JUHÁSZ DEZSŐ véleménye szerint a név esetleg kapcsolatba hozható a közelben lévő Saskő vár nevével és *Sasal*-nak, vagyis Saskő aljának, Saskő környékének értelmezhető (1988: 98). JUHÁSZ DEZSŐ előtt többen is meg-

³ Apáti mai neve *Felsőapáti*, Lehotát *Apáthegyalja*, Mindszent neve pedig a folyóra utaló *Garam*-elótaggal egészült ki. A 20. század hatvanas éveiben Felsőapáti Garamszentkereszthez, Garammindszentet pedig Garamladomérhoz csatolták (FNESz. *Felsőapáti, Garammindszent*, KEGLEVICH 2012: 188).

⁴ Garamszentkereszt és Selmechánya között feküdt (Gy. 1: 463). Garamszentkereszt az interpolált alapítólevelben *Keresztúr*-ként szerepel. A keresztúri vám királyi részének a felét kapta adományba az apátság.

⁵ A mai Garamszentkereszt térségében volt (KEGLEVICH 2012: 185).

⁶ Mai neve *Teplafő* (KEGLEVICH 2012: 197, ComBars 84).

⁷ Valószínűleg azonos a mai Szklenófürdővel (KEGLEVICH 2012: 197).

⁸ Garamszentkereszt és Selmechánya között feküdt (KEGLEVICH 2012: 199). Az alapítólevelben Apáti határleírásában szerepel egy *Vidricki* nevű hegy: „in monte *Wydrizki*”. Ez a név esetleg összefügg a település nevével, annak szláv melléknévi származéka lehet (vö. TÓTH 2001b: 249).

⁹ KNAUZ NÁNDOR azonban 1406-os évszámmal említi meg az iratot. GYÖRFFY GYÖRGY pedig a tájnév adatait közreadó szócikkben ugyanerre az oklevélre 1407-es évszámmal utal (Gy. 1: 474). Ez a három évszám (1404, 1406 és 1407) tulajdonképpen ugyanazt az 1407-ben íródott oklevelet jelöli, amely átirta az 1404-es és az 1406-os okleveleket (DF. 8, ÁÚO. 11: 19–23).

fogalmaztak már hasonló véleményt. FÉNYES ELEK a területnév lehetséges értelmezése nélkül csupán annyit mond, hogy Saskő várától „egy egész kamerális uradalom veszi nevezetét” (1851: IV, 17). KNAUZ NÁNDOR és CSÁNKI DEZSŐ pedig az 1253. évi oklevél „sub castro [*Susol*]”¹⁰ részlete alapján gondolja úgy, hogy a vár eredeti *Susol* neve nyomán kezdték a területet *Sosol(y) ~ Susol(y)*-nak nevezni (KNAUZ 1890: 183, CSÁNKI 1925: 292). A tájnevet tehát célszerű a vár nevével párhuzamosan vizsgálni. Mindenekelőtt azt nézzük meg, hogy milyen alakban tűnnek fel ezek a nevek a forrásokban!

A táj nevére a következő adatokat idézhetjük: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 214), 1209 P. (Str. 1: 190): t-m in *Susolgi*, +1124/+1217/1328 (DHA. 1: 214), 1407 (DF. 8, Zs. 2/2: 55):¹¹ *Susolgy*, +1209/XVII. (ÁÚO. 6: 339): *Susolul*, 1246/1548/XVIII.: v. S. Crucis de *Susal*, 1264/PR., 1283 (Str. 2: 172–173), 1319 (Str. 2: 755–756), 1423 (DF. 43553): *Susol*, 1319 (AOKlt. 5: 401): *Susul*, 1344 (Str. 3: 540–1): *Zusol*, 1407 (ÁÚO. 11: 20–22, Zs. 2/2: 54, DF. 8): in *Sosoldi*¹² ~ *Susaldy*,¹³ 1491 (ComBars. *Horné Opatovce*): Apathy in *Susol* (Gy. 1: 474).

A vár neveként pedig az alábbi adatokat találjuk az oklevelekben: 1253 (Str. 1: 412): sub castro [*Susol*], 1317 (Z. 2: 253), 1336 (AOKlt. 20: 195), 1340, 1341 (AOKlt. 25: 406), 1347, 1352, 1385, 1387, 1388, 1415 (Zs. 5: 255), 1441, 1458 (TELEKI 1853: 569), 1464, 1465, 1493: *Saskw*, 1325/1329 (Gy. 1: 473): *Zaaskw*, 1327 (Gy. 1: 473), 1340 (AOKlt. 24: 287), 1343: *Saasku*, 1336 (AOKlt. 20: 162–163, az oklevél hátlapján: *Saskw*), 1349, 1362, 1387, 1389, 1396, 1397, 1404, 1489: *Saaskw*, 1340 (Str. 3: 373–374, az oklevél hátlapján *Saasku*, AOKlt. 24: 286), 1342, 1344 (Z. 2: 134–135): *Sasku*, 1342 (AOKlt. 26: 236): *Saaxkui ~ Saaxkuu ~ Saske*, 1344, 1360, 1387, 1389 (ORTVAY–PESTY 1896: 183), 1393 (Zs. 1: 336), 1411 (Zs. 3: 82), 1413 (Zs. 4: 193, 232), 1447, 1455, 1464, 1466, 1473, 1489, 1490, 1491, 1493, 1497, 1500, 1512: *Saskew*, 1362: *Saaskev*, 1363, 1413 (Zs. 4: 193), 1453 (WENZEL 1880: 42), 1490, 1519 (SZABÓ 1909: 153): *Saaskew*, 1389: *Sazkew*, 1390: *Zazkew*, 1466: *Ssassow*, 1494: *Sciasko*, 1602 (KANUZ 1890: 185): *Saaskeowj*, 1611 (KNAUZ 1890: 185): *Sásskeő* (CSÁNKI 1925: 292).

¹⁰ A zárójelek arra utalnak, hogy a magyar nyelvű szórványt utólag áthúzták az oklevélben (DF. 235952).

¹¹ Az Árpádkori új okmánytár lapjain az 1407. évi oklevél szórványa *Susohy* alakban szerepel (11: 21). Az oklevél fényképmásolatát megvizsgálva (DF. 8) azonban a Zsigmondkori oklevéltár (Zs. 2/2: 55) szerzőivel kell egyetértenünk: az oklevélben ugyanis egyértelműen *Susolgy* forma látható. A *Susohy* alak szerepeltetését vélhetően az *lg* betűkapcsolat *h* betűként való téves azonosítása idézhette elő.

¹² Az Árpádkori új okmánytárban *Sosold*-ként szerepel ez az adat (11: 20), de az oklevél fényképmásolata alapján (DF. 8) a Zsigmondkori oklevéltár (Zs. 2/2: 54) *Sosoldi* alakját kell elfogadnunk.

¹³ GYÖRFFY GYÖRGY erről az adatról azt mondja, hogy elsőként *Susold* alakban szerepelt, majd javították *Susolgy*-ra (DHA. 1: 209). Az irat megrongálódása miatt a fényképmásolat (DF. 8) alapján sem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy melyik az elsődleges forma.

2.1. Mivelhogy a korábban idézett értelmezéseknek a háttérben az az előfeltevés húzódik meg, hogy a vár és annak a neve korábbi a táj megnevezésénél, szükségesnek gondolom, hogy — e vélekedés mérlegelését elősegítendő — röviden a táj és a vár történetével, névadási körülményeivel is foglalkozzam. A tájnév GYÖRFFY GYÖRGY szövegközlése szerint az oklevél 11. században keletkezett részéhez tartozik, amit az 1209. évi pápai összeírás is megemlíti. Ebből az oklevélből tudjuk, hogy a 11. században *Susolgi* egy része királyi birtok volt, amit az uralkodó az apátságnak adományozott. A 12. század végi királyi erdőuradalmak kialakításakor (vö. TRINGLI 2009: 494) az északi erdővidéket Nyitrától Gömörig és Honttól Lengyelorszáig egyetlen erdőuralommal szervezték. A zólyomi, a turóci, a liptói, az árvai, a devicsei és az oszlányi kerület mellett az alapítólevélben *Susolgi*-ként szereplő vidék is a zólyomi uradalomból létrejött erdőispánsághoz¹⁴ tartozott. Ez az uradalom a 14. században felbomlott: Zólyom, Liptó, Turóc és Árva önálló vármegyévé alakult, az oszlányi és *Susolgi* kerület pedig Bars megyébe olvadt. A tatárjárás után megindult a királyi és vár-birtokok eladományozása, illetve nagy méreteket öltött a várépítés is. A Báncsa nembeli István esztergomi érsek rokonságával együtt ekkor szerezte meg a *Susolgi* uradalmat, ahol Vince és Péter 1242 és 1253 között felépítették Saskó nevű várukat (Gy. 1: 417–420, 473, FÜGEDI 1977: 186, KRISTÓ 1988: 377–383, KRISTÓ 2003: 79, BOROVSKY 1903: 303).

A tájnév 11. századi első okleveles említése — amelynek hitelében az elmondottak alapján nincs okunk kételkedni — és a vár építésének a kora között eltelt majdnem két évszázad nem teszi lehetővé, hogy a tájnevet a vár nevéből eredeztessük.

A vár és az uradalom történetéről mondottakhoz szorosan kapcsolódva, azt mintegy kiegészítve kell szólnunk a várak és az uradalmak között fennálló viszonyról is. A vár és az uradalom kapcsolatának legfontosabb jellemzője, hogy „minden várhoz — a királyi székhely, Buda kivételével — tartozik uradalom, a királyi és egyházi várakhoz éppúgy, mint a magánkézen lévőkhöz” (ENGEL 2007: 12). A 13. században szaporodnak el a magánosok által saját birtokukon épített várak, mint amilyen Saskó is volt. ENGEL PÁL a magánvárakat és a királyi várakat határozottan elkülöníti egymástól. Vélekedése szerint a magánvárak a királyi várakkal ellentétben nem egy tartozékrendszer, azaz uradalom központjai, hanem éppen ellenkezőleg, a vár lesz a föld tartozékává. Továbbá a magánvárak kezdetben jogi szempontból tulajdonképpen annyira elhanyagolhatóak voltak, hogy sokszor nevet sem kaptak,¹⁵ amikor pedig elnevezik őket, akkor

¹⁴ Az erdőispánság a királyi birtokigazgatás egyik intézménye volt, amelynek élén az ispán állt, lakóik pedig főként erdészeti és vadászati feladatokat láttak el (MAGYAR 1994).

¹⁵ ENGEL PÁL a névnélküliséget éppen Saskó vár példájával illusztrálja az 1253. évi oklevél „sub castro [*Susolj*]” és az 1283-as irat „castro suo” szöveghelyére hivatkozva (2007: 15).

leginkább a birtok nevét használják fel erre a célra. A várak névvel való megjelenése már egy apró lépésnek tekinthető a váruradalommá válás útján, ami a vár királyi kézre kerülésével egyidejűleg teljeseedik ki, a királyság ugyanis a várakat, legyenek azok újak vagy régiek, a megszokott hagyományok szerint birtokközpontokként kezelte (2007: 14–15). A magánvárak és az uradalmak közötti efféle összefüggés ugyancsak a tájnév elsődlegességét támogatja meg.¹⁶

A tájnév és a várnév okleveles említései között megmutatkozó időbeli különbség mellett a tájnév szerkezeti felépítése, struktúrája is ellentmondani látszik a várnévből való eredeztetetőségnek. A tájnevek között népes csoportot alkotnak a térbeli viszonyítást kifejező elnevezések: a vizekhez, hegyekhez, lakott helyekhez, égtájakhoz stb. viszonyító nevek (pl. *Körösköz*, *Kemenesalja*, *Beszterce vidéke*, *Alföld* stb., vö. JUHÁSZ 1988: 25–27). A hegyneveknek a tájnevek létrehozásában betöltött szerepe kisebb ugyan, mint a vízneveké, de a számuk nem elhanyagolható. A hegyek, dombok alján elterülő tájak megnevezésére jellegzetesen hegynév + *alj(a)* szerkezetű nevek jöttek létre. Ezek a névformák pedig lehetnek jelöletlen birtokos jelzős összetételűek (1274: *Bokonol*, JUHÁSZ 1988: 61), de jellemzőbbnek tűnnek közöttük a jelölt birtokos jelzős összetételek (1391: *Mezesallya*, JUHÁSZ 1988: 90; vö. ezekhez még JUHÁSZ 1988: 26, RESZEGI 2011: 57). Az *alj(a)* lexémát tartalmazó tájnevek egyik ismérve, hogy ezek a földrajzi köznévi utótagok mindig hegyek neveihez kapcsolódva hoznak létre viszonyító tájneveket,¹⁷ másrészt pedig az új név létrehozására felhasznált hegynevek többnyire egyrészeselek.

Az itt bemutatott jellegzetességeknek a *Susolgi–Saskő* névpárra történő rávetése komoly nehézségekbe ütközik. Akadályozó körülményként jelentkezik egyrészt az, hogy a *Saskő* nem hegynév, hanem várnév. Hegyi várról lévén szó, az is feltehető ugyanakkor, hogy a hegy, amelyen a vár épült, szintén ezt a nevet viselte (vö. RESZEGI 2011: 98–100), erről azonban nincsenek ismereteink (noha a névszerkezet ezt a felvetést éppenséggel támogathatná). *Saskő* esetében másrészt nem egyrészese, hanem kétrészese névvel állunk szemben. Ezek mellett — az itt nem részletezendő hangtörténeti problémákon túl — még egy tényező bizony-

¹⁶ A kérdéshez névtani-pragmatikai szempontokat mérlegelve azonban azt is hozzá kell fűznünk, hogy nehezen képzelhető el olyan szituáció, hogy egy fontos objektum (jelen esetben egy vár) a létrejöttékor, felépítésekor ne kapjon azonnal — még ha a birtok nevével azonos — nevet is.

¹⁷ Az *alj* lexéma várnevekkel is gyakran összekapcsolódott, ennek az eredményeképpen azonban nem tájnév, hanem településnév jött létre. A várak lábánál létesült települések megnevezésének gyakori módja volt ez a névadás (TÓTH 2008: 105, KMHsz. 1. *alj*). Az *alj* lexémához hasonló szerepe van a 'vár alján lévő település' jelentésű *váralja* főnévnek is (FNESz. *Váralja*). A *Saskő* vára alatt létesült települést például *Saskőváralja*-nak nevezik (FNESz. *Saskőváralja*). A *váralja* szavunk nemcsak várnevekhez kapcsolódva jelent meg a települések elnevezéseiben, hanem önmagában is településnévvé válhatott (FNESz. *Váralja*). A 14–15. századi forrásokban a mai *Saskőváralja* település is *Váralja* néven tűnik fel, a későbbi *Saskőváralja* elnevezést csupán a 18. századtól adathatjuk (ComBars. *Šašovské Podhradie*).

talanítja el a tájnév *Sasal* (ti. 'Sas[-kő] alja') értelmezését. A táj első okleveles említése a név képzős változatát rögzíti, amely forma nehezen egyeztethető össze a névnek ebben az összefüggésben feltételezett 'Saskő vár alja' jelentésével. A további adatok között vannak ugyan képző nélküliek is, és a képzős és képző nélküli nevek viszonya nemcsak úgy képzelhető el, hogy a képzős forma keletkezett korábban, és abból redukcióval alakult a képzőtlen, hanem a névformák párhuzamos kialakulása, egyidejű használata is lehetséges. A név *Sasal(j)* szerkezete azonban névtipológiai szempontból egyértelműen kizárja azt, hogy hozzá képző kapcsolódhasson.

Összefoglalásképpen tehát azt mondhatjuk, hogy a vár és az uradalom kialakulásának időviszonyai mellett a táj nevének strukturális jellegzetességei sem támogatják azt a felvetést, miszerint a táj neve a vár nevéből alakult volna.

2.2. Noha a tájnév kialakulását vélhetően nem befolyásolta, mégis érdemes azt is megvizsgálunk, hogy maga a vár honnan kaphatta a nevét.

A vár lábánál kialakult település *Saskővár* alja nevéből egyértelműen arra következtethetünk, hogy a ma már csak romjaiban létező várat *Saskő*-nek nevezték, amely név a *sas* madárnév és a 'sziklás hegy' jelentésű *kő* összetételéből alakult (FNESz. *Saskővár* alja). Néhány munka e név mellett ugyanakkor a várnak *Szászkő* névváltozatot is tulajdonít (vö. pl. BOROVSKY 1906: 90, CSÁNKI 1925: 292), amit az egyedüli (feltehetően lejegyzési hiba nyomán jelentkező) *Zazkew* (1390) adat mellett a német *Sachsenstein* elnevezés inspirálhatott. Anélkül, hogy ennek részleteibe belebocsátkoznánk — ugyanis messze vinne az itt vizsgált *Susolgi* ügyétől —, pusztán azt jelzem, hogy megítélésem szerint *Saskő* várának nemigen élhetett *Szászkő* elnevezése.¹⁸

A vár első említésével egy 1253-ra datált oklevélben találkozunk: „pro alia uero terra, que iacet sub castro [*Susol*]” (DF. 235952, Str. 1: 412). A magyar tulajdonnév azért szerepel zárójel között, mert utólag áthúzták az iratban, s ezért az oklevél e szövegrészletét az egyes szakmunkák eltérően értelmezik. JUHÁSZ DEZSŐ (1988: 98) és TÓTH VALÉRIA (2001b: 234) a táj neveként említik meg az oklevél szövegrészletét, de TÓTH VALÉRIA ugyanakkor úgy nyilatkozik, hogy a *Sosol* nevű erdős vidék „vára Saskő néven is szerepel” (2001b: 234; kiemelés tőlem: Sz. M.). CSÁNKI DEZSŐ a várra vonatkozó 14–15. századi forrásokat gyűjti össze, ekképpen az adatok felsorolásakor nem hivatkozik az 1253. évi oklevélre. Abból a megjegyzéséből azonban, hogy a vár *Saskő* néven 1336-ban tűnik fel először, arra következtethetünk, hogy CSÁNKI is számolt másféle megnevezés meglétével is. Az 1253. évi oklevélre utalva azonban a várat mint „Susolban lévő vár”-at nevezi meg (1925: 292). A Münchenben kiadott történeti helynévtár Comitatus Barsiensis című kötetében a vár neveként szerepel az oklevél „sub castro [*Susol*]” részlete (ComBars. *Šašovské Podhradie*). Hasonló-

¹⁸ A kérdéshez bővebben lásd KNAUZ 1890: 184–185.

képpen vélekedik KNAUZ NÁNDOR is, amikor kifejti, hogy a „Sosol név úgy látszik hasonnevű vártól eredt” (1890: 183). Később azonban a várat „névtelen, vagy Sosolnak nevezett vár”-ként említi meg (1890: 184). Igaz, ezt már az 1283. évi oklevél kapcsán mondja, amely oklevél valóban név nélkül szól a várról: „terras [...] in *Susol*, *Loucha* et *Poroztolnuk* [...] *castro suo* et possessionibus suis propter vicinitatem [...] utiles” (Str. 2: 172). GYÖRFFY GYÖRGY mind a terület, mind a vár neveit bemutató szócikkben feltünteti az 1253. évi oklevél szöveghelyét (Gy. 1: 473, 474), és azt is jelzi, hogy a vár „először Susal néven tűnik fel” (Gy. 1: 474).

Az oklevélben elkövetett módosítás következtében a szöveghely értelmezésére nem vállalkozhatunk, nem tudjuk ugyanis biztosan eldönteni, hogy a táj vagy esetleg a tájnévvel azonos nevet viselő vár nyelvi adataként kell-e számon tartanunk a névalakot.

Az 1253-as oklevél bizonytalan adatát követően a vár neve 1317-ben tűnik fel elsőként *Saskw* formában (Zs. 2: 253). A név megjelenése a forrásokban arra az időre esik, amikor a vár királyi tulajdonná lett (vö. CSÁNKI 1925: 292), elképzelhető tehát, hogy az elnevezés nem teljesen független a tulajdonosváltástól (vö. ENGEL 2007: 14–15).

3. A továbbiakban arra a kérdésre igyekszem választ adni, hogy ha — amint azt több körülmény is valószínűsíti — nem a vár nevéből való, akkor honnan származhat a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében *Susolgi* alakban szereplő tájnév. Az alapítólevél szóránya mellett a veszprémi káptalan által kiadott 1237. évi oklevélben egy hegy neveként szintén találkozunk a *Susold* névformával: sub monte *Susold* (ZalaOkl. 1: 14). A két alak csupán a *-gy ~ -d* képzőkben különbözik egymástól, ez a különbség azonban nem akadályozza meg azt, hogy a tájnevet és a hegynévet azonos etimonra visszamenő névnek tartsuk, hiszen a korbán mindkét képző jellegzetes helynévképző volt, s ráadásul a tájnévnek is van *-d (-di)* képzős formája: pl. 1407: *Sosoldi* (DF. 8). E két helynévi adat mellett személynévként is találkozunk a névalakkal: a bakonybéli apátság javait összeíró 1086-os oklevélben az apátságnak adományozott háznépek (*mansio*) felsorolása között találunk egy *Susol* nevű személyt (DHA. 1: 254, ÁSz. *Susol*), ezért a személynévvél való összefüggés is megvilágításra szorul a névmagyarozat keretében.

A személynévből való származtatás lehetősége azonban mind a hegynév, mind a tájnév esetében meglehetősen problematikus. A kiemelkedések nevében a személynévi névadás, valamint a birtokosi viszony megítélése igen bizonytalan, bár abban nemigen kételkedhetünk, hogy személynévi alapszót tartalmazó hegynévek vannak a magyar névrendszerben. RESZEGI KATALIN a hegynévekről írott monográfiájában az egy- és a kétrészes hegynévek között is említ vélhetően személynévből keletkezett névformákat (2011: 138–139). A képzővel alakult hegynévekről viszont azt tartja, hogy az általa vizsgált gazdag névkorpuszban a

helynévképző csak elvétve kapcsolódik tulajdonnevekhez, azaz hely- és személynemekhez, személynévből *-d* képzővel alakult hegynévre pedig egyetlen példát sem ismer (2011: 152, 154).

Tájnevek személynévből történő magyarázata sem kevésbé problematikus, JUHÁSZ DEZSŐ például A magyar tájnévadás (1988) című munkájában nem is tesz említést személynévből alakult tájnevekről. Emellett a képzős tájnevek között a *-gy*, *-d* képzővel alakult nevek sem jelennek meg túl nagy arányban, még ha e típusra találunk is példákat (vö. JUHÁSZ 1988: 30–32).

A pusztaság személynévvé alakuló természeti nevekre mindazonáltal magyarázatul szolgálhatna a metonimikus névátvitel: ilyen (személynévvé alakulva egybeeső) névformák ugyanis többszörös áttétel révén másodlagosan (leginkább településnévből) is létrejöhetnek (GYÖRFFY 2004: 131, RESZEGI 2006: 165, 2011: 18). A településnév mint helynévfajta esetében pedig a személynévi származtatásnak nincsen akadálya: ez a lexikális elemcsoport a településnevek körében meghatározó szerepet tölt be, és jól azonosítható motivációs háttérrel bír. Komolyabban azonban ezt a lehetőséget csak akkor vehetnénk figyelembe, ha valóban ki tudnánk mutatni azt a településnevet, amely mintegy „közvetítő” névformaként szolgálhatott a személynév és a tájnév között. Meg kell ugyanakkor azt is jegyeznünk, hogy valószínűleg már az Árpád-korban is voltak olyan személynéveink, amelyek formáns nélküli helynévből alakultak. A tihanyi összeírásban (1211) például több ilyen személynévet is találunk: a *Nógrád: Neugrad* (PRT. 10: 515) biztosan ide vonható adata mellett talán ide tartoznak még a *Tihany: Tichon* (PRT. 10: 505) és a *Tisza: Thyze, Tyza* (PRT. 10: 514, 515) névformák is.

4. Az etimológiai részletek tisztázatlansága miatt a korabeli feltehető hangalak kérdésében sem tehetünk határozott kijelentéseket. Ez a fajta bizonytalanság az egyes szakmunkák megállapításaira is rányomja a bélyegét: KNAUZ NÁNDOR (1890: 183–199) és TÓTH VALÉRIA (2001b: 234) a nevet *Sosol*-ként határozza meg, GYÖRFFY GYÖRGY a *Sosol* mellett zárójelben a *Susal* változatot (Gy. 1: 474), CSÁNKI DEZSŐ pedig a *Sosol(y)*, *Susol(y)* alakokat is közli olvasatként (1925: 292). JUHÁSZ DEZSŐnél *Sosal*-ként szerepel a név (1988: 98).

A képzős (*Sosolgy*, esetleg *Sosold*) és a képzőtlen (*Sosol*) névpárokra általában a kutatók korábban úgy vélekedtek, hogy a képző nélküli forma lehetett az elsődleges változat, és a képző többnyire csak később járult az elnevezéshez (a szakirodalom összefoglalását lásd TÓTH 2008: 112). A fordított irányra hozható példák nagy száma miatt azonban TÓTH VALÉRIA arra hívja fel a figyelmet, hogy ez az „alapirány kizárólagos érvennyel nem fogadható el” (1997: 151). A településnevek változástopológiáját bemutató monográfiájában pedig ennél is szkeptikusabban fogalmazva úgy véli, hogy a képzős és a képzőtlen formák közül „az elsődleges alakulását, s ennek folytán aztán a változás irányát meghatározni — még gazdag adatoltság mellett is — olykor szinte megoldhatat-

lan feladat” (2008: 100). RÁCZ ANITA is azt vallja, hogy a képzős-képzőtlen névpárok váltakozásában „nem lehet egyedül érvényes névfejlődési irányt megállapítani” (2000: 341).

TÓTH VALÉRIA és RÁCZ ANITA idézett véleményével teljes mértékben egyetértek, de úgy gondolom, hogy az itt elemzett tájnév képzős és képzőtlen változatai kapcsán talán mégis megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy ez esetben a korábbi képzős formát váltották fel a képző nélküli alakok. A képzős névalakok ugyanis az alapítólevéllel szoros kapcsolatban álló oklevelekben tűnnek fel. Az alapítólevél szórványával megegyezik az 1209. évi pápai összeírás névalakja; csupán a -gy képző jelölésmódjában (*Susolgy*) különbözik az alapítólevél 1328. évi átiratának szórványa, illetve az 1407. évi oklevél egyik névformája (ez az oklevél megemlíti az alapítólevélben lévő határleírást, illetve a terület új leírását is közli). Az 1407-es oklevélben további két alkalommal is feltűnik a név: *Sosoldi*, illetve *Susaldy* (*Susold*, *Susolgy*)¹⁹ formában. Azok az oklevelek pedig, amelyek nem álltak közvetlen viszonyban az alapítólevéllel, kivétel nélkül a képzőtlen formát jegyezték le.

Az a körülmény azonban, hogy az 1407. évi oklevélben a -gy képzős forma a -d képzőssel együtt szerepel, éppen azt támogathatja, hogy ebben a korban is a név képzős változata volt használatban, vagy éppenséggel a képző nélkülivel párhuzamosan ez a forma is létezett még ekkor. A -gy képző a -d-től független — tehát nem annak palatalizációval keletkezett változata —, illetve annál korábbi szuffixum (BÉNYEI 2012: 45, 70). A -gy és a -d képző váltakozására, cseréjére számos példát idézhetünk. Általános tendencia ugyanis, hogy az Árpád-kor utáni évszázadokban a -gy helynévképzői szerepét egyre inkább a -d képző vette át (TÓTH 1997: 162, 2001a: 191, 2008: 135–136). A változás (a -gy > -d képzőcseréje) kulminációs szakaszát TÓTH VALÉRIA a 14–15. századra teszi (2008: 135), s ez az időszak lényegében egybeesik a -d képzős formákat tartalmazó oklevél keletkezési idejével.

A -gy képző alapítólevélben előforduló jelölésmódja is említést érdemel. A 11. században szokásos -g helyett (vö. KNIEZSA 1952: 14–15, HOFFMANN 2010: 169) az alapítólevélben -gi-t találunk. Nem egyedülálló ez az oklevélben: a Nógrád megyei *Füzegy* víznév is *Fizegi*-ként szerepel, az ugyanebben a határleírásban említett ugyancsak *Füzegy* nevet viselő gázló, illetőleg az oklevélben később előforduló birtok azonban *Fizeg*-ként jelentkezik (DHA. 1: 215, 218). A -gy képző -gi jelölésmódját láthatjuk továbbá talán a mai Csongrád megyei (Fel-)Győ település *Gehgi* [Gyógy] megjelenése mögött is (DHA. 1: 216). Amellett, hogy még a 12. században is az egyszerű g jel volt használatos a gy hang je-

¹⁹ Az Árpád-kori új okmánytárban a *Susaldy* alak szerepel (11: 20), GYÖRFFY GYÖRGY viszont úgy gondolja, hogy az oklevélben eredetileg szereplő *Susold* alakot utóbb *Susolgy*-ra javították (DHA. 1: 209, vö. 12. lábjegyzet).

lölésére, KNEZSA ISTVÁN 1199-ből megemlíti a hang első lejegyzett gy jelét, amely jelölésmód a 13. század elejétől válik egyre gyakoribbá (1952: 27, 37). GYÖRKE JÓZSEF -gy képzőt bemutató névkorpuszának 13–14. századi adatai között ugyanakkor csak elvétve találunk példát e kétjegyű betű használatára (1940).

Végezetül pedig a 17. századi átiratban fennmaradt hamis 1209. évi oklevél (ÁÚO. 6: 339) *Susolul* szórványáról kell röviden szólnunk. Az oklevél hamis volta miatt a névnek a tájnévnél egy szótaggal hosszabb formájából nem célszerű messzemenő következtetéseket levonni, az azonban mindenképpen figyelmet érdemel, hogy az oklevél a magyar helynév előtt a 'falu' jelentésű *villa* latin lexémát szerepelteti a jelölt hely fajtájának a megjelölésére: „super quadam terra ville, que dicitur *Susolul*”. A szövegrészlet azt mutatja tehát, hogy ebben az esetben nem a tájnévvel, hanem egy település nevével van dolgunk. Ennek megfelelően ez az adat esetleg éppen azt a hiányzó (településnévi) láncszemet pótolhatja, ami ahhoz szükséges, hogy a *Susolgi* név kapcsán alá tudjuk támasztani a személynév > településnév > tájnév áttétel lehetőségét.

Irodalom

- AOkt. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta*. Budapest–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- ÁÚO. = WENCZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1860–1874.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BOROVSKY SAMU 1903. *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye*. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság.
- BOROVSKY SAMU 1906. *Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi város*. Budapest, Országos Monografia Társaság.
- ComBars. = NEHRING, KARL, *Comitatus Barsiensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 4. München, Trofenik, 1975.
- CSÁNKI DEZSŐ 1925. Bars vármegye várai a XIV–XV. században. In: *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados külpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata. 283–294.
- DF. = Diplomatikai Fényképgyűjtemény. URL: <http://mol.arcanum.hu>. (2013. 12. 18.).
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

- ENGEL PÁL 2007. Töprengések az Árpád-kori sáncvárok problémájáról. *Castrum* 6: 11–18. (A tanulmány eredetileg az 1987-es Műemlékvédelem folyóirat 9–14. oldalán jelent meg.)
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik 1–4.* Pest, Kozma Vazul Nyomda.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FÜGEDI ERIK 1977. *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2004. Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1:* 129–144.
- GYÖRKE JÓZSEF 1940. A -gy névszóképző. *Magyar Nyelv* 36: 34–41.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás.* Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest.
- KEGLEVICH KRISTÓF 2012. *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és Anjoukorban (1075–1403).* Capitulum 8. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke.
- KIS PÉTER–KÖRMENDI PÉTER 2006. A garamszentbenedeki apátság alapítólevele. In: MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemlről.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 51–69.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abauj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KNAUZ NÁNDOR 1890. *A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság 1.* Budapest, Esztergomi Főkáptalan.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Budapest, Magvető Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- MAGYAR ESZTER 1994. *erdőispánság.* In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 194–195.
- ORTVAY TIVADAR–PESTY FRIGYES 1896. *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez 1. (1183–1430).* Pozsony, Temes vármegye és Temesvár község.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC, *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12.* Budapest, Szent István Társulat, 1912–1916.

- RÁCZ ANITA 2000. A szerkezeti változás szerepe Bihar megye ómagyar kori településneveink kialakulásában. *Magyar Nyelvjárások* 38: 337–345.
- RESZEGI KATALIN 2006. Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 159–180.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegyevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Str. = FERDINANDUS KNAUZ–LUDOVICUS CRESCENS DEDEK szerk., *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis 1–3*. Strigonii. 1874–1924.
- SZABÓ DEZSŐ 1909. *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- TELEKI JÓZSEF 1853. *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár 10*. Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája.
- TÓTH VALÉRIA 1997. Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások* 34: 147–170.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történetimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TRINGLI ISTVÁN 2009. Megyék a középkori Magyarországon. In: NEUMANN TIBOR–RÁCZ GYÖRGY szerk., *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara. 487–518.
- WENZEL GUSZTÁV 1880. *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLYI DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senior comitum Zichy de Zich et Vásonkeő 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1871–1931.
- ZalaOkl. = NAGY IMRE–VÉGHÉLYI DEZSŐ–NAGY GYULA szerk., *Zala vármegye története. Oklevéltár 1–2*. Budapest, Franklin, 1886–1890.
- Zs. = MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., *Zsigmondkori oklevéltár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951–1958. BORSA IVÁN–MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., 3–7. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–2001. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT szerk., 8–9. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003–2004. C. TÓTH NORBERT szerk., 10. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

*Gyóta**

KOVÁCS ÉVA

1. A tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírása Ság falu említésével kapcsolatban tartalmaz egy bizonyos *Jouta* helynevet, amely viszonyítási pontként szolgál a Somogy megyei *Ság* falu azonosításához, tudniillik a szöveg szerint az *Jouta*-n túl feküdt: „In territorio Simigiensis castris ultra *Jouta* in villa *Sagh*” (PRT. 10: 512). E hely másolati, illetve nem hiteles forrásokból is adatható: szerepel a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Sag*, ultra *Jolta* (DHA. 1: 155) és az 1267. évi pápai megerősítő oklevélben, 1267/1297: in villa *Sag* iuxta *Jotha* (PRT. 10: 526). Ezek a források ugyancsak viszonyítási pontként említik a bennük *Jolta* ~ *Jotha*-ként szereplő helynevet. Bizonyára azal is összefüggésben, hogy a név az oklevelek szövegében viszonyító szerkezetben fordul elő, nincs megemlítve mellette a hely fajtája, s így nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy milyen objektumot is jelölhetett. Ebben a kérdésben a további oklevélbeli előfordulások sem lehetnek segítségünkre, később ugyanis ez az elnevezés nem szerepel a középkori forrásokban.

A Tihanyi összeírás *Jouta* és a nem hiteles forrásokban felbukkanó *Jolta* ~ *Jotha* nevek együttes előfordulása, továbbá birtoklástörténeti érvek alapján szokás az általuk jelölt helyeket azonosítani. A fontosabb fogódzót ez ügyben a tihanyi apátság birtokában lévő *Ság* falu jelenti, amelyet Marcali környékére, tehát Somogy megye északnyugati csücskébe, a Balatontól délre lokalizálhatunk. *Ság* falu ugyanis a Szent László korára hamisított oklevélben *Hidas* (*Hydas*) és *Magyari* (*Magyare*) birtokok között felsorolva, Kéthely mellett található (+1092/+1274/1399: villa *Saag*, iuxta villam *Kethel*, DHA. 1: 284). ERDÉLYI LÁSZLÓ szintén a Szent László korára hamisított oklevelet, valamint az interpolált Tihanyi alapítólevelet alapul véve lokalizálja e helyeket. *Ság* településsel kapcsolatban megjegyzi, hogy több ilyen nevű hely ismeretes Somogyban, s a falut ennek alapján a megye legszélső délnyugati szögletébe, illetve Kéthelytől északra is lehet lokalizálni. A *Jouta* adatot a későbbiről ismert *Gyóta* nevekkel tartja azonosíthatónak. ERDÉLYI Somogyban öt-hat *Gyóta*-ról tud, de véleménye

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

szerint „itt a Marczali faluhoz tartozó puszta értendő s ez volt egykor az a falu, amelyen túl jó messze 1211-ben Ság falu következett” (PRT. 10: 397). Mindezeket figyelembe véve tehát az 1211. évi oklevélbeli *Jouta* denotatív jelentéséként valószínűleg a Kéthely közelében fekvő, Marcali városhoz tartozó pusztára gondolhatunk, amely a 19. századi térképeken is feltűnik: *Gyótán Puszta* (MKFT.), *Gyóta puszta* (HKFT.). Ma *Gyóta* néven ismert külterületi lakott hely és határrész (SMFN. 283). KISS LAJOS külön szócikkben tárgyalja *Gyótapusztá*-t mint Marcalihoz tartozó települést, és adatai között a Tihanyi összeírás itt tárgyalt nevét is közli (FNESz. *Gyótapuszta*).

A fent említett adatok helyesírási és hangtani jellemzői azt mutatják, hogy a *Gyóta* névforma esetében hangtörténeti szempontból a szó elején $j > gy$ változással kell számolnunk. A $j > gy$ affrikáció vagy inkább — mivel a nyelvtörténeti szakirodalom újabban a *gy*-t a zárhangok között tartja számon (E. ABAFFY 2003: 316) — zárhangúsodás gyakori jelenség volt az ómagyar korban és vélhetően még korábban is: a szókezdő finnugor j például gyakran alakult *gy*-vé (vö. **jalka* > *gyalog*, BÁRCZI 1958: 119, 163, E. ABAFFY 2003: 119–120), valamint — noha ez a mi esetünkben fonotaktikai okok miatt kevésbé lényeges körülmény — a j -nek a mássalhangzó + j , elsősorban az $r + j$ kapcsolatban történő affrikálódása vagy zárhangúsodása szintén megfigyelhető főleg a dunántúli nyelvjárásokban a 16. századtól kezdődően (pl. *borjú* ~ *borgyu*, *varjú* ~ *vargyu*, *várják* ~ *várgyák*, *dobj* ~ *dobgy* stb., vö. BÁRCZI 1958: 163, IMRE 1971: 254, ÚMTsz.).

A *Gyóta* helynév történeti adataiból (*Jouta*, *Jolta*) arra is következtethetünk, hogy a név első szótagbeli magánhangzója már az ómagyar korban is hosszú lehetett. Talán erre utal az *ou* jelölés (vö. BÁRCZI 1958: 96, lásd még KNEI ZSA 1952: 39, 56), de mindenképpen ezt mutatja, hogy a kérdéses hang helyén *ol* betűkapcsolat is szerepel, ami az *l* hang betoldására utal: ez csakis hosszú magánhangzónak a rövid magánhangzó + *l* hangkapcsolattal történő variálódása alapján lehetséges (pl. *bódog* > *boldog*, *szóda* > *szolda*, *szőke* > *szölke* stb., vö. LOSONCZI 1918: 130–131, BÁRCZI 1958: 98).

2. A *Jóta* ~ *Gyóta* helynév etimológiájáról keveset tudunk. Először PAIS DEZSŐ a Ság helynév elemzése kapcsán említi az 1211. évi oklevél *Jouta* adatát, ahol a *Jóta* és a *gyóta* 'saltus, silva, wald' közszó összefüggéséről szól (1913: 358). ERDÉLYI LÁSZLÓ — ahogyan fentebb láttuk — lokalizálja ugyan a *Jouta* ~ *Gyótá*-t (PRT. 10: 397), az etimológiájára azonban nem tér ki. KISS LAJOS pedig bizonytalanul fogalmaz ezzel kapcsolatban: „A *Gyóta* helynév előzménye a tisztázatlan etimológiájú régi magyar, nyelvjárási *gyóta* 'erdő; legelő' (TESz. 1: 1133) főnév lehetett.” (FNESz. *Gyótapuszta*). Ezt a bizonytalanságot tükrözi a TESz. is, amely (talán az OklSz. nyomán) az 'erdő, legelő' jelentésű *gyóta* köznév adatai közé kérdőjellel felveszi a Tihanyi összeírás *Jouta* adatát is. Úgy gondolom, az 1211. évi összeírás *Jouta* helynévének, illetve a mai *Gyóta(puszta)*

elnevezésnek akkor juthatunk megnyugtatóan a nyomára, ha a *gyóta* közszó nyelvtörténeti, nyelvjárás-történeti, etimológiai kérdéseiben is tisztábban látunk. Erre teszek kísérletet az alábbiakban.

A *gyóta* mai köznyelvi használatáról kevés adatunk van. Az ÚMTsz. csak az Ormánságból és Sümeg környékéről közli a lexémát 'legelő' jelentésben (vö. még OrmSz., NEMES 2005: 80), de utóbbi helyen frazéma részeként is szerepel: *kiteszi gyótára* 'köszemlére' (ÚMTsz.). A somogyi származású KIRÁLY LAJOS Somogy megyében végzett nyelvjárasi és névtani vizsgálatai során összegyűjtötte azokat a földrajzi nevekben szereplő közszókat, tájszókat, amelyek nagyrészt ma már elavultnak számítanak, s ezek közé felvette a *gyótá*-t is 'ritkás fás legelőerdő, nagyobb erdei tisztás' jelentéssel (2003: 109). Újabbán ANDRÁSFALVY BERTALAN a *gyótá*-t olyan legelőerdőnek, azaz régi, sajátosan sokféle haszonvételeire kezelt, alakított erdőnek tartja, amely Európában többnyire a 18. századig másutt is megtalálható volt (2013: 1319). MAÁ CZ ENDRE másodlagos forrásokból dolgozva a térképek földrajzi értelmű tájszavait tartalmazó szótárában szintén említi a *gyótá*-t 'legelő', 'liget' és 'cser' jelentésben (1955: 15).

A *gyóta* a 19. századból valamivel bővebben adathozható. TÖRÖK GÁBOR egy 19. század eleji tájszógyűjteményből 'legeltető pusztá', illetve 'erdő' értelemben dunántúli tájszóként közli (1958: 87). KÖRÉ SZ KELEMEN saját gyűjtése alapján a *gyótá*-t 'liget' jelentésű somogyi tájszónak tartja (1873: 376). Az MTsz. egyrészt 'liget' értelmezéssel közli Somogy megyéből, másrészt az Ormánságból 'legelő' jelentéssel is felveszi. A 19. századi értelmező szótárakban is megtalálható a *gyóta* közszó: CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS 'jó tanya, jó hely, legelő hely' jelentésű baranyai tájszónak tekinti (CzF. *Gyóta 1.*), BALLAGI MÓR pedig Sümegről idézi 'legelő' értelmezéssel (1867: 488).

A szó történetéről és eredetéről nem sokat tudunk. A TESz. szerint „Ismeretlen eredetű. Alak- és jelentésváltozatainak egymáshoz való kronológiai viszonya nem tisztázható.” Jelentéseként 1. erdő, 2. legelő; erdei legelő értelmet ad meg, s megállapítja, hogy „Az 1. jelentésben elavult; a 2. jelentésben nyelvjárasi szó.” (TESz. *gyóta*). További etimológiai szótáraink vagy nem említik a *gyóta* közszót, vagy a TESz.-hez hasonlóan ismeretlen eredetűnek tartják (vö. EWUng. *gyóta*).

A *gyótá*-val etimológiai szempontból bizonyára összetartozik a *gyótán* tájszó is, amely 'szőlőhegy gerincén vezető út két oldalára épített pincék előtti szabad térség' jelentéssel került be a szótárak, szógyűjtemények egy részébe (vö. GAÁL 1886: 575, MTsz. *Gyóta*, MAÁ CZ 1955: 15, ÚMTsz. *gyótán*). A *gyótán* nagy valószínűséggel a *gyóta* -n határozóragos alakjának lexikalizálódásával jött létre.¹ Nem vonható viszont ide a hangtani hasonlóság okán esetleg gyanúba jövő 'ju-

¹ Viszonylag gyakori jelenséggé tarthatjuk számon a helynevek körében azt a változást — mivel a helynevek többnyire helyhatározóragos alakjukban használatosak —, amelynek során egy név helyragos alakja alapalként rögzül (pl. *Doborján, Köblin*, KISS 1995: 30–31, vö. még HOFFMANN 1993: 139, TÓTH 2008: 153–154).

tányosan, kedvezményes áron, olcsón' értelmű *jután* ~ *gyután* (vö. CzF. *jután*, SZALAI 1957: 237, ÚMTsz. *jután*), mivel ez a *jut* (> *jutányos*) származéka (vö. TESz.), de szintén nem tartozik össze az Erdélyből adatolható 'egy fikarcnyi, firkantás' jelentéssel bíró *jóta* (SzT. 5.) lexemával sem, ez ugyanis a *jotta* szavunkkal azonos (vö. TESz.).

3. Mivel a *jóta* ~ *gyóta* egyértelmű földrajzi köznévi szerepe megállapítható a magyar nyelv történetében, talán joggal tehetjük fel, hogy helynevekben jóval bőségesebben adatolható, mint közszói funkcióban. Előfordulásait keresve ezért átnéztem a magyar nyelvterületre vonatkozó helynévgyűjteményeket a lehető legteljesebb mértékben, és a nyelvtörténeti változásokat figyelembe véve összeállítottam egy a *Gyóta*, *Jóta*-féle neveket tartalmazó névtárat. Az alábbiakban ennek tanulságait mutatom be.

Az ide vonható helynevek tárából világosan kitűnik, hogy Somogy megye mai helynévanyagában igen gyakran (41 településen különböző előfordulásokkal) szerepel a *Gyóta* elnevezés. Viszonylag gyakran tűnik fel Zala megyében is, ott azonban csak 14 településen találjuk meg, és Baranyában, ahol három névben, valamint Veszprém megyében, ahol csupán egyetlen névben szerepel. A továbbiakban az egymástól elkülönülő egyes *Gyóta* (vagy ilyen névrészt, névelemet tartalmazó) neveket külön sorszám alatt sorolom fel. Az egyazon *Gyótá*-hoz köthető helynévi előfordulásokat — ha azok különböző települések névanyagában szerepelnek — a sorszám utáni betűkkel jelölöm. Legelől annak a településnek a nevét adom meg, ahol a kérdéses név előfordul. A névtár után álló térkép-mellékleten pedig egyrészt a *Gyóta* nevek területi elterjedését ábrázolom a települések feltüntetésével, másrészt pedig a *gyóta* közszó előfordulásait mutatom be.

Somogy megye:

1. Varászló — 1974: *Gyóta* 'erdő', 1852: *Gyóta*, erdő (SMFN. 106/40).²

2. Sávoly — 1974: *Gyóta-pusztá* 'lakott hely', 1864: *Gyóta*. E településen említenek egy *Gyótai-mező* nevű szántót, valamint egy *Gyótai-csapás* nevű utat is (SMFN. 83/18, 19, 24).

3. Somogyzsitfa — Csak történeti forrásban szerepel: 1852: *Gyóta*, erdő (SMFN. 91/32).

4. Nagyszakácsi — 1974: *Gyóta* 'erdő, szántó, rét', 1852, 1864: *Gyóta*, 1864: *Gyótai e[rdő]*. E településen említenek egy *Gyótai-homok* nevű rétet is (SMFN. 103/20, 36).

5. Szenyér — 1974: *Gyóta* 'szántó' (SMFN. 105/115).

6a. Marcali — 1974: *Gyóta* 'erdő, lakott hely', 1852: *Gyótai Major*, 1864: *Gyótai Pusta*. E településen említik még a *Kis-Gyóta* nevű erdőt (ugyanilyen formá-

² A hivatkozásnál feltüntetett számok a könnyebb azonosíthatóság végett a helynévgyűjteményekben található településszám/objektumsorszámra utalnak.

ban 1852-ben és 1864-ben is), valamint a *Nagy-Gyótai-vágás* nevű szántót is (SMFN. 87/323, 352, 359).

6b. Bize — A ma már Marcalihoz tartozó, tőle délnyugatra fekvő egykori Bize településen említett 1974: *Kis-Gyóta* nevű rét, valamint az 1974: *Gyótai-erdő* nevű erdő (SMFN. 93/54, 61) a Marcaliban található *Gyóta* szomszédságában szerepel.

6c. Csömend — A Marcalitól keletre fekvő Csömenden említett 1974: *Gyótai-út* (SMFN. 88/71) a Marcali településen található *Gyótá*-ra vezető utat jelölte, így a neve ezzel a *Gyótá*-val van összefüggésben.

6d. Libickozma — A Marcalival délkelet felől határos Libickozma településen említett *Gyóta* nevű birtok, illetve erdő (1806: *Gyóta*, praedium, LIPSZKY Mappa, 1852: *Gyóta*, 1974: *Gyóta*, SMFN. 96/81), valamint az ugyanitt található 1974: *Gyótai-út* nevű út (SMFN. 96/92) szintén a Marcali faluban említett *Gyótá*-val hozható kapcsolatba, s annak nagy (több település területére is átnyúló) kiterjedésére enged következtetni (SMFN. 96/81, 92).

7. Somogyvár — 1974: *Gyótai erdő* 'erdő', 1852, 1864: *Gyóta alsó*, 1852: *Gyóta felső*, erdő (SMFN. 28/173, 196).

8. Pamuk — Csak történeti adatokban fordul elő: 1852: *Kis gyóta*, 1864: *Kis gyótai e[rdő]*, valamint 1852: *Nagy gyóta*, 1864: *Nagy gyótai e[rdő]* (SMFN. 30/80, 81). A források szerint a nevek csak erdőt jelöltek. 1974-ben az adatgyűjtéskor az adatközlők úgy tudták, hogy ezek egykor Somogyvárhoz tartoztak. Pesty adatközlője ugyaninnen említi 1864: *Gyótai két birka akol-t* is (SMFN. 30/+). A fentiek alapján nem zárható ki az sem, hogy a 7. Somogyvár és a 8. Pamuk településen lévő *Gyótá*-k összefüggő területet jelöltek.

9. Somogyjád — Csak történeti adatokban fordul elő: 1864: *Kisgyóta*, amely pontosabban nem lokalizálható, de ugyanezen a településen feljegyezték a nevet mondókákban is, 1974: *Kisgyóta* (SMFN. 123/183, +).

10a. Kutas — Ma külterületi lakott helyet jelöl, 1974: *Gyóta*, ugyanez szerepel már a 19. század elején és közepén is, 1806, 1864, 1865: *Gyóta*, praedium (LIPSZKY Mappa). Az egykori uradalmi birtok két központját 1974: *Fősső-Gyóta-pusztá*-ként (1869–1887: *Felső-Gyóta psz.*, HKFT.) és 1976: *Alsó Gyóta*-ként (1852: *Alsó-Gyóta*, 1869–1887: *Alsó-Gyóta psz.*, HKFT.) ismerik. Az egykori 1865: *Gyótai mező*, 1857: *Gyóta mező* (MKFT.) két részét 1974-ben *Ásó-* és *Fősső-Gyótai-mező*-nek nevezik (1852, 1865: *Alsó-Gyóta*). Régóta található rajta erdőterület is, 1865: *Gyótai e[rdő]*, 1974: *Gyótai-erdő*, s szerepel a településen 1974: *Gyótai ut* is. (A külön nem jelölt adatok forrása a SMFN. 208/91, 124, 139, 143, 144, 162, 188, 196, 197, 201).

10b. Nagybjom — A Kutassal északkelet felől határos Nagybjom településen közvetlenül a *Gyóta* nevű kutas terület folytatásaként egy 1974: *Gyótai-határ* nevű szántó található (SMFN. 145/385).

11. Beleg — A Kutassal délről határos Beleg településen említett *Gyóta* (1865: *Gyóta*, 1974: *Gyóta*) a kutas határ szomszédságában szerepel. Ezt a helyet *Marhalegelő*-ként is említik (SMFN. 209/63). Minthogy azonban ez a kis kiterjedésű határ-

rész távolabb esik a kutas *Gyótá*-nak nevezett egykori nagyobb birtok területétől, attól független megnevezésnek tarthatjuk.

12a. Somogysárd — 1974: *Kis-Gyóta* ~ *Kis-Gyótai-dülő* 'szántó', 1852, 1859: *Kis gyóta*. Régen tölgyes erdő volt, ezen van a *Kis-gyótai-kut*. E településen említik még az 1974: *Nagy Gyóta* (1852: *Nagy Gyota feletti*) ~ *Gyótai-erdő* (1852, 1859: *Gyótai-erdő*) nevű erdőt (SMFN. 137/213, 238, 240, 272).

12b. Mezőcsokonya — 1974: *Gyótai-dülő* 'szántó'. E helyet ma *Gyóta-ajjai-dülő*-nek is említik (SMFN. 134/193). Minthogy a somogysárdi határ mellett az ot-tani *Gyóta* nevű területek közelében fekszik, ugyanannak a nagyobb területnek a megnevezési körébe tartozhat bele.

12c. Kaposfő — 1974: *Gyóta* 'szántó' (SMFN. 156/47). A hasonló nevű somogysárdi és mezőcsokonyai határrészek mellett fekszik, ezért azokkal azonos névről lehet szó.

13. Somodor — 1974: *Gyótai-dülő* 'szántó', 1860, 1892: *Gyóta* (SMFN. 125/72).

14. Magyaratád — 1974: *Kis-Gyóta* és *Nagy-Gyóta* 'szántó'. E helyeket ma *Kis*- és *Nagy-irtás*-ként is említik. A történeti forrásokban 1852: *Jota*, 1860: *Gyóta* szerepel (SMFN. 126/23, 25).

15. Kisasszond — 1974: *Kis-Gyóta* 'szántó', 1852, 1886: *Kis-Gyóta*. Régebben legelő volt (SMFN. 163/106).

16. Bárdudvarnok — 1974: *Gyóta* 'szántó, erdő', 1864: *Gyóta*. A történeti forrásokban 1852: *Közép-gyóta* is szerepel. E településen említik még az 1974: *Gyótai-tető* nevű szántót, valamint egy *Büdös-vőgy* nevű helyet is, ami az 1960-as kataszteri térképen *Gyóta pu[szta]*-ként jelentkezik (SMFN. 166/252, 253, 257).

17. Kadarkút — 1974: *Gyóta* 'határrész', 1852, 1864, 1865: *Gyóta*. E településen említik még a *Gyótai-tanya*, a *Gyótai-temető*, a *Gyótai-legelő* nevű helyeket is, valamint innen adatható történeti forrásokból az 1852: *Felső-Gyota*, 1865: *Felső-gyóta* (SMFN. 184/40, 109, 116, 117, 163). Az adatok alapján egykor lakott hely lehetett.

18. Somogybükkösd — 1974: *Gyóta* 'szántó'. Innen adatható még egy 1974: *Karikós* nevű legelő is, amely történeti forrásokban 1852: *Karikós gyóta*, 1864: *Karikós Gyóta* néven szerepel. A névnek 1865: *Gyotván*, 1974: *Gyotvány* változata is előfordul (SMFN. 195/67, 68).

19. Porrogszentpál — A település északi csücskében 1864: *Gyótai e[rdő]* szerepel (SMFN. 196/7).

20. Porrogszentpál — A település keleti határszélén, távol az előző helytől 1865: *Gyóta* nevet találunk (SMFN. 196/25).

21a. Porrogszentpál — A kis határu településen a falu legdélibb pontján a fentiek mellett, de azoktól távolabb szerepel 1974: *Gyótai-rét* 'rét', 1852: *Gyótai*, 1864: *Gyótai rét* nevű hely is (SMFN. 196/46).

21b. Gyékényes — 1974: *Gyóta* 'erdő, legelő', 1852, 1864: *Gyóta*. Pesty adatközlője ennek két részét említi, 1864: *Kis-Gyóta*, *Nagy Gyóta* (SMFN. 204/34, 39). E nagyobb területtel szomszédos a Porrogszentpálon említett *Gyótai-rét*, így a két név bizonyára összefügg egymással.

22. Csburg — 1974: *Gyóta* 'szántó'. Erre a helyre vonatkozóan a történeti forrásokban 1852: *Gyótai*, 1864: *Gyótai e[rdő]*, 1865: *Gyóta* adatokat találunk. A közéletben említik még a *Gyóta-széli dülő* nevű szántót (1865: *Gyótára d[ülő]*) is. Erről azt olvashatjuk, hogy „Gyóta nevű erdő volt itt, amit kiirtottak. Most pedig füves térséget hívnak erre felé gyótának” (SMFN. 202/333, 379). Ez utóbbi megjegyzés szerint a gyűjtés idején a településen a szót még közszőként is ismerték.

23. Berzence — A név itt csak történeti forrásokból adatható: 1852: *Gyota alsó*, *Gyota fölso*, 1884: *Alsó Gyóta e[rdő]*, *Felső Gyóta e[rdő]* (SMFN. 205/144, 201).

24. Nagyatád — A település keleti határszélén 1974: *Alsó-Gyóta* 'erdő' és *Felső-Gyóta* nevű helyeket említenek. Ezek előfordulnak 1852-ben is: *Alsó-Gyóta*, *Felső-Gyóta*, s ugyanekkor *Gyóta* összefoglaló nevet is használtak a nagy kiterjedésű területre (SMFN. 217/198, 448, 450).

25a. Nagyatád — A település nyugati határszélén 1852-ben említenek *Gyóta* és *Gyótai e[rdő]* neveket (SMFN. 217/485, 486).

25b. Tarany — A Nagyatáddal nyugat felől határos Tarany településen történeti forrásokból adatható 1852: *Gyótai Tabla* (SMFN. 219/348) a Nagyatád nyugati részén említett *Gyótá*-val van összefüggésben.

26a. Lad — 1974: *Gyóta* 'legelő' (SMFN. 226/82).

26b. Hedrehely — A történeti forrásokból adatható 1852: *Gyóta*, 1865: *Gyótai me[ző]* (SMFN. 188/142) valószínűleg a Hedrehellyel délről szomszédos Ladon említett *Gyótá*-val hozható összefüggésbe, mivel mindkét név a közös határvonal melletti területeket jelöli.

27. Bélavár — A név itt csak történeti forrásokból adatható: 1852: *Gyota kelti*, *Gyota nyugi* (SMFN. 227/15, 29).

28. Vizvár — 1974: *Gyóta* 'erdő', 1852: *Gyolta*. E településen ma említenek még egy *Kis-Kovács-erdő* nevű helyet is, amely a történeti forrásokban 1852: *Gyolta 2ik* néven szerepel (SMFN. 230/36, 55). A két hely közel fekszik egymáshoz, így azonos objektum megnevezésének tarthatjuk őket.

29. Heresznye — 1974: *Gyótai-erdő* 'erdő', 1852, 1864: *Gyóta* (SMFN. 234/3).

30. Bolhó — 1974: *Gyóta* 'erdő' (SMFN. 238/27).

31. Csokonyavisonta — 1974: *Gyóta* 'erdő', *Kis-Gyóta*-ként is említik. A történeti forrásokban 1864: *Gyótai* néven szerepel (SMFN. 233/212).

32. Kálmánca — 1974: *Ásó-Gyóta*, *Főso-Gyóta* (1865: *Főso-Gyóta*), *Bēső-Gyóta* (1852, 1865: *Bēső-Gyóta*) (SMFN. 237/14, 15, 16). A nevek egy nagy kiterjedésű erdő három részét jelölik.

33. Drávatamási — 1974: *Gyóta* 'szántó', 1852, 1865: *Gyóta*. E helyet ma *Gyótára-düllő-tábla*-ként is említik (SMFN. 247/90).

34. Potony — 1974: *Gyóta* 'szántó', 1864: *Jonta* (SMFN. 250/41).

35. Lakócsa — 1974: *Gyóta* 'erdő', 1864: *Gyóta*, 1883: *Gyóta* (SMFN. 252/107).

Baranya megye:

1. Drávafok — 1982: *Gyóta* 'erdő', 1864: *Gyóta* (BMFN. 2: 259/158). A Somogy megyei lakócsai *Gyóta* szomszédságában fekszik, így nem zárható ki, hogy azonos objektumot jelölt a két név.

2. Markóc — 1982: *Gyóta* 'erdő, rét, szántó', 1864: *Gyóta* (BMFN. 2: 270/59).

3. Királyegyháza — 1982: *Gyóta* 'szántó' (BMFN. 1: 149/300).

Zala megye:

1. Zalaapáti — 1964: *Sarog-Gyóta* 'szántó'. A kataszteri térképek *Sarokgyóta*-ként említik (ZMFN. 115/83).

2. Egeraracsa — 1964: *Kerég-Gyóta* 'legelő'. A kataszteri térképek *Alsóirtás*-ként említik (ZMFN. 120/86).

3. Orosztony — 1964: *Asztag-Gyóta* 'szántó'. A kataszteri térképek *Asztag gyótai*-ként említik. A learatott gabonát ide hozták (ZMFN. 212/40).

4. Gelse — 1964: *Gyóta-tető* 'legelő'. A kataszteri térképeken *Diósi legelő*-ként szerepel. A területre vezető utat *Gyótaji-ut*-nak, másképpen *Legelő-ut*-nak is nevezik (ZMFN. 218/28, 32).

5. Petrivente — 1964: *Gyótaji-keleti-dűllő*, *Gyótaji-nyugati-dűllő* 'szántó'. A kataszteri térképeken *Gyótai-keleti* és *Gyótai-nyugati* néven szerepel (ZMFN. 201/53, 55).

6. Molnári — 1964: *Gyóta* 'szántó'. Régen nagy erdő borította. E településen horvát nyelven említenek még három szántót, amelyek nevei a kataszteri térképeken *Gyóta*-ként szerepelnek (ZMFN. 206/38, 43, 48, 58).

7. Szepetnek — 1964: *Gyóta-pusztá* 'szántó'. Ezt a helyet *Gyótaji-mező*-ként is említik. A kataszteri térképeken *Gyóta pusztá*-ként szerepel (ZMFN. 250/83).

8. Fityeház — 1964: *Gyóta* ~ *Gyolta*. A kataszteri térképeken *Gyóta*-ként szerepel. Horvát neve *Dzsolta* (ZMFN. 255/13).

9a. Nagykanizsa — 1964: *Kizs-Gyóta* 'kaszáló' (ZMFN. 247/293).

9b. Nagyrécse — A Nagykanizsával kelet felől szomszédos Nagyrécse településen említett *Gyutaji*, más néven 1964: *Kizs-Gyutaji-dűllő*, a kataszteri térképeken: *Kisgyótai dűllő* nevű rét a közeli nagykanizsai terület folytatásaként szerepel (ZMFN. 242/84).

10. Bagolasánc — A kataszteri térképeken egy *Posta Gyóta* nevű hely található, amit ma *Stófárti-dűllő*-nek neveznek (ZMFN. 251/71).

11. Zalaszentjakab — 1964: *Olá-Gyóta* 'szántó', ezt a kataszteri térképek *Oláh gyóta*-ként említik. A szántót két oldalról a *Felső-Gyótaji-ut* és az *Alsó-Gyótaji-csapás* határolja (ZMFN. 243/21, 27, 28).

12. Galambok — 1964: *Cseke-Gyóta* 'szántó', a kataszteri térképek szintén *Csekegyóta*-ként említik (ZMFN. 237/48).

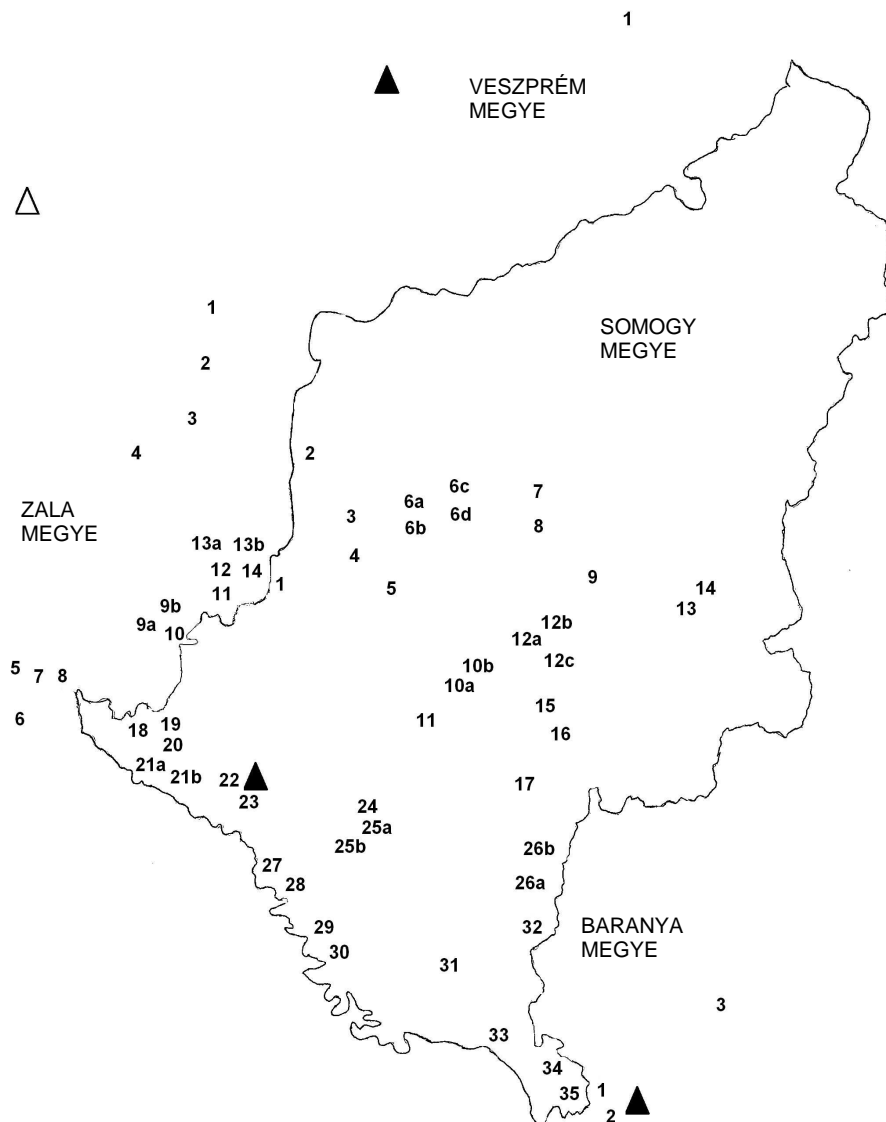
13a. Galambok — 1964: *Kizs-Gyóta* 'erdő' (ZMFN. 237/121). Távol fekszik az ugyancsak galamboki *Cseke Gyótá*-tól, így semmiképpen nem jelölhettek korábban sem azonos objektumot.

13b. Komárom (ma Zalakomár) — 1964: *Kizs-Gyóta* 'rét, szántó', a kataszteri térképeken is *Kisgyóta*-ként szerepel (ZMFN. 238/46). Valószínűleg összefüggő területet jelöl a vele nyugatról szomszédos galamboki *Kis-Gyótá*-val.

14. Komáromváros (ma Zalakomár) — 1964: *Égeti-Gyóta* 'szántó', a kataszteri térképeken is *Égeti gyóta*-ként szerepel (ZMFN. 238/79). A komáromvárosi *Kis-Gyótá*-tól nagyon távol fekszik, így semmiképpen sem jelölhetett a két név azonos objektumot.

Veszprém megye:

1. Szentgál — 2000: *Gyótai-ódal* 'erdő', a kataszteri térképen (1927) ugyanígy szerepel (VeMFN. 4: 29/234).

1. térkép: A Gyóta helynevek területi elterjedése a települések feltüntetésével.
A háromszögek a szó közszói előfordulását jelzik (▲ gyóta, △ gyótán)

4. A *Gyóta* helynevek, illetve közszók előfordulási adataiból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

4.1. A legszembetűnőbb sajátosság a szó területi előfordulása. *Gyóta* nevek Somogy megye déli-délnyugati felén, az ezzel érintkező Zala megye keleti szélén, illetve Baranya szintén szomszédos nyugati csücskében találhatók, egy kb. 60–70 km sugarú körön belül. A közszói előfordulások a helynevek elterjedésének peremén adathatók, az egyetlen Veszprém megyei helynévi előfordulással együtt. Ez talán azt jelzi, hogy a szó elterjedési területe egykor valamivel nagyobb lehetett, mint ma a helyneveké. Mindenesetre különös, hogy az egyetlen csurgói adat kivételével a közszó élőnyelvi elemként onnan adatható, ahol az helynévben egyébként nem szerepel, de még meglepőbb, hogy a sok helynévi előfordulás mellett nem maradt fenn sehol közszóként a *gyóta* a térségben. Ez a szóföldrajzi helyzet ugyanakkor — a szokatlan jellemzőkkel együtt — mégis reális képet jelezhet, hiszen a megrajzolásához átnéztem minden hozzáférhető megyei helynévtárat, és noha ezek nem fedik le a teljes magyar nyelvterületet, de a legkülönbözőbb térségekből állnak rendelkezésünkre. Arra alapozva is megbízhatónak gondolom a feltárt területi sajátosságokat, hogy a Dunántúlról csupán Fejér megyéből és Győr-Moson-Sopron megye egyes részeiről nem jelent meg helynévgyűjtemény, itt tehát aligha várható, hogy további gyűjtések elkészülte jelentősen bővítené a fentebb bemutatott szóföldrajzi képet. A 19. századból említett (táj)szótárak, tájszóközlések ráadásul tovább erősítik az itt tapasztaltakat, azok ugyanis somogyi, baranyai, illetve általában dunántúli tájszóként tüntetik fel a *gyóta*-t.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a történeti helynévadatok feltárásában nem támaszkodhattam kellően gazdag forrásanyagra, mivel a szóba jövő megyék gyűjtései ebben a tekintetben egyenetlenek: a Zala megyei kötet egyáltalán nem ad történeti anyagot, a Somogy és a Veszprém megyei kötetek a 19. század közepének forrásaiig nyúlnak vissza, egyedül a baranyai kötet tartalmaz gazdag történeti helynévanyagot, ebből a térségből azonban csupán három előfordulást tudtam regisztrálni. Abban az esetben, ha a Dél- és Közép-Dunántúl hozzáférhető történeti forrásanyaga mind térben, mind időben visszafelé bővülni fog, akkor vélhetően kronológiai tekintetben is jobban kiterjeszthetők lesznek a mostani tapasztalatok, s esetleg megmutatkozhat e lexéma diakrón területi mozgása, leginkább minden bizonnyal a visszaszorulása. A *gyóta* földrajzi köznévi vizsgálatában a területi-regionális szempont tehát kiemelt figyelmet érdemel, mivel az említett szűkebb területen mindenképpen élhetett tájszóként, földrajzi köznévi szerepe azonban — a fentebb mondottak fényében — régen elavulhatott. A területi egyezések alapján aligha lehet kétségünk afelől, hogy a térség egykori helyneveinek, s így bizonyára a Tihanyi összeírás *Jouta* nevének is köze lehet a közszóhoz.

4.2. A történeti adatok, noha igen gyéren állnak a rendelkezésünkre, az alábbi tanulságot hordozzák magukban. A *j*-s kezdetű adatok még a 19. századból is

feltűnnek: [14.] Magyaratád: 1852: *Jota*, [34.] Potony: 1864: *Jonta*, valamint az *l* betoldására szintén találunk élőnyelvi adatot: *Gyolta* (SMFN. 230/36, 55, ZMFN. 255/13). A történeti adatokból világosan kitűnik tehát, hogy az első részben bemutatott hangtörténeti változások egészen a 19. századig, sőt lényegében napjainkig is kihatóan jelen vannak.

4.3. A fenti adatösszeállításból az is megállapítható, hogy a *Gyóta* nevek meglehetősen sokféle helyfajta jelölnek, s jelöltek korábban, a 19. században is. Alaposabb áttekintéssel azonban néhány domináns jegyet e téren is ki tudunk mutatni.

4.3.1. A *Gyóta*, *Jóta*-féle neveket tartalmazó névtár egyértelműen jelzi, hogy az összes helynév között húsz olyan név van, ami ma is erdőt jelöl (lásd pl. SMFN. 28/173, 196, 106/40, 233/212, 238/27, BMFN. 2: 259/158, ZMFN. 237/121, VeMFN. 4: 29/234 stb.), de a jóval gyéribben rendelkezésre álló 19. századi adatok között is tíz erdőt megnevező névformát találunk (pl. SMFN. 30/80, 81, 91/32, 106/40, 196/7, ZMFN. 206/38, 43, 58 stb.). Közöttük előfordulnak olyan nevek, amelyek a 19. században is erdőt jelöltek, és ma is ilyen denotatív vonatkozásuk van (pl. SMFN. 28/173, 196, 106/40 stb.), sok esetben azonban arra vonatkozóan kapunk információt, hogy a régi erdőt kivágták, s az élőnyelvi gyűjtés idején már szántóként tüntetik fel az adott objektumot (pl. SMFN. 137/240, 202/333 stb.). A szinonim megnevezésként használatos *Irtás* (vö. [14.] Magyaratád: 1974: *Kis-Gyóta ~ Kis-irtás*, *Nagy-Gyóta ~ Nagy-irtás*, SMFN. 126/23, 25, [2.] Egeraracs: 1964: *Kerég-Gyóta ~ kataszteri térképeken Alsóirtás*, ZMFN. 120/86), valamint *Vágás* nevek (vö. [6a.] Marcali: 1974: *Nagy-Gyótai-vágás*, SMFN. 87/359) szintén a kérdéses helyek korábbi erdő mivoltát erősíthetik.

A helynévtárban lévő nevek között tíz olyan elnevezést is találunk, ami legelő vagy rét megnevezéseként szerepel (lásd pl. SMFN. 103/36, 196/46, 204/39, ZMFN. 120/86 stb.), s ez a funkció talán a somogyi erdők híres makkoltató legelőerdő jellegével hozható kapcsolatba. A makkoltatáshoz, azaz elsősorban a sertések (néhol juhok, kecskék és szarvasmarhák) bükk és tölgy makkján történő késő őszi és téli takarmányozásához megfelelő erdők a Dunántúlon elsősorban a Bakonyban, Somogyban, főként a Zselicégben és az Ormánságban álltak rendelkezésre (vö. NéprLex. *makkoltatás*, *Somogy*). Ezek alapján pedig talán azt feltételezhetjük, hogy a *gyóta* közszó eredeti jelentése 'legeltetésre használt erdő' lehetett.

4.3.2. A határrésznévi jelentés mellett a *Gyóta* településnévi használatával is számolnunk kell. A névtárban három kisebb külterületi lakott helyet jelölő *Gyóta* elnevezést találunk: [6a.] Marcali: 1974: *Gyóta* 'lakott hely', 1852: *Gyótai Major*, 1864: *Gyótai Pusta*, SMFN. 87/352; [10a.] Kutas: 1974: *Gyóta* 'külterületi lakott hely', 1806, 1864, 1865: *Gyóta*, praedium, LIPSZKY Mappa, SMFN. 208/196; [17.] Kadarkút: 1974: *Gyóta* 'határ rész', *Gyótai-tanya*, *Gyótai-temető*, 1852, 1864, 1865: *Gyóta*, az adatok alapján egykor lakott hely lehetett, SMFN. 184/109. Az

utóbbi kettőről gyanítható, hogy azok inkább újabb keletkezésű külterületi lakott helyek lehetnek, egyedül a Marcalihoz közeli Gyóta, az 1211. évi birtokösszeírás *Jouta*-ja lehetett egykor tényleges település.

A Gyóta településnévi használatának kialakulása tipológiailag minden nehézség nélkül magyarázható a közszei előzményből a '(legelő)erdő' jelentésű földrajzi köznévi > mikrotoponima > településnév változási folyamattal. Hasonló, 'erdő' jelentésű régi szavainkkal azonos alakú településnevek ugyanis előfordulnak a régiségben: 1347: *Harazth* (Baranya megye, Cs. 2: 488, KMHsz. *Haraszt*), 1214/1550: *Kerecu*, villa, [1291–1294]: *Kerek*, villa (Bihar megye, Gy. 1: 632, KMHsz. *Kerek*). Az 'erdő' jelentésű földrajzi köznevekből jelentéshasadással keletkezett mikrotoponimák pedig még nagyobb számban adathozhatók a korai ómagyar korból (vö. KMHsz. pl. *Eresztvény*, *Liget*). Ez a változás az adott földrajzi köznevek specifikus jelentéstartalmával magyarázható, minthogy a speciális jelentéstartalommal rendelkező földrajzi köznevek jóval gyakrabban válnak hasadás útján helynévvé, mint az általánosabb fogalmi tartalommal bírók (pl. *eresztvény* 'fiatal, sarjadó erdő', TESz., vö. HOFFMANN 1993: 95–96, TÓTH 2001: 200–201, BÁBA 2011, lásd még KMHsz. *Aszó*, *Lak*, *Sár*, *Szeg* stb.). Mindezek alapján tehát a 'legeltetésre használt erdő' jelentésű *gyóta* földrajzi köznévből könnyűszerrel alakulhatott helynév.

A Gyóta névrészt tartalmazó helynevek összegyűjtése és térképre vetítése során egyértelműen kirajzolódnak az egykori Gyóta településekhez kapcsolódó névbokrok. A Marcalinál említett egykori Gyóta (SMFN. 87/352) névbokra (vö. *Gyótai-erdő*, *Gyótai-út*, *Nagy-Gyótai-vágás*, SMFN. 87/359, 88/71, 93/61, 96/62) és e helyek pontos lokalizációja az egykori Gyóta település nagy, több településre (az egykori Bize, Csömend, Libickozma) is átnyúló kiterjedésére enged következtetni. Hasonlóan a Kutason említett egykori Gyóta (SMFN. 208/196) sem egyedüli névként fordul elő, hanem a belőle alakult *Gyótai-erdő*, *Gyótai-mező*, *Gyótai-határ*, *Gyótai-út* (SMFN. 145/385, 208/124, 144, 195, 200, 201) nevek környezetében, s ez a hely nagyobb kiterjedését, fontosságát jelzi.

Az egykori települések azonosítása azonban nem mindig egyszerű feladat, ennek is megvannak ugyanis a maga sajátos buktatói. A mai névkörnyezet alapján például akár nagyobb területű települést is lokalizálhatunk, mint amilyen az valójában volt. E szempontot az egykori elpusztult települések lokalizálásához az újabb kori helynevek vallomását is segítségül hívó kutatók többnyire nem vették figyelembe (vö. SZENTGYÖRGYI 2007, PÁSZTOR 2010). Ezzel a problémával találjuk szemben magunkat például akkor, amikor a mai Juta³ és a szomszédos települések *Juta ~ Gyuta* adatait vizsgáljuk. A környező (Kaposvár, Kaposfüred,

³ A Somogy megyei Kaposvártól északnyugatra fekvő *Juta* települést nem vettem fel a névtárramba, mivel ebben a névben valószínűleg nem a *gyóta* közszóval van dolgunk, hanem esetében bizonyára inkább formáns nélküli személynévi helynévadással számolhatunk (vö. +1086, 1180 k.: *Jut*, ASz. 434, FNESz. *Juta*, *Siójut*).

Kaposújlak, Hetes, Várda) településeken ugyanis sok esetben a szomszédos *Juta* település nevét használták fel egy-egy objektum megnevezésére: *Jutai-út*, *Gyutai-út*, *Jutai-sarok*, *Jutai-határszél* ~ *Jutai-határsánc*, SMFN. 128/105, 114, 116, 138/115, 158/35). E Juta település közelében található helyek nevei alapján pedig akár a település mainál nagyobb kiterjedésére is következtethetnénk.

Itt érdemes megjegyezni, hogy településnevekből gyakran keletkeztek családnevek is, az ide vonható adatok közül azonban csak alig néhányat említhetünk: HAJDÚ MIHÁLY családnévtára csupán egyetlen mai névviselő neveként említi *Gyótai*-t (2012: 386) továbbá 20 *Jutai*-t (2012: 503), de ismer *Juta* nevet is a korábbi évszázadokból. E csekély családnévi használat arra enged következtetni, hogy a családnevek kialakulásának időszakában, a kései ómagyar korban aligha viselhette sok település a *Jóta* ~ *Gyóta* nevet, talán csak a Tihanyi összeírásban már említett *Jouta* az egyetlen, amellyel ebben az időszakban is számolhatunk.

4.4. A fentebb említett helynévi jelentésekhez kétféle helyragos alak kapcsolódik. Az esetek többségében — ahol persze egyáltalán jelölve van a használatban lévő helyragos forma —, összesen 15 névnél belső helyviszonyrag figyelhető meg: *Gyótába* (SMFN. 96/81, 103/36, 105/115, 106/40, 137/240, 156/47, 166/257, 202/379, 217/450, 226/82, 230/36, 238/27, BMFN. 2: 149/300, 259/158, 270/59). Ezzel szemben az adatok között mindössze két olyan név fordul elő, amelyhez külső helyviszonyrag járul: *Gyótára* (SMFN. 87/352, 208/196).

Ez a megoszlás pedig egyúttal egy sajátos különbségre is rávilágít: a belső helyragos formák minden esetben erdőt jelölő neveken használatosak, míg a települést jelölő *Gyótá*-k külső helyviszonyraggal szerepelnek. Hasonló következtetésre jutott a metonimikus névadás kognitív hátterét vizsgálva RESZEGI KATALIN is: a hegyek és a rajta lévő erdők neveinek viszonyát tanulmányozva megállapította, hogy a helyviszonyt „a kiemelkedések esetében a »rajta« viszsonnyal fejezzük ki, míg az erdők esetében »benne« viszsonnyal minősítjük” (2009: 35–36, vö. még 2012: 98). A nevek ragozása *Gyóta* esetében tehát egyértelműen megmutatja, hogy a névhasználók milyen objektum jelölésére használják az adott tulajdonnévi formát.

4.5. A *Gyótá*-t tartalmazó nevek szerkezetét elemezve további információkhoz juthatunk e nevek keletkezéséről és tágabb történetéről.

Igen feltűnő a *Gyóta* önmagában, egyrészes helynévként való gyakori előfordulása. A mai nevek között húsz esetben, a 19. században pedig 15 adatban (részben egyező, részben eltérő nevekben) találkozunk egyrészes *Gyóta* elnevezéssel. A régiségben a földrajzi köznevek önmagukban állva igen gyakran jelöltek meg tulajdonnévi státusban helyet. Amint azt már a 4.3.2. pontban említettem, a specifikus jelentéstartalommal rendelkező földrajzi köznevek gyakrabban válnak hasadás útján helynévvé, mint az általánosabb fogalmi tartalommal bírók. Ez magyarázhatja a speciális ’legeltetésre használt erdő’ jelentésű *gyóta* földrajzi köznévi helynévalkotásban játszott produktív szerepét is.

A települést jelölő *Gyóta* nevek kétféle úton jöhettek létre, egyrészt úgy, hogy az eredeti erdőnév metonimikus jelentésváltozáson ment keresztül (*Gyóta* 'legeltetésre használt erdő' > *Gyóta* 'település'), másrészt pedig — jellegzetes másodlagos névformákként jelentkezve — úgy, hogy az elsődleges *Gyóta* helynév a *puszta* 'major' földrajzi köznévi utótaggal egészült ki: *Gyóta-puszta* (SMFN. 83/19, 87/352, 166/253, 208/196).

A *Gyóta* ma többnyire nagyobb területek neveként tűnik fel, és a rendelkezésünkre álló források adataiból is arra következtethetünk, hogy a név korábban is kiterjedt területeket jelölhetett a falvak határában. Ezt mutatja egyrészt az, hogy a 19. századi kataszteri térképeken gyakran előfordul, márpedig e forrásokban szinte kizárólag nagyobb területek összefoglaló nevei szerepelnek. Másrészt pedig az is jelzi a nagyobb kiterjedtségüket, hogy gyakran kapnak a *Gyóta* nevek olyan jelzõt, amely arra utal, hogy az ilyen nevű terület két-három kisebb egységerõl van szó. Leggyakoribb a *Kis-Gyóta* (ma 11, régen 5 névben, lásd pl. SMFN. 30/81, 87/323, 137/240, 204/39, ZMFN. 247/293 stb.) s névpárja a *Nagy-Gyóta* (3-3 névben, lásd pl. SMFN. 30/80, 137/272, 204/34 stb.). A két jelzõs névforma gyakoriságában látható különbségnek bizonyára az lehet az oka, hogy a *Kis-Gyóta* gyakran egyszerűen a *Gyóta* névvel áll korrelációs viszonyban, opozícióban. Gyakorinak mondható még az *Alsó-, Felső-Gyóta* névpár is (3-3 mai és 19. századi névben, lásd pl. SMFN. 208/162, 196, 197, 217/448, 450, 237/14, 15 stb.), de ide számítható a két-két 19. századi *Gyóta alsó* (SMFN. 28/196, 205/201), illetve *Gyóta felsõ* (SMFN. 28/173, 205/144) megjelölés is. Egy-egy *Keleti-, Nyugati- és Belső-Gyóta* (227/15, 29, 237/16) ugyancsak létezik. A *Gyóta* név ritkábban kapott főnévi jelzõt a denotátum lokális viszonyaira, alakjára, tulajdonosára stb. utalva: *Sarok-, Kerék-, Oláh-, Cseke-, Asztag- és Posta-Gyóta* (ZMFN. 115/83, 120/86, 212/40, 237/48, 243/27, 251/71).

Jellegzetes névszerkezetként tűnik fel továbbá az is, amikor a *Gyóta* név *-i* melléknévképzõs alakjához földrajzi köznévi járul. Az ilyen struktúrák egykori helynévi használatra is utalhatnak, ugyanakkor a földrajzi köznevek is igen gyakran tűnnek fel hasonló névszerkezetekben: *Haraszi-erdõ, Haraszi-rét* (SMFN. 947), *Legelõi-kaszáló* (SMFN. 1024), *Mezei-dûlõ* stb. (SMFN. 1043).

A névtárban a legtöbb ilyen név *Gyótai-erdõ* alakú (4 mai és 7 régi név, lásd pl. SMFN. 28/196, 93/61, 103/36, 196/7, 202/379 stb.), ezek akár a *Gyóta* eredeti 'legeltetésre használt erdő' jelentésének elhomályosulása következtében is létrejöhetnek. Hasonló, tautologikus névvel találkozunk például a *Sédi-ér* kapcsán: a kihalt *séd* 'patak' közsõzbõl jelentéshasadással alakult *Séd* tulajdonnévhez képzõ, illetve földrajzi köznévi utótag kapcsolását a név etimológiai jelentésének elhomályosulása magyarázza (vö. HOFFMANN 1993: 132–133). A *Gyótai-erdõ* esetében szintén számolhatunk a képzéses kiegészülés ilyen esetével.

Az *erdõ* mellett elõfordulnak még az ide tartozó nevekben a *mezõ, határ, dûlõ* és *legelõ* földrajzi köznévi utótagok is (lásd pl. SMFN. 83/24, 125/72, 134/

193, 145/385, 184/163 stb.), s ezek az adott *Gyóta* nevű hely újabb funkcióját, (nem erdő) jellegét jelzik. Az ott lévő építményre, domborzati objektumra, az oda vezető útra utalnak a hasonló szerkezetű *Gyótai-tanya*, *-tető*, *út* földrajzi köznévi utótagú elnevezések (lásd pl. SMFN. 88/71, 96/92, 166/252, 184/116, 208/195).

Feltűnően gyakori jelenségnek látszik az, hogy egy-egy helyen a *Gyóta* nem egyedüli névként fordul elő, hanem 2-3 belőle alakult név társaságában, azaz névbokorban. Legalább három *Gyóta* névből álló névbokor Somogy megyében hét helyen figyelhető meg, elsősorban a 4.3.2. pontban említett korábbi *Gyóta* településekhez kapcsolódva (Marcali, Kutas, Kadarkút, továbbá Sávoly, Somogy-sárd, Bárdudvarnok, Kálmánca településeken). A névbokrosodás is arra utal, hogy ezek a nevek egy-egy település névrendszerében fontos helyet, nagyobb területet jelöltek, mivel a névbokrok kialakulásának ez a jellegzetes feltétele.

5. Az elavult földrajzi köznévből való alakulása mellett azonban a *Gyóta* ~ *Jóta* helynév puszta személynévi származtatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. JÁN STANISLAV (1948: 203), valamint KISS LAJOS (FNESz. *Gyótapuszta*) is lehetségesnek tartja, hogy *Gyóta* település neve esetleg régi magyar személynévvél is összekapcsolható. Ilyen személynévek adatolhatók az Árpád-korból: az 1211-es oklevél is említ a Tihanyi-félszigeten egy *Jouta* nevű harangozót (PRT. 10: 504). Az összeírásbeli személynév azonban nemigen lehet sem a magyar *Jut* (+1086: *Jut*, 1138/1329: *Iutu*, ÁSz.) személynév *-a* kicsinyítő képzős származéka (vö. FNESz. *Juta*), s nem származhat a német eredetű *Guta* személynévből sem (vö. FNESz. *Galgaguta*), mivel a *Jouta* névadat az első szótagjában hosszú magánhangzóra utal. Ezt is mérlegelve vethetjük fel talán a fordított névalakulási irány lehetőségét, azt tudniillik, hogy a *Gyóta* nevű személy kapta a nevét *Gyóta* településről. Személynévek ugyanis már az Árpád-korban alakulhattak helynévből formáns nélkül is. BENKŐ LORÁND többször felhívta a figyelmet a formáns nélküli névstruktúra kettős, személynév ↔ helynév változásviszony alapos vizsgálatának fontosságára, a személynévi elsődlegesség mechanikus megállapítása ugyanis megítélése szerint gyakran tévútra vezethet (1998: 44, 2002: 13, 103). Ez a személynévadási mód ugyanakkor a korai ómagyar korban aligha lehetett túl gyakori, egy-két feltehetően e körbe tartozó esettel azonban találkozhatunk: a Tihanyi összeírásban is felbukkanó *Nógrád* személynév (1211: *Neugrad*, PRT. 10: 515) például az ugyanilyen alakú helynévhez képest másodlagosnak tekinthető (vö. FNESz. *Nógrád*). Ugyancsak az 1211. évi oklevél említ egy *Tichon* nevű (PRT. 10: 505) földművest éppen a Tihannal szomszédos Aszófő faluból, s itt szintén felmerülhet a helynévi származtatás lehetősége, mint ahogyan KISS LAJOS ezt egy 1427-ből való *Techan* személynévvél kapcsolatban is felveti (vö. FNESz. *Hernádtihany*).

6. A *Gyóta* kérdésének további vizsgálatában előrelépést az hozhat, ha a magyar nyelvterület történeti helynévanyagáról is lényegesen több forrás áll majd

rendelkezésünkre, és benne esetleg a gyótá-val is összefüggő újabb, eddig nem ismert adatok szerepelnek. Ezek ugyanis jó eséllyel pontosíthatják a történeti változás itt vázolt menetét, és valamennyire a területi elterjedtség kérdéséhez is további lényeges adalékokkal járulnak hozzá. Egy jóval gazdagabb történeti forrásanyag birtokában tehát a közszó etimológiai eredetének kérdésével is nagyobb bizonyossággal foglalkozhatunk majd.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 106–128.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN 2013. A víz a magyar történelemben. *Magyar Tudomány 174*: 1313–1321.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- BÁBA BARBARA 2011. Pusztai földrajzi köznevek helynévalkotó szerepe az ómagyar korban. A jelentéshasadás. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*: 121–131.
- BALLAGI MÓR 1867. *A magyar nyelv teljes szótára 1–2*. Budapest, Franklin Társulat.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- BMFN. = PESTI JÁNOS szerk., *Baranya megye földrajzi nevei 1–2*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1982.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára*. Pest, [később] Budapest, Atheneum, 1862–1874.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3., 5.* Budapest, 1890–1913.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- GAÁL FERENCZ 1886. Tájszók. Göcsejiek. *Magyar Nyelvőr 15*: 574–575.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HAJDÚ MIHÁLY 2012. *Újmagyar kori családneveink tára XVIII–XXI. század. 1. Adatok*. Budapest.

- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. A Magyar Szent Korona Országai. (1 : 25.000).* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újra-kiadása: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjáráások rendszere.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KIRÁLY LAJOS 2003. *Nyelvjárási és névtani vizsgálatok Somogyban.* Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár. 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névtár Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÖRÉSZ KELEMEN 1873. Tájiszók. Somogyiak. *Magyar Nyelvőr* 2: 375–377.
- LIPSKY Mappa = LIPSKY, JOANNES 1806. *Mappa generalis regni Hungariae.* Pesthini.
- LOSONCZI ZOLTÁN 1918. Egy hangváltozás eredetéről. *Magyar Nyelv* 14: 129–133.
- MAÁCSZ ENDRE 1955. *Földrajzi tájiszótár.* Budapest, H. M. Térképészeti Intézet.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–69.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2005.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájiszótár 1–2.* Budapest, 1893–1901. Reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2003.
- NEMES MAGDOLNA 2005. *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.* Doktori értekezés. (Kézirat.) Debrecen.
- NéprLex. = ORTUTAY GYULA főszerk., *MagyarNéprajzi Lexikon 1–5.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár.* Budapest, 1902–1906.
- OrmSz. = KISS GÉZA–KERESZTES KÁLMÁN szerk., *Ormánysági szótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.
- PAIS DEZSŐ 1913. *Ság.* *Magyar Nyelv* 9: 356–360.
- PÁSZTOR ÉVA 2010. Elpusztult települések lokalizációjának kérdéséről. Kísérlet a középkori *Süldő* falu azonosítására. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 169–187.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12.* Budapest, 1912–1916.
- RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT–SZABÓ DÁNIEL szerk., *Mentális folyamatok a nyelvfeldolgozásban.* Pszicholingvisztikai tanulmányok 3. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 95–100.

- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk., *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- STANISLAV, JÁN 1948. *Slovenský juh v stredoveku 1–2*. Bratislava.
- SZALAI JÁNOS 1957. Tájszavak a Fejér megyei Polgárdi községből. *Magyar Nyelvőr* 81: 234–244.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2007. A Kesztlőcről Fehérvárra menő hadút. *Névtani Értesítő* 29: 23–47.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk., *Erdélyi magyar szótörténeti tár 1–*. Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Akadémiai Kiadó, 1975–.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÖRÖK GÁBOR 1958. Egy XIX. század eleji tájszógyűjtemény. *Magyar Nyelvőr* 82: 84–91.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VeMFN. 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest, 2000.
- ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk., *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1964.

Földrajzi köznevek mint lexikális helynévformánsok*

BÁBA BARBARA

1. A földrajzi köznevek fontos szerepet játszanak a helynevek felépítésében azáltal, hogy ezek a szavak fejezik ki a név által jelölt hely fajtáját. A földrajzi köznévi lexémáknak ezt a sajátos funkcióját úgy is meghatározhatjuk, mint az adott szócsoporthelynévformáns szerepét. A névformáns fogalmát J. SOLTÉSZ KATALIN a következőképpen írja le: névformánsnak tarthatjuk azokat az egyes névfajtákra jellemző szóelemeket, utó- vagy előtagokat, képzőket és voltaképpen funkciótlan végződéseket, amelyekkel az ember a meglévők mintájára új neveket alkothat, és ezeket a nyelvközösséggel valódi nevek gyanánt fogadtathatja el (1979: 19). A helyneveket ugyancsak bizonyos alaki sajátásaik alapján ismerjük fel tulajdonnévi funkciójukban (TÓTH 2008: 182).

A helynévformánsokon — más szóval toponománsokon — belül megkülönböztethetünk lexikális, illetve morfológiai helynévformánsokat. A helynevek rendszerszerű formánsai közé J. SOLTÉSZ elsősorban a földrajzi közneveket sorolja (például *hegy, falu, utca* és ezeknek bármely nyelvi megfelelői), mellettük a képzőket (az oroszban például a *-szk/-ck, -ovo, -ino -ovka, -inka* képzőket) és képzőszerű utótagokat (szintén az oroszban *-grad, -gorod*) tekinti névformánsoknak (1979: 20). HOFFMANN ISTVÁN a képzők mellett a névszójelekkel, helyragokkal és névutóval történő helynévalkotást is ebbe a kategóriába tartozónak tartja (1993: 73). A helynevek részeként azonban — periférikusan ugyan, de — előtagként (*Ér-tő, Sziget-fő, Szurdok-szád*) és névrészek elemeként (*Hárs-patak-fő*) is megjelenhetnek a földrajzi köznevek. Ezekben a pozíciókban viszont helynévformáns funkcióról a fenti definíció értelmében természetesen nem beszélhetünk. Az általam vizsgált nyelvi kategória magja, központi rétege, azaz a prototipikus földrajzi köznévi az ún. primér toponománs funkciójában áll a helynevekben (*Újfalu, Nagy-hegy, Rákos-patak*).

2.1. Elsődleges (primér) lexikális helynévformánsnak a helynevek azon földrajzi köznévi összetevőit tekinthetjük, amelyek a helyfajtajelölő névrész sze-

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

repüket oly módon töltik be, hogy ez a funkció egybeesik a formánsként álló földrajzi köznévi szótári (közszói) jelentésével. Ez esetben tehát a közszói és a helynévbeli szerep teljességgel azonos, pontosan fedi egymást. Mind a topoformáns szerep, mind pedig a földrajzi köznévi funkció természetesen mindig valamely korra vonatkozóan, tehát szinkrón értelemben veendő, független tehát az adott szerepben álló szó történetétől, etimológiai eredetétől. A *hát* szónak például már kétségtől mentes volt az ómagyar korban 'kiemelkedés legfelső, laposabb része' értelme is (jól mutatja ezt például a következő oklevélrészlet latin fajtajelölő kifejezése: 1418/1433: ad cuiusdam montis *verticem* wlgo *hath* uocatam, OklSz. 354, vö. *vertex* 'valaminek a felső része, tető', MKLSz.), azaz a szó jelentésszerkezetének a korszakban ez a jelentés is szerves része volt. Ezért az akkori helynevekben (például 1278: ad montem *Kechkehat* uocatam, Gy. 4: 210, 265) is primér helynévformáns szerepet tulajdoníthatunk neki attól függetlenül, hogy szótörténeti ismereteink alapján tudjuk: a szó e földrajzi köznévi jelentése egy korábbi 'testrész' jelentéséből fejlődött ki, az ómagyar kornál egyébként jóval korábbi időszakban (vö. RESZEGI 2010: 87). Ennek a történeti változásnak s az ebből adódó poliszémiának a megítélése azonban nem befolyásolja a szó földrajzi köznévi és így helynévformáns szerepét sem. Az már más kérdés, hogy az ilyen folyamatoknak a vizsgálata a földrajzi köznévi szókincs alakulása szempontjából igencsak fontos feladat.

Vannak azonban olyan szavaink is, amelyeknek több 'valamilyen helyfajta' jelentését is ismerjük: a *dűlő*-nek van 'földterület' és 'földút' értelme is, a *szér* pedig jelent(ett) — sok más mellett — 'falurész'-t, 'határrész'-t és 'sor'-t is. Az ilyen földrajzi közneveket poliszém szavaknak tartjuk (mert jelentéseik összefüggnek egymással), és egyes jelentéseikben külön névformánsnak kell tekintennünk őket, mivel más-más helyfajtákat jelölnek. E földrajzi köznevek tehát topoformánsként is poliszém jelentésűek.

2.2. A szekundér topoformáns a helynevekben használt olyan közszó, amely valamely névfajta névegyedeinek részeként — noha eredendően nincs e névfajta kifejező jelentése — a gyakori használat következtében fajtajelölő szerepre tesz szert, anélkül azonban, hogy ez a funkció befolyásolná a formánsként álló nyelvi elem közszói jelentését. Szekundér lexikális helynévformánsokat a mikrotoponimák és a településnevek körében egyaránt találunk. TÓTH VALÉRIA szerint a településnév-formánsok egy csoportjába tartozó elemek eredetileg egészen más jelentéssel bírtak, s csak másodlagosan vették magukra ezt a funkciót, legtöbbször valamilyen speciális jelentésben: az *egyház* például 'templommal bíró falu' jelentést nyert a módosulás által. Az *egyház* lexéma e jelentésváltozásnak köszönhetően másodlagosan már meglévő településnevekhez is kapcsolódhatott, például *Mák* > *Mákegyháza*, *Szentpéter* > *Szentpéteregyháza*. Ezáltal a településnevek szemantikai tartalma 'Mák nevű templomos falu'-ra, illetve 'Szentpéter nevű templomos falu'-ra változott (2008: 185–187). Az elsődleges

épületet vagy építményt jelölő közszavak közül az *egyház* mellett később ugyan-csak településnév-formánssá váltak a *monostor(a)*, a *vár(a)* és a *hid(a)* földrajzi köznevek is.

TÓTH VALÉRIA elemzésével alapjaiban egyetérthetünk, egy ponton azonban megítélésem szerint másként értékelhetjük a folyamatot: aligha igazolható ugyanis, hogy az *egyház* szónak 'templommal bíró falu' jelentése közszóként is kialakult volna. Helynevekben alkalmazva, topoformánsként azonban ettől függetlenül is lehetett az adott nevekben — de csakis ott — 'templomos falu' jelentése. Ez a megállapítás érvényes a további itt idézett *monostor(a)*, *vár(a)*, *hid(a)* topoformánsokra is. Én magam ezek közé sorolom a *ház(a)* helynévformánst is. Azt a jellegzetességet ugyanis — hogy tudniillik a helynévbéli szerep nem gyakorol közvetlen hatást a kérdéses szó közszoji jelentésére — a másodlagos helynévformánsok definitív jegyének kell tekintenünk.

Szintén települések megjelölésére lett alkalmassá az elsődlegesen személyekre vonatkozó 'szolgálattal tartozó emberek csoportja' jelentésű *nép(e)*, például *Újnép* 'újonnan telepített falu' (1352: *Wynep*, Cs. 2: 654, vö. FNESz. *Rinya-újnép*) és *sok(a)*, például *Semjánsoka* 'Semján nevű település' ([1237–1240]: *Semyansuka*, pr., Gy. 2: 623) vagy a valamely más helyhez való viszonyítást kifejező *alja* lexéma: *Egeralja* 'égererdő alján települt falu' (vö. FNESz.). A *vásár(a)* (például 1324: *Bolugasara*, v., Gy. 2: 483) pedig még speciálisabban a vásártartásra utaló településnevek formánsának tekinthető (TÓTH 2008: 186).

Az első *egyház(a)*, *hid(a)* stb. lexémákat tartalmazó településnevek minden bizonnyal valamely azonos szerkezetű mikrotoponimából alakultak, így például a Pest megyei *Kerekegyház*-hoz egy ilyen alakú templom, a Fejér megyei *Úrhidá*-hoz egy hercegi tulajdonban lévő birtokon, a romániai *Bonchidá*-hoz pedig egy *Bonc* nevű személy birtokán átvezető híd szolgáltatta az alapot a névátvitelhez. A *monostor(a)* utótagú településnevek kezdetben ugyancsak metonimikusan, az adott település monostoráról kapták nevüket (pl. 1394: *Koppamonostora*, Gy. 3: 434, vö. FNESz.), s hasonlóképpen a *vár(a)* utótagú településnevek is kezdetben metonimikus névadás eredményeképpen jöttek létre (például 1330/1356: *Hedruhuara*, pt., Gy. 2: 601, vö. BÉNYEI–PETHŐ 1998: 54). Szintén ide sorolhatjuk a királynéi birtokra utaló *Asszonynépe* településnevet (1177/1202–1203/1337: *Ascen nepe*, Gy. 2: 131, vö. FNESz.) vagy az ugyancsak metonimikusan keletkezett *Karancsalja* helységnevet (1335: *Korunchalya*, Cs. 1: 100, FNESz.).

Ezt követően a további névalakulatok már a meglévők mintájára jöttek létre, így például a templomos falvakat *egyház(a)* utótagú nevekkel jelölték meg: például *Óregyház*, *Vidaegyház* (TÓTH 2008: 186–187). A szekundér településnévformánsokat a hivatalos helységnévadás és -változtatás is felhasználta, így kapta például *Bruck-Újfalu* a *Királyhida* vagy *Nagygyörgyfalva* a *Sándoregyháza* nevet (MEZŐ 1982: 158, 212–213, 1999: 181, 331, TÓTH 2008: 187).

3. A földrajzi köznevek számára a prototipikus jelleget nagymértékben a helynevekben való előfordulás biztosítja, leginkább az ilyen elemek sűrű használata révén. A helynevekben való gyakori előfordulás olykor együtt jár azzal is, hogy más, azonos vagy hasonló szerepű földrajzi köznevek visszaszorulnak a nyelvhasználatban. Ehhez akár az is hozzátartozik, hogy közülük egyesek teljesen kiesnek a nyelvhasználatból, kihalt szavakká válnak; ilyen földrajzi köznevünk például a *jó* (1228/1378: *Soyou*, Gy. 2: 43, 86, 1271: *Berukyov*, aqua, Gy. 1: 569, 618, 1246/1348/1408: *Kethyoukyzi*, prat., Gy. 1: 39, 82).¹

A földrajzi köznévi szerep visszaszorulását jelzik azok a névváltozási tendenciák is, amelyek során valamely névben egy korábban névformáns szerepet játszó elemet egy újabb lexikális névformánssal, egy újabb földrajzi köznévvvel toldanak meg (például 1228/1378: *Osoio syd*, Gy. 3: 373, 1346: *Byksebnichpataka*, KMHsz., vö. GYÓRFFY 2011: 128). Az ilyen változások nyomán az adott névben eredetileg primér helynévformáns szerepet betöltő földrajzi köznév (a fenti példákban a *jó* és a *sevnice*) a megnevező funkciójú névrész névelemévé válik, s az új, aktívabb földrajzi köznév (*séd*, *patak*) látja el a fajtajelölő (primér névformáns) szerepet.

A földrajzi köznevek kiavulása a nyelvből többnyire igen hosszú folyamat, s ebből adódóan az e körbe sorolható elemeken a háttérbe szorulás számos fokozatát figyelhetjük meg. Jellegzetes állapot például az, hogy egy-egy földrajzi köznév aktivitása oly módon korlátozódik, hogy helynévalkotó szerepe az új helynevek létrehozásában megszűnik azzal együtt, hogy földrajzi köznévi szerepe, közszoói értelme elavul. A nyelvterület nagy részén ilyen például a *szer* modern kori határnévi használata, amely azonban bizonyos vidékeken még ilyen viszonyok között is tovább létezik viszonylag nagyszámú helynév alaprészeként (például *Kender-szer*, *Borsó-szer*), így helynévformáns szerepe valójában szekundér toposformáns az ilyen nevekben. A mai névhasználók ugyanis azokon a területeken, ahol az ilyen névformák használatosak, annyit „éreznek” a *Borsó-szer* típusú nevek *szer* elemével kapcsolatban, hogy annak valamiféle ’földterület’ jelentése lehet ezekben a nevekben, de közszoói szerepében persze ez a lexéma s ez a jelentés nem él. Ez a folyamat (a lexémák aktivitásának megszűnése) a nyelvterület különböző részein más-más ütemben megy végbe, azaz egy időszakban más-más fázisban van jelen. Annak megállapítása, hogy a változást milyen tényezők váltják ki, milyen körülmények lassítják vagy gyorsítják, további vizsgálatra szorul, s a mostani problémakör kapcsán nem is lényeges kérdés.

¹ A *jó* kihálásában kétségkívül szerepe lehetett egyfelől a ’folyóvíz’ jelentésű szavaink nagy számának, főképpen pedig a jövevényszóként a honfoglalás után a magyarba került *patak* gyors térhódításának. A folyamat lejátszódását másfelől pedig a *jó* melléknévvel való alakí egybeesés is előmozdíthatta.

4. Ha a földrajzi köznevek csoportjának forrásait kívánjuk számba venni, azokat a szóalkotási módokat kell áttekintenünk, amelyek a szókincs bármely más csoportjának a bővülésében is szerepet játszanak. Bár a földrajzi köznevek a szókincs alaprétegét adják, mivel a lokális környezet elemeinek jelölésére szolgálnak, mégis azt tapasztaljuk, hogy nem kis számban vannak köztük jövevényelemek. A legtöbb azonban kétségkívül belső keletkezésű: többnyire képzéssel jöttek létre, sok a szóösszetétellel alkotott elem, de gyakori a jelentésváltozás útján keletkezett földrajzi köznévi is. Arra is van azonban jó néhány példa, hogy nem ezek a jellegzetes szóalkotási módok teremtették meg a földrajzi közneveket, hanem más úton, például egy-egy szerkezetből kivált elemként rögzültek ilyen szerepben.

Bár azt a szakirodalomban korábban felmerülő elképzelést nem tarthatjuk helytállónak, mely szerint a földrajzi köznevekhez sorolhatjuk a helyek tulajdonságára utaló *kis, mély, öreg* stb. melléknéveket; vannak viszont olyan melléknévi igenévek, amelyek elsődlegesen a hely valamely tulajdonságát fejezték ki, később pedig földrajzi köznévvé váltak. Itt említhetjük például a kezdetben (és még olykor a jelenkori névanyagban is) a *szántó/föld* összetételben (például *Alsó-szántóföldek, Avasi-szántóföld, Banyik-szántóföld*)² melléknévi igenévként előforduló *szántó* lexémát, amely később önállóan, *szántó*-ként is betölthette a földrajzi köznévi szerepet (például *Bakháti-szántó, Almási-szántók, Éger-szántó* stb.).

Hasonló jelentésfejlődést tapasztalhatunk a *dűlő* földrajzi köznévi kapcsán is, az ugyanis kezdetben ugyancsak melléknévi igenévi jelentésben funkcionált, s jelentéstapadással önállósult a *dűlőföld, dűlőút* típusú jelzős szerkezetekből (vö. TESz. *dűlő*). Ilyen szerkezetben a szó a Somogy megyei történeti *Kéri-dűlőföldek* névben is szerepel (1864: *Kéri dűlőföldek*). A *dűlő* elsődleges melléknévi igenévi jelentését érhetjük tetten Tolna megyében is: 1906: *Kenderföldekre dűlő rétek*, majd egy jóval későbbi adatban úgyszintén ezt a funkciót találjuk: 1981: *Fölaládűlő-földek*.

A folyamat egy következő fokozatát mutathatják az olyan névszerkezetek, amelyekben a *dűlő* névrészhiányos helynévben áll. Ezekben a helynevekben a *dűlő* talán még inkább igenévi jelentésű, mint főnévi, mivel ezekben a nevekben a *dűlő* mellett határozói bővítmény áll, tehát egyfajta átmeneti szerkezetről van szó, például *Tócsári-erdőre dűlő* (1852: *Tócsári Erdőre d*), *Tótok rétyére dűlő* (1852: *Tótok rétyére d*), *Új-szőlőkre dűlő* (1860: *Új szőlőkre d*), *Város földjére dűlő* (1771: *A Város földjére Dűllő*), *Vízre dűlő* (1860: *Vízre d*) (vö. még LÉNYEL 2000: 236–237). Az *Ádám-dűlő, Ágosi-dűlő, Kender-dűlő* típusú nevekben azonban a *dűlő* már egyértelműen földrajzi köznévként funkcionál, amit az is mutat, hogy nem határozói, hanem többnyire jelzői bővítményekkel áll.

² A hivatkozás nélkül álló helynevek a Magyar Digitális Helynévtár honlapján közzétett adatbázisban közvetlenül visszakereshetőek (<http://mdh.unideb.hu>).

Ennek a folyamatnak az egyes fázisai a szinkrón névanyagban is megfigyelhetők: ezt láthatjuk például a bodrogközi *járó* lexéma kapcsán. A *járó* melléknévi igenévként van jelen például a *Mogyorósra járó gyep* (1994: *Mogyorósra járó gyep*) névben. A *Gazra járó* (1994: *Gazrajáró*), *Alsó-rétre járó* (1994: *Alsó rétrejáró*), *Dió-érre járó* (1994: *Dió-érre járó*), *Eresztvényre járó* (1994: *Eresztvényre járó*, 1860: *Eresztvényre járó*, 1859: *Eresztvényre járó*) stb. nevekben azonban a *járó* lexéma egy átmeneti szerkezetben, vagyis névrészhiányos helynév névalkotó elemeként szerepel határozói bővítményekkel. A *járó* ugyanakkor kaphat jelzői bővítményt is, tehát állhat valódi földrajzi köznévi státusban is, például *Csonka-járó*, *Új-járó*, *Kiscigándi-járó* stb. Bizonyos nevekben még a 'valamivel érintkező föld' szemantikai tartalom realizálódik — ahogyan a korábbi *Alsó-rétre járó* típusú nevekben —, például *Töltés-járó*: „Az itt levő földek véggel a Bodrog töltésére jártak”, *Legelő-járó*: „A legelőre vezető földút neve”, grammatikailag azonban ez a viszony már nem fejeződik ki. Az ilyen nevek mintájára alakulhattak azok a helynevek, amelyekben a *járó* földrajzi köznévként és valódi helynévformánsként viselkedik.³

5. A lexikális helynévformánsokról szólva fontos hangsúlyoznunk, hogy e kategóriák dinamikus rendszerként működnek, azaz bennük elmozdulások, átrendeződések zajlanak. Bekövetkezhet ugyanis egyfajta típusváltás olyan módon, hogy egyes elemek különféle kategóriák között mozognak. Bizonyos földrajzi köznevek, mint például a *föld(e)*, *telek* ~ *telke* földrajzi köznevek eredetileg a 'valakihez tartozó föld, birtok' jelentést hordozták magukban (például 1279: t-m Diuitis Andree ... *Diues Andreas feldy* vocatam, Gy. 1: 221), s az ilyen helyfajtaikat jelölő nevekben elsődleges helynévformáns szerepet töltöttek be. Ez a jelentés azonban közel állt a 'valakinek a faluja' funkcióhoz, így az ilyen utótagot tartalmazó nevek egy idő után természetes településnév-szerkezetként is funkcionálhattak (például 'település Abaúj vármegye déli részén Forrótól délkeletre, a Tarca mellett' 1294: *Gothafelde*, t., Gy. 1: 85) (TÓTH 2008: 185–186). Kellően nagyszámú településnévben használva a *telke*, *föld(e)* utótag mintát teremtett arra, hogy ezekkel az elemekkel közvetlenül is létrehozzanak helységneveket: e névrészek tehát településnévi toponománsá váltak, anélkül azonban, hogy a megfelelő közszavak földrajzi köznévi jelentésében megjelent volna a 'település' szemantikai tartalom. Ilyen módon pedig ezekben a nevekben a *földe*, *telke* lexémák szekundér helynévformánsokként szerepelnek.

Ugyancsak helyfajtaik közötti elmozdulást érzékelhetünk a *fő* helynévformáns kapcsán, az ugyanis kezdetben vízrajzi köznévként, később azonban 'speciális helyzetű település' jelentésű földrajzi köznévként funkcionált a helynevekben. TÓTH VALÉRIA szerint a folyónév + *fő* szerkezetű nevekről általában úgy szokás

³ Hasonlóképpen értékelhetjük az eredetileg a cselekvés nevét, majd abból a cselekvés helyét jelölő földrajzi köznevek kialakulását is, például *járás*, *kerület* (HOFFMANN 1993: 108).

gondolkodni, hogy ezek az előtagban álló folyó forrásvidékéről kapták nevüket metonimikus névadás eredményeképpen. *Tapolcafő* például valóban a *Tapolca* patak forrásvidékén létesült, esetében tehát a *Tapolca-fő* 'a Tapolca patak forrása' > *Tapolcafő* 'a Tapolca forrásánál létesült település' metonímia játszódott le.

Az ilyen szemantikai szerkezettel rendelkező nevek indukáló hatására azonban később elterjedt a víz mellett fekvő települések megjelölésében a *fő* utótaggal való névalkotás. Ez már attól függetlenül következett be, hogy a település közvetlenül a víz forrásánál vagy attól távolabb feküdt-e. Így például a *Szala-fő*, *Pinka-fő* és *Szuha-fő* települések a *Zala*, a *Pinka* és a *Szuha* vizek forrásvidékétől távolabb eső települések, tehát forrásnévből metonimikusan nem keletkezettek. A *fő* utótag ezekben a nevekben már településnév-formánsként értékelhető, s 'víz melletti település' jelentést fejez ki a névben. Névrendszertani tekintetben ez azt jelenti, hogy míg a *Tapolcafő* név metonimikusan keletkezett név, addig a *Szala-fő* típusba tartozó elnevezések közvetlenül jelzős szerkezetként alakult névformákként értékelhetők. Azt, hogy a *fő* mennyire beépült a másodlagos településnév-formánsok közé, jól mutatja, hogy később a névmagyarosítási eljárások során is alkalmazták ilyen szerepben folyónévi előtagokkal, így alakult az ausztriai *Gyöngyösfő* vagy a szlovákiai *Hernádfő* településnév (TÓTH 2008: 182–187, FNESz., MEZŐ 1999: 415).

6. A földrajzi köznévfogalmáról való gondolkodás mind a hazai, mind a nemzetközi névtani szakirodalomban nagy jelentőséggel bír. A fogalom meghatározásakor az eddigiekben a kutatók alapvetően szemantikai, s részben — ettől elkülönülve — funkcionális szempontokat vettek figyelembe. A fentiek alapján azonban nyilvánvaló, hogy a definíció megadásakor nem kerülhetjük meg a téma több oldalról történő körüljárását. A funkcionális és szemantikai szempontokat együttesen figyelembe véve prototipikus elemnek tekinthetjük azokat a földrajzi közneveket, amelyek hely fogalmat fejeznek ki, és helynévvel is megjelölhető denotátumra utalnak, periférikus elemek pedig azok, amelyeknek alapjelentése nem földrajzi jellegű, de előtaggal helynévvé válhatnak.

A példák azt is mutatják, hogy a valamely névformánst tartalmazó helynevek többféle forrásból is táplálkozhatnak, többféle történeti folyamat eredményeként is létrejöhetnek, ám ez a differenciáltság nem érinti az adott lexéma toponím voltának megítélését, minthogy ezt funkcionális (és nem történeti) síkon közelítjük meg. A földrajzi köznevek és egyúttal a lexikális helynévformánsok rendszerre tehát diakrón szempontból sem zárt rendszer, ezért fontos figyelmet fordítanunk a névformánsok körében történő rendszertani elmozdulások feltárására, amely ugyancsak fontos eleme kell, hogy legyen a földrajzi köznevek rendszeréről való gondolkodásunknak.

Irodalom

- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, 1890–1913.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- LENGYEL KLÁRA 2000. Az igenevek. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar Grammatika*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 223–245.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévvadáshoz*. Nyíregyháza, Besenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- MKLSz. = HARMATTA JÁNOS főszerk., *A magyarországi középkori latinság szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987–1988.
- Oklsz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár*. Budapest, 1902–1906.
- RESZEGI KATALIN 2010. Hegyrészt jelölő földrajzi köznevek. *Magyar Nyelvjárások* 48: 77–97.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

A migráció hatása a helynévmintákra*

Tolna megyei esettanulmány

DITRÓI ESZTER

1. Az egy-egy nyelvterületen belül jelentkező, alapvetően táji jellegű, de a dialektológiát, a néprajzot, a földrajzot és egyéb tudományterületeket is érintő, azok módszereivel feltárható különbségek vizsgálata nem új keletű a tudományos kutatásban. Talán nem elhamarkodott az a kijelentésünk, miszerint az egy-egy nyelven belül jelentkező területi különbségek univerzális, minden kultúrát érintő jellegzetességnek tekinthetők. A gondolat igazságtartalmát könnyen beláthatjuk az olyan tudományterületek nézőpontjából közelítve, mint például az etnográfia, a földrajztudomány vagy éppen — hogy a nyelvészet egy területét is kiemeljük — a dialektológia. Korábbi munkáim ugyancsak azt látszanak igazolni, hogy a területi differenciáltság lehetősége az egyes nyelvi rendszerekben, sőt azok alrendszereiben, így a helynévrendszerek vonatkozásában is indokoltan vethető fel (vö. DITRÓI 2010, 2011, 2012, 2013).

Az is nyilvánvaló, hogy noha ezeket a helynévadásban megmutatkozó különbségeket jobbra a földrajzi környezet eltérései okozzák, az egy-egy területen dominánsnak mondható névmintákat feltételezhetően más faktorok is befolyásolhatják. A helynévadással összefüggésben jelentkező differenciáló tényezőket véleményem szerint a történeti nyelvjáráskutatás szempontrendszerét (vö. BENKŐ 1957: 24–26) alapul véve érdemes megközelíteni, s ezeket a névadást befolyásoló nyelven kívüli faktorokat elsősorban a földrajzi környezetben, az idegen nyelvi környezet hatásában, a migrációs folyamatokban, valamint — speciális körülményként — a térképek mai névrendszerre gyakorolt hatásában jelölhetjük meg (vö. ehhez még DITRÓI 2011: 152). Mostani írásomban e tényezők közül a migrációs faktort, annak helynévmintákra gyakorolt hatását igyekszem több szempontot érvényesítve bemutatni, s egy rövid elméleti–módszertani bevezetőt követően a névminták összehasonlítását három Tolna megyei település, Bonyhád, Kakasd és Izmény helynévanyagát alapul véve végzem el.

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

2. Munkámban — ahogy az említett korábbi írásaiban is — elméleti–fogalmi keretként a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynév-tipológiát alkalmaztam (1993). Az analízis során azt vizsgáltam, hogy az egyes névfunkciók (mint például a birtoklás, a más helyhez való viszony stb.) milyen nyelvi (lexikális–morfológiai) eszközökkel fejeződnek ki. A névhasználók ugyanis a névadási minták elsajátításakor elsősorban a név szerkezetét, annak lexikális–morfológiai struktúráját érzékelik, ehhez igazodva alkotják meg az új névalakulatokat is. Azt is tudjuk ennek kapcsán, hogy a helynevek lexikális–morfológiai sajátosságai nemcsak nyelvenként mutathatnak differenciáltságot, hanem akár egyazon nyelvterület különböző vidékein is eltérő mintákra, nyelvi struktúrákra akadhatunk (vö. i. m. 30).

A lexikális elemzés során az egyrészes és a kétrészes neveket a könnyebb áttekinthetőség érdekében külön vizsgáltam, a morfológiai szempontokat érvényesítve azonban nem tartottam ezt az eljárást célszerűnek. Úgy látom ugyanis, hogy a helynevekre inkább jellemző a jelöletlenség, mint a jelöltség, ami azzal jár együtt, hogy a morfológiai vizsgálathoz eleve lényegesen kevesebb adat áll a rendelkezésünkre, ezért fölöslegesnek éreztem ezt a névszerkezetek szempontjából még tovább kategorizálni.

A vizsgálati eredményeket, az egyes névmodellek eloszlását településenként külön-külön diagramokon ábrázoltam. Ezek a diagramok valójában ún. gyakorisági eloszlások, melyek alkalmasak egy-egy település névadási mintájának matematikai–statisztikai módszerekkel történő illusztrálására, illetőleg arra is, hogy több település eloszlásdiagramját egymásra vetítve a kategóriák felhasználtságának különböző fokát is megfigyelhessük, összehasonlíthassuk. Írásomban a fent említett három település helynévanyagából e módszer segítségével levonható tanulságokat ismertetem.

A z e l o s z l á s f ü g g v é n y e k alkalmazása a matematikai statisztikában bevett módszernek számít, s megítélésem szerint jól alkalmazható a nyelvészeti vizsgálatokban, s azon belül a helynévkutatásban is, mivel e módszer segítségével pontosan feltárhatjuk a helynévrendszerek egyes mintáinak használati jellegzetességeit, de lehetőségünk nyílik különböző helynévrendszerek, minták összehasonlítására is. A módszer lényege röviden a következő.

Egy eloszlásfüggvény adott változóhoz egy valószínűséget rendel: ez a vizsgálatok során azt jelenti, hogy bizonyos funkcionális kategóriák milyen valószínűséggel fordulnak elő egy adott rendszerben. A v á l t o z ó a helynévrendszerek vizsgálata kapcsán az adott funkcionális kategória (például a hely viszonya valamely személyhez), az e l e m i e s e m é n y pedig egy változó lehetséges kimenetele (például személynévi lexéma + helynévképző morfológiai struktúra). Ezekhez az elemi eseményekhez egy számérték rendelődik hozzá, melynek összege a v a l ó s z í n ű s é g i v á l t o z ó (ξ): a helynévrendszerek vizsgálatánál ez az összes megnevezett helynek a számát jelenti.¹ Az x_1, x_2, x_k értékek

¹ Vizsgálataim során én csak az adott települések külterületi helyneveit vettem figyelembe.

pedig az elemi események számszerű megvalósulásait jelzik, vagyis azt, hogy hány darab adott kategóriába sorolható név van a településen. Az A_k az eseményterünk azon elemi eseményeinek a részhalmaza, amelyekhez a ξ az x_k értéket rendeli. Ebben az esetben a gyakorisági értékét kapjuk meg (vö. LUKÁCS 2006: 36, SOLT 2010: 177). Mindezt az alábbiakban egy egyszerű példával világítom meg.

A Tolna megyei Kakasdon 19 székelyek által adott helynév utal a birtokosra, s ezen belül is 6 név *-ja/-je* birtokos személyjeles. Kakasd székelyek által adott külterületi neveinek száma 120, ez utóbbi két adatot egymáshoz rendelve (egymással elosztva) megkapom a gyakorisági értéket. Ezt az értéket ábrázolom a diagramon, s ezenfelül ezek a számadatok láthatók a diagramok y tengelyén. A gyakorisági érték belátható módon sosem lehet nagyobb, mint 1, valamint az is látszik, hogy ezek az értékek ún. teljes eseményrendszert alkotnak, ezért a megfelelő gyakoriságok összege 1 (vö. LUKÁCS 2006: 36, SOLT 2010: 177). Mindez azt jelenti, hogy összeadva ezeket az értékeket 1-et kell kapnunk.

Ahhoz, hogy egy térség helynévadási modelljét megadhassuk, az egyes településekre megrajzolt mintavonalakat kell egybevetni a következőképpen. Ha a valószínűségi változóval független kísérleteket hajtunk végre, akkor a valószínűségi változó felvett értékei mindenkor egy meghatározott számérték körül ingadoznak. Ezeket nevezzük *tapasztalati értékeknek*, amelyeknek a számtani közepét véve — minél több ilyen értékkel dolgozunk, annál csekélyebb az ingadozás — megkapjuk az *elméleti értéket*, amit a szakirodalom *várható értéknek* nevez, és M-mel jelöl (vö. SOLT 2010: 203). Ha több település eloszlásdiagramját, mintáját egymásra vetítjük, és egy-egy elemi esemény diagramokon látható értékeinek számtani közepét vesszük, akkor ezekből a tapasztalati értékekből megkaphatjuk egy adott régió várható értékét. Így tudjuk megrajzolni a terület helynévadási modelljét. Ilyen módon összegző, átfogó képet kaphatunk egy adott térség egész névrendszeréről, ami aztán jó alap lehet a további összevető vizsgálatokhoz is.

3. Munkám során az ÖRDÖG FERENC és HAJDÚ MIHÁLY szerkesztésében megjelent Tolna megye földrajzi nevei című adattárat használtam fel (TMFN.), azon belül is Kakasd, Bonyhád, valamint Izmény helynévanyagából készítettem adattárazist. A mintavétel során több tényezőre is tekintettel voltam: olyan települések névrendszerét kívántam feltárni, ahol jelentős migrációs hatással számolhattam. Tolna megyébe a második világháborút követően székelyeket telepítettek be. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. augusztus 2-ai jelentése szerint 500 000 németet telepítettek ki Magyarországról, ingó és ingatlan javaikat elkobozták, és azokat a betelepülőknak adták, akik között felvidékiek, bukovinai székelyek és egyéb, a határrendeletek miatt menekülni kényszerülő családok voltak. Tolnába 14 000 bukovinai székelyt telepítettek le: Bonyhádön 79, Izményben 106, Kakasdon pedig 165 család kapott házat és földet (vö. LÁSZLÓ 1987: 167–178,

196–209, SEBESTYÉN 1994: 37–44, 85–112). A települések kiválasztásánál fontos szempont volt továbbá az is, hogy a gyűjtés során a gyűjtők külön jelölték a székely lakosságtól származó neveket. Ezen túl azt is lényegesnek tartottam, hogy a betelepült székelység száma kellően magas legyen, továbbá azt is, hogy a felhasznált adattárban szereplő helynevek felgyűjtése során más telepések névmintája ne zavarja a vizsgálatokat, azaz következetesen kerülni igyekeztem az olyan településeket, ahol többféle etnikai csoport is él. Végül pedig utolsó kritériumként arra is ügyeltem, hogy a betelepültek mindhárom településen a bukovinai Andrásfalváról, tehát egy vélhetően homogén nyelvi sajátosságokkal rendelkező közösségből származzanak. E kritériumoknak ugyanakkor Bonyhád több szempontból sem tesz eleget: itt ugyanis a német lakosság a kitelepítések után is jelentős arányú maradt, illetőleg erre a településre nemcsak Andrásfalváról, hanem Hadikfalváról és Istensegítről is telepítettek be székelyeket, sőt egyéb etnikai csoportokat is a Felvidékről, valamint a Délvidékről. E település névanyagát ezért úgy tekintetem, mint egyfajta sajátos kontroll vizsgálati anyagot.

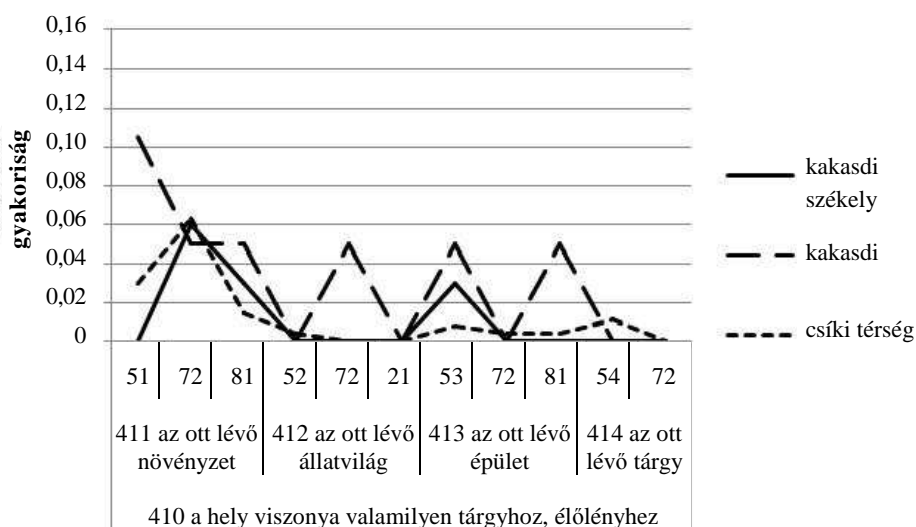
A Tolna megyei székely és az ott élő más magyar nyelvű lakosoktól² felgyűjtött helynévkincs összevetésekor — a minél sokrétűbb vizsgálat lehetőségét szem előtt tartva — egy további szempontot is figyelembe vettem: a tolnai székely mintákat egy határon túli székely mintával, a csíki régió három településének helynévadási szokásaival vettem össze. Ehhez CSOMORTÁNI MAGDOLNA felcsíki gyűjtésének helynévanyagát használtam fel (vö. 1997, 2005): konkrétan Csíkszicsó, Csíkmadaras és Karcfalva mikrotoponimáinak rendszerjegyeire voltam tekintettel. Nem mehetünk el említés nélkül azonban amellet a módszertani, alapvetően a mintavételt érintő probléma mellett, hogy a tolnai telepések bukovinai székelyek voltak, a csíki régió pedig meglehetősen távol fekszik a bukovinai területektől. Erre a kompromisszumos (és nem minden ellentmondástól mentes) megoldásra azért kényszerültem rá, mert a bukovinai székely területek helynévrendszeréről nem állnak rendelkezésünkre gyűjtések. Az eljárásomat ugyanakkor valamelyest igazolta az a körülmény, hogy a vizsgálataim több tekintetben is hasonlóságokat hoztak a felszínre a Tolna megyei székely és a csíki székely helynévadási minták között.

4. Írásom további részében az egyes települések helynévadási mintájáról, azok eltéréseiről, illetve hasonlóságairól igyekszem számot adni oly módon, hogy a funkcionális-szemantikai kategóriák nyelvi megvalósulásaira térek ki azoknak előbb lexikális, majd morfológiai szempontú vizsgálatát bemutatva. Az egyes lexikális realizációkat a következő szemantikai kategóriák kapcsán vizsgálom: az adott hely valamely külső dologhoz, körülményhez fűződő viszonyának

² A Tolna megyei székely helynévanyagra „tolnai székely” terminussal utalok, az ott élő lakosoktól felgyűjtött névadatokra pedig a „tolnai” jelzőt használom. A településenkénti vizsgálatok alkalmával pedig kakasdi székely – kakasdi, bonyhádi székely – bonyhádi, valamint izményi székely – izményi megjelöléssel élek a névrendszerek jellemzésekor.

kifejezésére használatos nyelvi eszközök, lexikális kategóriák képezik először a vizsgálatom alapját (4.1. alpont), majd az adott hely valamely személyhez való viszonyának nyelvi megvalósulásait (4.2.), végül pedig a hely más helyhez való viszonyát kifejező eszközöket és azok megvalósulását (4.3.) tárgyalom.

4.1. Az 1. ábra Kakasd helyneveinek felhasználtsági rátáját szemlélteti, mégpedig azoknak a neveknek a gyakoriságát feltüntetve, amelyek funkcionális-szemantikai szerkezetében az illető helynek valamely külső dologhoz (pl. növényzethez, állatvilághoz) való viszonya tükröződik. Olyan helynevek sorolhatók ide, mint például *Körte-völgy*, *Farkas-dűlő*, *Tehén-hegy*.

1. ábra: A hely valamilyen tárgyhoz, élőlényhez való viszonyát kifejező egyrészes helynevek Kakasdon³

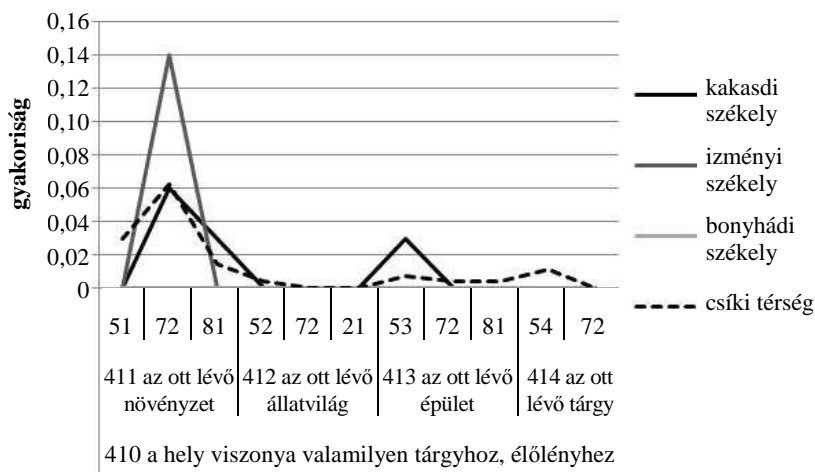
A minták vizsgálatakor az egyrészes nevek kapcsán egy sajátos jelenségre lehetünk figyelmesek: a kakasdi székely névmintában inkább növénynevekből alkotott helynevekkel találkozunk, annak jelölt és jelöletlen formájával egyaránt (*Eperfás*, *Gyümölcsös*, *Boroszlányos*, *Szőlő*, *Cserjék*).⁴ Észrevehető az is, hogy

³ A diagram y tengelyén az ún. gyakorisági értékeket láthatjuk, vagyis azt, hogy az adott funkcionális-szemantikai kategória lexikális megvalósulása milyen valószínűséggel, gyakorisággal várható az adott település (jelen esetben Kakasd) helynévrendszerében. Az x tengelyen a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell kategóriarendszerének a kakasdi helynévrendszer szempontjából releváns kategóriái olvashatók, ahol a 410–414 kódszámok a modell funkcionális-szemantikai kategóriáit jelölik meg, az ezek fölött látható kétjegyű számok pedig a megfelelő lexikális kategóriákat rögzítik (ahol is a 21: helynév, 51: növénynév, 52: állatnév, 53: építménynév, 54: tárgy neve, valamint 71: jelöletlen melléknév, 72: képzett melléknév, 81: szó szerkezet).

⁴ A lexikális kategóriák kapcsán a jelöltség fogalmához lásd GYÖRFY ERZSÉBETNEK a víznevekről szóló monográfiájában meghatározottakat (2011: 114–117).

más típusú, tehát állatnévre, épületnévre stb. támaszkodó elnevezések szinte egyáltalán nem regisztrálhatók a kakasdi székely helynévadási szokásokban, ellentétben a kakasdi mintával. Látható az is, hogy Kakasdon a székely mintában habár az épületnév motiválta helynévi elnevezések magasabb számban jelentkeznek (*Kápolna*), a kakasdi helynévmintában még nagyobb mértékű a megterheltségük (*Zsilip*, *Birkahodály*). Ha összevetjük ezeket az eredményeket a csíki térségben regisztráltakal, akkor azt láthatjuk, hogy a hargitai régióban lényegében csak a növénynevek felhasználása a jellemző, minden más lexikális kategória elenyészően csekély számban adatolható. Ebből arra következtethetünk, hogy a kakasdi székely mikronevek körében az épületnévi elnevezések jelenléte esetleg a tolnai mintának köszönhető, hiszen a székely névminta nem preferálja ezt a szemantikai, illetőleg lexikális kategóriát.

A következő eloszlás talán még inkább megtámogathatja ezt a feltételezést. A 2. ábrán a három általam vizsgált Tolna megyei település székely helynévmintái szerepelnek a csíki régió helynévmintájával való összevetésben. Itt is az rajzolódik ki, hogy a székely névminta lexikális szinten a valamilyen tárgyhoz, élőlényhez stb. való viszony kifejezésében a növénynévi megnevezéseket preferálja a többi szemantikai és lexikális kategóriával szemben. Morfológiai tekintetben pedig egyértelműen a jelölt névstruktúra, vagyis a növénynév + helynévképző szerkezet mutatkozik a legkedveltebb szerkezetnek (pl. *Boroszlányos* 'orgona-bokros hely').

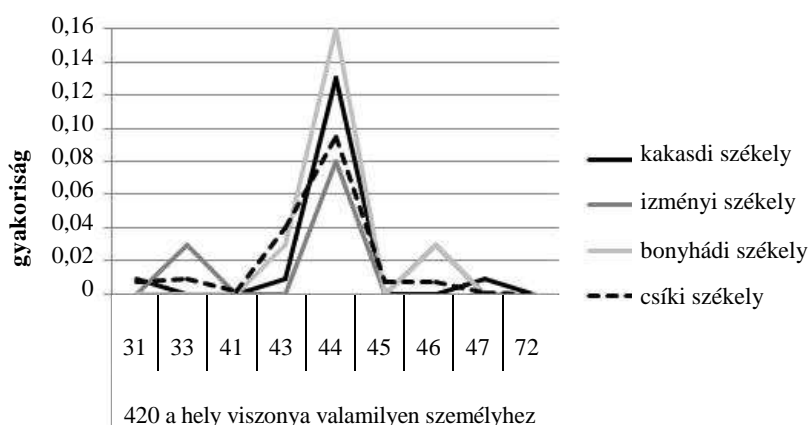
2. ábra: A hely valamely külső dologhoz való viszonya egyrészes helynevekben

Hasonló különbséget az egyes kategóriák eloszlásában mindhárom tolnai településen megfigyelhetünk, ám ezek részletes tárgyalásától ehelyütt eltekintek. Pusztán azt emelem ki, hogy ezek az eltérések az egyrészes neveknél jelentkeztek, ez a névszerkezeti típus pedig a helynévmintának csupán egy igen csekély

hányadát teszi ki. A kétrészes nevek esetében az itt tárgyalt szemantikai kategória kiegyenlítettebb képet mutat, lényegi különbséget a névminták között nem tapasztalunk. Említésre érdemesnek talán csak a székely névstruktúrák jelöltségét tarthatjuk: a tolnai székely mintában ugyanis többször találkozunk jelölt helynevekkel ebben a funkcióban (pl. *Bokros-dűlő*, *Kecskés-malom*), mint jelöletlennel (pl. *Paprika-erdő*, *Tehén-hegy*). Ennek a fordítottját tapasztaljuk viszont a tolnai névanyagban, ahol a jelöletlenség a jellemzőbb struktúra.

Azt is megjegyzem továbbá, hogy Bonyhádon ez a kategória egyáltalán nem jelentkezik az egyrészes nevek körében, s ennek az eltérő mintának a hátterében talán valamilyen külső hatást feltételezhetünk. A bonyhádi helynévmintázatok több tekintetben is jelenlévő sajátos különállásának a magyarázatára később még visszatérek.

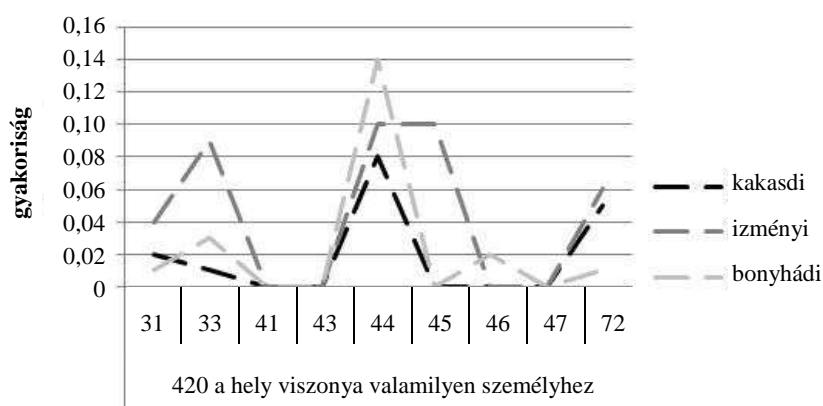
4.2. A következő névrészfunkció, amit a lexikális megvalósulások vizsgálata kapcsán bemutatok, az adott helynek valamely vele kapcsolatos személyhez való viszonyát fejezi ki. Az 3. ábrán e funkció nyelvi megvalósulási lehetőségeinek eloszlását ábrázoltam a tolnai települések székely neveire, valamint kontrollként a csíki térség helyneveire vonatkozóan. A 4. ábra ugyanebben a relációban a tolnai nevek eloszlását illusztrálja.

3. ábra: A hely személyhez való viszonya a Tolna megyei székely kétrészes helynevekben⁵

⁵ Az x tengelyen újfent a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell kategóriarendszerének a székely, valamint a tolnai helynévrendszer szempontjából releváns kategóriái vannak feltüntetve, ahol a 420-as kódszám a modell funkcionális-szemantikai kategóriáját jelöli meg, az ezek fölött látható kétjegyű számok pedig a megfelelő lexikális kategóriákat rögzítik (ahol is a 31: népnév, 33: foglalkozást, címet jelölő név, 41: régi, ősi, egyelemű személynév, 43: többelemű személynév, 44: családnév, 45: keresztnév, 46: ragadványnév, 47: szentnév, 72: jelölt melléknévi alak).

A két diagram világosan jelzi, hogy e funkcionális jegy egyértelműen preferált nyelvi kifejezőeszközének a családnevek kategóriája tekinthető (pl. *Zsókmalom*, *Frőlíh-malom*). Az eloszlási mintázat ugyanakkor jól látható különbségekre is rávilágít. A székely minta egyértelműen a személynévi struktúrákat részesíti előnyben, s noha közöttük a családnévi lexémákat tartalmazó helynevek (pl. *Balog-dűlő*) vannak többségben, kisebb arányban előfordul emellett az adott birtokos kétrészes neve (pl. *Albert Zoli-féle föld*), vagy éppen ragadványneve (*Truca-tanya*, *Fickó-malom*) is ebben a szerepben. A különbség a két névadói minta terén abban is jelentkezik, hogy a tolnai minta jellemzően nem él a teljes személynévvel mint lexikális eszközzel. Sokkal markánsabb különbségeket idéz elő azonban az efféle helynevekben a birtokos foglalkozásával történő megnevezési mód (pl. *Betyár út*, *Pap-föld*), ez a megoldás ugyanis jóval magasabb arányban képviselteti magát a tolnai elnevezésekben. A 3–4. ábrán végül az is jól látható, hogy amíg a tolnai névrendszerben a melléknévi szerkezetek egyáltalán nem ritkák a birtoklás kifejezésekor (pl. *Urasági-legelőföld*, *Urasági-major*), ez a struktúra a terület székely mintájában egyáltalán nem fordul elő.

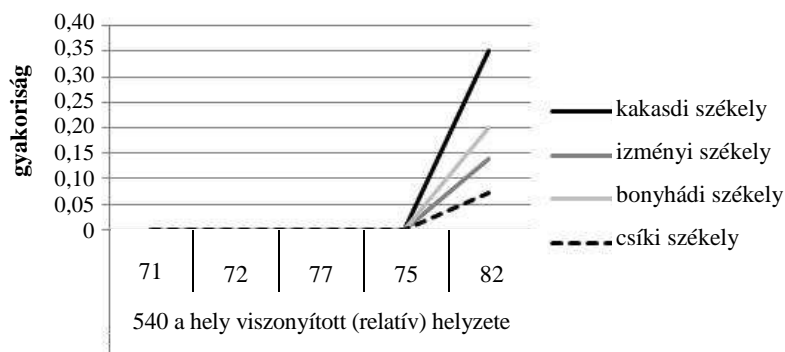

4. ábra: A hely személyhez való viszonya a Tolna megyei kétrészes helynevekben

A birtoklás mint jellegzetes névrészfunkció nyelvi kifejeződését vizsgálva igencsak szembetűnik, hogy a tolnai székely minta egységesebb képet mutat, mint a bonyhádi, kakasdi, illetve izményi minta. Ennek a háttérét véleményem szerint a tágabb történelmi, gazdaságtörténeti „kontextus” világítja meg. Amint arra már az előzőekben is utaltam, a vizsgált településekről és a környező falvakból egyaránt deportálták a németeket, javaikat a székely betelepülők kapták meg, s a megszerzett földterületeket saját névadási mintáik alapján nevezték el. Módszertani szempontból talán nem haszontalan az itt tapasztaltak összevetése olyan Tolna megyei települések e körbe tartozó mintájával, ahol nem tudunk székely betelepítésről. Néhány Tolna megyei település (Felsőnyék, Ozora és Magyarkeszi) helynévállományát ilyen szempontból áttekintve tovább erősíthető

az a már korábban tett megállapítás, hogy a foglalkozás megnevezése a birtoklás funkcióját kifejező névstruktúrákban ebben a térségben mintameghatározó tényező, szemben a székely névmintával, ahol ez a kategória láthatóan nem bír különösebb jelentőséggel. Úgy gondolom tehát, hogy a kakasdi, bonyhádi helynévrendszerben a foglalkozás + földrajzi köznévszerkezet alacsony gyakorisági mutatója a székely minta hatásával magyarázható, azzal, hogy e szemantikai jegy kifejezésére a székely névadási modellek más típusú lexikális szerkezetet részesítenek előnyben; s ez a modell aztán a tolnai névadási gyakorlatra is hatással lehetett átrendeződést eredményezve a névmintában. Az is feltűnő azonban, hogy Izménynél ez a hatás nem jelentkezik, tehát a migrációs faktorok szerepével nem minden névrendszertani kategória esetében számolhatunk.

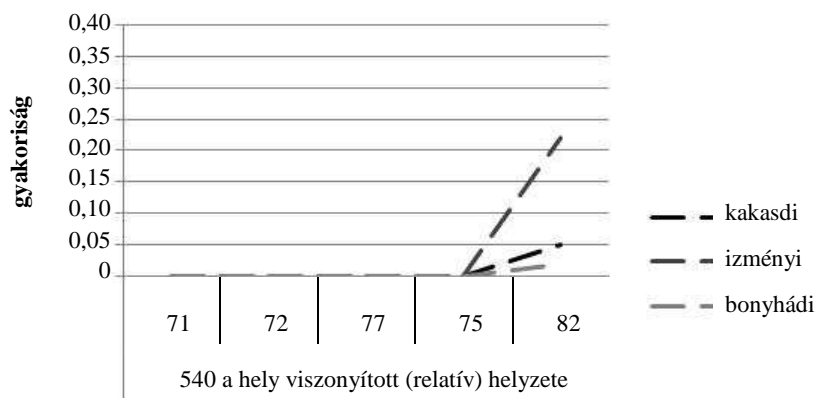
4.3. Végül az utolsó funkcionális-szemantikai kategória, amelyen keresztül a névfunkciók nyelvi realizációjában jelentkező különbségeket bemutatom, a hely viszonyított, relatív helyzetének a kifejezése (pl. *Silók felett*, *Zsók malom felett*). Az 5. ábrán az egyrészes székely nevek diagramját ábrázoltam, a 6. ábrán pedig a tolnai névanyag mintáit. A 7–8. ábrák a kétrészes nevek vonatkozásban: az előbbi a székely, az utóbbi a tolnai névrendszer e körbe tartozó elnevezéseit ábrázolja.

5. ábra: A hely viszonyított, relatív helyzete egyrészes tolnai székely helynevekben⁶

Az 5. és 6. ábrát egymásra vetítve azt láthatjuk, hogy a hely viszonyított helyzetét a tolnai székely névanyagban jóval gyakrabban fejezik ki a névhasználók névtűs szerkezetű helynevekkel, mint amilyen arányban ez a struktúra a tolnai névanyagban általában jelentkezik.

⁶ Az x tengelyen a székely, valamint a tolnai helynévrendszer szempontjából releváns kategóriák vannak feltüntetve, ahol az 540-es kódszám a modell funkcionális-szemantikai kategóriáját jelöli meg, az e fölött látható kétjegyű számok pedig a megfelelő lexikális kategóriákat jelentik, ahol is a 71: jelöletlen melléknév, 72: jelölt melléknév, 77: sorszámnev, 82: határozós szerkezetű alak.

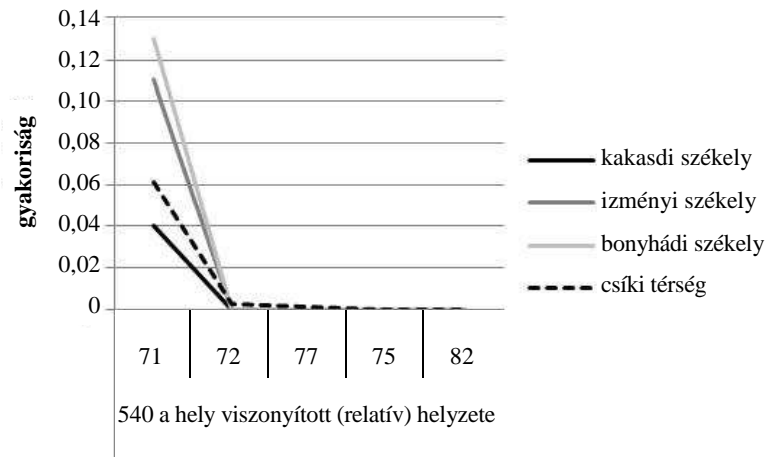

6. ábra: A hely viszonyított, relatív helyzete egyrészes tolnai helynevekben

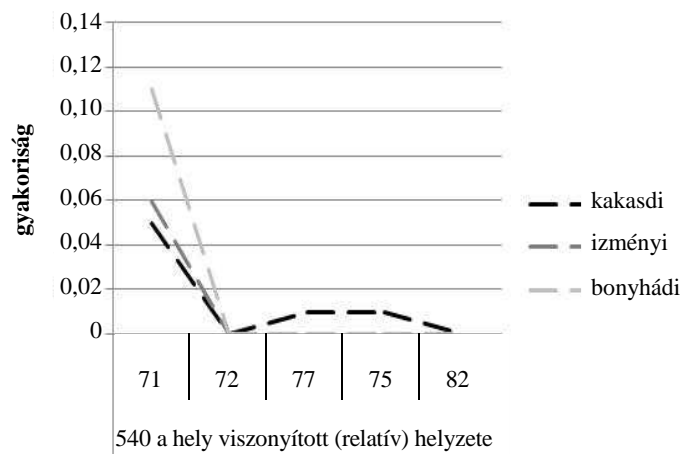
Talán ebben a jellemzőben is a székelység magával hozott névstruktúrájára kell gondolnunk. Noha a diagramon a csíki mintában nem tűnik jelentősnek ez a struktúra, a térségben rendre minden faluban adatolhatók ebbe a kategóriába sorolható helynevek, s emellett nemcsak a csíki térségben, hanem a háromszéki anyagban is gyakran felbukkan ez a szerkezet. Példaként említhetők Tolnából az alábbi helynevek: *Pulicék mögött*, *Keszli felett*, *Szép tölgyes felett*, *Hársfáknál*. Meg kell jegyeznünk, hogy a magyarországi névanyagban ugyanakkor ez a struktúra csupán ritkán, egyes településeken jelentkezik. Nem véletlen, hogy J. SOLTÉSZ KATALIN a névtípust tárgyaló tanulmányában a kataszteri térképek mai névanyagra gyakorolt hatásában kereste ennek az okát: szerinte az egyenetlen szóródás a hivatalos összeírások névmintákra gyakorolt hatása sejthető, vagyis a kataszteri térkép készítője használhatta a határozóragos, névutós helynévszerkezetet az adott település, térség térképét készítve, ahol ez a forma azután elterjedt, ez ugyanakkor nem volt hatással a szomszédos falu helynévrendszerére (vö. 1986: 82). Feltevéssel egyet kell értenünk, de azzal a kiegészítéssel, hogy a térképek hatása mellett az esetleges migrációs faktorok is szerepet játszhattak e szerkezet elterjedésében, használatában.

Noha a 7–8. ábra, azaz a kétrészes helynevek is jórészt hasonló jellegzetességeket mutatnak, ennek kapcsán a jelenség további árnyalására is lehetőségünk nyílik.

Az eloszlásokat tanulmányozva két fontos következtetést vonhatunk le. Egyrészt azt láthatjuk, hogy az adott hely relatív, viszonyított helyzetének kifejezésére a kétrészes névszerkezetekben igen gyakran használnak fel mind a tolnai anyagban, mind a tolnai székel nevekből melléknévi jelzőt (pl. *Alsó-kút*, *Alsó-eperfások*). S itt az arányok ráadásul a három települést külön egységeknek tekintve is harmonizálnak egymással: a székel névrendszer tekintetében Bonyhádon a legmagasabb a melléknévi jelzők aránya, de ugyanez a település emelkedik ki akkor is, ha a nem székel névanyagot tekintjük.

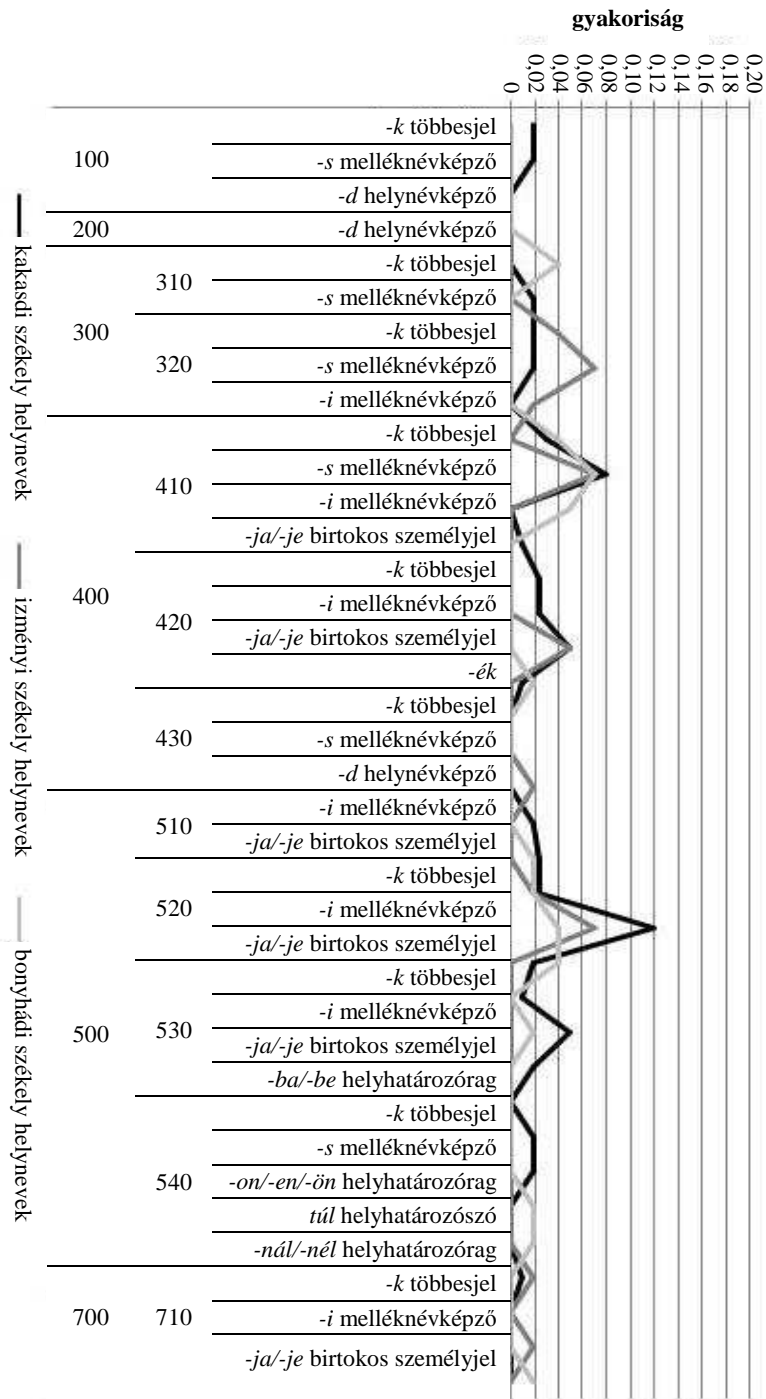
7. ábra: A hely viszonyított, relatív helyzete kétrészes tolnai székely helynevekben

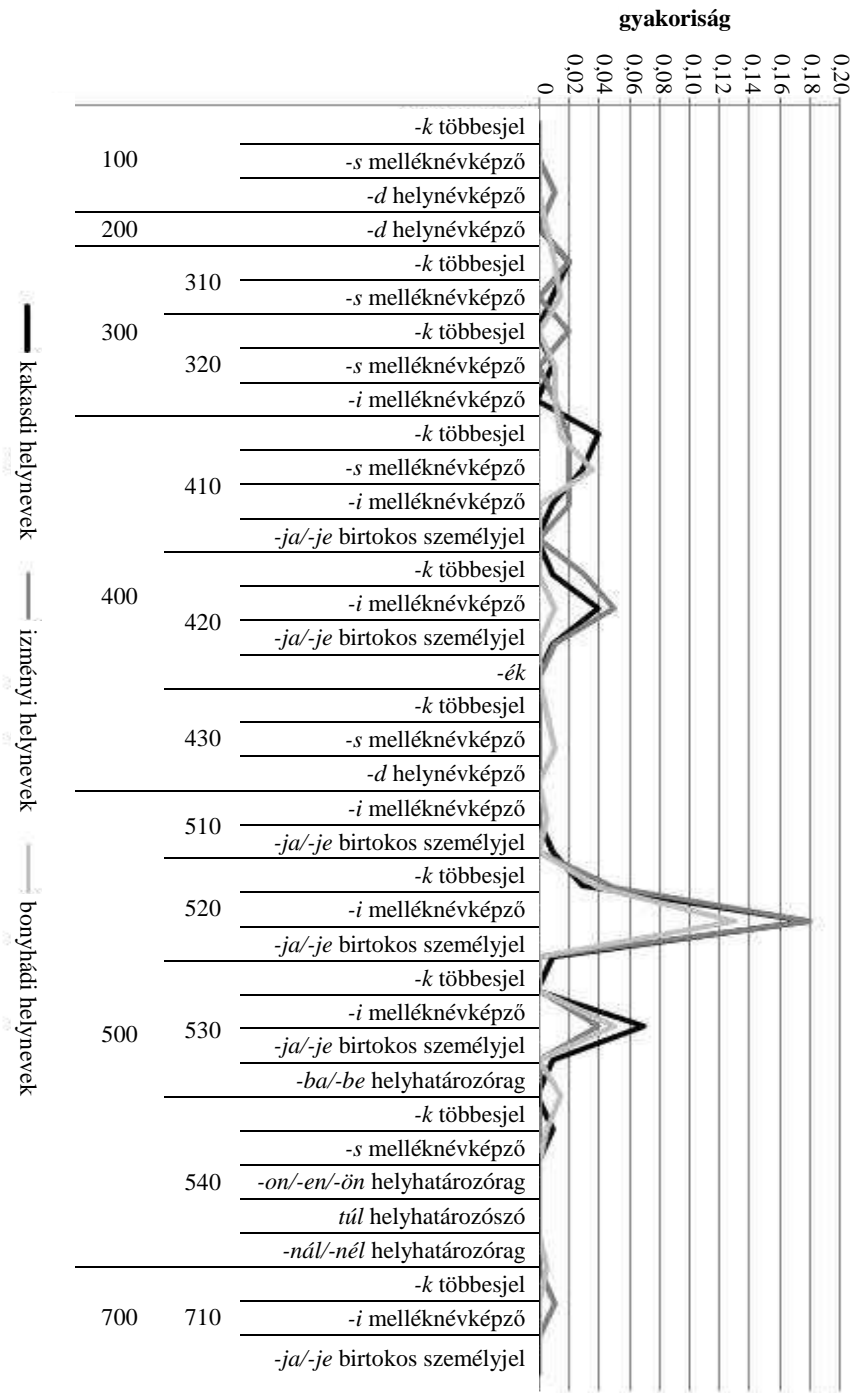
8. ábra: A hely viszonyított, relatív helyzete kétrészes tolnai helynevekben

A másik összefüggés pedig, amire utalnunk kell, az, hogy míg a tolnai mintában más lexikális elemek is előkerülnek e funkcionális jegy kifejezésére (például számnévi jelzők: *Harmadik-faiskola*), a székely mintában ezzel a lexikális szerkezettel nem találkozunk.

4.4. A lexikális szerkezetek tanulmányozása előhozott bizonyos természetű eltéréseket, mégis azt mondhatjuk, hogy az eloszlásdiagramok alapvető különbségeket nem mutatnak a névmintákban e téren. Az egyes névrészfunkciókhoz kapcsolódó morfológiai diagramok elemzéséből azonban jóval határozottabb eltéréseket is megfogalmazhatunk. Ezt megelőzően azonban két diagramon bemutatom a három településen regisztrálható valamennyi morfológiai eszköz gyakorisági eloszlását: a 9. ábrán a székely, a 10. ábrán pedig a nem székely névállományra vonatkozóan.

9. ábra: A tolnai székely helynevek morfológiai típusai

10. ábra: A tolnai helynevek morfológiai típusai

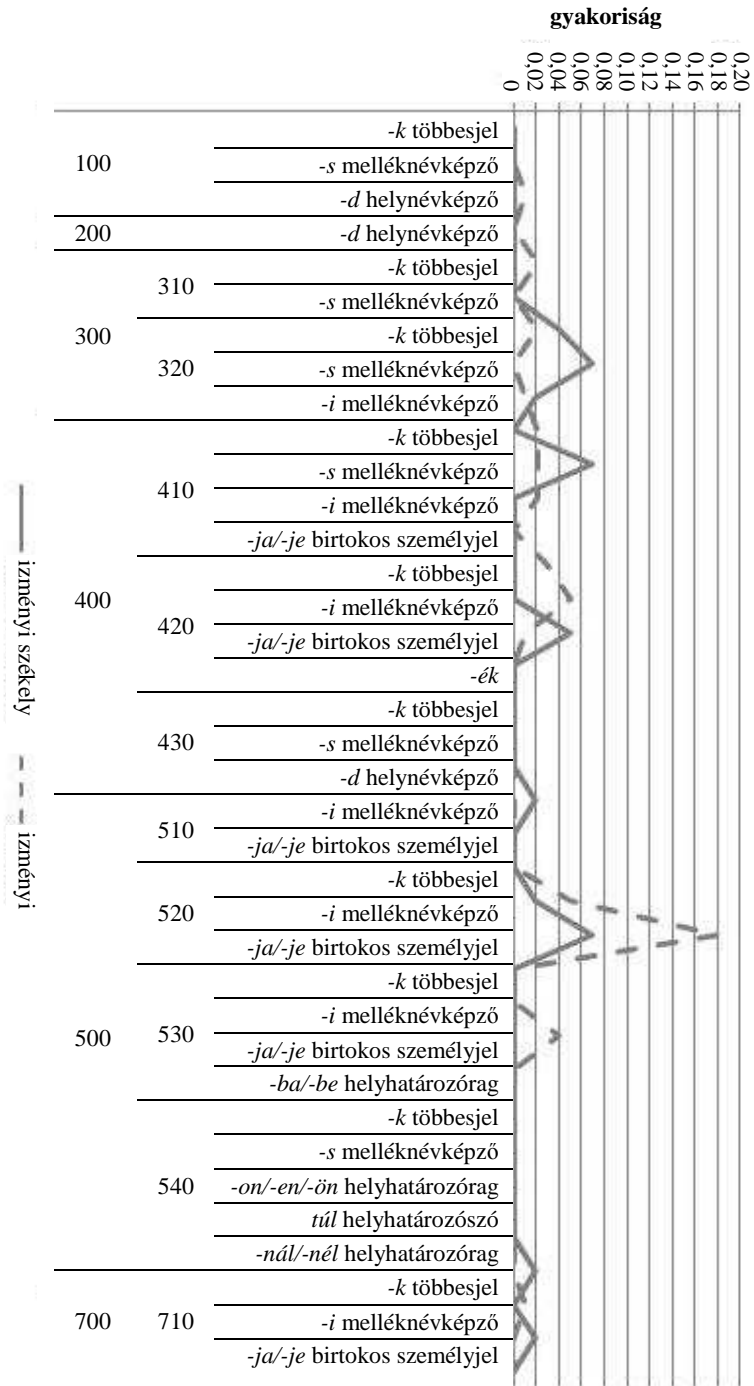
A morfológiai eszközök meghatározásakor azokra a toldalékelemekre voltam tekintettel, amelyek a helynevek létrehozásában aktívan szerepet játszanak a tér-ségben. Közöttük vannak helynévképzők, névszójelek és ragok is, azok az elemek tehát, amelyek az adott névrendszerben névformánsi szerepet tölthetnek be (a névformáns fogalmához lásd J. SOLTÉSZ 1979: 19).

A két ábráról azt olvashatjuk le, hogy a tolnai magyar minta viszonylag homogénnek látszik, nincsenek benne nagy kilengések olyan értelemben, hogy az egyes kategóriák maximumhelyei közelítenek egymáshoz. Bonyhád névrendszerre kapcsán tapasztalhatunk csak bizonyos mértékű eltérést, ami talán az itteni német lakosság névmintáinak hatásával lehet összefüggésben. Egészen más összképet látunk a székely névrendszert illetően: az egyes funkcionális kategóriák maximumhelyei erős különbségeket mutatnak, csupán egy-két kategóriában jelentkezik némi egységesség, de ott is legfeljebb két-két településre kiterjedően.

A morfológiai struktúrák összehasonlítása rendkívül sokrétű feladat; többféle szempontrendszer alapján, többféle toldaléknak lehetne vizsgálni a helynevekbeli előfordulását. A következőkben a birtoklás (420), valamint a más helyhez való viszony (500) funkciójának morfológiai megvalósulását tekintem át. Mivel az eredmények az elemzett három településen nem mutatnak túlságosan nagy eltérést, az alábbiakban csupán Izmény mintáját elemzem részletesen.

Az izményi mintavonalak tanulmányozása során (11. ábra) a következő megállapításokat tehetjük. A magyar helynévrendszerben a birtoklás ténye gyakran fejeződik ki a helynevekben. Ezt például az is bizonyítja, hogy az általam áttekinített korpuszban nincs olyan település, ahol ne használnák fel a névadásban ezt a szemantikai struktúrát. Annak ellenére, hogy a jelölt birtokviszonyt kifejező nevek nem adatolhatók nagy számban (vö. HOFFMANN 1993: 73), többféle toldalékelemet is felhasználnak a névalkotók a birtoklás kifejezésére: elsősorban az *-i* képzőelemet (*Urasági-hegy*), valamint a birtokos személyjel különböző alakváltozatait (pl. *Pap kútja*, *Kovács Pista földje*), illetve az *-é* birtokjel is jelentkezik a struktúrák kialakításakor (*Kovácsé*). Jelen tanulmányban csupán az *-i* melléknév-képző és a *-ja/-je* birtokos személyjel felhasználásának módozataira térek ki részletesebben az izményi minták összehasonlításakor. E két toldalék — bizonyára az etimológiai összefüggéseik miatt is⁷ — több tekintetben is hasonlóságokat mutat a névrendszerekben játszott szerepüket illetően is. Nem ismertetem e kérdéskört részletesen, csupán annyit jegyzek meg, hogy az *-é* birtokjel használata (*Kovácsé*) egyrészes struktúrákban a csíki helynevekben meglehetősen gyakori, s ugyanez elmondható a *-ja/-je* toldalék használatáról (*Kovács Pista földje*) a kétrészes nevek kapcsán, az *-i* toldalékelem azonban egyáltalán nem regisztrálható.

⁷ A két morfológiai struktúra feltételezhetően komplementer jellegű. A toldalék eredetére nézve a szakirodalom a két elemről azt tartja, hogy azok valamikor egymás alakváltozatai voltak (vö. KOROMPAY 1991: 278). BÉNYEI összefoglaló munkájában hasonlóképp tekint a tárgyalt képzőelemre, valamint a kérdést nyelvtörténeti, névtörténeti szempontból is összefoglalja, melyben az *-i* képző és az *-é* birtokjel közös gyökerének a tárgyalására is kitér (2012: 75, 78).

11. ábra: Az izményi helynevek morfológiai típusai

A 11. ábrán azt láthatjuk, hogy mindez szembeállítható a tolnai mintával, ahol éppen az *-i* használata a domináns az *-é* birtokjel, valamint a *-ja/-je* toldalékelem használatával szemben. A tolnai székely névminta pedig mintegy átmenetet képez e két modell között: ugyanis a tolnai székely mikronevekben elenyésző esetben, de találunk *-é* birtokjeles alakot, feltételezhetően a hozott, székely névmódel részéként. A csíki mintához képest azonban sokkal markánsabban jelentkezik az *-i* toldalékelem a tolnai székely nevekben, mely feltételezhetően már a betelepülés utáni hatást jelezheti. Az izményi székely, illetve nem székely minta vonalain azt is láthatjuk, hogy a *-ja/-je* birtokos személyjel használatát az *-i* melléknévképző több kategóriában is „kiváltja”. A valamely személyhez való viszony (420) kifejezésének vizsgálata kapcsán például a következőket szűrhetjük le. Amíg az izményi mintában e kategória kifejezésére szinte kizárólag az *-i* melléknévképzőt használják a névadók (*Úri-föld, Urasági-diófás*), az izményi székely és a csíki minta is arról tanúskodik, hogy mindkettőben a *-ja/-je* birtokos személyjel használata a jellemző a helynevekben (*Spangel szőlőse*). Ezt az eltérést még szemléletesebben tükrözi Izmény székely és nem székely helyneveinek mintázata, itt ugyanis jól látszik, hogy az utóbbi névválományban az *-i* melléknévképző ugyanolyan gyakorisággal fordul elő (*Urasági-földek*), mint a székely mintában a birtokos személyjel (*Szokodi szőlőse*).

A 11. ábra diagramjának további tanulmányozása során egyéb megfigyeléseket is tehetünk: a hely pontos elhelyezkedésének (520) a kifejezésére szolgáló morfológiai eszközöket vizsgálva a következőket tapasztalhatjuk. Míg az izményi és az izményi székely minta esetében is az *-i* melléknévképző jut döntő szerephez (*Pörköldi-gödrök, Apari-határ, Nádas-réti-árok*), addig a csíki székely mintát bemutató diagram maximál helye a *-ja/je* birtokos személyjelnél van (*Hargita pusztája, Bor hegyese pusztája, Bálint völgye útja, Falu útja*). Úgy tűnik, hogy a tolnai (és tágabban a magyar nyelvterület déli, valamint nyugati részén szintén domináns szerepű) *-i* melléknévképzős struktúra mintája olyan erős, hogy az izményi székely helynévadási szokásokban a *-ja/-je* birtokos személyjel ilyen funkcióbeli használata egyáltalán nem jelentkezik, ami pedig a csíki székely névanyagban fontos mintának bizonyult.

A helynévstruktúrát érintő harmadik szignifikáns különbség a régiók között a hely viszonyított, relatív helyzetének, illetve irány jelzésének a kifejezésében regisztrálható (530-as és 540-es kóddal jelölt funkció). E funkciók esetén a névrész kifejezi a hely más helyhez való viszonyát. A székely névmintában a relatív helyzet kifejezését preferálják a névadók, az izményi elnevezések alacsonyabb arányban adatolhatók. Ennek ellenkezője említhető a másik vizsgált névmintában: a más helyhez való viszonyt itt nem a relatív helyzet megnevezésével, hanem az irányjelöléssel fejezik ki, tehát a határozóragos, leginkább *-nál/-nél* ragos struktúra az izményi székely mintában (*Hársfáknál*) jellemző, míg a tolnai magyar névanyagban ez a funkció az *-i* melléknévképzős útelnevezésekben jelent-

kezik (*Apari út*). Ez azért is lényeges, mert a csíki régió névmintájában rendre feltűnik az irány jelzésének határozóragos formája (pl. *Ördög tónál, Szent Antalnál, Szent Jánosnál, Kantinnál, Lúcsfáknál, Malomnál*), addig az izményi nevek között csupán néhány ilyen adatra bukkanhatunk. Ennek a jelenségnek a hátterében tehát az izményi nem székely minta hatását tételezhetjük fel.

5. Írásomban rövid összefoglalását kívántam adni annak a székely migrációs hatásnak, amely a tolnai települések helynévrendszerére éppúgy befolyással lehetett, mint a térség más nyelvjárási jelenségeire is. Noha a tanulmányban a hangsúlyok jobbra a betelepített székelység helynévmintáinak a „befogadó” tolnai névrendszerre gyakorolt hatására estek, az is nyilvánvaló, hogy a tolnai minta szintén befolyással lehet a székelyre, ahogyan erre a kölcsönös mintahatásra néhol tettem is utalást. Ez utóbbi reláció vizsgálatához ugyanakkor a tolnai névmodellek behatóbb ismeretére van szükség, melynek feltérképezése a megye történetéből fakadóan (betelepítések, idegen nyelvi hatás) összetettebb vizsgálatot igényel. Reményeim szerint az ilyen irányú vizsgálatok fontosságára — még így, az analízis töredékességében is — rá tudtam világítani, s ezáltal igazolni tudtam azt is, hogy a helynévrendszerek, helynévminták körében jelentkező jellegzetességeket, azonosságokat és különbségeket a migrációs tényező is befolyásolja.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 1997. *Felcsík helynevei 1*. Magyar Névtani Dolgozatok 149. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 2005. Karcfalva helynevei 2. *Magyar Nyelvjárások* 43: 173–212.
- DITRÓI ESZTER 2010. Névrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 155–168.
- DITRÓI ESZTER 2011. Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek igazolására. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 151–163.
- DITRÓI ESZTER 2012. Vas megye jelenkori helynevei morfológiai megközelítésben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 111–121.
- DITRÓI ESZTER 2013. Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra — vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 89–101.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.

- KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LÁSZLÓ PÉTER 1987. Néességcsere Bonyhádon 1944–1948-ban. In: BÁBEL ERNŐ–LÁSZLÓ PÉTER szerk., *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Bonyhád, Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat. 167–178.
- LUKÁCS OTTÓ 2006. *Matematikai statisztika*. 5. kiadás. Budapest, Műszaki Kiadó.
- SEBESTYÉN ÁDÁM 1994. *Kakasdi stációk*. Kakasd, Infotolna Kft.
- SOLT GYÖRGY 2010. *Valószínűség-számítás*. 17. kiadás. Budapest, Műszaki Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1986. Szokatlan alaki szerkezetű helynevek. *Névtani Értesítő 11*: 73–82.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC–HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

Különböző nyelvű helynévpárok reprezentációja*

RESZEGI KATALIN

1. Írásom tárgyának kijelölésében HOFFMANN ISTVÁN Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás című tanulmánya (2012) motivált, a következőkben ehhez kapcsolódom egy speciális témakört érintően. Tanulmányában HOFFMANN ISTVÁN az 1993-ban megjelent helynév-tipológiája elméleti alapjait gondolta újra, annak egyfajta szemléleti kiigazítását is adva. Ennek során a funkcionális nyelvészméletet érvényesítve abból indult ki, hogy a beszélő a közösség tagjaként miképpen reprezentálja nyelvileg a megértett világot (ennek részeként pedig hogyan sajátítja el a névrendszereket, hogyan bővül a névismerete). A névhasználat kialakulását és folytonos alakulását ezek alapján három — szorosan összefüggő, valójában egybetartozó, csupán az analízis által szétválasztott — nézőpontból látja vizsgálandónak: egyrészt a névhasználók világa, vagyis a névközösség, másrészt a helyek világa, vagyis a mentális térkép, harmadrészt a nevek világa, vagyis a névrendszer szempontjából.¹

E vizsgálati szempontok közül elsősorban a két utolsót érvényesítve munkámban a többnevűség egy sajátos esetéről, a különböző nyelvű helynévpárok reprezentációjáról szólok. A belső mentális folyamatokra vonatkozóan az elme hálózatelví (konnekcionista), holisztikus modelljéhez igazodom, mely szerint az elmén belül a különböző kognitív folyamatok nem függetlenek egymástól, s a helynevek, mint minden komplexebb reprezentáció, maguk is különböző ismeretelemek hálózataként képeződnek le. Ilyen módon a helynévi reprezentációknak részét képezik a név által jelölt objektumra vonatkozó ismeretek, melyek egyéenként igen különbözőek lehetnek, illetve magát a szót és a névnek a használatát érintő sajátosságok (vö. RESZEGI 2009a: 10–11, 2009b: 31–32, 2012: 95–96).

2. A helynevek elválaszthatatlanok a beszélőközösség tagjaitól, akik a név és a jelölt dolog, objektum közötti használati szabályokat működtetve (vö. HEIN-

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹ E három szempont ugyanakkor valójában két szintjét jelenti a vizsgálódásnak: a közösség, valamint az egyének mentális reprezentációjának szintjét.

RICH 2000: 2) bizonyos helyeket bizonyos szituációkban tulajdonnevükön említene. A névhasználók világának, a *n é v k ö z ö s s é g n e k* a vizsgálata tulajdonképpen a névtudás szociokulturális körülményeit érinti. Az egyén ugyanis a névismeretét közösségben szerzi meg, s névhasználata a közösségben alakul, más oldalról viszont az egyén is módosítja a közösség névhasználatát (RESZEGI 2012: 96–97, HOFFMANN 2012: 15). A közösségben — az eltérő szociokulturális körülményekből adódóan — az egyének névismerete, illetve helyismerete kapcsán esetenként akár jelentős egyéni különbségekkel is számolhatunk (vö. pl. HEINRICH 2000: 11, vö. még PÁSZTOR 2013: 45), mégis mutatkoznak közös jegyek. Ezeknek a kisebb névközösségeknek a „lazább-szorosabb kapcsolatokat felmutató hálózatoként értelmezhető” egy adott nyelvű névközösség (HOFFMANN 2012: 15). Kérdéses persze, hogyan is húzzuk meg egy-egy kisebb névközösség határát, egy kisebb település lakói például tekinthetők egy névközösség tagjainak, ám a nagyobb városok esetében már több kisebb (nem élesen elkülönülő) névközösséggel is számolhatunk.²

Tovább bonyolítják a helyzetet a kétnyelvű közösségek.³ A kétnyelvű közösségekben az egyének nyelvismerete eltérő lehet. Egyesek a mindennapi életben mindkét nyelvüket egyaránt használják, míg mások csak az egyik nyelvet beszélnek, de bizonyos, gyakran előforduló elemeket ismernek a másik nyelvből is. És persze e kettő között számtalan további variációval, átmenettel számolhatunk. A kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben ugyanakkor azok az egyének is bizonyos értelemben kétnyelvűnek tekinthetők, akik nincsenek mindkét nyelv birtokában,

² Jól alkalmazhatónak tűnnek ennek modellálására a (skálafüggetlen) hálózatok (vö. BARABÁSI 2006). Néhány kitüntetett viszonyítási pontként funkcionáló hely és megnevezése az adott közösségen belül szinte mindenkinek a mentális rendszerében reprezentálódik, más neveket már kevesebb beszélő ismer, míg a nevek egy része csak a közösség néhány tagja számára ismert. Az egymással kommunikációs kapcsolatban álló egyéneknek a neveket leképező, többé-kevésbé (amint fent utaltam rá, inkább kevésbé) átfedő mentális hálózatai alapján áll össze a névközösség (időben és térben, valamint a közösség tagjait tekintve is) rendkívül rugalmas hálózata.

³ A kétnyelvűség sokféle módon kialakulhat, ebből adódóan a kétnyelvűségnek igen különböző felfogásaival találkozhatunk a pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kiindulású szakmunkákban (vö. pl. BARTHA 1999: 31–40, NAVRACSICS é. n. 14–21). BARTHA CSILLA szerint ezzel magyarázható, hogy a kétnyelvűséget nagyon gyakran skálák mentén írják le (például aktív–passzív, kiegyensúlyozott–domináns stb.). Ez jól mutatja, hogy nem lehetséges a bilingvizmust úgy meghatározni, hogy az minden típusra ugyanolyan mértékben érvényes legyen. Napjainkban a legelfogadottabb meghatározás GROSJEAN nevéhez kapcsolódik, aki funkcionális oldalról, a nyelv(ek) használata felől közelíti meg a kérdést. Eszerint kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ (1992: 51). Kevésbé kategorikus JOZEF ŠTEFÁNIK meghatározása: a kétnyelvű beszélők rendelkeznek a két nyelv használatának képességével, amely azonban nem kötődik a két nyelv mindennapos használatának feltételéhez, s a kétnyelvű egyéneknek nem kell mindkét nyelvet azonos szinten beszélnie (2000: 17). Mivel munkámban a különböző nyelvű helynévpárok mentális vonatkozásainak a megismerése a célom, és egyes helynevek idegen nyelvi megfelelőit egynyelvű beszélők is ismerhetik, nem szűkítem le a vizsgálatot csupán a kétnyelvű beszélőkre.

hiszen az anyanyelv esetükben mégis magán hordozza a kétnyelvűség nyomait. A többségi nyelv ugyanis bizonyos nyelvhasználati szinterekről (például a hivatalos szinterről) kiszorítja a kisebbségi nyelvet, s ezáltal abban nem lesznek feltehetőek (vagy legalábbis nem oly mértékben, mint az anyaországban) a hivatalos nyelvváltozat anyanyelvi elemei, azokat ugyanis a többségi nyelvből veszik kölcsön (vö. GYÖRI-NAGY 1988: 8). Hasonló jelenséggel a helynevek körében is számolhatunk.

Kétnyelvű környezetben ugyanakkor elég általános, hogy a különböző helyeknek, objektumoknak mindkét nyelven van neve (pl. m. *Kolozsvár* – rom. *Cluj-Napoca*, m. *Nagyvárad* – rom. *Oradea*, m. *Kassa* – szlk. *Košice*, m. *Duna* – szlk. *Dunaj*, *Ipoly* – szlk. *Ipeľ*; a közismert makrotoponimák mellett a mikrotoponimák köréből is nagy számú példát lehetne idézni). Minthogy azonban a névismeretre irányuló kutatások egyelőre az egynyelvű közösségekre vonatkozóan is napjainkban vesznek csak lendületet (vö. GYÖRFFY 2013), és hasonló kiterjedt vizsgálatokat tudomásom szerint kétnyelvű közösségekben még nem végeztek, ezzel kapcsolatban csupán néhány feltevést fogalmazhatunk meg, melyeket a későbbi vizsgálatok nyilvánvalóan árnyalni fognak.

A mindkét nyelvet beszélők jórészt (vagy legalábbis részben) a helyek különböző nyelvű tulajdonnévi megjelöléseit is egyaránt ismer(het)ik és használ(hat)ják, mivel mindkét nyelvi közösség tagjaival interakcióban állnak, s a beszéd közvetítése révén mindkét nyelvbéli helynévi formákkal találkozh(at)nak — mindezt a szociokulturális körülményeik befolyásolják. S a szoros együttélés során kialakuló kétnyelvű közösségekben a beszélők egy-egy beszélgetés alkalmával szabadon használhatják a helynevek különböző változatait, nem feltétlenül ragaszkodva egyetlen nyelvi rendszerhez. Ilyen közösségekben nem is igen különíthető el a nyelvek alapján két névközösség.

A kétnyelvű környezetben élő egynyelvűek, különösen a kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben lévő beszélők jobbra szintén ismerik a gyakori többségi nyelvi helynévi formákat, ám ezek — a második nyelvi ismeretek hiányában — gyakorta átlátszatlanok számukra. Ugyanakkor a hangzásuk, bizonyos jellegzetes névszegmenseik alapján a mentális rendszerükben ezek a nevek is összeszerveződnek, s a feldolgozás, a névszerűség megítélésében támaszként szolgálhatnak. A kétnyelvű közösségekben a többségi nyelvet beszélők körében a kisebbségi helynévi formák ismerete feltehetően már kevésbé jellemző. (Ezt a feltételezést is vizsgálni kell azonban a későbbiekben, s ennek során figyelembe kell vennünk azt is, hogy az adott államban többségi nyelv valamely szűkebb kontextusban lehet kisebbségi helyzetben is, itt pedig ezek a viszonyok másképp érvényesülhetnek.) Ebből adódóan elképzelhető, hogy — noha a helynevek maguk is nyelvi elemek — kétnyelvű környezetben a névközösség egyébként igen képlékeny elméleti határai nem esnek egybe a nyelvközösség szintén csak elméletileg meghúzható változékonnyal.

3. A kétnyelvű névhasználat belső folyamatairól valamivel több vizsgálati eredmény és elmélet áll a rendelkezésünkre.

A helynevek jelentése elválaszthatatlan a névvel jelölt területtől, pontosabban a hely reprezentációjától, ezért a helynevekre irányuló átfogó vizsgálatnak tekintettel kell lennie a „helyek világára” is, amit a kognitív pszichológia *kognitív térképek* nevez. A kognitív vagy mentális térkép a térbeli környezetünkről való tudásunk reprezentációja, beleértve részben — a téri kifejezések, illetve a helynevek révén — a nyelvi tudást is. Vagyis a mentális térkép és a mentális lexikon hálózata többek között a helynevek révén részben átfedi egymást (RESZEGI 2012: 96).

Az egyén mentális térképe a világról való ismeretszerzés részeként épül ki, s folyamatosan módosul, gyakran nem közvetlen tapasztalat, hanem a beszéd közvetítése révén. A mentális térkép pedig, mint fogalmi keret, a nyelvi megformálást is meghatározza. Két azonos név például nem kerülhet egy térképre egymáshoz közeli helyek megjelölésére. A mentális térkép ugyanakkor a névpéldányokhoz kapcsolódóan a névadást befolyásoló névsémákat is tartalmaz, amelyek szintén befolyásolják a névhasználatot és a névadást (vö. HOFFMANN 2012: 16–17).

Ez az elsődlegesen a belső mentális folyamatokra, a téri környezet leképezésére irányuló vizsgálati szempont is érvényesíthető a közösség szintjén. GYÖRFFY ERZSÉBET szerint ugyanis a közösségen belül a közös térbeli környezetről való tapasztalatszerzés, illetve a beszéd egységesítő hatása eredményeképpen az egyéni mentális térképek „összeállnak” egyfajta közösségi mentális térképpé, ám „ezen nem valami virtuálisan az egyedek fölött létező hálózatot kell érteni, hanem leginkább azt, hogy egy névközösségen belül az egyéni mentális térképeket közel hasonló mintázatúnak kell elképzelnünk” (2009: 108).

Kétnyelvű közösségben, különböző nyelvű névpárok ismeretekor az egyén mentális térképén egy adott helyre, objektumra vonatkozó információknak több tulajdonnévi elem is a része. Különböző névváltozatok, szinonim nevek persze egy nyelven belül is kialakulhatnak, ám ebben az esetben a helynévi elemek egy mentális lexikon részei. A kétnyelvűek mentális rendszerében azonban a különböző nyelvű helynévi formák a nyelvhasználat alapján kiépülő grammatikai mintázatok, illetve a nevekben esetlegesen felismerhető köztartalmi elemek révén más-más nyelvi hálózatokba épülnek be. Ugyanakkor a konnekcionista modellben ezek a nyelvi hálózatok nem függetlenek egymástól, az elemek között szoros kapcsolatok állnak fenn. S a nyelvi keverések nyomán ez még inkább erősödik.

A különböző névpárok tagjainak reprezentációi között tehát szoros kapcsolattal, azaz a reprezentációkat alkotó ismeretelemek között nagy életerőségű kapcsolatokkal számolhatunk. Minthogy pedig egy-egy névpár mindkét tagjának reprezentációjához hozzátartoznak a helyre, objektumra vonatkozó információkat

leképező ismeretelemek, ezek révén az azonos objektum megnevezésére használt helynevek reprezentációi részben át is fedik egymást. A helynévi reprezentációk közötti szoros kapcsolatokat igazolják a helyneveket is érintő interferenciák. Egy csángómagyar férfi beszédéből származik a következő szemléletes példa: „szoha életemben nem mondtam rosszat a románokról, én románul tanultam a skólában... én *Kluzsban* végeztem... [...] ismerem a szabúfalvi nyelvjárást... a nyelvtan ugyanaz, mint a magyarban...” (SZABÓ T. 1995: 112–113). Magyarországi német nemzetiségű nyelvterületen gyűjtött példák: *Leipzigből* jött. *St. Martin* elbújt a *Gansenstahlban*. (Szentgróti 1997 példáit idézi NAVRACSICS é. n. 141).

A kétnyelvű beszélők kognitív térképe ezek alapján csak kapcsolathálózatai kiterjedtségében tér el az egynyelvűekétől. S minthogy a közösségen belül az egyének mentális térképe bizonyos mértékig hasonlóan épül ki, így — a beszéd közvetítése révén — az új nevek az egyén mentális térképén kétnyelvű környezetben is könnyen beépülhetnek mások mentális térképébe.

A kognitív pszichológia szerint ugyanakkor a környezeti kompetenciának a kognitív térkép mellett szerves része, s a téri reprezentációkkal szervesen összefonódik az ún. affektív komponens, ami a környezet összetevőire megjelenő érzelmi, motivációs válaszokat foglalja magába (DÜLL 2007: 120). A nevek holisztikusan felfogott reprezentációjához tehát az objektumra vonatkozón túl az egyes névalakokhoz kötődő emocionális tartalmak, szubjektív értékítéletek is hozzátartoznak. Az észlelésföldrajz felfogása szerint az ember tudatában a kartografikus elemekhez — s a velük átfedő reprezentációjú nevekhez — szubjektív értékítéletek kapcsolódnak, az ilyen módon kialakuló szubjektív térképek a világ térbeli rendjének átértelmezései, „nem térképi alakban, hanem ismeretek és tévhitek, illúziók és előítéletek, vágyálmok és reális adatok formájában” (CSÉFALVAY 1990: 17).

Ezeknek a tartalmaknak egy része a közösség nagy része által ismert, s a beszéd közvetítésével alakul ki a reprezentációja. A különböző nyelvű névalakokat egyaránt ismerő személy számára egy-egy névalak feldolgozásakor, előhívásakor tehát ezek az ismeretelemek is aktiválódnak. Ebből adódóan az eltérő emocionális, illetve szociokulturális tartalmú névpárok tagjai, noha ugyanannak az objektumnak a megjelölésére használják őket, mégsem tekinthetők egymás tökéletes ekvivalenseinek. Egy szlovákiai magyar beszélő számára például nyelvi szempontból mindegyik névalak értelmezhető, ám a beszédhelyzetektől függően használja ugyanarra a denotátumra vonatkozóan is vagy a magyar, vagy a szlovák változatot, „kihasználva a névalakokhoz tapadt stiláris színezetet, vagy éppen a helyhez fűződő viszonyát (pl. enyém–övék stb.) fejezve ki a választott névalakkal” (HIZSNYAI TÓTH 2003: 143, 2010: 170).

4. A nevek világa, a *n é v r e n d s z e r* nem tekinthető más nyelvi, illetve nem nyelvi elemektől független autonóm rendszernek a mentális rendszeren be-

lül. A speciális használati módjukat, azonosító funkciójukat reprezentáló ismeretek alapján azonban az egyének mentális rendszerében mégis egyfajta prototipikus elven kiépülő (más nyelvi elemekkel is szoros kapcsolatban álló) al-rendszerként, alhálózatként képzelhető el a nevek, az ismert névállomány reprezentálódása, melyen belül hasonlóan szerveződnek a különböző névfajtáknak megfelelő tulajdonnevek, a személynevek, a helynevek stb. is (vö. SLÍZ 2012: 400–401). A helynevek kategóriáján belül pedig a különböző objektumfajták szerinti szerveződéssel számolhatunk: összefüggésben azzal, hogy a mentális lexikon nem független modul, illetve hogy a szavak reprezentációja nem független a fogalmaktól, a fogalmi kategóriáktól.

Kétnyelvű környezetben a helyek mindkét nyelvbeli tulajdonnévi megjelölései bekerülnek az egyének mentális rendszerébe, mégpedig a nevet tartalmazó nyelvi környezet alapján a megfelelő nyelvi rendszer elemeként. Szemantikailag áttetsző nevek esetében a felismerhető közsói elemek szervező szerepével is számolhatunk. Az új névelemek kapcsán ugyanis a feldolgozás — a valós környezet vagy a nyelvi környezetből kinyerhető információk alapján — az objektumfajtájának meghatározásán túl a nyelvi forma analogikus megfeleltetések útján zajló elemzése is megtörténhet. A kognitív szemantika szerint ugyan a több elemből álló névalakoknak a gyakori együtt előfordulásuk miatt egészes, holisztikus tárolása valószínűsíthető, vagyis nyelvi egységként kezeljük őket (TOLCSVAI NAGY 1996: 322–324, 2008: 37–38), az ismeretlen névalakok értelmezésekor azonban analogikus elven működő analitikus, morfológikus feldolgozással számolhatunk. A kétféle feldolgozási mód a konneccionista hálózatban valójában nem is különül el egymástól, inkább arról van szó, hogy a már ismert nevek esetében gyorsabban megy végbe, kevésbé tudatosul az elemző feldolgozás. A folyamat eredményeképpen az új helynév az egyén kognitív térképe mellett (az azzal kapcsolatban álló s) a nyelvi tapasztalatok alapján formálódó grammatikai mintázatok révén kiépülő nyelvi hálózatainak valamelyikébe is beépülve reprezentálódik. Ettől eltekintve viszont a helynevek megismerésének, feldolgozásának a folyamata a kétnyelvűek mentális rendszerében az egy nyelvűekéhez hasonlóan történik: vagyis végbemegy a lexikai tartalmakra irányuló analogikus elven működő elemzést, illetve a helyfajtájára vonatkozó információ megismerését, kinyerését magába foglaló szimultán feldolgozás (vö. HOFFMANN 2012: 21).

A már elsajátított nevek pedig — típus- és elemgyakoriságuknak megfelelően — egyénenként némileg eltérően, közösségi szinten mégis hasonló vonásokat mutatva (a szemantikai és a strukturális jellemzők alapján) egyfajta modellként szolgálnak az újabb nevek feldolgozásakor, alkotásakor.

A kétnyelvűek esetében két egymáshoz sok szállal kapcsolódó nyelvi hálózattal számolhatunk. Ennek megfelelően az azonos objektumra vonatkozó névpárok között is szoros kapcsolat van, ezt igazolják a helynévi interferenciák, il-

letve a személynévi kognátuszok kapcsán megfigyelhető nyelvi viselkedés. A közsavak esetében kognátuszoknak (cognate) nevezik azokat a szópárokat, amelyek hangalakjukban és/vagy írásmódjukban és jelentésükben majdnem vagy teljesen azonosak. Ezek a szóalakok meggyorsítják a párjukhoz való hozzáférést (SÁNCHEZ-CASAS–GARCÍA-ALBEA 2005),⁴ ami egyértelműen jelzi szoros kapcsolatukat. Ezek alapján a mindkét nyelvben azonos formájú, hangzásában is hasonló nevek esetében az átfedés nagyobb mértékű, mint a csupán az objektumra vonatkozó információk révén átfedő névpárok esetében, ám azáltal, hogy különböző fonetikai-grammatikai ismereteket reprezentáló hálózatokba kapcsolódnak bele, az átfedés nem teljes. A pszicholingvisztikai vizsgálatok szerint ugyanis a különböző nyelvekben azonos alakú neveket (személyneveket) a kétnyelvűek megnyilatkozásaikban jobbra a befogadó, a bázisnyelv (vö. GROSJEAN 2004: 40) intonációs-fonetikai mintáinak megfelelően ejtik ki.⁵

A fonetikai jellemzőkre is kiterjedő teljes váltást igazolja NAVRACSICS JUDIT példája is, szintén személynevekre vonatkozóan. Az általa megfigyelt angol–perzsa–magyar háromnyelvű gyerekek magyar nyelvi környezetbe kerülve magyar nyelvű kontextusban igen hamar magyarul ejtették a saját nevüket és a testvérük nevét is. Amikor ugyanis bekerültek a magyar bölcsődébe, a gondozónők [nabil] és [nasim]-nak ejtették a nevüket, így a gyerekek is megtanulták nyelvek szerint megkülönböztetve ejteni a nevüket. Ha viszont angolul beszéltek, az angol kiejtésnek megfelelően továbbra is [næbil]-nek és [næsım]-nek nevezték magukat és testvérüket (é. n. 139).⁶ A pszicholingvisztikai kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy spontán beszédben előfordulnak fonetikai keverések is (vö.

⁴ Katalán–spanyol kétnyelvűekkel végzett előfeszítéses lexikai döntései kísérletek alapján kiderült, hogy a célszóval írásmódjukban azonos vagy alig különböző kognátuszok kimutathatóan gyorsító hatással voltak a reakcióidőre, míg a célszóval jelentésben (de írásmódban nem), illetve írásmódban (de jelentésben nem) azonos hívószók nem voltak szignifikáns hatással a reakcióidőre (SÁNCHEZ-CASAS–GARCÍA-ALBEA 2005).

⁵ GROSJEAN és MILLER kísérleteikben eredendően azokat a produkciós stratégiákat igyekeztek feltárni, amiket akkor alkalmaznak a kétnyelvű személyek, ha a kevert nyelvű beszédmód a beszélgetőpartner szempontjából nem megfelelő, ám a téma miatt mégis szükséges. A kísérletek kapcsán ugyanakkor a kódváltások fonetikai jellemzőit is megvizsgálták: arra kérték a francia–angol felnőtt kétnyelvű kísérleti alanyokat, hogy meséljenek történeteket franciául, franciául angol kódváltásokkal és angolul. A történetekben több olyan szereplő volt, akiknek zöngétlen zárhanggal kezdődő nevét angolul és franciául is ki lehet ejteni, pl. *Paul, Tom, Carl*, s a nevek jó párszor előfordultak a történetekben. A vizsgálat során a szókezdő mássalhangzó VOT-ját megmérve azt találták, hogy a beszédprodukciónál az egyik nyelvről a másikra váltás teljes váltást jelent, vagyis a lexikai mellett kiterjed a fonetikai szintre is (legalábbis, amennyiben a kétnyelvű egyén mindkét nyelvre fonetikai rendszerét birtokolja) (1994). (A VOT [Voice Onset Time] a zár felpattanása és az azt követő magánhangzó zöngéjének megjelenése között eltelt idő, ami jellemző jegye a nyelveknek.)

⁶ Vö. még CHARLOTTE HOFFMANN példáját, mely szerint amikor a lánya, a négyéves Cristina, angol barátnőjének mutatta be öccsét, akinek spanyol neve van (Pascual [paskwál]), először spanyol kiejtést használt, majd amikor az értetlenséget váltott ki a barátnőből, angolosan ejtette öccse nevét [p^hæskwæl] (1991: 112).

NAVRACSICS é. n. 82). Hasonló működést tételezhetünk fel a helynevekre vonatkozóan is. Vagyis a kétnyelvűek az azonos alakú helyneveket is a két nyelvi hálózat nagy, ám nem teljes átfedést mutató elemeként reprezentálják. S megnyilatkozásaikban jobbra az éppen beszélt nyelv hangtani sajátosságainak megfelelően ejtik ki ezeket, persze esetükben is előfordulhatnak fonetikai jellegű keverések.

A kétnyelvűek mentális rendszerében tehát a különböző nyelvű helynévpárok szerves kapcsolatban állnak egymással, ám több szállal kapcsolódnak az egyik hálózat más helynévi és nem helynévi elemeihez is. A helynevekről tárolt tudás bizonyos mértékig, ám korántsem teljesen elkülönült nyelvi hálózatokhoz kötődik.

A kétnyelvű környezetben élő egynyelvűek mentális rendszerében a másik nyelvbeli helynévi elemek — ahogy már utaltam rá — az anyanyelvi hálózat elemeként épülnek be a mentális lexikonba olyan névváltozatként, amelyről az egyén tárolja azt az ismeretelemet is, hogy az a másik nyelvbeli megfelelője egy adott névnek; ennek révén e nevek is kapcsolódnak egymáshoz, s fonotaktikai mintázatuk alapján segítenek a névszerűség megítélésében. A nyelvi hálózatba azonban csak akkor épülnek be erős kapcsolatokkal, ha az adott közösségben az anyanyelvi beszédben is gyakori a használatuk.

A kétnyelvűek két nyelvi hálózatában kialakult névrepresentációk közötti kapcsolatok alapján elképzelhető, hogy az egyik nyelvbeli névmodell bizonyos vonásai dominánsabbá válnak. Talán ezzel is magyarázható az a különbség, ami az ómagyar kori hegynevek körében végzett vizsgálataim során mutatkozott meg (RESZEGI 2006). A mai Északi-középhegység, valamint a Selmeci-hegység, a Jávoros és a Szlovák-érchegység vonulatának a neveit összevetve ugyanis kitűnt, hogy a nagyobb szláv népességű északi vonulat szláv eredetű nevei gyakrabban jelennek meg alaki változtatás nélkül a magyar névrendszerben, ezzel szemben a déli vonulat szláv származású nevei szerkezetileg jobban igazodtak a magyar névrendszerhez: nagyobb arányban váltak kétrészesé földrাজi köznévvé hozzákapcsolásával. Ebben esetleg a névhasználati szokások kölcsönhatása is szerepet játszhatott. A két vonulat szláv eredetű névállományában a formánsok használatában megmutatókozó különbségek pedig — délen csupán a kérdéses nevek negyede, északon a fele alakult így — talán abból is fakadhatnak, hogy a magyar névhasználati szokások a déli vonulatban erőteljesebben hatottak a szláv névhasználók körében, míg északon jobban tartotta magát a szláv névalkotási norma. Persze az oklevelek névanyagát vizsgálva még számos további, az oklevélírói gyakorlat névhasználatát befolyásoló tényezőt is szem előtt kell tartanunk.

Hasonló módon nyelvi interferenciákkal is számolhatunk a magyar, szláv, román és német nyelvű Ugocea és a szomszédos Ung vármegyében előforduló képzéssel alakult másodlagos nevek (*Batár* > *Batarcs*, *Túr* > *Túrc*) létrejöttében az ó- és középmagyar korban. A képzés a helynévi lexémákra támaszkodó újabb

nevek alkotásában a magyar névrendszerben egyáltalán nem jellemző (vö. TÓTH 1999: 436–437), a vizsgált területen azonban találunk rá példákat. S ennek hátterében a szláv névrétegben aktív helynévképzés modellhatását is gyaníthatjuk (KOCÁN 2013: 236–237).

A funkcionális, s ezen belül a kognitív közelítésmódot érvényesítve ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a nevek részeként tárolt ismeretek gyakran nem esnek egybe a nevek motivációjáról, szerkezetéről a névkutatók által feltárt információkkal, márpedig a nevek közösségben való funkcionálása, változása szempontjából az előbbiek a meghatározók. Arról van ugyanis szó, hogy amikor az egyén a neveket kognitív feldolgozás révén elsajátítja, valójában újraalkotja, szemantikailag újratereinti azokat, s a nevek reprezentációja a későbbi használat során is módosulhat. A helynevek jelentésében tehát azok a tulajdonságjegyek jelennek meg, amelyeket hozzárendelünk. Vagyis a nevekben kifejezett szemantikai tartalmak nem közvetlenül a világot képezik le, hanem a világról való tudásunkat. Amennyiben a helyneveket a mentális rendszer, (HOFFMANN ISTVÁN szerint) a mentális térkép részeként tekintjük, akkor a szemantikai motiváció történeti igazolhatóságának nincsen relevanciája (2012: 22–24). Ennek szemléltetésére a kétnyelvűséggel összefüggésben idézek az alábbiakban egy példát.

A különböző nyelvű névmegfelelések kapcsán közismert, hogy ezek létrejöhetnek egymástól függetlenül vagy névfordítással, névváltoztatással (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 39). KNIEZSA ugyanakkor abban az esetben, ha a két helynév egymás értelmi megfelelője (1944: 3), vagyis teljes szemantikai egyezést mutató névpárokra van szó (vö. PÓCZOS 2010: 189), több nyelven való párhuzamos névadással számol. Eszerint ezek a névpárok tagjai nem fordításai egymásnak, hanem azonos időben, ám egymástól függetlenül keletkezettek. Noha kognitív szempontból elképzelhető, hogy egy számos tulajdonságával és relációjával jellemezhető objektumnak ugyanazt a jellemzőjét választják ki a névadás alapjául két különböző nyelvű közösségben is, s még a nevek felépítése is hasonló lesz, valójában azonban inkább csak a pusztán a hely fajtáját megjelölő, földrajzi köznévből alakult helynevek esetében számolhatunk ezzel az eshetőséggel. Nagy számú példa előfordulásakor, különösen a komplexebb szerkezetű és szemantikai tartalmú nevek kapcsán valószínűbbnek tarthatjuk, hogy az esetek jó részében fordítással létrejött névpárokkal van dolgunk (vö. PÓCZOS 2010: 189–197). PÓCZOS RITA a Baranya megyei Sásdi járás névanyagát vizsgálva konkrét példával is igazolja ezt: „az eredetileg személynévi előtagú m. *Vas/malom* ~ n. *Vas/Mühle* bővítményi részét a kétnyelvű névhasználók tévesen a német *waschen* 'mosni' ige tövével azonosították, ennek hatására jelenhetett meg a magyarban a *Mosó/malom* változat” (2010: 191). Amit a szerző téves azonosításnak nevez, az lényegében a név elsajátításának, s ezáltal újraalkotásának, szemantikai újrateremtésének a folyamata. Kognitív szempontból pedig nincs jelentősége

annak, hogy ez a név etimológiájától eltérő névértelmezéssel jár. A példa ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a kétnyelvű beszélők ebben a folyamatban mindkét nyelvbéli tudásukat aktiválhatják, s a nevek lexikális és funkcionális modelljeit egyaránt figyelembe veszik.

5. Amint a fentiekből is kitűnik, egyelőre igen sok a kérdés a kétnyelvűek névhasználatával, illetve a névpárok mentális reprezentációjával kapcsolatban. Munkámmal ezért a meglévő ismeretek áttekintésén és kognitív nézőpontú továbbgondolásán túl az ilyen irányú vizsgálatok szükségességére kívántam ráirányítani a figyelmet. Ezek az eredmények ugyanis nemcsak a konkrét kérdés megválaszolásában segíthetnek, hanem közelebb vihetnek a tulajdonnév lényegének, funkcionálásának megértéséhez is.

Irodalom

- BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓ 2006. A hálózatok tudománya: a társadalomtól a webig. *Magyar Tudomány* 2006/11: 1298–1308.
- BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990. *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DÚLL ANDREA 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In: CSÉPE VALÉRIA–GYÖRI MIKLÓS–RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 2. Tanulás — emlékezés — tudás*. Budapest, Osiris Kiadó. 111–153.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1992. Another View of Bilingualism. In: HARRIS, RICHARD J. szerk., *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam, Elsevier Science Publications. 51–62.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 2004. Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues. In: BHATIA, TEJ, K.–RITCHIE, WILLIAM C. szerk., *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Publishing. 32–63.
- GROSJEAN, FRANÇOIS–MILLER, JOANNE L. 1994. Going in and out of languages: An example of bilingual flexibility. *Psychological Science* 5/4: 201–206.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2009. A többnevűség és a szakasznevek a folyóvíznevek körében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 105–113.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2013. A helynév-szociológia kutatási területei, feladatai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 115–125.
- GYÖRI-NAGY SÁNDOR 1988. A nemzeti kétnyelvűség kutatásának helyzete és távlatai. *A Hungarológia Oktatása* 2/3: 3–14.
- HEINRICH ANDREA 2000. *Szaniszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben*. Szakdolgozat. (Kézirat.) Kolozsvár.
- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2003. Miért éppen Malacka? Helységnevek a szlovák–magyar nyelvpárú műfordításban. In: CSANDA GÁBOR szerk., *Somorjai disputa I.* Somorja-Dunaszerdahely, Fórum-Lilium Aurum. 141–155.

- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2010. Szubjektív térképek térszimbolikája A gavallérokban és szlovák fordításában. In: BEKE ZSOLT és mtsai szerk., *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony–Bratislava, Stimul. 170–179.
- HOFFMANN, CHARLOTTE 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London–New York, Longman.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- KNIEZSA ISTVÁN 1944. *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Budapest.
- KOCÁN BÉLA 2013. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében*. Doktori értekezés. (Kézirat.) Debrecen.
- NAVRACSICS JUDIT é. n. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest, Corvina.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. *Hajdúnánás határneveinek névrendszertani vizsgálata*. Doktori értekezés. Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezések és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2006. Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 159–180.
- RESZEGI KATALIN 2009a. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- RESZEGI KATALIN 2009b. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai Tanulmányok* 3: 95–100.
- SÁNCHEZ-CASAS, R.–GARCÍA-ALBEA, J. E. 2005. The representation of cognate and noncognate words in bilingual memory: Can cognate status be characterized as a special kind of morphological relation? In: KROLL, JUDITH F.–DE GROOT, ANNETTE M. B. szerk., *Handbook of Bilingualism. Psycholinguistic Approaches*. Oxford University Press. 226–250.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ŠTEFÁNIK, JOZEF 2000. *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava, Academic Electronic Press.
- SZABÓ T. ÁDÁM 1995. A moldvai csángó értelmiség két- és félnyelvűsége. In: KASSAI ILONA szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 111–121.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentésánál egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–325.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 30–41.
- TÓTH VALÉRIA 1999. Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 435–443.

A mordvin személynévrendszer újabb kori történetéhez

MATICSÁK SÁNDOR

1. A mordvin a finnugor nyelvcsalád finn-volgai ágába tartozik, közelebbi rokonai a cseremisiz, a lapp, a finn, az észti és a kisebb balti-finn nyelvek. Beszélőinek száma a 2010-es népszámlálási adatok szerint 806 000 fő. Népségük erőteljesen csökken, hiszen az 1989-es census szerint még 1 154 000 fő vallotta magát mordvinnak. A róluk elnevezett, Moszkvától délkeletre mintegy hat-hétszáz kilométerre fekvő köztársaságban csak egyharmaduk lakik, a többiek diaszpórában élnek, elsősorban a penzai, szaratovi, uljanovszki, Nyizsnyij Novgorod-i területeken, illetve a Volga túlsópartján, Szamara és Orenburg környékén, de még olyan távoli területeken is felbukkannak, mint például Üzbegisztán vagy a kelet-szibériai Habarovszk vidéke. A Mordvin Köztársaság lakosságának csak egyharmadát teszik ki, a 61%-nyi orosz és 5%-nyi tatár népesség mellett.

Az anyanyelvi beszélők száma a legutóbbi statisztikák szerint 58%. Ezzel ugyan jobb helyzetben vannak, mint például a vogulok (24%) vagy az osztjások (48%), de jövőképük távolról sem nevezhető megnyugtatónak. A nyelv túlélési esélyeit nagymértékben rontja a nyelvjárási megosztottság. A mordvin nyelvnek két fő nyelvjárása az erza és a moksá, elkülönülésük a 13. századra ment végbe. Státusukról hosszú évtizedek óta vitáznak: a magyar, finn és más nyugat-európai tudósok nagy része ezeket egy nyelv két fő dialektusának tartja, míg a mordvin nyelvészek két külön nyelvnek tekintik őket. A helyi, orosz nyelvű vezetés az „oszd meg és uralkodj” elv jegyében természetesen ez utóbbi nézetet támogatja, bár az utóbbi időben már a vezető mordvin tudósok egy része is kezdi belátni az összefogás szükségességét, legalább a közös irodalmi nyelv megteremtésének igényét. Az erzát főként a mai Mordvin Köztársaság keleti felében és a Volgán túli területeken beszélik, míg a moksák a köztársaság nyugati részében élnek. Az erzák alkotják a nagyobb népességcsoportot: az összmordvinságnak mintegy kétharmadát teszik ki. (A mordvinokkal foglalkozó magyar nyelvű szakirodalomból lásd KERESZTES 1990: 13–22, 2011: 11–12, MÉSZÁROS 1998, NAGY–ZAIČZ 1998, a mordvinok nyelvi helyzetéről: KERESZTES 1995, PUSZTAY 2006: 132–136, 181–184, 201–203, 224–233, SÍPŐCZ 2005, SZANUKOV 2000, TAAGEPERA 2000: 138–177, ZAIČZ 1994, www.perepis-2010.ru).

A térség orosz betelepülése nagyon korán, a 12. században megkezdődött, a tatárjárás után új erőre kapott, s amikor 1552-ben Rettegett Iván elfoglalta Kazany városát, s ezzel letörölte a térképről az Arany Horda maradékát is, a Középső-Volga-vidék finnugor és törökségi népei (mordvinok, cseremiszek, votjakok, illetve csuvasok, tatárok) az orosz birodalom fennhatósága alá kerültek. A több évszázada tartó, folyamatos orosz uralom nemcsak a politikai-gazdasági, kulturális stb. életben (tulajdonképpen az élet minden területén) éreztetni hatását, hanem természetesen a nyelvi viszonyokban is (a kétnyelvűség problémájától a jövevényszavak kérdéséig), s ezen belül a személy- és helynevek rendszerében is. Az alábbiakban azt igyekszem röviden bemutatni, hogyan tagozódott be a pogánykori, kereszténység előtti egyelemű mordvin személynévrendszer az oroszországi háromelemű hivatalos nevek rendszerébe.

2. A mordvin személynévrendszert sok évszázados története során alapvetően két tendencia jellemezte. Az egyik az eredeti mordvin nevek fokozatos háttérbe szorulása, kiveszése (ezek a nevek ma már csak család- és helynevekben élnek), s ezzel egyidejűleg az orosz (keresztény) nevek térhódítása. A másik fejlődési irány (ami szintén a már korábban kialakult orosz szisztéma fokozatos adaptálása volt) az egytagú nevek kihalását, és a két- majd háromtagú (keresztnév, apai név, családnév) nevek széleskörű elterjedését eredményezte.

Az orosz és a mordvin személynévrendszer alakulásának története bizonyos mértékig hasonlít egymásra, hiszen mindkettőben megfigyelhető a pogány és a keresztény nevek harca, s az utóbbiak győzelme. A legfőbb különbség az, hogy az orosz személynévi rendszerben ez a küzdelem sokkal korábban kezdődött (a 10. század végén), és lényegesen tovább is tartott, mint a mordvinban. Habár az orosz kanonizált nevek már a 10–11. századtól jelen vannak a nyelvemlékekben, igazi áttörést csak a 14. században értek el. BONDALETOV statisztikája szerint (három évkönyv adatait alapul véve) a 14. századra a pogány nevek a névkészletnek már csak a 7–12%-át alkották, pedig a 13. században ez az arány még 39–42% volt (1983: 104).

Mordvinföldön a helyi lakosság neveinek háttérbe szorulása, majd kiveszése időben egybeesik az orosz kanonizált nevek általános térhódításával. Másképpen szólva: a Középső-Volga-vidéken az orosz (keresztény) nevek nemcsak a mordvin (valamint tatár, csuvas stb.) neveket szorították háttérbe, hanem a saját, nem kanonizált neveiket is. A mordvinföldi betelepülések idején a pogány orosz nevek egy része még életben volt. Ennek emlékéért a mordvinok körében olyan nevek őrizték, mint *Малиш*, *Первуй*, *Радай*, *Чудай* stb. Ezek a nevek alapvetően ugyanolyan szemantikai kategóriákba sorolhatók, mint a hasonló mordvin nevek, például testi, lelki tulajdonság: *Беззубов* < 'fogatlan', *Беспалов* < 'ujj nélküli', *Долгай* 'hosszú', *Малиш* 'kicsi', *Несмеян* 'nem mosolygós', a szülők viszonya a gyerekekhez: *Надежка* 'remény', *Радай* 'öröm', *Чудай* 'csoda', szü-

letési sorrend: *Первухи* 'első', *Девятка* 'kilencedik' stb. (СІГАНКІН 1993: 57–58, МОКСІН 1973: 142, 1975: 115).

Az orosz családnevek a különböző szociális rétegeknél eltérő időben jöttek létre: a bojárknál a 14–16. században, a földbirtokosoknál a 16–17. században figyelhető meg a névrendszer átalakulása, míg a városiak és a papság csak a 18. században és a 19. század elején tért át erre a rendszerre. Még későbbben fejlődött be ez a folyamat az alsóbb néprétegeknél. A szociális rétegződés már korábban, az egyelemű nevek korszakában is létezett: a fejedelmek, hercegek stb. a *Святослав*, *Всеволод* típusú neveket, a középréteg a *Пётр*, *Иван*-féle neveket viselte, míg a parasztnál a *Петрушка*, *Иванко* nevek terjedtek el leginkább. Ez a típus a legalsóbb rétegekben évszázadokon át fennmaradt. A nem keresztény nevek eltűnésével egyidejűleg megjelent a két-, majd háromelemű nevek rendszere. Fontos mozzanat volt I. Péter 1701-es rendelete, amelyben megtiltotta a *Петрушка*-féle, lealacsonyító nevek használatát, ennek betartása azonban távolról sem volt következetes (BONDALETOV 1983: 105–113, NYIKONOV 1967: 159–160). A kanonizált nevek nem mindig teljes formájukban szilárdultak meg, s váltak családnévvé, hanem a köznyelvben számos variáció élt, például a *Федор* keresztnévből nemcsak a *Федоров* apai név, majd vezetéknév jöhetett létre, hanem a *Федькин*, *Федюнин* is (ez a jelenség többé-kevésbé hasonlít a mordvin nevek sokféleségéből létrejött családnevek tarkaságához). Éppen ezért a neveknek sokáig nem volt hivatalos formája, s a normatív nevek végül az egyházi nevek alapján alakultak ki (NYIKONOV 1969: 76, 1988: 128).

Az orosz betelepülés előtt a mordvinok körében az egyelemű név volt használatos. A családnév minden esetben az apai névből keletkezett, és nem közvetlenül a mordvin eredetű köznevekből vagy keresztnevekből. Tehát például a *Venčakov* családnév nem a *Venčak* keresztnévből, s még kevésbé a *venč* 'csónak' szóból jött létre, s ugyanígy az *Inževatov* névnek sem az *inže* 'vendég' köznév a közvetlen kiindulási alapja. A családnév kialakulásának útja tehát: köznév > keresztnév > apai név > családnév. A személyneveknek — az oroszhoz hasonlóan — sok variánsa létezett: *Kečaj*, *Kečak*, *Kečat*, *Kečatka*, *Kečevat*, *Kečemas*, *Kečemasko*, *Kečko*, *Kečuńa*, *Kečuš*; *Kirďan*, *Kirďanko*, *Kirďevat*, *Kirďuš*; *Pińaj*, *Pińas*, *Pińďas*, *Pińemas*, *Pińemasko*; *Učaj*, *Učes*, *Učesko*, *Učevat*, *Učevatko*. Az apai név abból a formából jött létre, amit éppen ott és akkor használtak, sőt egy embernek is többféle neve lehetett: *Kolmočik Valgomasov* ~ *Kolman Vergomasov* ~ *Kolmanko Vorgomasov*; *Satuš Turajev* ~ *Satuško Turajev* ~ *Satunko Turajev* (NAGYKIN 1971: 77–78, NYIKONOV 1973: 238–239, 1988: 128).

A mordvinoknál a családnév csak későn jelent meg. Először a földesúri rétegnél szilárdult meg a 17–18. században, majd később a kereskedők és városiak között is kialakult, s legutoljára, a 19. században az egyszerű emberek, a parasztnál között honosodott meg (МОКСІН 1990b: 73, NYIKONOV 1973: 237).

A családnévi alakú kettős név sokáig csak apai név volt. (Talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy ez az apa nevéből orosz mintára létrehozott név volt, de nem igazi apai név.) A családnév keletkezésének oka elsősorban nem a differenciálás igénye volt, hanem a megnevezés jogi funkciója hívta életre. Olyan 17–18. századi adatok, mint például *Naļevatka Arkajev*, *Lopaj Parušov* stb. még nem voltak keresztnév + családnév jellegűek, ugyanis például az utóbbinak a fiát *Vorgud'a Lopajev*-nek hívták, azaz itt a *Lopajev* is csak apai név (MOKSIN 1973: 139–140, NYIKONOV 1973: 236–237, 1988: 127). Erről tanúskodik NYIKONOV vizsgálata is, amelyet a Penzai kormányzóság két járásának mordvinok lakta falvaira vonatkozó 1917-es összeírási adatok alapján végzett el. Az általa feldolgozott 27 400 mordvin családnév túlnyomó többsége (71%-a) *-ov/-jev* képzőt tartalmaz, a többi név *-in* (17%) és *-kin* (12%) képzős. (Kivételt csak néhány *-skij* végű név jelent.) A nagyszámú patronimikumképző előfordulásának oka az apai név jellegéből adódik: pl. *Ařakš* (személynév mordvin köznévből) > *Ařakšov* (apai név) > *Ařakšov* (családnév) (CIGANKIN 1993: 56–58, NYIKONOV 1973: 236–237, 1988: 127).

Az átállás a mordvin névrendszerről az oroszra csak lassan, fokozatosan mehetett végbe. Eredetileg a frissen keresztelt mordvinok új, orosz (keresztény) neve csak az ún. második név volt, a mordvin (nem keresztény) név után. Ez a sorrend később megváltozott: előbb mindkét nevet egyformán használták, majd az orosz került az első helyre, s a mordvin a másodikra, végül az orosz, keresztény név teljesen kiszorította a mordvint. Szerencsére ezek a mordvin nevek nem tűntek el nyomtalanul az idők folyamán. Sok közülük a mai napig megőrződött a családnevekben és a településnevekben. Ez paradox módon éppen az orosz mintájú nevekre való áttérésnek köszönhető: amikor az oroszok (a hittérítők) keresztény nevet adtak a mordvinoknak, akkor orosz jellegű családnévvel is el kellett látniuk őket. Ez sokszor az apa személyneve volt, amelyet eloroszosítottak az *-ov/-jev*, *-in*, *-kin* patronimikum képzőkkel, például *Mařes* fia a *Mařesov*, *Mařeskin* nevet kapta stb. A háromelemű névrendszer meghonosodása után ezek könnyen vezetéknévekké válhattak. Ilyen keresztnévi eredetű családnevek: *Kiř-dšov*, *Kolomasov*, *Kudasov*, *Kulaskin*, *Piksajkin*, *Surođev*, *Vedšov*, *Viřaskin* stb. (MOKSIN 1969: 61–62, 1975: 116).

Az orosz személynevek a mordvinba bekerülve adaptálódtak, a mordvin fonetikai és grammatikai rendszernek megfelelően átalakultak (később, az orosz nyelv térhódításával persze ezek a nevek minden változás nélkül is beépülhettek a mordvinba). Néhány példa az átvételre: *Федор* > *Kvedor*, *Hvedor*; *Фома* > *Kоma*; *Филипп* > *Kviřo*, *Hviřo*; *Марфа* > *Markva*; *Федосья* > *Kvedo*; *Захар* > *Zakar*; *Николай* > *Mikoř*; *Никифор* > *Mikiřor*; *Акулина* > *Okoř*; *Авдотья* > *Oldo*, *Oldaj*; *Наталья* > *Natař*; *Василиса* > *Vařo* (BONDALETOV 1990: 88, MOKSIN 1969: 61, 1975: 117, 1990b: 72).

Természetesen a keresztény (orosz) és a helyi nevek nemcsak a mordvinok lakta területen vetélkedtek egymással, hanem ugyanilyen folyamat ment végbe más vidékeken is, s különbség esetleg csak a keresztény névrendszerre való áttérés idejében mutatkozott. A votjásoknál például a családnevek megjelenése csak az 1730-as években kezdődött, s a 19. század végén, 20. század elején a déli területeken a családnevek rendszere általánosan még nem alakult ki. A háromelemű névrendszer ezen a vidéken csak a 20. század húszas-harmincas éveiben győzedelmeskedett, sőt Baskíria, Tatárföld, Perm és Jekatyerinburg nem keresztény votjájai körében még később.

A régi Oroszországban az egyszerű emberek (fél)hivatalos neve a *-ka* kicsinyítő képzős alak volt. A mordvinok is általában a keresztény nevek *-ka* (*-ko*) képzős alakját vették át. A *-ka* használata a Volga-vidéken sokáig megmaradt. Ezekből a nevekből sok mordvin családnév kialakult, noha semmiféle, a mordvin nyelvre jellemző elem nincs bennük, pl. *Abroškin, Daňilkin, Geraškin, Ivaškin, Jermuškin, Makarkin, Oškin, Potapkin, Vaškin* stb. (MOKSIN 1989: 53–54, NYIKONOV 1969: 76).

Az eddig vizsgált nevek férfinevek voltak. Lényegesen kisebb mértékben, de ismereteseek régi mordvin női nevek is, pl. *Akaška, Ašajka, Avakša, Čéca, Činžaj, Jada, Kastuša, Maka, Najko, Nujal, Pašteňa, Samanka, Šeňaša, Šeržaj, Šijaška, Štaka* stb. Néhány női név családnévként is megőrződött: *Kudavin, Poľavin, Šind’avi, Tundavin*. Egyes nevek, főleg a *-ka* képzősek — grammatikai nem híján — egyaránt lehettek férfi- és női nevek is: *And’ams, Čičajka, Kičaj, Lopaj, Seľaška, Varaka, Veľmajka* (MOKSIN 1975: 119, 1990a: 79–80, 1990b: 62–63).

A női nevek legismertebb, legjellemzőbb formánsa az *-ava* (< *ava* ’nő’): pl. *Anava, Čerava, Jalgava, Kir’dava, Lijava, Mazava, Ordava, Parava, Pokšava, Ruzava, Šiňava, Ťetava, Vežava*. E nevek egy része valaha ún. „szociális státusú név” lehetett. A családba hozott nőt a férjük életkora, családban elfoglalt helye alapján nevezték el. MOKSIN több nézetet ismertet ezzel kapcsolatban. JEVSZEVJEV szerint az erzáknál a legidősebb fiú felesége a *Mazava* (< *mazij* ’szép’) nevet kapta, a második fiú neje *Ašava* (< *ašo* ’fehér’) volt. Őt követte a *Parava* (< *paro* ’jó’) és a *Vežava* (< *veža* ’kicsi’). Más, 19. századi nézet szerint *Parava, Mazava, Vežava, Ašava* volt a sorrend. PALLAS a moksáknál a következő sort jegyezte le: *Mazaj* (< *mazi* + *j* Voc.), *T’äžäj, Väžaj, Pavaj, T’ätäj*. Valaha ilyen státusú név lehetett az *Azrava, Kanava, Kir’dava, Litova, Pokšava, Ravžava, Vir’tava* is. A keresztnévvé alakulás hátterében a nagycsaládok szétesése állhatott: a kisebb családokban csak néhány megnevezés maradt fenn, minthogy ez is elegendőnek bizonyult a megkülönböztetésre (MOKSIN 1975: 118–119, 1990a: 75–79, 1990b: 63–67).

3. A következőkben a pogánykori mordvin nevek szemantikai csoportjait igyekszem rendszerezni. Ezek a nevek javarészt köznévi eredetre mennek vissza, s a köznévhöz járul hozzá a mordvin képző. E nevek változatos szemantikai ka-

tegóriákat képviselnek, ezekből mutatok be néhányat. A mordvin közszó és jelentése mellett a mai családnévi vagy egykori keresztnévi alakot, alakokat adom meg, ezeken kívül természetesen más variánsok is léteztek és léteznek (itt csak az erza alakokat közlöm). A csoportosítását elsősorban CIGANKIN 1983: 169, 1989: 50–51, MOKSIN 1961: 111–112, 1969: 62–63, 1973: 141–142, MOSZIN 1984: 25–26, NAGYKIN 1971: 76–77, 1973: 110–112, NYIKONOV 1980: 129–133, 1986: 91–97, 1988: 128–132, POPOV 1972: 133–135 és VECSKANOVA 1985: 131–136 alapján végeztem el. A főbb szemantikai csoportok az alábbiak:

– Testi, lelki tulajdonság: *aržo* 'forradás; nyúlszáj' > *Aržajev*; *ašo* 'fehér' > *Ašajev*; *inē* 'nagy' > *Inēvatkin*, *Inēmas*; *kaštan* 'büszke' > *Kaštanov*; *kiřđi* 'türelmes' > *Kiřđašev*; *mazij* 'szép' > *Mazajkin*; *od* 'új; fiatal' > *Odoškin*; *paro* 'jó' > *Paroškin*, *Parovat*, *Paranza*; *raužo* 'fekete' > *Ravžin*; *taza* 'egészséges; tiszta' > *Tazin*; *vačo* 'éhes' > *Vačanov*.

– Rokonság; nem: *ava* 'anya' > *Avaškin*; *pije* 'fiú' > *Pijanžin*; *pola* 'feleség' > *Polatov*; *teta* 'apa' > *T'etuškin*.

– Testrészt: *keđ* 'kéz' > *Keđin*; *keļ* 'nyelv' > *Kiļđajev*, *Kiļđuškin*; *pile* > *Bilajkin*, *Pilukšev*, *Pileš*; *piļge* 'láb' > *Piļgejkin*; *polda* > *Poldomas*, *Poldaska*; *san* 'ér' > *Sanajev*; *sudo* 'orr' > *Sudos*, *Sudolka*; *sur* 'ujj' > *Surajkin*.

– Állatnév: *aťakš* 'kakas' > *Aťakšev*; *čavka* 'csóka' > *Čavkin*; *křenč* 'holló' > *Kraňšin*; *numolo* 'nyúl' > *Numolov*; *ovto* 'medve' > *Avtajkin*, *Ovtodejev*, *Oftań*; *pišmar* 'seregély' > *Pišmar*; *šeške* 'szúnyog' > *Šeškin*; *Šežgan* 'szarka' > *Šežganov*; *tuvo* 'disznó' > *Tuvajkin*; *varaka* 'varjú' > *Varakin*.

– Növénynév: *kilej* 'nyír' > *Kilejka*; *kstij* 'szamóca' > *Kistalka*; *kuz* 'lucfenyő' > *Kuzankin*; *lepe* 'éger' > *Lepajev*; *piče* 'fenyő' > *Pičaj*; *tumo* 'tölgy' > *Tumodejka*.

– A születés helye: *kudo* 'ház' > *Kudutkin*, *Kudašev*; *nar* 'rét; fű' > *Naraj*; *oš* 'város' > *Ošin*, *Ošaj*; *pakša* 'mező' > *Pakševat*, *Pakš*; *pire* 'veteményeskert' > *Piřáj*; *ťinge* 'szérű' > *T'ingajev*, *T'ingovat*; *viř* 'erdő' > *Viřaskin*.

– A születés ideje: *isak* 'tegnap' > *Íšaš*; *nuje* 'arat' > *Nujat*, *Nujakšov*; *pivse* 'csépel' > *Pivcej*; *valgo* 'lenyugszik (nap)' > *Valgomaš*.

– A születés sorrendje: *karma* 'kezd' > *Karmajev*; *kavto* 'kettő' > *Kaftajev*, *Kavtođej*; *kolmo* 'három' > *Kolomasov*, *Kolman*; *mejelče* 'utolsó' > *Melčeđejev*.

– A szülő viszonya a gyerekhez: *eravi* 'kell; szükséges' > *Eřevat*; *inže* 'vendég' > *Inževat*; *kado* 'otthagyt' > *Kadišev*; *kaže* 'ajándékoz' > *Kažej*; *ťra* 'felnevel' > *Třemasov*; *učo* 'vár' > *Učevat*; *večke* 'szeret' > *Večkomas*, *Večkan*.

– Tárgy, ruha: *keče* 'merítőkánál' > *Kečajkin*, *Kečemas*; *kečkas* 'horog; kampó' > *Kečkaska*; *nal* 'nyíl' > *Naļetka*; *očko* 'vályú; teknő' > *Očkaj*; *piks* 'kötél; zsinór' > *Piksajkin*; *pulaj* 'hátsó kötény' > *Pulajka*.

– Valamilyen cselekvés: *čara* 'forog' > *Šarajev*, *Čaramas*; *panžo* 'nyit' > *Panžavkin*; *pañe* 'süt' > *Pañuškin*; *rama* 'vesz; vásárol' > *Ramza*, *Ramžin*;

šimd'e- 'itat' > Šimd'ankin; šind'e- 'tör; rombol' > Šind'ankin; veľa- 'forog' > Velaj.

Ezekben a személynevekben számos mordvin képzőt figyelhetünk meg, ezek közül a leggyakoribbak: -Vj, -Vš, -at/-ad, -Vš, -ka, -d'ej, -mza/-nza, -ak, -Vn, -al, -mas, -pa, -Vs, -man. Ezeknek a szuffixumoknak a többsége eredetileg melléknévképző, kicsinyítő képző vagy vokatívuszrag lehetett, ezek később személynévképzőkké váltak.

4. A személynevek településnevekben betöltött szerepéről végezetül a következőket mondhatjuk. A köznévi eredetű településnevek eredetileg valamilyen információt közölnek a település jellegéről, helyéről, keletkezéséről, nyelvi és etnikai hovatartozásáról, a környezetről stb. A személynevek településnevekként egészen más természetű információt tárnak elénk. Először is általában tájékoztatnak a földrajzi név nyelvi hovatartozásáról, támpontot nyújtanak a hely keletkezési idejének meghatározásában: egyrészt a település tulajdonosára vonatkozó, történeti forrásokban, évkönyvekben szereplő adatok révén, másrészt pedig — névtani elemzés útján — meghatározható egy-egy vidék névadási módja is. Ezen túlmenően ezek a személynevek informálnak még az ősi antroponimikai rendszerről, valamint a lakosság migrációjáról is (ti. sokszor az új település is a régi falu alapítójának a nevét viseli, megkülönböztető jelzővel vagy anélkül).

Mint már korábban utaltam rá, a kereszténység előtti mordvin személynevek mára már csak vezetéknevekben és településnevekben maradtak fenn. A mai Mordvin Köztársaság mintegy másfél ezernyi településneve közül közel négyszázat lehet mordvin eredetűnek minősíteni. E négyszáz névnek mintegy a fele köznévi, a másik fele pedig személynévi eredetű, így a településnevek jelentősen hozzájárulnak a személynevekkel kapcsolatos ismereteink gazdagításához.

Különösen igaz ez az ún. nem hivatalos (beszélt nyelvi) nevekre, amelyek még nem estek áldozatául a névrendszerekényszernek, az eloroszosító törekvéseknek. Az ide sorolható nevek nagy többsége a *veľe* 'falu' utótagot tartalmazza. Ez a földrajzi köznévi a mordvinok lakta területek egészén általános. Ehhez az utótaghoz általában mordvin (ritkábban orosz vagy törökségi) eredetű személynév kapcsolódik, a két elem jelöletlen birtokos jelzős szerkezetet alkot, pl. *Boraž veľe* 'tkp. Boraš falva' (hivatalos nevén *Baraševo*), *Kočkur veľe* (*Kočkurovo*), *Konak veľe* (*Kanakovo*), *Mařež veľe* (*Mareševo*), *Nosak veľe* (*Nosakino*), *Tustat veľe* (*Tustatovo*) stb.

Van néhány olyan nem hivatalos településnév is, amelynek személynévi előtagjához a *bije*, *bijo*, *bujo* 'nemzetség, törzs (szállásterülete)' utótag járul. Ezek azonban viszonylag kis területen használatosak, fő körzetük a mai Mordvin Köztársaság északkeleti részének erzák lakta vidéke, emellett a köztársaság északi határain kívül, a Nyizsnyij Novgorod-i terület déli részén is találkozhatunk ilyen utótagú toponimákkal. Ide sorolható nevek: *Kečēnbije* (hiv. *Kečuševo*), *Ordañ-*

buje (Ardatov), *Orozbije* (Urusovo), *Oržanbuje* (Arčad'ejevo) stb. (KAZAJEVA 2001: 41–43, 2005: 109–112).

Mint a példaanyagból is látható, a mordvin eredetű személynevek (családnevek) orosz képzőket felvéve váltak hivatalos településnevekké. Általában ez már a második vagy harmadik képzőt jelenti, hiszen a családnév maga is tartalmaz valamilyen orosz eredetű szuffixumot, és a mordvin keresztnévben is fellelhető egy mordvin képző: *Kočkur* (mordvin keresztnév) > *Kočkurov* (apai név, családnév) > *Kočkurovo* (településnév). Az orosz helynévképző felvételével a mordvin személynevek képzői (-*mas*, -*vat* stb.) infixális helyzetbe kerültek, s mára elhomályosultak, improduktívvá váltak.

Irodalom

- BONDALATOV 1983. В. Д. БОНДАЛЕТОВ, *Русская ономастика*. Москва, Просвещение.
- BONDALETOV 1990. В. Д. БОНДАЛЕТОВ, Мордовская антропонимия в сопоставлении с русской: происхождение, состав, функционально-статистическая структура. In: *Congressus Internationalis Fenno-ugristarum 7/3C*: 87–92.
- SIGANKIN 1983. Д. В. ЦЫГАНКИН, Топонимическая система мордовских языков. In: *Лексикология современных мордовских языков*. Саранск, Мордовский государственный университет им. Огарева. 161–173.
- SIGANKIN 1989. Д. В. ЦЫГАНКИН, Имя человека в географических названиях на карте Мордовской АССР. In: М. Г. АТАМАНОВ szerk., *Вопросы финно-угорской ономастики*. Ижевск, Академия наук СССР, Уральское отделение, Удмуртский институт истории, языка и литературы. 49–63.
- SIGANKIN 1993. Д. В. ЦЫГАНКИН, *Память земли*. Саранск, Мордовское книжное издательство.
- KAZAJEVA 2001. Н. В. КАЗАЕВА, *Эрзянские географические названия (лексико-семантическая характеристика)*. Саранск, Красный Октябрь.
- KAZAJEVA 2005. Н. В. КАЗАЕВА, *Апеллятивная лексика в топонимии Республики Мордовия*. Саранск, Типография Красный Октябрь.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1990. *Chrestomathia Morduinica*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1995. On the questions of the Mordvin literary language. In: ZAICZ GÁBOR szerk., *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Linguistica, Series A. Studies et Dissertationes 17. Budapest. MTA Nyelvtudományi Intézet. 47–56.
- KERESZTES LÁSZLÓ 2011. *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- MÉSZÁROS EDIT 1998. A mordvinok ma. In: CSEPREGI MÁRTA szerk., *Finnugor kalauz*. Budapest, Panoráma. 143–149.
- MOKSIN 1961. Н. Ф. МОКШИН, Старинные мордовские имена. *Литературная Мордовия* 25: 111–114.
- MOKSIN 1969. Н. Ф. МОКШИН, Мордовская дохристианская антропонимия. *Ономастика Поволжья 1*: 59–64.

- MOKSIN 1973. Н. Ф. МОКШИН, Происхождение фамилий у мордвы. *Ономастика Поволжья* 3: 139–144.
- MOKSIN 1975. Н. Ф. МОКШИН, Вторые имена у мордвы. *Советская этнография* 1975/3: 115–119.
- MOKSIN 1989. Н. Ф. МОКШИН, *Мордовский этнос*. Саранск, Мордовское книжное издательство.
- MOKSIN 1990a. Н. Ф. МОКШИН, Мордовские женские имена в документах русского делопроизводства XVI–XVIII веков. In: JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ–KISS ANTAL–MATICSAK SÁNDOR szerk., *Congressus Internationalis Fenno-ugristarum* 7/3C. Debrecen. 75–80.
- MOKSIN 1990b. Н. Ф. МОКШИН, Традиционные личные имена и обычаи имянаречения у мордвы. In: Н. Ф. МОКШИН–И. М. ПЕТЕРБУРГСКИЙ–Н. Ф. БЕЛЯЕВА szerk., *Бытовая культура мордвы*. Саранск, Мордовское книжное издательство. 59–79.
- MOSZIN 1984. Н. Ф. МОСИН, Финно-угорские элементы в топонимии МАССР. *Советское Финно-Угроведение* 20: 25–27.
- NAGY JÓZSEF–ZAI CZ GÁBOR 1998. A mordvinok — egy nép, két nyelv? In: CSEPREGI MÁRTA szerk., *Finnugor kalauz*. Budapest, Panoráma. 137–142.
- NAGYKIN 1971. Д. Т. НАДЬКИН, Морфологическое строение мордовских дохристианских личных имен. *Ономастика Поволжья* 2: 76–78.
- NAGYKIN 1973. Д. Т. НАДЬКИН, Мордовские дохристианские личные имена с суффиксом *мас*. *Ономастика Поволжья* 3: 108–112.
- NYIKONOV 1967. В. А. НИКОНОВ, Личное имя — социальный знак. *Советская этнография* 1967/5: 154–168.
- NYIKONOV 1969. В. А. НИКОНОВ, Русская адаптация иноязычных личных имен. In: В. А. НИКОНОВ–А. В. СУПЕРАНСКАЯ szerk., *Ономастика*. Москва, Институт языкознания АН СССР.
- NYIKONOV 1973. В. А. НИКОНОВ, Мордовские фамилии. In: И. Е. АВТАЙКИН–Н. Ф. ТЮГАЕВ–В. А. НИКОНОВ ред., *Краеведение Мордовии*. Саранск, Мордовское книжное издательство. 236–240.
- NYIKONOV 1980. В. А. НИКОНОВ, Из географии мордовских фамилий. *Финно-Угристика* 3. Саранск, Мордовский государственный университет им. Огарева. 127–132.
- NYIKONOV 1986. В. А. НИКОНОВ, Фамилии Пензенской мордвы. *Ономастика Поволжья* 6: 91–97.
- NYIKONOV 1988. В. А. НИКОНОВ, *Из географии мордовских фамилий*. In: В. А. НИКОНОВ, *География фамилий*. Москва, Наука. 127–140.
- POPOV 1972. А. И. ПОПОВ, Из мордовской ономастики XVI–XVII. *Труды* 42: 103–136.
- PUSZTAY JÁNOS 2006. *Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban*. A Magyarágkutató Könyvtára 28. Budapest, Teleki László Alapítvány.

- SIPŐCZ KATALIN 2005. www.perepis2002.ru. *Finnugor Világ* 10/2: 23–27.
- SZANUKOV, KSZENOFONT 2000. Oroszország finnugor népei: a múlt és a jövő. In: NANOVSZKY GYÖRGY szerk., *Nyelvrokonaink*. Budapest, Teleki László Alapítvány. 121–178.
- ТААГЕРА, РЕИН 2000. *A finnugor népek az orosz államban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- VECSKANOVA 1985. Н. В. ВЕЧКАНОВА, Семейные основы и их лексико-семантическая и словообразовательная характеристика. In: Д. В. ЦЫГАНКИН szerk., *Основные тенденции развития финно-угорских языков*. Саранск, Мордовский государственный университет им. Огарева. 130–138.
- www.perepis-2010.ru
- ZAJCZ GÁBOR 1994. Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 113–121.

Az intertextualitás stílusteremtő szerepe Parti Nagy Lajos költészetében

KAZAMÉR ÉVA

1. Az intertextualitás a posztmodern irodalmi művek jellemző alaptényezője. Maga a szó szövegköziséget, szövegek közöttiséget jelent. Derrida megítélése alapján a szövegek nem magukban, hanem más szövegek változó kereszteződésében léteznek (idézi BÓKAY 1997: 383), s ennek alapján a posztmodern irodalomban az intertextualitás kapcsán szövegek viszonyrendszeréről, párbeszédéről beszélhetünk. „A posztmodern poétika annyiban hasznosította az intertextualitás viszonyrendszerét, hogy tudatosította, parodizálta (pontosabban az irónia, paródia, travesztia, pastiche retorikai fogásain keresztül tematizálta), illetve a szövegek önreflexív, autopoétikus mivoltát tette az irodalmi kommunikáció alapvető funkciójává” (NÉMETH 2006: 91, 93).

Parti Nagy Lajos verseiben, nyelvhasználatának jellemzésében is uralkodó, stílusteremtő sajátosságként jelölhetjük meg az intertextualitást, olyan más szövegalkító eljárásokkal együtt, mint például a fragmentáltság, a fonológiai szét-tördelés, transzformáció, grammatikai átértékelődések vagy éppen szemantikai eltolódások (DOMONKOSI 2008: 7). Parti Nagy a magyar és világirodalmi szövegkorpuszt felhasználva hozza létre műveinek többségét. Intertextuális utalásai rendkívül sokfélék mind az átvett szöveg témáját, mind pedig annak szövegbe illesztését illetően. Műveiben a magyar magas irodalom kanonizált, különböző hangvételű szövegei játszanak egymásra, így a művek többségére a többszólamúság, a stíluspluralizmus jellemző.

Az intertextuális utalások szövegbe való beépítettsége többféle módon valósul meg: egyes esetekben a szerző szó szerint szerepeltet kisebb-nagyobb szövegrészeket más költők tollából, de jóval gyakoribb az átvett szövegek valamilyen mértékű átírása, torzítása, kibővítése. Parti Nagy saját maga vall arról — egyik versbeli alakját, Dumpf Endrét megidézve —, hogy a magyar irodalom különféle szövegei hogyan kapcsolhatók össze, miképpen alakíthatók, írhatók át: „Kitaláltam egy figurát, ezt a bizonyos Dumpf Endrét, lobogó dilettáns ő is a maga módján, aki valami csoda, netán genetikus elváltozás folytán kívülről tudja a magyar költészetet. Ez a betegsége, hogy kívülről tudja. De tényleg, az Ómagyar Mária Siralomtól Varró Dánielig. Minden sort. Az egész magyar nyelven

elérhető költészetet. [...] És elkezd benne zakatolni ez az egész. Viszont a szövegtudása nem mindig pontos. Lukák vannak, hiányok, kisebbek, nagyobbak. Ő maga foltozza ki őket. Kontaminál, parafrazeál, helyettesít. Átír és újraír. Járnak, forognak benne ezek a verssorok, mint egy zúzógépben vagy mint egy kaleidoszkópban. S kopnak. Alakulnak.” (REMÉNYI 2004: 31). Az idézetek új szövegkörnyezetben való feltűnése szükségszerűen minden esetben a vendégszöveg átértelmezésével jár, különösen akkor, ha az intertextuális utalás által más lett a mű hangulatisága, vagy stílusában jelentéstartalmat mutat az alludált szövegéhez képest. Az intertextuális utalások a stílusértelmezés hatékony eszközei, hiszen abban az esetben, ha az olvasó a pretextus ismeretének birtokában van, gazdagítják, árnyalják az értelemtulajdonítást.

2. A befogadó a költő műveinek olvasása során — amennyiben előzetes ismeretei megengedik — különböző alkotók vendégszövegeire figyelhet fel, amelyek egy-két kivételtől eltekintve leginkább jelöletlenül illeszkednek az intertextusba, azaz sem idézőjel, sem valamilyen tipográfiai elem nem jelöli idézet mivoltukat. Attól függően, hogy az intertextuális utalások mennyiben tartják meg eredeti szövegformájukat, különböző csoportokba sorolhatók. Az alábbiakban az intertextualitás típusait tekintem át Parti Nagy Lajos költészetében. Kirajzolódnak olyan szövegátvételek, amelyek szó szerinti idézetek, mások kisebb-nagyobb változtatásokkal szerepelnek az új szövegkörnyezetben, emellett megtapasztalhatjuk az architextus felbomlását is, azaz a vendégszöveg egy-két szavas montázszerű beépülését a szövegbe, valamint külön csoportot alkotnak azok a szövegrészletek, amelyek struktúrájának vagy hangzásának alluzív szerepéről beszélhetünk.

Érdekes idézni Parti Nagy Lajos gondolatait a szövegkölcsonzés és -beillesztés módjáról, illetve kérdésfeltevését arról, hogy az egyre lazuló idézési formákon túl, mint például a roncsolt idézés, mi értelmezhető még intertextuális utalásként az értelemképzés során: „Általában előbb írom le [ti. az idézetet; K. É.], mint észrevenném s a csinálás, szöszölés későbbi fázisaiban rontom, tisztítom, fordítom ki, gyalulom bele a szövegbe, ott dől el, működik-e nyílt vagy rejtett idézetként, avagy nem. [...] Valamely verssort, szárnyas szerkezetet így-úgy idézni *tiszta sor*, sokkal izgalmasabbak a határesetek. Hogy például idézet-e a rím, a virág-világ, az este-teste. Idézet-e Babits után a dombok-galambok rímpár, egyáltalán a leoninus? Idézet-e valamely dallam, idézet-e a szonett vagy csak felidézés? S mindezt ki dönti el, mi dönti el?” (KERESZTURY 1990: 35–36).

Úgy gondolom, minden esetben a szöveg befogadóján, illetve értelmezőjének nyelvi kompetenciáján, előzetes ismeretein múlik az, hogy bizonyos szövegkörnyezetben mely szavaknak, kifejezéseknek, versformáknak, dallamoknak és más nyelvi elemeknek tulajdonítható alluzív funkció. A magyar szövegkorpusz felhasználásával költeményeiben a szerző leginkább parodisztikus, ironikus jelenségeket mozgósít, ugyanis a kanonikus irodalom egyes darabjainak intertextuális

újrairása több esetben is a korábbi irodalmi hagyomány, például a magasztos eszmék és hangvétel tagadását, elutasítását jelenti.

2.1. A j e l ö l e t l e n i d é z e t e k többféle formában vannak jelen a szövegekben.

2.1.1. Az intertextuális utalások bő körét teszik ki azok a magyar kanonikus művekkel párbeszédet kialakító szövegrészek, amelyek s z ó s z e r i n t szerepelnek az intertextusban. A Parti Nagy-versek olvasásakor sok esetben közismert művekből vett, szó szerint idézett egész v e r s s o r o k r a lehetünk figyelmesek. Az alábbi vers olvasásakor a magyar olvasó önkéntelenül nemzeti énekünk, Kölcsey Ferenc Himnusz című művének egyik szövegrészletére asszociál:

ha fájni fogna sej-haj
adott egy hygi-kendő
sebtében fölKent aztán otthagyt
büfésnök lábszárán a gyanta
a múltat és jövőndőt
megdermedtem és megroggyantam
leránt a tél szép félfagyott
sikolyharisnyát

(Őszológiai gyakorlatok versciklus)

Azt tapasztalhatjuk, hogy az architextus kirí az új szövegkörnyezetből. Parti Nagy Lajos műve stílusában és mondanivalójában is jelentősen eltér az alludált szöveg hangulatától, stílusától, hiszen az eredeti szöveg, a Himnusz — műfaja és témája miatt — emelkedettséget sugall. Ezzel szemben az idézett verssor a mű egészében konkrétabb, hétköznapiabb jelentésű, mivel a nemzeti himnuszunkat felidéző verssor a szörtelenítés egyik módját, a gyantázást megjelenítő kontextusba ágyazódik be (*adott egy hygi-kendőt, sebtében fölKent, lábszárán a gyanta*). Az intertextuális szövegjáték hatására a befogadóban az architextus ismeretében a bűnhődés fogalma egzakt módon a szörtelenítéssel járó testi fájdalommal kapcsolódik össze, amely elképzelést a kontextus is alátámaszthatja (*megdermedtem és megroggyantam, leránt, sikolyharisnyát*).

Intertextuális párbeszéd működik Petőfi Sándor Szeptember végén című művének strófaindító verssorainak változatlan formában való átvétele, illetve a Parti Nagy Lajos-i köznapi nyelvhasználat között:

még nyílnak a völgyben a kerti virágok
még zöldel a nyárfa az ablak előtt
de látod amottan az udvar mélyén
hogy jár a hűtő vaslapátja?
Na

(Őszológiai gyakorlatok versciklus)

A mű az Őszológiai gyakorlat című versciklus egyik darabja, amelynek írója a költő egyik kitalált dilettáns figurája, a fentebb már idézett Dumpf Endre, aki által „művészetében a hétköznapiak kisembere is szóhoz jut: nyelvet, nyelvtant, mi több irodalmat alapít. Parti Nagy tehát két regnumot közelít hatékonyan egymáshoz, a köznapi banalitások és a magas irodalom világát” (BAZSÁNYI 1996: 79). Az ötsoros versben a természet szépségeit leíró, tipográfiailag nem jelölt idézet meghökkentő folytatása módosítja az olvasói elvárásokat: a mű elején lévő lírai képhez prózaian tárgyyszerű kép leírása kapcsolódik (*jár a hűtő vaslapátja*), amelyet profán kiszólás követ (*na*). Az újonnan létrejövő szövegösszefüggés lerombolja a jól felismerhető vendégszöveg stílusa keltette hatást, mert erős ellentét feszül a könnyed, dallamos, időmértékes verselés, illetve az anapesztikus ritmust nem követő, tárgyas stílusú sorok között. A verssorok közötti ellentét szemantikai síkon az élő és élettelen világ szembeállításából is adódik.

A Petőfi Sándor költészetéből idézett szöveg felhasználása kibővíti a mű jelentéstartományát, ugyanakkor egyszersmind megnehezíti a jelentéstulajdonítást, hiszen „a befogadói elvárásokban is még az előző korszak poétikai normái és formaeszményei élnek tovább” (MÉSZÁROS 1990: 45), azaz az olvasó leginkább az egységes versforma és stílusegység kritériumával közelít a műhöz, de azt tapasztalhatja, hogy különböző stílushatású szövegek fuzionálnak. Ezáltal olyan esztétikai minőség jön létre, amelyben „magas” és „alacsony” kategóriák egyaránt szervezik az értelemképzést, gyakran ironikus jelentéseket mozgósítva. Annál fogva, hogy a Parti Nagy Lajos-féle szöveg záró sorai a köznapiság szintjére rántják le a művet jellemző nyelvhasználatot, ironikusan, kedélyesen fejeződik ki az ezredvégi ember közönye és elhidegülése a hitelüket veszített nagy témák, illetve a kifejezőmód magasztossága, filozofikussága iránt.

Ugyancsak az esztétikai értelemben vett alacsony és magas dialogikus viszonya jellemzi az alábbi szöveghelyet:

Ha ötvenéves elmúltál, egy éjjel
egyszer fölébredszer erre, s eltűnődöl:
hogynegyven év vagy ötven áll a versben,
s hogyny bármi álljon, jézusom, ki írta?,
mintha akkor pont nem volna mindegy,
de épp, mert mindegy, fölkelés és mezitláb
átmész, ahogyny a csillag megy az égen,
a könyvespolchoz. Persze, Kosztolányi,
s naná, hogynegyven... bár mi az a tíz év?
(Egy lopott kádé, Grafitnesz)

József Attila Ne légy szeles című művének ismert verssora változatlan formában épül be az intertextusba, de mert az alludált szöveggel a pretextus tartalma és stílusa is felidéződik, a vendégszövegre ráismerő befogadó értelemtulajdonítása mélyebb és sokrétűbb lesz. Az eredeti szöveg a csillagok járását idéző hasonlat-

tal tágtja ki, teszi univerzálissá azt a magasztos gondolatot, miszerint az embernek csak pontosan, szépen, azaz lelkiismeretesen szabad dolgoznia, még ha anyagi haszna nem is feltétlenül származik belőle. Ugyanakkor az újabb szövegösszefüggésben a kép csupán egy hétköznapi tevékenységet (*fölkelsz és mezitláb átmész [...] a könyvespolchoz*), azaz a lassú, nesztelen járást hivatott érzékeltetni. A közbeékelődéses módhatározói mellékmondat híven adja vissza a megmozdulás lassúságát, ezáltal kifejtettebbé, explicitebbé válik a közlés. Ezenkívül a fő- és mellékmondatok sorrendje feszültségkeltő stilisztikai hatású is a gondolat ívének félbeszakítása miatt.

Az Altató című költeményből idézett József Attila-i verssorokra ráismerve az olvasó Parti Nagy Lajosnak egy olyan művével találkozik, amely témájában nem tér el nagymértékben az alludált szövegétől, hiszen mindkét költemény az elalvásról szól. Mivel azonban az írás aktusában meghatározó szerepet tölt be a megnyilatkozás feltételezett befogadójához igazodó nyelvkezelés, a szöveg stílusát befolyásoló pragmatikus tényező hatására Parti Nagy verse nyelvi-stiláris jegyeiben erőteljesen különbözik az eredeti alkotástól:

itt hagysz elalszol máma már
máma már nem hasad tovább
nem öled melled vállad jelzőfényei
szunnyadozik a szakadás
a forma elhagy minek egymásnak
kilopkodott nagy éj van
minek hazudnánk habrolósütőt?
(Szódalovaglás)

Míg az Altató című mű címezte az elalvó gyermek, és ennek megfelelően a gyermeki élmény- és hangulatvilág, a természeti környezet elemei, megszépítőeservek szervezik a verset (*lehunyja kék szemét az ég; alszik a bogár, a darázs; szundít a labda, meg a síp, az erdő, a kirándulás*), addig Parti Nagy Lajos költeményének versvilágában a lírai én rezignált hangnemben feltételezhetően kedveséhez szól aggodalommal. A pretextus ismeretében lévő befogadó a mű olvasása során érzékelheti azt a feszültséget, amely az alludált mű biztonságot és melegséget árasztó hangulata, illetve a szervezet alvási szükségletei kapcsán az emberi lét mulandóságát is sejtető új szövegértelmezés között feszül. Az idézett verssorok az elrendezésből adódóan elvontabb jelentésre tesznek szert: míg az Altató című műben a kabáton lévő szakadás szunnyadozik, addig az új szövegösszefüggésben a protozeugmatikus kapcsoltság (*nem [hasadnak tovább] öled melled vállad jelzőfényei*) miatt a *szakadás* az öregedés metaforájaként az emberi testen bekövetkező változásokat, ráncokat is jelölheti. A mű az emberi szervezet anyagi mivoltára, megszépíthetetlen végességére utal, amelyet tudomásul kell vennünk (*a forma elhagy [...] minek hazudnánk habrolósütőt?*), a tragikumot viszont eltávolítja a mindennapi elalvás és ébredés folyamatosságában a pil-

lanatnyi nyugalmat hangsúlyozó reduplikációs ismétléssel szerkesztett gondolat (*itt hagysz elalszol máma már / máma már nem hasad tovább*).

2.1.2. Parti Nagy Lajos költészetében a szó szerinti idézésnél gyakrabban fordulnak elő olyan, a versegészbe jelöletlenül beillesztett kifejezések, közismert verssorok, amelyek az eredeti szövegtől eltérően *m ó d o s í t o t t*, „*r o n c s o l t*” *f o r m á b a n* vannak jelen a szövegben. Parti Nagy szövegformálására jellemző a hangalakzatokkal élés, így nem meglepő, hogy szövegalkító eljárásainak egyike a vendégszöveg módosítása, és szívesebben él az idézésnek ezzel a formájával: „a roncsolt kifordított idézetet azért használom inkább — túl a játékaspektuson —, mert ökonomikusabb, az ironikus viszony már az idézett-roncsolt soron belül megképződik, szemben a tiszta idézettel, melyhez több tér, nagyobb terjedelem kell, ott akár egy betűcsere, itt csak nagyobb összefüggés hordozza az iróniát, viszonyomat a felhasznált hagyománydarabhoz” (KERESZTURY 1990: 35). Ezeknek a verssoroknak a többsége csupán egy-két szó hangalakján végzett változtatásban vagy egyes szóalakok felcserélésében tér el az eredeti szövegek formájától. Ennek következtében az intertextuális utalásokban végrehajtott módosítások különböző asszociációkat kelthetnek az értelmezőben, ezáltal árnyalják a jelentéstulajdonítást.

Szintén jellemző, játékos és változatos formája a vendégszövegek módosításának az architextus egyes szavainak olyan szavakkal való kicserélése, amelyek hangalakja hasonló az eredeti szó vagy szavak hangalakjához, azaz a paronímia jelensége is megfigyelhető több szöveghelyen.

Az európai költészet egyik legrégebbi toposzára, az őszre, az elmúlás jelképére épül a Grafiteusz című kötetben szereplő Őszológiai gyakorlat versciklus, amely 186 rövidebb-hosszabb, lazán összekapcsolódó, tematikai rokonságot felmutató szöveget tartalmaz. Ezek a versek sajátosan láttatják a magyar kórházi világot, a betegségében kiszolgáltatott, reménytelenségébe olykor már beletörődött dilettáns egyén, Dumpf Endre ironikus, groteszk megnyilatkozásaival, leírásaival. A versciklus olvasásakor szembetűnik, hogy mennyire gazdag az intertextuális szövegjátéka: a költő a magyar szépirodalom legnagyobb alakjainak műveire játszik rá, például Petőfi Sándor, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Weöres Sándor verseire. A versciklus hatodik darabjában Petőfi Sándor *Itt van az ősz, itt van újra* című költeményének strófaindító verssoraira figyelhet fel az olvasó, azonban a vendégszöveg a módosítások miatt átlényegül:

*itt van az ősz itt van ujjé
s szép mint mindig énekem
isten tudja hogy mivégből
jövök haza a büféből
s húzgálom a zörgő avarban
mint kiskocsit az életem*

(Őszológiai gyakorlatok versciklus)

A befogadó tapasztalhatja, hogy akár egyetlen betű megváltoztatásával újraértelmeződik az átvett szöveg. Ebben az összefüggésben a hangalakzatok intertextuális hangalakzatokként definiálhatók, mivel a megidézett versről való előzetes ismereteinkhez viszonyítva tekinthetők ezek a szavak a hangalakot módosító eljárások eredményeinek (vö. DOMONKOSI 2008: 22). Parti Nagy a Petőfi-idézetet úgy újítja meg, hogy immutációs művelettel felcseréli az *ujra* szóalakot az *ujjé* indulatszóval, illetve a második sor végén intertextuális szinkópát hoz létre az eredeti *énnekem* szóalakból az egyik *n* betű elhagyásával, ezáltal az eredeti szóalak jelentésétől eltérő értelmű, ugyanakkor hangalakját tekintve paronim szó jött létre, az *ének* szavunk egyes szám első személyű birtokos személyjeles alakja: az *énekem*. Az intertextuális hangalakzatot létrehozó eljárásnak köszönhetően az újonnan teremtett szövegösszefüggés lerombolja a megidézett mű hangulatát és jelentését, egyszersmind profanizálja azt, tréfás, derűs, (ön)ironikus áthallást eredményezve. Dumpf Endre rímekbe szedett, dilettáns költői megszólalása (*isten tudja hogy mivégből / jövök haza a büféből*) gyönyörű, vallomásos költői megszólalásban teljesedik ki, hiszen a *s húzgálom a zörgő avarban / mint kiskocsit az életem* „már nem egy dilettáns sora, hanem a dilettáns szerepébe bújó költőé. Parti Nagy esetében ez a folyamatos ingamozgás a költő szándékoltan és a dilettáns véletlenszerűnek tűnő létfeltáró nyelve között adja a dilettáns-versek erejét” (HORVÁTH 2006: 560). A szöveg stílusegységének a szétesése stílusterészként fogható fel. Az alludált szöveg átalakításával a költő ennek a műnek az esetében is lehetővé teszi a szövegek közötti átjárást, a befogadó az olvasás aktusával felépíti a régi és az új szöveg összhangját, megalkotva a versértelmet. Különböző beszédmódok ötvöződnek, eltérő stílushatású szövegrészek kapcsolódnak össze, ugyanakkor a költői nyelvhasználat a stílusimitáció következtében mégsem lesz zavaros, mert „az így kialakított nyelvi térben a stílusinterferencia érvényesül, ahol az ellentétes intonáltságú és tartalmú szövegrészek nem oltják ki, hanem felerősítik egymás hatását, és ahol — Arany János szavaival — »tréfa üz komolyt« és viszont” (MÉSZÁROS 1990: 47).

Az Őszológiai gyakorlatok versciklus 162. verse József Attila Két hexameter című művének átírása:

*mért legyek én szobatiszta
kiterítenek úgyis
mért ne legyek szobatiszta
kiterítenek úgyis*

(Őszológiai gyakorlatok versciklus)

A Parti Nagy-féle meghökkentő szövegváltozat profánsága szócsere alapszik. Míg az alludált költemény szövegösszefüggésében az erkölcsi tanítást a *tisztesség* szóalak teremti meg, addig a módosított idézetben a *szobatiszta* szó szerepeltetésével, erős hangulatmódosulással másféle szövegjelentés konstruálódik:

Dumpf Endre a kórházi lét felől értelmezi újra az eredeti művet. Átírása értelmezhető az eredeti mű stílusparódiájaként, azaz a morális kérdés szándékolt karikírozásaként vagy csupán a kifejezés nagyságára törekvő, de azt el nem érő dilettáns megszólalásaként. A dilettáns költői hagyománnyal való kapcsolatáról maga Parti Nagy Lajos ekképpen vélekedik: „Kinevettetni olcsó és értelmetlen butaság, erre hamar rájöttem, arra már lassabban, hogy mi is izgatott benne mindig: a félre, a rosszul fogalmazás, a rontás, a szándék nagysága és az eredmény kisszerűsége közti termékeny feszültség, s hogy mindez mit csinál egy, úgymond, műalkotásban, mi történik, ha beszédmódok, írásmódok, világok, kvalitások, ha, mit tudom én, Pilinszky és Szittyá Attila Bendegúz keverednek. S ennek már van poétikai tétje, [...] és lehet belőle irodalom” (REMÉNYI 2004: 23). Az izgalmas intertextuális térben összefonódó költői hangok valóban egymásnak feszülnek, és érdekes képzettársításokra készítenek a befogadót.

A szövegrontás következtében kritikai, önkritikai értelemmel telítődik a Szódalovaglás című kötet egyik parafrázisa:

*Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza jókat derűl!
(Szódalovaglás)

Kölcsey Ferenc Huszt című epigrammájának mára már szállóigévé vált záró sora a hangalak-módosítás miatt jelenkori konnotációval töltődik fel. A rontott idézet a kötetben egy olyan mű lábjegyzeteként szerepel, amely kórházi szintérre navigálva a nyugdíjasok egzisztenciális-anyagi reményvesztettségéről vall (*nyugdíjasokat fúj a szél az esztéka előtt / rózsában áll a kapszligyár / tolókcсібól szivárog a fuxtrott / egy tejeslábos ezres kéne jó / zavart mosoly a szív vasárnap / mikor beomlik a múlt hét / célalagútja puhán**). Az eredeti fényre derűl, azaz 'kivirul, helyrejön' jelentésű szó szerkezet helyett a *jókat derűl* szintagmatikus kapcsolat az új szövegösszefüggésben gúnyos, szarkasztikus jelentéseket mozgósít, hiszen ilyen módon a haza érdekében való cselekvés hiábavalóságát állítja az átírás.

Humoros intertextuális szövegjátékokra épül az alábbi költemény:

*szem rokona
szem boldog ősze
nem vagyok szent kinek
nem vagyok szent kinek
mondta a pösze*

(Öszológiai gyakorlatok versciklus)

Az ötsoros mű Ady Endre Sem utódja, sem boldog őse... című költeményének szellemes nyelvi átírása. A mű Parti Nagy Lajos kivételes költői képességéről, parodizáló hajlamáról árulkodik, amely ebben az esetben a kiejtésre irányul. Az egyenes beszédben íródott mű kijelöli saját értelmezésének határait, a gondolatjellel nem jelölt idézőmondatszerű forma ugyanis megadja, hogy a pösze ember

perspektívájából olvasandó a mű. Tréfás stílushatása van az áthallásnak, hiszen meglehetősen komikusan hat a komoly gondolatiságú, individuum-kultuszt láttató, ugyanakkor a perszonalizmus irányába elhaladó alkotásnak beszédhibás átköltése, más lett a stílus keltette hangulatisága, a patetikus hangnem helyett a komikum dominál. Érdekes kérdés lehet — amely Parti Nagy verseivel kapcsolatban különösen lényeges —, hogy az architextust nem ismerő olvasó miként konstruálja meg a jelentést. A jelentésképzés egészen másféleképpen alakulhat ebben az esetben, az érdekes *szem boldog ősze* költői kép értelmezése mentén akár az öregség motívuma is bevonódhat az értelemtulajdonításba.

2.1.3. Parti Nagy Lajos versvilága „forgácsokra hasad szét, versszilánkokban tükröződik vissza” (ANGYALOSI 1991: 42), ami azt jelenti — költészetének egyik fő jellemzőjén, a fragmentáltságon kívül —, hogy számos intertextuális utalás szövegbe építettségét az *architextus felbomlása* jellemzi, vagyis a megidézett eredeti szöveg töredékeinek *montázszerű beépítése* valósul meg a műbe. Az olvasó szövegértését ezek a nyomokban fellelhető verstöredékek is meghatározzák, hiszen a pretextus ismeretében mélyértelműbb, de legalábbis másféle értelemképzés történik.

Nemzeti énekünket, a Himnusznak a kezdetét idézi meg a Szóadalovaglás című kötetből vett egysoros vers:

ad notam: *isten áldd meg**

A latin *ad notam* 'előjegyzésbe veendő' jelentésű kifejezés után a kettőspont írásjele hívja fel a figyelmet az *isten áldd meg* kifejezés fontosságára. A kölcsönzött szövegdarab hiányos, hiszen a *megáld* ige Himnuszbeli vonzata, a *magyart* hiányzik a műből. Az egysoros vershez többmondatos prózai lábjegyzet tartozik (ezt jelöli a sor végén álló *), amely kiterjeszti, általánosabb érvényűvé tágítja az ige vonzatát, és az áldást valamennyi remegő szívű emberre vonatkoztatva kéri: „*Tehénkéit szerteuszítja, hát hol lakik a tőgyemeleg, a zsiradék, ha így taszítja azt is, ki nem szakítja meg, csak csöpp szívéet odaszorítja? Ki nem reng itt, csupán remeg.*” A parodisztikus hangvétellű lábjegyzet megfosztja a fennköltségtől a befogadó előzetes ismereteit, hiszen az *isten áldd meg* kifejezés erőteljes asszociációval előhívja az eredeti szöveg témáját, hangulatát, a lábjegyzet azonban mind témájában, hangulatában, stílusában jelentősen eltér az alludált szövegtől, így mindenképpen figyelemfelkeltően hat a befogadóra.

Parti Nagy Lajos Befordulám a kamrába címet viselő versébe montázsszerűen ágyazódnak be Petőfi Sándor művének jellegzetes szókapcsolatai, szavai:

*Befordulám a kamrába, adta-vette setét vót,
Nem lelém a beste jószág a pipámnak szurkállót,
Teremtette sötétsége, olyan vagy, mint a szurok,
Lepatténtok egyet róla, s a' pipámnak beszurok.*

(Befordulám a kamrába, részlet, Grafítnesz)

A *befordulám a kamrába* kifejezést olvasva a magyar irodalmat ismerők többsége Petőfi Befordúltam a konyhára című versére asszociál. A montázsszerűen épült vendégszöveg által alludált vers stílusához hasonló hangnemben íródott a Parti Nagy-mű, amely az egyszerű, nyelvjárási alakokat felmutató nyelvhasználatával, népies hangvételével (*setét vót, nem lelém, teremtette sötétsége, lepatténtok*) a stílusparódia példája. A versek témájuk alapján rokoníthatók, ugyanakkor Parti Nagy költeményének humoros lezárása a pretextus ismeretében olyan érzést kelthet a befogadóban, mintha a lírai én lány előtti meztelensége (*Mer' én bizon', mer' én bizon' egy szálában állék ott, / S nem úgy, mint amikó' kisleányt fogadok*) karikírozná az alludált szöveg zárását, amelyben a szerelem születése tematizálódik (*Égő pipám kialudott, / Alvó szívem meggyűladott*). A vershelyzeti különbségek ellenére a vendégszöveg szavai észrevétlenül, stíluskeveredést nem okozva simulnak bele az intertextusba.

Parti Nagy Lajos első köteteihez képest a Szódalovaglás és a Grafitnesz című kötetekben feltűnően megnő azoknak a verseknek a száma, amelyekben József Attila költeményeit idéző kifejezésekre, verstörödékekre figyelhet fel az olvasó, például: „*magával kötve mint a káva* (egysoros); *A jócukor még elúszik*, sziszeg a tócsa, bejegend; nnnnkemény kínok után halott / nnnnnnnmost látod milyen óriás / nnhogy mindhiányát faggatod; kórtermeinkből *száll a / csokigipszpor / hasig lobog az ősz barhentruhája / [...] kékítőt old az ég vizitkor; Tűzoltó leszel, vasutas, / Lenin, ki csak népének élt.*” A Grafitnesz című kötetben a szerző egy egész versfüzért szentel József Attila emlékének, a 33 szöveget magába foglaló, József Attila-i allúziókkal teli Notesz című műben Parti Nagy tolmácsolásában a nagy költőelőd 1960-ból előkerült fiktív szövegeit olvashatjuk. A kötet egyik-másik versében József Attila Hazám című művét idéző jellegzetes szókapcsolatok, kifejezések árnyalják az értelemképzést:

<p><i>Az éjjel bársony nescafék. Hültek az utcán, két csapott kanál és tejporszármazék; rányitottam a vízcsapot. Ki ínycenc, az tán fölsikolt, de lassabb volt a gáz, min a kávévíz csak tapsikolt, és dongott, mint a jázmin,</i></p>	<p><i>szellőzködött a nagy melegbe, míg odva mélyén elsimedve morgott e nyelvi mű miatt, morogjon, aki buksi medve, édes hazám, ne vedd szivedre, hadd legyen hűs</i></p> <p style="text-align: right;">(Szívlapát, Grafitnesz)</p>
--	---

Az architextus elemei jelöletlenül és montázsszerűen illeszkednek a szövegbe, az olvasót a magyarság és az emberiség sorsát egyaránt kilátástalannak, reménytelennek láttató József Attila-i versfüzérre asszociáltatva. Stílusukban az eredeti költemény verstörödékei nem rínak ki az új kontextusból, azonban az újonnan létrejövő szövegértelemtől merőben eltér az általuk alludált mű témája, így szövegbeli szerepük átértelmeződik: például míg a pretextusban a *szellőzködő* fo-

lyamatos melléknévi igenév a jázminokat körülvevő melegség minőségjelzőjeként a levegő enyhe mozgásérzetét kelti — aminek következtében a jázminok szirmai tapsikolnak —, addig Parti Nagy költeményében stiláris eszközként a kávékészítés folyamatát szemlélteti a kávévizet antropomorfizáló *tapsikolt* és *szellőzködött* ige. Parti Nagy Lajos bravúrosan megalkotott versbeli szövegjátékai némelykor csak a pretextus ismeretében vehetők észre. A versindító sorban a *nescafék* szóalak kiejtésében az eredeti József Attila-i szinesztetikus viszony egyik elemére ismerünk: *Az éjjel bársony nes(z)cafék; a hültek az utcán* immutációs kifejezés az eredeti *háltak az uccán* határozós szószerkezetet hívja elő, míg a mű frappáns, detrakciós műveleten alapuló befejezéssel zárul: *hadd legyen hűs(éges)*.

Az intertextuális szövegjáték különleges megvalósulása az alábbi két, Szódalovaglás kötetben megjelent vers:

lassanként felcsúszik az ég
s a bérházból kövér aladdin
a mennybe mennek ischlerék
mert másfelé nincs már haladni
behull a nyolcórás harang
hát itt leszek harminckét éves
veri magát veri a tompa hang
a dúcolások éleséhez

*

hát itt leszek harminckét éves
nincsen miért áthallani
csak odasúl hat tonna krémes
miért hogy minden kétesélyes
játsházában meghal valaki?

A művekben lévő utalások József Attila Születésnapomra című költeményét hívják elő az értelmezői tudatban. Az első versbeli lírai ént egy bérházban éri a reggel (*lassanként felcsúszik az ég / behull a nyolcórás harang*), az alludált mű pedig kibővíti a szöveg jelentéstartalmát: a pretextus ismeretében Parti Nagy költeménye is értelmezhető egyfajta számvetésként, panaszként, amelyben az egyén életén mereng. Kapcsolata azért különös a második verssel — amely a kötetben nem sokkal utána következik —, mert az intertextuális játéktér kibővül azáltal, hogy magára az intertextuális szövegjátéokra való reflektálás (*nincsen miért áthallani*) az alludált József Attila-i mű mellett a kötetben előrébb olvasható Parti Nagy-művel is összefüggést teremt, ezáltal árnyalva a jelentéstulajdonítást.

A Szódalovaglás című kötet egyik versének az *álomba szomorím magam* verssorához tartozó lábjegyzetbe montázsszerűen épülnek olyan szavak, kifejezések, amelyek József Attila szabad asszociációs szövegére alludálnak:

[...] Hát ákom jelekké zúzza azt is, mit el kéne csak dudorásznia. Így valahogy. Mindent egyszerűen. Milyen kuszas a költő holmija. Kutyát, diót, kötényt, hazát teremne, s szemére csúszik a térdzoknija. S beledöglök, hogy szava legyen erre. Úgy valahogy. Fáradt vagyok, mama.

(Szódalovaglás)

A mű nyelvhasználata egyértelműen rokonítható a Szabad-ötletek jegyzékének nyelvkezelésével. Ezt támasztják alá a lírai én zavarodottságára utaló nyelvi elemek (*ákom jelekké zúzza, dudorásznia, kuszas, szemére csúszik a térdzoknija*), a bizonytalanságról és egyszersmind önigazolásról árulkodó mondatok (*Így valahogy. Úgy valahogy.*), a *teremt* vonzatos ige logikailag egymáshoz nem illő tárgyai (*kutyát, diót, kötényt teremne*), illetve a költői ének az anyjához való őszinte, gyermeki odafordulása, amely stiláris evokációként József Attila egyik legszemélyesebb szavát hívja elő (*Fáradt vagyok, mama*). A *beledöglök* szó a mű kontextusában szintén a nagy költőelődj feljegyzéseire alludál, hiszen a Szabad-ötletek jegyzékében 19-szer szerepel a *megdöglök* ige variánsaiban, 6-szor pedig főnévként. Parti Nagy Lajos a nyelv szabad formálásával az önkifejezésnek a hiányzó eszközeit próbálja megteremteni költészetében, mivel állítása szerint „kifejezőmódjaink, nyelvi formáink mindig szegényesek maradnak ahhoz képest, ahogyan érzünk. [...] kevesebbet bír el a nyelvünk, mint amennyit gondolunk a világról. Most, ebben a beszélgetésben is egyfolytában azt érzem, hogy egy törött és rettenetesen fals nyelven beszélek [...]. Ady mondja, hogy minden egész eltörött. De ez azt is jelenti, hogy minden törött darab az egész része. Ezt a darabegészet kell az embernek összekeresgélennie magában, és összecementeznie nyállal, önmagával, az életével” (MIHANCSIK 1995: 40). Ugyanakkor az idézett lábjegyzetben Parti Nagy ezeknek a nyelvi formáknak a létrehozhatóságával kapcsolatos kételyeinek ad hangot. József Attila művére alludálva pedig olyan asszociációkkal gazdagodik az írás jelentése, mintha a költői én elképzelései csak egy zavart elme gondolatai lennének.

2.2. A posztmodern irodalmi alkotásokra inkább jellemző, hogy a művek közötti viszony jelöletlen szövegátvételek révén jön létre, azonban a más szerzőktől való szó szerinti vagy valamely formában módosított idézés lehet különböző módokon j e l ö l t is, tipográfiai eszközök segítségével.

Parti Nagy első verseskötetének *A kegyelet lila ásza* című versében a magyar szimbolizmus első számú költőjének két művét idézi meg:

hogy — tán mert *verekedtél*
ama nagyúrral —
a gúnyos kegyelet
nagyúrrá kopírozott:
legyen *HŐS* a
„*Holnap hőse*” hát,

s lettél a legnagyobb adu,
lettél a lila ász.
Lettél bölömbikává rajzolt
zsakett-madár,
yachtnek, kenyérnek záloga,
lettél összefogdosott idegenség,

(Angyalstop, A kegyelet lila ásza, részlet)

A mű Ady Endre két versére is alludál, egyrészt a *Harc a Nagyúrral* címűre, ugyanis Parti Nagy is megörökíti versében a nagyúrral való küzdelmet, amelynek eredménye ironikusan magának a lírai ének is nagyúrrá való alakulása, változása. Másrészt az *Új Vizeken járok* című verset idézi fel a befogadói tudatban a vizuálisan is jelölt, nagybetűs írásmóddal kiemelt *HŐS* szó, illetve az idézőjelbe tett „*Holnap hőse*” szókapcsolat. Az idézőjel használata különböző gondolatasszociációkat kelthet: a *Holnap hőse* szintagma idézőjellel való kiemelése — azon túl, hogy az Adyhoz való kapcsolódást jelzi — jelölheti a megszólalás ironikus voltát is, amely irónia az *Új Vizeken járok* lírai énjének az ismeretlenre, az újra vonatkozó vágyainak eredményeire irányul (*lettél összefogdosott idegenség*). A verstöredékek Parti Nagy művébe szervesen illeszkednek, nem rínak ki a szövegkörnyezetből, mivel hasonló gondolatiságú és hangvételi kontextusba épülnek, így a pretextusokat megidézve gazdag utalásrendszert alakítanak ki.

A Szódalovaglás című kötet versében a József Attila-i allúzió dőlt betűtípussal van jelölve:

nnnnnna transzmisszionárius
nnnkemény kínok után halott
nnnnnnmost látod milyen óriás
nnnna rutin hogyha dalba fog
keményítsd meg puháncs kezed
nnnnntörje össze a mondatot
és ne mondj több személyeset
nnnnnnnem sírás nem hiánya
nnnnnde az utolsó szerkezet
nnnnnki visszavétlenül adott
nnnnnonpareille jobbrazárva
nnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnn
nnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnnaz távozott

A *nnnnnnnnmost látod milyen óriás* verssor a *Mama* című mű költői énjének, azaz a jelenbeli férfinak és a versbeli gyermek nézőpontjának összeolvadásakor megszülető felismerésnek (*most látom, milyen óriás ő*) az egyes szám 2. személyű átírása. Az alludált mű vallomások személyessége ezáltal felszámolódik, a kontextus elhatárolódást fejez ki: *keményítsd meg puháncs kezed / nnnnnntörje össze a mondatot / és ne mondj több személyeset*. Másrészt a mű képszerűsége, vizuális megjelenése, a nagyon kicsi betűméret — mint jelentéskonstruáló nyomdatechnikai eszköz — a lírai én fájdalomról, az elvesztett, hiányában óriásira felmagasztalt személlyel szembeni kisebbségérzetéről árulkodik. A sorok

elején ismétlődő *n* betűk szintén a mondhatóság nehézkességét érzékeltethetik. Az újonnan teremtett szövegösszefüggésben a József Attila-i allúzió olyan módon gazdagítja a jelentést, hogy a Parti Nagy-mű feltételezhető tárgyaként megidézi az elvesztett édesanya képét, azaz a pretextus ismeretében a vers összetettebben magyarázható.

3. A szövegrészletek hangzásának olykor szintén alluzív szerep tulajdonítható. A stiláris evokáció „a nyelvi elemek szinonimitásán alapul: hangváltakozáson, formai variánsokon, amelyek stiláris szerepre tesznek szert, felidéznek más szöveget, bizonyos személyt, meghatározott nemet és életkort stb.” (SZIKSZAINÉ NAGY 2007: 185). A Szódalovaglás kötet alábbi szöveghelyei hangzásuknál fogva Petőfi Sándor Szeptember végén című költeményét hívják elő. Azáltal, hogy a két mű legjellemzőbb verslába az anapesztus, joggal keltene ritmusáthallást a befogadóban:

úgy nyílnak a völgyben a kerti rezignák
rigid muskátli trampli szegfü gaz
mind lejön értem a síri homály Mond
kell hulla világ? eliramlik az

*

még látszik a fölhö hogy futkoz a tájon
még barna babáját bontja a lomb
még megmeg iramlik hogy megse megálljon
fogadban a plomb

A ritmikai áthallás mellett a szövegbe montázszerűen beépülő szavak, kifejezések is alludálnak az eredeti szövegre. Parti Nagy nyelvi virtuozitásáról árulkodik szövegformálása: költeményének záró sora ironikus éllel a magyar irodalom páratlanul szép, talán a legszebb, az emberi élet elmúlását a természet pusztulásával párhuzamba állító verssorát idézi, amely a szövegköziség kontextusában sokrétűbben értelmezhető, hasonló hangzása révén pedig az evokáció eszköze (*kell hulla vi[r]lág? eliramlik az [élet]*). Parti Nagy Lajos művének stílus keltette hatása komorabb. Míg a Szeptember végén című vers elején a lírai én — bár elégiikus hangnemben — a természet szépségeiről szól, addig a posztmodern költő versvilágában *rezigna* és *gaz* nyílik, a virágok jelzői is pejoratív értelműek (*rigid, trampli*). Míg Petőfi versében a tragikumot az igaz szerelembe vetett hit oldja, addig az új szövegösszefüggésben a világ groteszkességét nem enyhíti semmi. A különös, bizarr átírást létrehozó költői alkatról Parti Nagy ekképpen vélekedik: „Azt gondolom, hogy akik a leginkább parodisztikus művészetet vagy mit hoznak létre, azok a legérzelmesebb, hogy ne mondjam legérzelgősebb alkatok valójában. Tehát mindaz, amit a parodisztikusság vagy a groteszk-ironikus szemléletmód elfed, az valamiféle nagy-nagy sérthetőség, sérülékenység” (KÁROLYI 1998: 8).

A második költeményben főként az anapestikus verselés kelt ritmusáthallást, illetve a Szeptember végén jellegzetes anafóris ismétlésének az átvétele. A versforma megidézésén túl a hasonló téma is evokatív erejű, az alliteráció révén dallamos kép (*barna babáját bontja a lomb*) szemléletesen a falevelek barnulását ábrázolja. A költemény olvasásakor bizonyos verstörések a befogadó tudatába idézhetik Áprily Lajos *Március* című művének egyes részleteit is, ezáltal gazdagítva a jelentéstulajdonítást (*Selymit a barka / már kitakarta, / sárga virágját bontja a som; barna patakja*). A Parti Nagy-vers harmadik sorában „az igekötő ismétlése és tagadott ismétlése renkezi ellentétbe a szintén a Szeptember végént felidéző *iramlik* szót a *megáll*-lal. A *fogadban a plomb* sor az erőltetett rím és az eltérő tematika felvillantása révén szintén az elégikus hangnem ironikus megjelenítését szolgálja” (DOMONKOSI 2008: 22).

4. Parti Nagy Lajos költészetében olykor a művek *s z ö v e g s t r u k t ú - r á j á n a k a l l u z í v s z e r e p é r ő l* is beszélhetünk. Ebben az esetben a szövegközöttség nem más művekből való idézetek kapcsán alakul ki, hanem formai evokáció révén. Az Angyalstop című kötet ésóés című költeményének anafóris mondatszerkezetei a Biblia archaizáló stílusát idézik:

*és kipállott az ajakunk mindkettő
ó Jeremiás
és szerveink sem nem keresik
sem nem utálják egymást
és elbillennek az éj nagy bögréi
és kiillannak a nagy
sötét vizek
és megtalpalt csillagok kórásznak azokban
fülbe gyúrt ujjakkal
és hallani szinte hogy tocsog
az Égei-tenger
és elszáradt kamaránkban bánatosan
zörög ásó kapa
és mondanám ó Jeremiás hogy az
égi mütyürkéék könnyek
no de nincs bennük egy szem sincs
tétovaság
rend van az égbolt vaksin
bámul az ürbe*

(Angyalstop, ésóés)

A tagmondatok élén ismétlődő *és* kötőszó a szövegkohézió létrehozásának az eszközöként nyilvánvalóan azt a célt szolgálja, hogy a felsorolt jelentésmozzanatok mindegyikét fontossá tegye a befogadó számára, így értelmi és érzelmi nyo-

matékot mutat. A poliszindeton mint a szöveg struktúráját alakító elem funkcióssá válik a műben, mert az anafóris ismétlés a tagmondatok közötti kapcsolatot egyrészt explicitté teszi, így irányítja az olvasó értelemképzését, másrészt a biblikus stílus jellegzetes szövegformáló sajátosságának, az *és* kötőszóval bevezetett gondolatritmusnak az evokálásával bibliai motívumokkal árnyalja az értelemképzést. A segítséget kérő lírai én panaszáradataként is értelmezhető a mű, mivel a költői én siralmainak felsorolásakor fordul Jeremiás prófétához (a hit reményéért?), akinek igehirdetésére a megtérésre való hívás jellemző. Ezt az elképzelést támogatja meg a vers címe, melynek hangzása alapján a befogadó az S. O. S. nemzetközi vészjelzésre is asszociálhat.

A Szódalovaglás című kötet *van utcarím van mintamondat* kezdetű versének szerkezete Kosztolányi Dezső Boldog, szomorú dalát idézi:

*van utcarím van mintamondat
vakírás mármormímelő
almaborág eperfaajtó
üvegcserep múmézdarázs
van alkonybíbor napszakácsnő
molnársziták*cinkejég
van sócipő üvegnyalóka
epedasírás ragtapasz
van nyomtatóló környöszörgés*

(Szódalovaglás, részlet)

A Parti Nagy-féle műben a versszerkezetet leginkább meghatározó tényező — hasonlóan Kosztolányi verséhez — a *van* létige, amely „az ún. egyszerű ismétlés fő rendező elveként funkcióssá válik, hiszen párhuzam elemeként egységbe fogja a felsorolás fogalmilag vagy hangulatilag széttartó összetevőit is, illetve igei állítmányként magához vonzza az összes többi stílusjellemzőt. Így az alakzattársulásokból stílusstruktúra szövődik, szolgálva a jelentésszerkezetet” (SZIKSZAINÉ NAGY 2011: 226). Bár az anafórikus ismétlés, a felsorolás, a paralelizmus alakzatai által meghatározott versstruktúra tekintetében Parti Nagy műve — mint a formaimitáció példája — dialogizál Kosztolányi versével, a költeményekben megvalósuló stíluskohézió, illetve a közvetített jelentés tekintetében felettebb különböznek egymástól.

5. Az elemzett versek, szövegrészletek rávilágítanak arra, hogy Parti Nagy Lajos sajátos, összetéveszthetetlen hangulatú lírájában az intertextualitásnak mint stílus-teremtő eljárásnak különösen nagy szerepet tulajdoníthatunk. SZABÓ ZOLTÁN szerint az intertextualitás a posztmodern irodalom legfeltűnőbb stílusjegye, jellegzetes eljárás: korábban keletkezett művekből való átvétel. „Különbözőben az átvétel formateremtő erő, a posztmodern felfogás szerint a mű eredetisége — tegyük hozzá, paradox módon — éppen abban áll, hogy átvételek függvénye.

De ez nemcsak az eredetiség, hanem a mű jelentésének is egyik titka” (1998: 52). Parti Nagy műveinek egyedisége sajátos szövegformáló eljárásainak és kivételes nyelvkezelési képességének az eredménye. A vendégszövegek gondos, bravúros szövegbeépítettsége izgalmas intertextuális terek létrejöttét motiválja a verseken belül, nyelvi szinkronitást kialakítva a magyar kanonikus irodalom megidézett műveivel.

Irodalom

- ANGYALOSI GERGELY 1991. Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás. *Kritika* 3: 42.
- BAZSÁNYI SÁNDOR 1996. Grammatika. (Parti Nagy Lajos: Esti kréta). *Alföld* 9: 75–79.
- BÓKAY ANTAL 1997. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Budapest, Osiris.
- DOMONKOSI ÁGNES 2008. Az alakzatok szöveg- és stílusremetítő szerepe Parti Nagy Lajos költészetében. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Az alakzatok világa 20*. Budapest, Tinta.
- HORVÁTH CSABA 2006. A dilettantizmus dicsérete. Parti Nagy Lajos egy költői szerepéről. In: HORVÁTH KORNÉLIA–SZITÁR KATALIN szerk., *Vers — Ritmus — Szubjektum. Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*. Budapest, Kijárat. 552–565.
- KÁLMÁN C. GYÖRGY 2004. Parti Nagy Lajos. Grafítész. *Kritika* 2: 33–34.
- KÁROLYI CSABA 1998. Valóságsgágú képzavarok. *Élet és Irodalom, augusztus* 28: 8–9.
- KERESZTURY TIBOR 1990. Fragmentek mérnöke. PNL: Szódalovaglás. *Magyar Napló május* 3: 11.
- MÉSZÁROS SÁNDOR 1990. Fragminták — belülről. Parti Nagy Lajos költészetéről. *Alföld* 5: 45–50.
- MIHANCSIK ZSÓFIA 1995. Zsebkendőnyi sűrítmények. Beszélgetés Parti Nagy Lajossal. *Kritika* 2: 40–42.
- NÉMETH ZOLTÁN 2006. *Parti Nagy Lajos*. Pozsony, Kalligram.
- REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS 2004. Katamarán. Beszélgetés Parti Nagy Lajossal 2. *Kritika* 2: 28–32.
- SZABÓ ZOLTÁN 1998. A posztmodern irodalom főbb stiláris sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 122: 46–57.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest, Osiris.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2011. A nyelvhasználat funkcionális varianciája és a stíluskohézió. In: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 89. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 223–238.

A nem tipikus szövegek jelentésreprezentációjának egy kérdéséről

DOBI EDIT

Nem újdonság, hogy a szövegek típusokba sorolása máig számos bizonytalanságot rejt, leginkább magának a szövegnek mint jelenségnek a nehezen rendszerbe fogható sokszínűsége miatt, ami annak belátására készíti a szövegekkel foglalkozókat, hogy lemondjanak a szöveg tudományos vizsgálatában általánosan elfogadható szövegfogalom-definícióról, jóval inkább minél több és többféle (a textualitás feltételének tekinthető) szövegsajátságot fedezzenek fel a komplex szövegvizsgálatok eredményeként. A szövegek tudományos vizsgálatának palettáját nézve ugyanis igazolódni látszik, hogy nem igazán a szöveg fogalmának differenciálásával jutunk közelebb a szövegtipológia kérdésének a megoldásához, hanem inkább a textualitást megteremtő jelenségek rendszerszerű megközelítése lehet termékeny alap a szövegek csoportosításában, mindenképp a komplex szövegjelentés alaposan kidolgozott és részletezett reprezentációja révén. Persze azt is hozzá kell fűzni ehhez, hogy az általánosító és a rendszerező megközelítés szorosan összefügg egymással.

Számos kutatás és tanulmány foglalkozott és foglalkozik a textualitás jelenségével, elméleti és gyakorlati síkon egyaránt, köztük akadnak olyanok is, amelyek megpróbálják megragadni és rendszerben láttatni azokat a jelenségeket, amelyek bizonyos szövegeket határesetté tesznek a textualitás szempontjából, vagy megkérdőjelezhetővé teszik szöveggé értékelhetőségüket.

A textualitás kritériumainak definiáltsága jó kapaszkodót teremt abban, hogy a tipikus szövegek nehezen differenciálható halmazát körülvevő mezsgyét alaposabban szemügyre vegyük, és az ide tartozó „elhajlások” magyarázatához adalékokat gyűjtsünk. Az én fogalomhasználatomban a „szövegszerűtlenség” az említett mezsgyéhez rendelhető fogalom, amely a tipikustól való eltérések teljes halmazát jellemzi, amely halmazba a tipikustól való bármilyen jellegű eltérés beletartozik: a csupán a szöveg látszatát keltő nem-szövegektől azokig, amelyek nem keltik szöveg látszatát, mégis szöveggé értékelendők. Tipikus — vagy akár prototipikus — szövegeknek pedig ebben a kontextusban azok a szövegek minősülnek, amelyekben a textualitás nyelvi síkon is (konnexitás- vagy kohézió-eszközökben) megnyilvánul.

A szövegek — különböző elméleti keretekhez kötött — jelentésreprezentációjának tapasztalatai számomra azt igazolják, hogy sokat hozzátesz a szövegek ilyen irányú vizsgálatának árnyalásához a szemiotikai textológia elméleti apparátusa, legfőképpen a szövegjelentés síkjainak meghatározásával, valamint a konstingencia jelenségének definiálásával.

Az alábbiakban a szövegszerűtlenség jelenségének vizsgálatában a szemiotikai textológia elméletére építek. Alapvetően két rendszerre támaszkodom: a szövegösszefüggést megvalósító eszközöknek (a szövegösszefüggés síkjainak) a rendszerére, valamint a szövegértelmezés síkjainak a rendszerére; illetve e két rendszer kategóriái között megnyilvánuló kapcsolódások is figyelembe veendőek. Ezekre támaszkodva olyan elméleti összefüggéseket kívánok körülményezni, amelyek valószínűleg általános szabályszerűségekként fogalmazhatók meg olyan szövegekre vonatkozóan, amelyeknek a textualitása valamiben eltér a tipikus szövegektől; ezzel együtt sejtésekre engednek következtetni a szövegértelmezés mentalizációs folyamatával kapcsolatban is.

A szemiotikai textológia a szövegnek mint komplex jelnek a jelentését három síkból állónak feltételezi. A szöveg jelentése eszerint az értelmi jelentésből, a referenciális jelentésből, valamint a kommunikatív jelentésből áll, e három összetevő viszonya a carnapi értelemben vett intenzionális és extenzionális jelentésfogalomhoz eléggé nyilvánvaló.

Az értelmi jelentés PETŐFI S. JÁNOS meghatározásában egy az egyben a nyelvi sík megformáltságában lelhető fel: „a megnyilatkozások (szövegmondatok) egyes lexikai elemeinek a jelentéséből a megnyilatkozások (szövegmondatok) szintagmatikus szerkezete és prozódiaja által létrejövő jelentés” (1997: 38).

Egy szöveg referenciális jelentéssíkját „azok a személyek, tárgyak, cselekmények, események, állapotok” alkotják, „amelyekről az egyes megnyilatkozásokban (szövegmondatokban) feltételezetten szó van” (uo.).

Végül a kommunikatív jelentés az, amely a kontextushoz idomulás pragmatikai jegyeit is nyilvánvalóan magán hordozza: „a megnyilatkozásoknak (szövegmondatoknak), illetőleg összetevőiknek lineáris elrendezettsége” révén jön létre (uo.).

Az eddigi szövegvizsgálataim alapján általában véve azt gondolom, annak magyarázatában, hogy bizonyos szövegek textualitásának elégtelensége miben nyilvánul meg, fontos szerep juthat az említett jelentéssíkok adott szövegekre vonatkozó jellemzésének. Mivel az én értelmezésemben a szövegösszefüggést teremtő jelenségek és a szövegjelentés felsorolt síkjainak a jellemzői között nyilvánvaló összefüggés van, a szövegek értékelő megközelítésében fontos szerep jut annak az elemzési szempontnak, hogy egy adott szöveg összefüggése milyen nyelvi eszközökben (kohéziós és/vagy konnexiós utalásokban) nyilvánul meg.

Több tanulmány készült már azzal a szándékkal, hogy áttekintse azokat az összefüggéseket, amelyek a szöveg összefüggéssíkjai — a kohézió, a konnektivitás, a konstingencia és a koherencia — között feltárhatók, illetve ezek között valamiféle feltételrendszert fogalmazzon meg. Ehhez kitűnő alapként szolgálnak PETŐFI S. JÁNOS elemzései, illetve az ezek tanulságaként levont következtetései, kérdései. (Lásd például 2009.)

Mivel jelen tanulmányban nem ennek a — mára már véleményem szerint eléggé kimunkált — összefüggésrendszernek az értékelése, továbbgondolása a célom, ezt csak vázlatosan tekintem át, hogy az alábbiakban boncolgatni kívánt nem szövegszerű szöveg jelensége ebben a rendszerben elhelyezhető legyen. Ehhez NAGY ANDREA — már többször alapul vett — pontos összegzését és példáit használom fel (2012: 44–48), amelyek közül némelyik PETŐFI S. JÁNOS elemzéseiből való. Megjegyzem, hogy az egyes esetek hiteles illusztrálása végett némelyik példaszöveg — véleményem szerint — pontosításra szorul (leginkább a múlt idejű igei formák enyhe, de azért határozott konnexiók hatása miatt).

a szöveg	nyelvspecifikus összefüggősége		tényállás-specifikus összefüggősége		textualitása
	konnex	kohezív	konstringens		koherens
1.	+	+	+	→	+
2.	–	+	+	→	+
3.	+	–	+	→	+
4.	–	+	–	→	–
5.	+	–	–	→	–
6.	+	+	–	→	–
7.	–	–	+	→	+
8.	–	–	–	→	–

1. eset: A szöveg konnex, kohezív, konstringens, koherens.

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Először rosszat álmodtam, másodszor megszemjajztam, harmadszor valami furcsa zajt hallottam.

2. eset (PETŐFI S. 2009: 70): A szöveg nem konnex, azonban kohezív, konstringens, koherens.

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Először egy rossz álmra, másodszor valami zajra, harmadszor egy telefonhívásra.

3. eset: A szöveg konnex, nem kohezív, azonban konstringens, koherens.

Nagyon fáztam.

Hívtam egy taxit.

4. eset (PETŐFI S. 2009: 70): A szöveg nem konnex, azonban kohezív, nem konstringens és nem is koherens.

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Tegnapelőtt a ma holnapután volt.

5. eset: A szöveg konnex, azonban nem kohezív, nem konstringens és nem is koherens.

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Öt évvel ezelőtt egy jó filmet láttam.

6. eset: A szöveg konnex, kohezív, azonban nem konstringens és nem is koherens.

Gördeszka: „Figyelem! Ez a termék életveszélyes. Kérem, ne álljon rá.”

Vasaló: „Ne használja a szabadban! Ne vasalja a ruhát saját testén!”

Chips zacskón: „Őn is nyerhet. Még vásárolnia sem kell. Részletek a zacskóban.”

7. eset: A szöveg nem konnex, nem is kohezív, azonban konstringens és koherens is.

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Erős szélvihar volt.

(Itt a múlt idejű igealakok együttutalása kiküszöbölendő. Mondjuk így: *Erős fronthatás van.*)

8. eset: A szöveg nem konnex, nem kohezív, nem konstringens, nem is koherens.

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Kobayashi Ken-Ichiró vezényelt a Müpában.

(Ebben a példában is javasolnám jelen idejűvé alakítani a második szövegmondat igéjét, ha csak gyenge összetartó erő is az igeidők azonossága: *Kobayashi Ken-Ichiró vezényel a Müpában.*)

Az egyes esetek elemzéséből következtetésként az szűrhető le, hogy a textuatítás feltételeként definiált koherencia feltétele semmi más, csak a konstringencia, azaz a szöveghez ténylegesen vagy feltételezhetően rendelhető tényállás összefüggősége. Lehet egy szövegmondat-lánc akár szemantikailag, akár grammatikailag, akár mindkét síkon összefüggő, ha azonban a hozzá rendelhető tényállás nem értékelhető összefüggőnek, a szövegmondat-láncok nem hatnak koherens szöveggént. Amennyiben viszont a tényállás összefüggősége egyértelmű, a nyelvi megformáltság síkján ható grammatikai és szemantikai összetartó erő teljes hiánya ellenére is koherens szövegnek hat az adott szövegmondat-lánc. Elemzéseinek tapasztalatát összegezve PETŐFI S. JÁNOS ezt úgy fogalmazza meg, hogy „egy verbális képződmény *koherenciája (szövegsége)* nem nyelvi szövetének összefüggőségétől — konnexitásától és/vagy kohéziójától — függ, hanem attól, hogy a nyelvi szövege által utalt tényállásokat szerves egységű

tényállás-konfigurációnak (tényállás-együttesnek), más kifejezéssel élve konstringens képződménynek tudjuk-e elfogadni” (2009: 69).

Érzésem szerint azok a szövegek, amelyekhez annak ellenére rendelhető konstringens tényállás — azaz annak ellenére ítéltetnek ezáltal koherensnek is —, hogy nyelvi megformáltságukban nem hordozzák a szemantikai és a grammatikai összefüggés-jegyeket, a jelenség elméleti síkú magyarázatában némi hiányérzetet keltenek, ami a szövegek „szövegként értékelését” szövegtani irányoktól függetlenül, általánosságban érintheti. Ha ugyanis a szöveg értelme az említett három jelentéskomponens együttesében nyilvánul meg (a befogadó oldaláról nézve „dolgozható fel”), amelyek mindegyike — meghatározásuk alapján — erősebben vagy gyengébben, de szükségszerűen kötődik a szöveg nyelvi megformáltságához, akkor az adott kategóriarendszerben milyen módon (milyen fogalmak révén) reprezentálható az, hogy ezek hiányában is értelmet tudunk rendelni — ezáltal — koherensnek ítélni a szövegekhez?

A gyakorlati magyarázatot nyilvánvalóan meg tudjuk adni a mentális működésünkre, a tudati tartalékunkra, a kontextuális ismereteinkre hivatkozva. A dilemma arra vonatkozik, hogy az ilyen esetekre nézve az elméleti apparátus nem igazán kínál fel olyan kategóriákat (szövegjelentés-síkokat) a szövegjelentés reprezentációjához, amelyekkel egy adott (nem egészen szövegszerű) szöveg textualitásának háttere valamelyest explicitebben leírható lenne.

Felvetődik, hogy az ilyen szövegek jelentésének elméleti reprezentációja megkívánja-e esetleg azt, hogy a szövegjelentés-síkok sorát kiegészítsük? Mégpedig egy olyan szövegjelentés-síkkal, amely a nyelvi megformáltság textualitás-teremtő összefüggésjegyeitől esetlegesen független mentális működés eredményének is tartható, ezáltal domináns jelentéssíkként jelenik meg olyan szövegek jelentésreprezentációjában, amelyek textualitása nem nyilvánul meg a nyelvi megformáltságban.

Elképzelhető, hogy a felvetett szövegjelentéssík nem a meglévő három sorába illik, hanem ezeket lehetségesen, de nem szükségszerűen magába foglalja? Lehetségesen foglalja magába, amennyiben az értelmező mentalizációs folyamatot a szöveg nyelvi megformáltsága is támogatja (kohéziós és/vagy konnexiós elemekkel); de nem szükségszerűen foglalja magába őket éppen a kérdéses szövegpéldákra gondolva, amelyek nyelvi megformáltsága nem szolgáltat támpontokat a textualitáshoz, mert a textualitás kizárólag a nyelvi sík összefüggőségjegyeitől független mentalizációs műveletek eredményeként teremődik meg.

A dilemmát a táblázatbeli 7. eset paramétereinek megfelelő szövegek vizsgálatával illusztrálhatjuk. (Esetleg kontrollként szolgálhatnak a 8. esetet szemléltető — textualitásjegyeket nem mutató — példák.)

Fáj a fejem. Éjszaka erős szél fúj. Lassacskán megérkeznek a vendégek. Hol van már?

A szöveg koherensnek ítéhető, hiszen tudunk hozzá rendelni egy olyan tényállást, amelyet feltételezésünk szerint kifejez. Ez körülbelül így adható meg: 'Most azért fáj a fejem, mert éjszaka erős szél fújt [ami fronthatást jelez, én pedig érzékeny vagyok a frontokra, fáj a fejem tőlük], ráadásul lassacskán megérkeznek a vendégek is, akikhez így fejfájósan nem sok hangulatom van, ezért megkeresem a fájdalomcsillapító gyógyszert, amit ide szoktam tenni, de most nem találok.'

A négy szövegmondat között sem konnexitást, sem kohéziót teremtő eszközök nincsenek.

A szövegjelentés komponenseként meghatározható értelmi jelentés ennek folytán az egyes szövegmondatokhoz csak külön-külön rendelhető, a szövegmondatok láncolatához azonban nem. (Mivel az értelmi jelentés definíciója szerint a szavak jelentéseiből, a szintaktikai és a prozódiai struktúra révén teremtődik.)

A szöveghez rendelhető referenciális jelentés (amely a szövegben előforduló személyek, tárgyak, cselekmények, események, állapotok révén formálódik) nem sokat árul el a szöveg komplex értelméről, mivel a nominális és a predikatív elemek referenciális értékei távol esnek egymástól, nehezen sorolhatók azonos fogalmi sémákhoz (predikatív referenciák: *fáj, fújt, megérkeznek, van*; nominális referenciák: *fejem, éjszaka, szél, vendégek*). Ennek következtében — az értelmi jelentéshez hasonlóan — a referenciális jelentésről is az mondható, hogy az egyes szövegmondatok esetében megragadható, de a szövegmondatlánchoz nem tudunk összefüggő referenciális jelentést rendelni.

A komplex szövegjelentés kommunikatív jelentéssíkja annyiban informatív, hogy a szövegmondatok sorrendi cseréje által valószínűleg számos olyan láncolatot tudnánk létrehozni, amelyhez nemigen rendelhető valóságosnak feltételezhető tényállás, és csak néhány olyat, amelyhez igen, köztük az elemzett szövegmondat-sorrendet is. A négy szövegmondatból — tisztán matematikai alapon — huszonnégy sorrendi variáció jöhet létre (a mondatrészek elrendezésének variálhatóságát nem véve figyelembe, mivel ez a létrehozható variációk számát nagyon jelentősen megnöveli).

Az elemzett példaszövegbeli szövegmondat-sorrenden kívül az eredetihez hasonló tényállás kifejezésére jól formálnak hathatnak az alábbiak:

Éjszaka erős szél fújt. Fáj a fejem. Lassacskán megérkeznek a vendégek. Hol van már?

Lassacskán megérkeznek a vendégek. Éjszaka erős szél fújt. Fáj a fejem. Hol van már?

Lassacskán megérkeznek a vendégek. Fáj a fejem. Éjszaka erős szél fújt. Hol van már?

Hol van már? Lassacskán megérkeznek a vendégek. Éjszaka erős szél fújt. Fáj a fejem.

Hol van már? Fáj a fejem. Éjszaka erős szél fújt. Lassacskán megérkeznek a vendégek.

Hol van már? Lassacskán megérkeznek a vendégek. Fáj a fejem. Éjszaka erős szél fújt.

Képzeloerőnkől függően bizonyára összerendezhetünk még olyan szövegmondatláncokat, amelyekről úgy vélekedünk, hogy az általuk feltételezetten jelölt tényállás összefüggő (ezáltal a szövegmondatok láncolata szöveggként értékelhető). Az ilyeneken kívül pedig akad sok olyan is, amelyekhez a legjobb képzeloerők ellenére sem tudunk összefüggő és jól formált tényállást hozzárendelni.

Az itt áttekintett szövegjelentéssíkok közül egyedül a kommunikatív jelentés foglal magában olyan támpontokat, amelyek nem kimondottan, vagy nem kizárólag a szöveg nyelvi megformáltságából adódnak. Vagy másképp megközelítve: úgy adódnak a szöveg nyelvi megformáltságából, hogy függetlenek a nyelvi sík grammatikai és szemantikai összefüggőségétől (vagy éppen — mint a vizsgált esetben is — ezek hiányától).

A fentebb leírt elméleti dilemmához visszatérve azt hiszem, hasznos lenne a szöveg komplex értelmének leírásában a szövegjelentés három síkja mellett külön megnevezni egy olyan jelentéssíkot, amely a nyelvi összetartó erőktől (meglétüktől vagy hiányuktól) függetlenül alapvetően az egyes mondatokhoz rendelhető tényállások közötti — kollektív vagy egyéni háttértudásból adódó — asszociatív kapcsolaton alapul. Ez a jelentéssík első közelítésben például asszociatív jelentéssíknak lenne nevezhető.

A szövegszerűtlen szövegek e típusának differenciálása céljából akár figyelembe lehet venni azt is, hogy az említett — kollektív vagy egyéni — háttértudást mozgósítják-e szövegben megjelenő nyelvi elemek, vagy sem. Ebben a vonatkozásban nem az összefüggést teremtő nyelvi elemekről beszélünk, hanem például az elemzett példaszöveg *a vendégek* összetevőjének határozott névelőjéről, vagy a *Hol van már?* megnyilatkozás hiányzó alanyáról, melyek értelmezése olyan tudást feltételez, amely a feltételezetten kifejezett tényállásról való mintáink nyomán kerül be az értelmezés műveletébe.

A *megérkeznek a vendégek* határozott névelője (például a *vendégek érkeznek* szerkezettel összevetve) azt a kontextuális tudást hívja elő, hogy olyan vendégekről van szó, akiket előtte meghívtunk; tudjuk, mikorra hívtuk őket, stb.

A *Hol van már?* jelentése (a kifejtetlen alany ellenére) szintén egy — a szövegben feltételezetten kifejezett tényálláshoz hasonló — szituációról rögzített mintánk alapján értelmeződik.

Akkor is ez a mentális művelet zajlik le, amikor a feltételezhetően kifejezett tényállás nyelvi megformáltsága nem kínál fel az említettekhez hasonló „kiutalásokat” a kontextusra. (Mint például a tárgyalt tényállásnak ebben a nyelvi megformálásában: *Fáj a fejem. Éjszaka erős szél fújt. Lassacskán vendégek érkeznek...*)

Annak a motiváltsága, hogy a szövegek jelentésrepresentációjában elméleti síkon is megneveződjön a vizsgált jelenség magyarázatában szerephez jutó szövegjelentéssík, alátámasztható azzal is, ha egy 7. és egy 8. típusba tartozó szövegmondatláncot hasonlítunk össze. A két típus ugyanis tökéletesen megegyezik abban, hogy a nyelvi sík egyik esetben sem tartalmaz összefüggést teremtő nyelvi eszközöket (sem grammatikaiakat, sem szemantikaiakat). Abban ugyanakkor lényeges eltérés van közöttük, hogy a 7. esetbeli szövegmondatok láncolata koherens szövegnek hat, mivel konstringens tényállást tudunk hozzárendelni; a 8. esetbeli szövegmondatok sora azonban nem teszi lehetővé a nyelvi síkhoz rendelhető konstringens tényállás elképzelését, mert nem jön létre asszociatív kapcsolat az egyes mondatokhoz feltételezhetően rendelhető tényállások között.

Például:

7. eset: Nem konnex, nem kohezív, de konstringens tényállás rendelhető hozzá, ezért koherens szöveg.

Fáj a fejem. Éjszaka erős szél fúj. Lassacskán megérkeznek a vendégek. Hol van már?

8. eset: Nem konnex, nem kohezív és nem is rendelhető hozzá konstringens tényállás, ezért nem koherens szöveg.

Fáj a fejem. Okinava szigetén indiánok élnek. Az ózonlyuk elvékonyodott. Hol voltál?

Annak explicit magyarázatához tehát, hogy az egyik esetben miképpen állnak össze koherens szöveggé a szövegmondatok, a másik esetben pedig miért nem, az értelmi, a referenciális és a kommunikatív jelentéssík fogalmából álló rendszer a fentiek alapján — adott meghatározásukat tekintve — megítélésem szerint nem tud kellően komplex keretként funkcionálni.

Ha azonban ezek rendszerének kiegészítéseként feltételezünk egy asszociációs jelentéssíkot, amely meghatározása szerint az egyes szövegmondatokhoz feltételezhetően hozzárendelt tényállásokból és a közöttük — a kollektív és az egyéni háttértudás alapján — asszociáció révén értelmezhető viszonyokból tevődik össze, akkor az elemzett esetek textualitása reprezentálhatóvá válik a szövegjelentéssíkok rendszere révén.

Az asszociációs jelentés síkja természetesen nem független a három meglévő jelentéssík egyikétől sem, mert a mentalizáció folyamatában a kollektív vagy az egyéni háttértudást nyelvi elemek (pontosabban hozzájuk rendelhető referenciális értékek) aktiválják. Ezt tekintve az asszociációs jelentéssík szükségszerűen és egyértelműen áll összefüggésben az értelmi és a referenciális jelentéssíkkal.

Az asszociációs jelentés síkja a kommunikatív jelentés síkjával pedig általánosan függ össze közvetlenül, hogy mivel a szövegmondatok sorrendi cseréje révén sok olyan láncolatot létre tudnánk hozni, amelyekhez nem rendelhető valóságos

tényállás, és csak kevés olyat, amelyhez igen, a „rossz” változatokat a „jóktól” az asszociációs jelentés alapján választhatjuk külön.

Árnyalatbeli különbségeket a „jó szövegmondatláncok” jelentései között már a hozzájuk rendelhető kommunikatív jelentés alapján fogalmazhatunk meg a lehetséges kontextuális hatások mérlegelése révén.

Irodalom

- NAGY ANDREA 2012. Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben. Szövegösszefüggés-hordozók nem prototipikus párbeszédes szövegekben. In: DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Diskusszió.* Officina Textologica 17. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 42–56.
- PETŐFI S. JÁNOS 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram.* Officina Textologica 1. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- PETŐFI S. JÁNOS 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram 2.* Officina Textologica 15. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

EMLÉKEZÉS

Petőfi S. János emlékére

Valószínűleg mindenki életében vannak olyan találkozások, amelyek örökre nyomot hagynak... Mert valamilyen értelemben megváltoztatnak bennünket, úgy érezzük, többé, jobbbá válunk általuk.

Úgy érzem, nemcsak a magam nevében emlékezem így a Petőfi S. János professzor úrral való találkozásra, hanem nagyon sokunkéban. 2013 februárja óta ezt az emlékezést az a szomorú tudat hatja át, hogy hiába vágynánk a találkozásokra, a beszélgetésekre, a tőle kapott szeretetteljesen ösztönző impulzusokra, azzal kell gazdálkodnunk, és a magunk erejéből abból kell gazdagodnunk, ami eddig jutott nekünk belőle, mert már nem él közöttünk.

De szerencsére ismerhettük, tanulhattunk tőle: tudományt, logikát, szemléletet, értékrendet, emberi mélységeket, sok mindent. Professzor úr nemcsak hidat teremtett a különböző kutatások között, hanem egyedi tudásával és kivételes egyéniségével szakmai és emberi utakat terelt közös mederbe.

Attól kezdve, hogy a 90-es évek végén „betette a lábát” hozzánk, irányításával és példamutatásával olyan együttműködés vette kezdetét a nyelvészeti tanszékek kutatói között a Debreceni Egyetemen belül és az ország több más nyelvészeti tanszékét is beleértve, amely — remélem, ugyanakkor így is érzem — jó időre megpecsételte sorsunkat.

Debrecenbe is: hazajött! Ahogy Pécsre, Szegedre is, és mindenhová, ahová hívták, ahol tanulni akartak tőle. Külföldön már jó ideje ismerték és elismerték őt és a tudományos eredményeit, mire itthon is lehetőségünk nyílt megta-
pasztalni azt a sokszínűséget, amellyel a nyelv és más jelrendszerek ábrázoló funkcióját kutatta. Nem sok időre volt szükség, és itthon is elismerések övezték munkáját: a pécsi és a debreceni egyetem díszdoktorává avatta, a szegedi Juhász Gyula Főiskola magister emeritusa lett, az MTA külső tagjává választotta.

Professzor úr először egyetemünk doktori képzésében, később a nappali tagozatos hallgatóknak is tartott kurzusokat új és kreatív szemléletet hozva a tudományos gondolkodásba, feltárva a szövegvizsgálat szerteágazó lehetőségeit a szemiotikai textológia keretében. Interdiszciplináris szemléletével a tudományos

megismerés szabadságát hirdette, teret engedve a módszertani sokféleségnek, tisztelve az egyéni megoldások értékeit.

A Magyar Nyelvtudományi Tanszéken, összefogva más nyelvi tanszékek nyelvészeit is, újtára indította a Poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutató-programot és a tudományos eszmecsere fórumaként az Officina Textologica sorozatot. A periodika első, programadó kötete kitűnően illusztrálja kutatói értékrendjét: a poliglott szemléletet, valamint az integratív törekvést. Előbbivel a kontrasztív kutatásokat támogatja, az utóbbival pedig annak fontosságát hirdeti, hogy a különböző érdeklődésű és nyelvű kutatók a szövegtani-szövegnyelvészeti jelenségeket explicit módon összemérhető nézőpontból is vizsgálják.

Ez a kettős szándék számunkra — kutatók számára — egyidejűleg jelenti a szövegvizsgálat irányának, témájának meghatározottságát valamilyen felsőbbrendű cél érdekében; ugyanakkor szabadságot is jelent a tudományos vizsgálódásban: az egyéni ambíciónak, elméleti hozzáállásnak a lehetőségét. Petőfi S. János egyik tanítványaként (ha tarthatom annak magam) úgy érzem, hogy professzor úr oktatóként, tudósként, a kutatási programunk vezetőjeként, az Officina Textologica sorozat főszerkesztőjeként is ennek a „mederbe terelt szabadságnak” a jegyében folyamatosan azon munkálkodott, hogy a poliglottiát szem előtt tartva, meghatározva a szövegtani kutatás aktuálisan időszerű irányait, kérdéseit, lehetőséget kínáljon az eltérő szemléletű, más-más elméleti alapon álló kutatók eszmecserejére, eredményeik összevetésére.

Amellett, hogy elméleti keretének kidolgozásával megoldást kínált számos olyan szövegtani problémára, amelyeknek a klasszikus szövegtani keretekben a megfogalmazásuk sem egyszerű, látóköriünk kitérítésére, a szövegtannak interdiszciplináris tudományként való felfogására nevelt. Úgy gondolom, hogy kivétel nélkül mindannyiunk számára, akik a tanár úr vezette kutatásokba bekapcsolódtunk, szakmailag és emberileg is számtalan értékes tanulsággal szolgált a vele való közös munka.

Most pedig, hogy tudományos kérdéseket érintő dilemmáinkkal már nem fordulhatunk hozzá, nem kérhetjük véleményét, nem töprenghetünk vele együtt, nem marad más megoldás, mint hinni, hogy jó úton járunk, hiszen téves gondolatok, hibás kérdések nem léteznek, legföljebb csak eltérő szemléletekből adódó eltérő gondolatok, ahogy ezt Tőle annyiszor hallhattuk.

DOBI EDIT

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk.,
**Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi
Konferencia — Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásából.**
Budapest, Gondolat Kiadó, 2013. (564 lap)

2012. augusztus 30. és szeptember 1. között 17. alkalommal rendezték meg a magyar szociolingvisztika talán legfontosabb fórumát, az Élőnyelvi Konferenciát, melynek most már kiadott konferenciakötetét is kezébe veheti a nyelvészet iránt érdeklődő olvasó. 25 évvel az első Élőnyelvi Konferencia megrendezése után a kötet szerkesztői is fontosnak érezték egy rövid visszatekintést az előzményekre, mely az előszóban kapott helyet. Az első konferenciát 1988-ban Budapesten tartották Kontra Miklós kezdeményezésére, amely előbb évente, később kétfévente került megrendezésre. Az 1998-as bécsi konferenciát követően a szervezés és lebonyolítás feladatait már nem az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya látja el, hanem mindig egy-egy önként jelentkező intézmény vállalja magára. A 2012-ben Szegeden megtartott konferencia rendezői a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, valamint Magyar Nyelvészeti Tanszéke voltak.

Negyedszázados története során az Élőnyelvi Konferenciák előadóinak és témáinak összetétele is változott: a kezdetben csak a magyarországi és a határon túli magyar nyelvű szociolingvisztikának teret adó tudományos találkozók immár a finnugor nyelvekre vonatkozó szociolingvisztikai kutatások eredményeinek, elméleteinek bemutatására is lehetőséget kíván nyújtani. A konferencia 96 regisztrált résztvevője közül 51-en nyújtották be kéziratukat, melyekből gondos lektorálás után végül 33 jelenhetett meg 2013-ban az *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában* című kötetben.

A 17. Élőnyelvi Konferencia központi témája a Nyelvszemlélet, elmélet és módszerek az élőnyelvi kutatásokban címet kapta, mivel szervezői — jogosan — fontosnak ítélték feltárni, hogy egyrészt milyen elméleti alapokon állnak a jelenleg is zajló empirikus kutatások, másrészt van-e egy egységes szemléleti alap

és kutatómódszertan, mellyel a magyar nyelvű szociolingvisztika művelői élnek. A közös elméleti alapvetéssel ugyanis sok tekintetben a mai napig adós maradt a magyar nyelvű szociolingvisztika. Ahhoz azonban, hogy igazán koherens, jól felépített, egységes szemléletű, megalapozott kutatásokat végezhesen bármely tudományterület, elengedhetetlen a megfelelő mélységű elméleti megalapozás. Így válik elkerülhetetlenné a nyelvfilozófiai állásfoglalás mellett számos elméleti kérdés és a hozzájuk tartozó empirikus vizsgálat módszertani egységesítése.

A kötetben megjelent előadások témájukat tekintve sokszínűek, implicit vagy expliciten kimondott elméleti alapvetéseik azonban több esetben is mély eltéréseket mutatnak. Ennek okát talán abban lelhetjük fel, hogy a magyarországi nyelvtudományban jelenleg nincs arról konszenzus, hogy mit is nevezünk pontosan szociolingvisztikának — mint ahogy erre tanulmányában Németh Miklós is felhívja a figyelmünket (309–310). Az előadások egy része a szociolingvisztikára mint társadalmi nyelvészetre tekint (hogyan beszélnek a társadalmilag meghatározott réteghez tartozó emberek), míg más írások társasnyelvészetet értenek rajta (azaz arra koncentrálnak, hogy hogyan beszélnek az evolúciós meghatározottságuknál fogva társas lényként létező, társas közegben élő emberek). Az előbbi csoportba sorolható például Fóris Ágota szaknyelvi vizsgálatokkal foglalkozó tanulmánya, Gy. Bazsika Enikő írása a nyelvjárási beszélők nyelvi változásokról való tudásáról vagy Heltai Borbála Éváé egy magyarországi falu őslakosainak és migránsainak nyelvi változásairól. Ezzel szemben társasnyelvészeti szemléletű háttérrel jelez például Sándor Klára plenáris előadása s ehhez szorosan kapcsolódva Fehér Krisztina munkája, ebbe az irányba mutat továbbá Németh Miklós dolgozata, valamint a Szleng és szociolingvisztika műhely tanulmányai is.

A 17. Élőnyelvi Konferencia tehát olyan kérdések tisztázására jött létre, mint például: Mit nevezünk, mit nevezhetünk szociolingvisztikának? Milyen módszereket alkalmazhat a tudományosság jegyében az élőnyelvvvel foglalkozó kutató? A nyelvi ideológiák és a különböző attitűdvizsgálatok mit adhatnak hozzá a szociolingvisztikai kutatásokhoz? Hogyan támogatják meg az élőnyelvi vizsgálatok a nyelvpolitikai döntéseket? Miért van létjogosultsága a szlengkutatásnak? Van-e történeti szociolingvisztika, vagy a szociolingvisztika eleve csak és kizárólag történeti lehet (s így jelzője értelmét veszti)?

A kötetet a két plenáris előadás nyitja. Elsőként Cseresnyési László értekezik az élőnyelvi vizsgálódások helyéről és jogosultságáról a nyelvtudományon belül. Meglátása szerint az alkalmazott nyelvészetek és a szociolingvisztika erősen kirekesztett helyzetben vannak a magyarországi nyelvészetben, majd egy esettanulmányban mutatja be pragmatikai szabályok létjogosultságán keresztül az élőnyelvi kutatások fontosságát. Cseresnyési szerint a pragmatika szabályai soha

nem lehetnek esetlegesek, sokkal inkább általánosak és rendszeresek (24), s két csoportra bontja őket: a konvencionális implikatúrákra és az explikatúrákra. Utóbbiakat „alapértelmezett helyzetben automatikusan” érvényesnek tekinthetjük (24; a kiemelést töröltem: V. V.). Feltehetjük azonban a kérdést: mi tesz egy helyzetet alapértelmezetté; biztos, hogy mindenkinek alapértelmezett lesz az adott helyzet?

A társas konszenzus, a statisztikailag gyakori ilyen használat mutat az „alapértelmezettség” felé, ami azonban más társas közeg más gyakorisági mintái mellett már nem feltétlenül jelenti ugyanazt, s így pragmatikai szabály helyett legfeljebb mintáról beszélhetünk. Ezzel áll összhangban a tanulmány által hangsúlyozott kontextus fontossága is. Cseresnyési tulajdonképpen azt emeli ki, hogy a beszélt nyelv szabályszerűségei — amik a *szabály* elnevezés helyett *minta*-ként említve sem lennének kevésbé jelentősek — nem pusztán a véletlennek köszönhetőek, hanem vizsgálatra érdemes anyagok, melyek elvezethetnek minket egy teljes grammatika megírásához.

Sándor Klára tanulmánya ezután olyan kérdésekre keresi a választ, mint hogy mit nevezhetünk evolúciós nyelvészetnek, és miért hiányzik e fogalom meghatározásából mindaz, amit a jelenleg zajló nyelvi változások vizsgálata hozzátehetne. Az írás azt járja körül, hogy a nyelvi változások elméleti kereteinek kialakítása elsikkad, ha a szociolingvisztika nem nyúlik vissza a kiindulópontig, s adja hozzá saját vizsgálatainak eredményeihez az evolúciós nyelvészet és más kognitív tudományok eredményeit. Ha pedig az elméleti megalapozottság kifejtetlen, akkor más tudományágak képviselői is kevésbé tudják hasznosítani a felhalmozott tudást, mivel az elméleti következtetések könnyebben felhasználhatók, mint az esettanulmányok sokasága (36). Bár a szociolingvisztika az induktív megközelítést részesíti előnyben, ez nem ok arra, hogy a rengeteg empirikus adat birtokában ne fogalmazzon meg összefüggő elméleteket (42).

A variacionista szociolingvisztika és az evolúciós nyelvészet tulajdonképpen abban a kérdésben fonódik össze, hogy adaptív-e a nyelv változása és változatosága, s ezt a kérdést vizsgálja meg részletesebben Sándor Klára tanulmánya több olyan szerzőt is felsorolva, akik evolucionista nyelvelméleti keret megteremtésére törekedtek. A plenáris előadás végül annak a kiemelésével zárul, hogy a szociolingvisztika mely megállapításai kiaknázatlanok még a nyelv evolúciós vizsgálatának szempontjából. Ezek közül is hangsúlyozza azt, hogy a nyelvi változások csak a nyelv kettős (társas és kognitív) beágyazottsága által megteremtett összefüggések keretében értelmezhetők igazán, s ezért a szociolingvisztika elméleti eredményei is nélkülözhetetlenek az empirikus adatokkal való megtagogatás mellett.

A két témakijelölő tanulmány tehát a szociolingvisztika és a nyelvelmélet, illetve a szociolingvisztika és a nyelvszemlélet kapcsolata köré szerveződik. A további tanulmányok célja is elméleti vagy módszertani alapvetések megfogalma-

zása lett volna, ám ennek a szerzők nem minden esetben tettek maradéktalanul eleget.

A szervezők által szorgalmazott elméleti alapvetések feltárását a legteljesebben talán Fehér Krisztina innatizmussal foglalkozó előadása valósítja meg, amelyben a szerző ezt az eredendően pszicholingvisztikai témát új, szociolingvisztikai szempontból is releváns megvilágításba helyezi, s a nyelvelsajátítás folyamatán keresztül számos kísérlet eredményeivel megtámogatva tárja fel, hogy miért nem állja meg a helyét társasnyelvészeti szempontból — és általában a nyelvtudományéból sem — az innát nyelvszemlélet. Fehér Krisztina azon túl, hogy koherens és komplex elméleti keretet vázol fel, ezen elmélet további hasznosíthatóságát is kiemeli: „Az, hogy a két tudományág [ti. a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika; V. V.] »saját« problémák helyett közös kérdéseket boncolgat, kulcsot adhat mindkét terület módszertanának fejlesztéséhez, és az elméletek kusza halmazából egy egészen koherens diszciplínát teremthet” (155).

A plenáris előadások által kijelölt úton haladva kérdezett rá Németh Miklós tanulmánya arra — már a konferencián is élénk véleménycserét kiváltva —, hogy mit nevezhetünk *történeti szociolingvisztika*-nak, legitimnek tekinthető-e a *történeti* jelző, s milyen adalékokkal szolgálhatnak a történeti adatok az élőnyelvi kutatások számára. Véleménye szerint a történeti szociolingvisztika tudománya, bár írásos adatokat vizsgál, azokból mégis sok esetben következtetni lehet a beszélők nyelvére, s ezáltal a lezajlott grammatikai változásokra. Németh elismeri azt, hogy az így kapott információk reprezentativitása nem teljes körű, csak az írástudó társadalmi rétegek nyelvére utalhat, ugyanakkor egy hangtörténeti esettanulmánnyal kívánja szemléltetni elmélete és hozzátartozó módszertana létjogosultságát.

A már említett Szleng és szociolingvisztika műhely írásai a többi műhely tanulmányaival ellentétben nem kaptak külön blokkot, mivel csupán két írás érkezett be, melyek a szleng vizsgálatának létjogosultságához szolgáltatnak elméleti és empirikus adalékokat egyaránt. Kis Tamás tanulmánya a szleng stigmatizáltságának vizsgálatától eljut a szlengig mint „nyelvesszenciáig”, kiemelve, hogy „a szleng az egyik legfontosabb az ember mint társas lény nyelvi eszközei, verbális kommunikációs módjai közül” (250). Szabó Dávid írása pedig ezt támogatja meg egy módszertani kérdéseket felvonultató esettanulmánnyal a franciaországi és a magyar diákszlengről.

A kötetben saját fejezetet kaptak a Nyelvi változók, nyelvhasználat, térbeliség műhely tanulmányai, amelyek nyelvjárási jelenségek, nyelvi változatok térbeli elhelyezkedésére koncentrálnak, kiemelve a készülő Új magyar nyelvjárási atlasz munkálatait. Az Uráli nyelvek — szociolingvisztikai elméletek és módszer műhely pedig a 15. Élőnyelvi Konferencia hagyományteremtő tevékenységére építve a komi-permják és udmurt nyelvek vizsgálatára, helyzetére, nyelvpolitikai kérdésekre koncentrálnak.

A már említett témák mellett a nyelvi ideológiákhoz kapcsolódó attitűdök vizsgálata, valamint a nyelv és az identitás összefüggései is több tanulmányban helyet kaptak a kötetben. Bilász Boglárka szlovákiai középiskolások nyelvi ideológiákkal kapcsolatos attitűdjének vizsgálatáról értekezik, Schirm Anita a diskurzusjelölők stigmatizáltságáról ír, míg Szabó Tamás Péter általános iskolás diákok és tanáraik nyelvi szabályokhoz való viszonyát vizsgálja adatértelmezési problémák középpontba helyezésével. Szabó tanulmánya egy olyan, hazánkban egyelőre még csak szűk körben alkalmazott eljárás mellett érvel, mely a szociál-konstruktivista pedagógia eredendően természettudományos módszereit adaptálja anyanyelv-pedagógiai vizsgálódásokra. Általános iskolások körében végzett vizsgálata bemutatja, hogy már kisiskolás gyerekek nyelvi produkciója is vizsgálható, belőlük diskurzív rutinok, metanyelvi stratégiák tárhatók fel.

Bokor Julianna siket szülők halló gyermekeinek identitását, Borbély Anna tanulmánya pedig magyarországi románok identitásképzését veszi górcső alá. Misad Katalin a szaknyelvek szétfejlődését vizsgálja nyelvpolitikai szemszögből, Molnár Anita pedig a határon túli (esettanulmányában egész pontosan a beregszászi) magyarok asszimilálódásának ellenszereként hangsúlyozza a már az óvodai nevelésben elkezdett magyar nyelvű, a nemzeti hagyományokra is alapozó oktatást.

Az Élőnyelvi Konferenciák, de akár a magyar szociolingvisztika atyjának is nevezhető Kontra Miklós tanulmánya témáját tekintve némileg kilóg a kötet többi darabja közül, ugyanis nem valamilyen nyelvi jelenségre vagy elméleti kérdésre hívja fel a figyelmet, felvetett témája azonban nem kevésbé fontos. Egy jól kezelt nyelvészeti archívum létrehozását sürgeti, hogy a már felhalmozott hatalmas mennyiségű adat ne romoljon tovább, s az ezután gyűjtött hanganyagok is hosszán fennmaradhassanak a nyelvstudomány szolgálatában.

A kötet tanulmányai számos érdekes és értékes vizsgálatot, esettanulmányt felvonultatnak, az olvasónak azonban több esetben is hiányérzete marad. Sok tanulmány szerzője elmulasztja ugyanis a következtetések levonását, a disszeminációs lehetőségek felmutatását. Ami a konferencia célkitűzését illeti, a címben szereplő *e m p í r i a* még mindig jóval nagyobb súllyal képviselteti magát, mint az *e l m é l e t*, azonban elmondhatjuk, hogy az elméletalkotásra való felhívás sem volt haszontalan, ösztönző ereje pedig bizonyára a konferencia elmúltával is kifejtheti hatását.

VERÉCZE VIKTÓRIA

CSERNICSKÓ ISTVÁN szerk., **Nyelvek, emberek, helyzetek.**
A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.
Ungvár, PoliPrint, 2010. (135 lap)
CSERNICSKÓ ISTVÁN, **Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok**
és az ukrán nyelv. Ungvár, PoliPrint, 2012. (151 lap)*

1. Kutatások hosszú sora előzte meg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében készült két kötetet. Számos tanulmány és önálló könyv született az intézmény nyelvészeinek tollából, mely a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét, nyelvválasztási stratégiáit térképezi fel. Az olvasót ezekről a kutatásokról a két könyv végén lévő irodalomjegyzék is útba igazítja, amely hosszan sorolja a beregszászi nyelvész kutatócsoport idevágó publikációit is. A megjelent közlemények egyfajta párbeszédben állnak, s egyszersmind kiegészítői is egymásnak a témában: a nyelvi kérdések megvilágításához eltérő hangsúllyal tárgyalják és járják körül a társadalmi, jogi, történelmi hátteret, környezetet is. E munkák a kárpátaljai magyarság mindennapjait érintő fontos tényezőket érintenek, állást foglalnak olyan kérdésekben, melyekben a nyelvészeknek társadalmi felelőssége véleményt nyilvánítani, s melyekre a közösség is várja a választ a nyelvtudománytól. Csernicskó István éppen ezt a köteleességtudatot jelöli meg olyan motivációként, mely a témában kutatásokra sarkallja: fontosnak tartja a széles körben elterjedt, sok esetben hibás nézeteket, elképzeléseket tudományosan cáfolni, illetve a közösség javára fordítani azt a nyelvi adatokkal támogatott tudásbázist, amellyel a nyelvész szakma rendelkezik (2012: 7–8).

A Kárpát-medence kisebbségben élő magyar közösségeinek nyelvhasználata gazdag lehetőségeket rejt a nyelvészek számára abban, hogy a szociolingvisztika fontos kérdéseire válaszokat találjanak: a kétnyelvűség, nyelvi interferenciajelenségek és a társadalmi közeg színes skálája vizsgálható a különböző államok keretében élő magyarság esetében.

A rendszerváltást követő évtizedekben fellendültek e téren a kutatások és több széleskörű, az egész határon túli vidékre kiterjedő program is kutatta a különböző régiók magyarságának nyelvhasználatát, társadalmi helyzetét.

Ebbe a tudományos párbeszédbe kapcsolódott be az itt ismertetett két kötet is, mely a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról a közelmúltban látott napvilágot.

2.1. A *Nyelvek, emberek, helyzetek* című kötet már a címében is jelzi, hogy egy összetett kérdéskör több, szorosan összefüggő tényezőjére kívánja fordítani

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

a figyelmet. Az ismert szerzőpáros, Beregszászi Anikó és Csernicskó István mellett Molnár Anita és Molnár József is fontos fejezetrészekkel járultak hozzá a könyv megjelenéséhez. A szerzők nagy hangsúlyt fektetnek fogalmi alapvetések tisztázására, s ezzel nemcsak a szakemberek számára, hanem a nyelvészet, Kárpátalja nyelvi helyzete, illetve a két- vagy többnyelvűség iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is megfelelő alapot nyújtanak a további tájékozódáshoz. Áttekintik a kétnyelvűséghez kapcsolódó alapvető fogalomtárat (pl. környezeti nyelv, első nyelv, másodnyelv, idegen nyelv, verbális repertoár, kommunikatív kompetencia stb.), illetve értelmezik a kétnyelvűséget egyéni és közösségi szinten, nagy vonalakban leírják a többnyelvű közösségek nyelvi folyamatait (nyelv-megtartás, nyelvvisszaszorulás, nyelvcsere stb.).

2.2. A nyelvválasztás jogi háttérét bemutató fejezetben (26–56) látható, hogy a kép rendkívül összetett: Ukrajnában „az ország névadó nemzetiségének nyelve csak 1989-ben válhatott *de jure*, s sokak szerint máig nem lett teljes mértékben *de facto* az ország államnyelvévé” (26). A 2001-es népszámlálási adatok alapján a szerző rávilágít a legfontosabb tényezőkre, melyek a jogalkotókat e téren leginkább befolyásolják. Egyrészt az országban máig sokan vallják magukat orosz nemzetiségűnek, és ennél is nagyobb azoknak a száma, akik anyanyelvüként nevezik meg az orosz nyelvet. Másrészt Ukrajna 1991-es függetlenné válásáig a közélet valamennyi területén domináns nyelv volt az orosz, és ezt a szerepét napjainkig Ukrajna számos régiójában megőrizte.

Az ukrán szakirodalmi kitekintés tanúsága szerint Ukrajna összetett nyelvi-nemzetiségi képét már az eddigiekben is több kutatás megkísérelte felvázolni. Szociológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy Ukrajna régióiban jelentősen eltér azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát az ún. szurzsikot használják. A szurzsik (суржик — a szó alapjelentésében a rozs és búza vagy az árpa és zab keverékét jelenti) olyan dialektus megnevezése az ukrán szakirodalomban, melynek alapja az ukrán nyelv grammatikai rendszere, de emellett számos orosz nyelvtani szerkezet, kifejezés, gyakran oroszos kiejtés és hangsúly jellemzi. A változat nyelvi presztízse alacsony, műveletlenséget, alacsony iskolázottságot társítanak használóihoz. Az állam a jogalkotásban erősen védi az államnyelvet, és bár az ország a gyakorlatban vitathatatlanul nem egynyelvű, jogi értelemben mégis az. Csernicskó István az összes érintett törvényt és rendeletet számba veszi (pontos forrásmegjelöléssel), és bemutatja azokat a fontosabb tanulmányokat, melyek korábban a kérdéskört elemezték, értékelték. A szerző sorra veszi a közélet különböző színtereit, melyek nyelvhasználatát a törvények szabályozzák, s rámutat arra, hogy az országban a jogalkalmazást a kezdetektől áthatja az, hogy Ukrajnában ez nem csupán nyelvészeti vagy kisebbségi jogi kérdés, hanem politikai probléma: a hangsúly a kezdeti liberalizáció után a nemzetállam építése és az ukrán nyelv államnyelvi pozícióinak megerősítése irányába tolódott el, a nemzeti kisebbségek nyelvei

pedig csupán szimbolikus támogatást kapnak. A szerző megállapítja, hogy az „ukrajnai kisebbségi politika szinte csak az ukrán–oroszl nemzetiiségi, nyelvi, társadalmi és gazdasági pozícióharcra összpontosít” (50). A nagy tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdést teljesen áthatja a politika, s az ország lakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság ebben a helyzetben nem számít meghatározó tényezőnek.

2.3. A kötet legnagyobb érdeme, hogy empirikus vizsgálati módszerekre alapozott kutatások eredményeit tárja elénk nagy részletességgel. E kutatási program középpontjába a kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási stratégiáinak felmérését, a nyelvek funkcionális megterheltségének elemzését, használati körének feltérképezését állítja. Olyan fontos kérdésekre keresi például a választ, hogy a kárpátaljai magyarság körében milyen mértékben van jelen a különböző nyelvhasználati szintereken a magyar nyelv, milyen független szociológiai változók mutatnak összefüggést a nyelvválasztással, illetve hatással van-e mindegyik az iskolai tanulmányok nyelve. Fontos célkitűzése továbbá a kutatásnak, hogy az ukrain nyelvi jogi lehetőségeket összevesse a gyakorlattal, azzal, hogy milyen mértékben élnek a nyelvhasználók a törvények, rendeletek biztosította jogaikkal.

A közel hatszáz fős rétegzett mintán végzett adatfelvétel alapjára a Kontra Miklós vezette A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program kérdőíve szolgált. Az adatsorokat informatív és áttekinthető diagramok, táblázatok, ábrák segítségével mutatják be, bár ezek színválasztása a nyomdatechnikai megoldások miatt nem minden esetben szerencsés (például 21, 76). A könyv értékét növeli az is, hogy több olyan fényképet is tartalmaz, mely a kétnyelvűség gyakorlati megjelenését illusztrálja Kárpátalján.

A kutatási program során 35 nyelvhasználati szintéren vizsgálták a nyelvek kommunikációs megterheltségét (ebből 19 magánszféra, 9 közéleti, 7 hivatalos szintér). Az előzetes hipotéziseknek megfelelően a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a két- vagy többnyelvű közösségek nyelvválasztási normái körülhatárolhatók, kompetenciájuk fontos része, hogy az adott szituációban felméri, mely nyelv használata elfogadott, célszerű, sőt előírt. Beigazolódt az a feltevés is, miszerint a magánszférához kapcsolódó szintereken a legmagasabb, a közéletben ennél alacsonyabb és a legkisebb a hivatali szférában, azon belül a hivatalos írásbeliségben a magyar nyelv használati aránya. A kutatók a nyelvválasztás és független szociológiai változók kapcsolatát is vizsgálták: a (társadalmi) nem, az életkor, iskolázottság, településtípus, a település nemzetiiségi összetétele, illetve az oktatás tannyelvének befolyását. Az eredmények azt mutatják, hogy a lakóhely nemzetiiségi összetétele és típusa, illetve a válaszadók életkora mutatott jelentős összefüggést a nyelvválasztással. A kutatás számadatai szerint a legkevésbé az adatközlők iskolai végzettsége, általános iskolai tannyelve, valamint lakóhelyének mérete volt hatással a nyelvválasztási mintákra. Fontos azonban körültekintően kezelni a megállapításokat, hiszen a lakóhely nemzetiisé-

gi összetétele és típusa esetünkben szinte ugyanazt jelenti, ha arra gondolunk, hogy Kárpátalján a magyarság legnagyobb hányada kis lélekszámú falvakban él, és nincs egyetlen olyan város sem a régióban, ahol abszolút többséget alkotna. A 2001-es népszámlálás alapján Kárpátalján összesen 80 településen haladja meg a magyar nemzetiségűek aránya az 50%-ot, ezek között egy város sincs (55). Félrevezető lehet tehát kimondani, hogy a lakóhely típusától függene a nyelvválasztás, hiszen magyar többségű várost nem sikerült bevonni a kutatásba. Szerencsésebb talán az a ténymegállapítás, hogy az említett okok miatt ezek a tényezők Kárpátalja esetében szorosan összefüggnek (109).

A nyelvhasználati szinterek nagy többségén tehát a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. Jóval magasabb ugyan az ukrán nyelv használati aránya, mint az egykori Szovjetunióban preferált oroszé, Csernicskó István azonban felhívja arra a figyelmet, hogy a kárpátaljaiak az ukránt sokkal kevésbé ismerik, ezért „a hangsúlyeltolódást is inkább az ukrán nyelv emelkedő presztízsének, mintsem a valódi nyelvhasználat ilyen mértékű elmozdulásának tudhatjuk be [...] a z e l v á r á s o k s z i n t j é n ennek a nyelvnek a használata jelenik meg, s ez kerül a kérdőívek megfelelő rovatába is” (89, a kiemelés tőlem: T. T.). A tervekutatás eredményei a szerző szerint igazából még nem az ukrán és orosz nyelv használati körében történt változást, inkább „a két nyelv státusának megváltozása következményeként megfigyelhető attitűdváltozást” tükrözik (100).

Nem egy nyelvi dominanciaváltást éltek meg a Kárpátalján élők a huszadik század folyamán. A kötetnek fontos részét képezi a történelmi áttekintés, mely számba veszi, hogy a különböző államalakulatok milyen nyelvi fordulatokat hoztak magukkal: azzal például, hogy egy évszázad alatt hat alkalommal változott meg az államnyelv, természetesen az is együttljárt, hogy az iskolákban is változott a kötelezően oktatott nyelv, emellett környezeti nyelvként csak kevesen tanulhatták meg az épp aktuális államnyelvet. „Az is figyelemre méltó, hogy csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező a vidék teljes lakossága számára tanulni a régió többségi lakosságának nyelvét, a ruszint.” (93). Ezek a tényezők mind jelentősen befolyásolták a jelenlegi összetett helyzetet, amelynek értékelésében különösen az oktatás kérdésköre kíván nagyobb figyelmet. Éppen ezért különösképpen üdvözlendő, hogy Csernicskó István ennek a problémának külön kötetet szentelt, erről szívesen beszélek a továbbiakban.

3. Kárpátalján nagyon gyakran kerül a figyelem középpontjába az ukrán nyelv oktatásának kérdése. A sajtóban, a közbeszédben, a közélet számos fórumán szinte állandóan napirenden van a kérdés, melyben szakemberek, politikusok és a szélesebb közönség is véleményt formál. A nyelvészek társadalmi felelősségének tudatában vállalkozik rá Csernicskó István, hogy több szempontból, minél több oldalról megközelítse a témát, hiszen számos tévedés, sztereotípiát él a közvélemény, a politikusok és a pedagógusok körében egyaránt. A 2012-ben

megjelent kötet (Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv) témafelvetése létfontosságú, mivel az (elsősorban a nemzetiségi nyelvű) oktatási intézményekből kikerülő tanulók többnyire igen kevés ukrán nyelvtudást sajátítanak el, és ez sok esetben gátolja őket a későbbi előmenetelben, a továbbtanulásban, a mindennapi boldogulásban. A kötet széleskörű elemzéssel tárja fel, hogy milyen történelmi, társadalmi, politikai és nyelvpedagógiai tényezők befolyásolják azt, hogy az államnyelv oktatása rendkívül alacsony hatékonyságú a régió magyar iskoláiban. A vizsgálat többek között a különböző időből származó népszámlálási adatokra alapoz, illetve néhány átfogó szociológiai és szociolingvisztikai kutatásra épít. Annak ellenére így van ez, hogy a szerző megállapítja, ezek a felmérések sok esetben nem megbízhatók és egymással nem összehasonlíthatók (pl. a különböző államalakulatok eltérő szemléletű cenzusai miatt, a közigazgatási egység területi változása miatt). A magyar, ukrán, orosz nyelvet beszélők számarányáról, a lakosság összetételéről informatív diagramokat találhatunk a bevezető fejezetben, mely az egykori Ugocsa, Máramaros, Ung és Bereg megyére tér ki. Mivel a volt Szovjetunióban a nemzetiségekre vonatkozó statisztikai adatokat titkosan kezelték, az 1910 és 1989 közötti időszakról tulajdonképpen hiányoznak az adatok.

A fejezet kitér arra, hogy jellegzetesen az éppen hatalmon lévő etnikum képviselői körében a legmagasabb az egynyelvűek aránya. 2001-ben már az ukránok között volt a legtöbb egynyelvű, hiszen az orosz és ukrán nyelv presztízviszonyai jelentősen megváltoztak (17–20). A népszámlálások adataihoz viszonyítva bizonyára jóval árnyaltabb a nyelvtudása a közösségnek, hiszen sokszor olyan tágan értelmezhető kérdések szerepelnek az íveken, mint például, hogy az adatközlő milyen nyelveket „bír szabadon” az anyanyelvén kívül (21–22). Csernicskó István ezzel összefüggésben kitér a kétnyelvűség különböző típusaira is, megállapítja, hogy a kutatók napjainkban a több nyelven történő társalgás képességét inkább kontinuumként jellemzik, melynek különböző pontjain állnak a beszélők. A kétnyelvűség a szerző meglátása alapján sokkal inkább a társadalmi körülményekre vonatkozó fogalom, mint a nyelvtudásra vagy nyelvismeretre (22–24).

A bevezető fejezet bemutatja A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén című vizsgálat és a Mozaik 2011 című Kárpát-medencei kutatás ide vonatkozó adatait is. Ezek arról tanúskodnak, hogy a kárpátaljai magyarok alacsonyabb szinten beszélnek az államnyelvet, mint más régiók magyar kisebbségei. Emellett az önbevalláson alapuló vizsgálatok a közelmúltig a kárpátaljai magyarok körében az orosz nyelvnek az ukránnál magasabb tudásszintjét rögzítették (29). A korábban részletesebben bemutatott közel hatszáz fős kutatás eredményei azonban már arról számolnak be, hogy az orosz és ukrán nyelv ismeretének foka az átlagot tekintve nagyjából azonos mértékű, sőt az ukrán nyelv kevésbé már meg is előzi az orosz (30–31, 2010: 90).

Különösen élesen jelentkezik a nyelvtudás hiánya a nemzetiségi iskolák végzőseinek körében, akik 2008-tól csak a kötelező emelt szintű, ukrán nyelvből és irodalomból tett sikeres vizsgával kerülhetnek be a felsőoktatásba. A tesztvizsgák eredményei azt mutatják, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy meghaladják a kárpátaljai ukrán iskolákban érettségizettek átlagát. Jobban szerepelnek például a matematika, biológia és fizika vizsgákon, azonban nagyságrendekkel rosszabb az eredmény az ukrán nyelv és irodalom érettségi vizsgán: 2009-ben 44%-uk megbukott ezen a megmérettetésen (32–33).

A kötet — keresve a kárpátaljai magyarok gyenge ukrán nyelvtudása mögött meghúzódó okokat — különös figyelmet szentel az oktatáspolitikai kérdésének. A szerző bemutatja a különböző oktatási típusokat, s megállapítja, hogy leginkább a szegregációs oktatási program nyomta rá a bélyegét a nyelvtudásra, melyben a kisebbségi tanulók homogén osztályba járnak, ahol a tannyelv a kisebbség nyelve, és a többségi nyelvet kirívóan alacsony határfokon oktatják: a kárpátaljai magyar iskolákban évekig ez a modell volt jellemző a szuverén Ukrajna megalakulása után.

Ahogy a korábban bemutatott kötet (2010) is kiemelte, mindezekhez a történelmi örökség is nagyban hozzájárult: „Kárpátalja legidősebb ukrán/ruszin lakosai iskolás éveikben valamilyen szinten megtanultak magyarul, aztán néhány generáció belekóstolhatott a »csehszlovák« nyelv tanulásába. A mai felnőttek legnagyobb részének pedig oroszul kellett megtanulnia az oktatási intézményekben. Ma az ukránt oktatják kötelezően valamennyi kárpátaljai iskolában.” (48).

A gyakori államfordulatok következtében az államnyelv elsajátítására Kárpátalja kisebbségeinek szinte csak az oktatás révén volt lehetősége. Csernicskó István röviden bemutatja, milyen feltételek mellett, milyen tankönyvekből tanulhattak a 20. századi Kárpátalja gyermekei. A magyar kormányzat például a helyi nyelvváltozatok (ruszin/rutén/magyarorosz/kisorosz¹) kodifikálását tartotta elérendő célnak, ennek okaira, motivációira röviden ki is tér a szerző (82–87). Fontos, hogy az önálló ruszin irodalmi nyelv megteremtésére tett törekvés nem nyelvészeti, hanem elsősorban nyelvpolitikai kérdés volt. Mindemellett, ha „a ruszin nyelvet önálló nyelvnek tekintjük (és nem az ukrán nyelvjárásának), illetve a ruszinokat önálló népként kezeljük (s nem az ukránok néprajzi csoportjaként), akkor egyetlen olyan időszakot sem találunk Kárpátalja történetében a vizsgált időszakban, amikor az államnyelv egybeesett volna a régió többségét alkotó lakosság anyanyelvével” (49). Az átmeneti időszakok nagyon komoly következményekkel jártak, hiszen magukkal hozták a nyelvoktatáshoz szükséges személyi, tárgyi, módszertani feltételek hiányát, s a megváltozó kötelező

¹ A kisorosz kifejezés nemcsak a ruszin szinonimájaként, hanem gyakran az ukrán nyelv megfelelőjeként is előfordul a szakirodalomban.

nyelvoktatásból mindig generációk maradtak ki. Csernicskó István tankönyvborítók fényképeivel, többnyelvű iskolai okmányok bemutatásával színesíti a fejezetet, ezzel is szemlélteti, milyen összetett képet kell maga elé képzelnie az olvasónak.

A szerző terjedelmes fejezet szentel annak a kérdésnek a körüljárására, hogy milyen tényezők befolyásolják és akadályozzák az államnyelv elsajátítását napjainkban a kisebbségi iskolákban. Az államnyelv oktatásának problémái a mai Ukrajnában című fejezet nyolc fontosabb tényezőre tér ki, s ezeket röviden elemzi.

Az egyik ilyen fontos akadály, hogy a nemzetiségi iskolákban hiány van a megfelelően képzett ukránnyelv-tanárokból. A 2008/2009-es tanévben Kárpátalja kisebbségi iskoláiban oktató pedagógusoknak 40%-a nem rendelkezett ukránnyelv-tanári képesítéssel (97). Emellett a nélkülözhetetlen tankönyvek, iskolai szótárak, tanári kézikönyvek, módszertani segédletek is hiányoznak az oktatásból. Az iskolai ukránnyelv-oktatás Kárpátalján szinte csupán a grammatika tanítására összpontosít, emellett eltörpül a célnyelven való írásbeli és szóbeli kommunikációra való érdemi felkészítés. A tankönyvek nem veszik figyelembe, hogy más tankönyvekből és más módszertan szerint kellene oktatni az ukrán nyelvet például egy orosz anyanyelvű gyermeknek és egy román vagy magyar gyereknek, akik az ukrántól minden tekintetben távol álló, latin írásrendszert használó, nem szláv nyelvet beszélnek anyanyelvként (99). Ebből az is kitűnik, hogy a megfelelő szemlélet és módszer is hiányzik: „az ukrajnai oktatási vezetők nem tudatosították, hogy az ukrán nyelv mint tantárgy mást jelent az ukrán tanulóknak és mást azokban az intézményekben, ahol az oktatás nyelve a kisebbség anyanyelve” (103). A módszertan hiányossága továbbá, hogy az ukrán oktatáspolitikai homogenizálja a tanulókat, miközben az idegen nyelvek oktatásában mára természetessé vált, hogy csupán néhány fős, különböző tudásszintű csoportokra osztják a tanulókat, s ehhez mérten differenciált oktatási anyagokat alkalmaznak. Felhívja a szerző a figyelmet arra, hogy a magyar nemzetiségűek aránya a régióban 12,1%, de a magyaroknak csaknem a fele (46%) olyan településen él, ahol arányuk meghaladja a 80%-ot, 62%-uk pedig olyan településen, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak. Nem volna szabad tehát abból kiindulni, hogy az iskolába induló tanulóknak van már bizonyos ukrán nyelvi kompetenciájuk, s hogy az iskolai nyelvórákon kívül is van lehetőségük gyakorolni az ukránt, hiszen bizonyos esetekben gyakorlatilag az ukrán órákon kívül nem is találkozunk az államnyelvvél a nebuló (109–110). Csernicskó István fontos tényezőként említi még meg azt is, hogy az ukrán állam törvényben rögzített kötelessége lenne, hogy biztosítsa az államnyelv elsajátításához szükséges feltételeket, de ennek a mondottak alapján s a jogszabályok tekintetében sem tesz eleget.

A kárpátaljai magyar szakmai és érdekvédelmi szervezetek, nyelvészek és pedagógusok hivatástudatáról és elkötelezettségéről tanúskodik az, hogy az ukrán nyelv oktatásának kérdését folyamatosan napirenden tartják, törekszenek olyan kezdeményezéseket indítani, melyek előbbre mozdítják a kérdés mihamarabbi megoldását: munkabizottságokat állítanak fel, módszertani segédleteket és tanterveket, oktatási segédanyagokat dolgoznak ki (ezeknek bőséges listáját közli a szerző lábjegyzetben, 121–129). Emellett fő céljuk elfogadtatni, hogy a kárpátaljai magyarok számára az államnyelv második nyelv, s ennek szem előtt tartása legyen elsődleges szempont az oktatáspolitikai kérdésekben. Ezek a társadalmi kezdeményezések enyhíthetik ugyan valamelyest a problémákat, igazi előrelépést intézményes keretek nélkül azonban nyilvánvalóan nem tudnak hozni. A szerző össze is foglalja azokat a feladatokat, melyek meglátása szerint alapvető fontosságúak ahhoz, hogy az ukrán nyelv oktatása hatékonyra válhasson (129–134).

Az államnyelv oktatásának nyelvpedagógiája, oktatáspolitikája szinte az egész Kárpát-medencében problémaként merül föl. Arról, hogy mi állhat az efféle oktatáspolitikai háttérben, a szerző röviden kifejti a saját és összefoglalja a kérdésben publikáló más szakemberek véleményét. Hangsúlyozza, hogy sokszor tévhittek befolyásolják például az oktatás nyelvről döntő szülőket, s ennek hosszabb-rövidebb távon is meghatározó jelentősége van. Éppen ezért Kárpátalján is készültek olyan tájékoztató jellegű kiadványok, melyek röviden taglalják, hogy „a szülők milyen következményekkel számolhatnak, ha a magyar, vagy ha a többségi nyelven oktató iskolát választják gyermekeik számára” (139). A megoldás nyilván nem lehet az anyanyelvi iskolarendszer feladása csupán azért, hogy a tanulók megtanulják az államnyelvet, hiszen ennek feltételeit a nemzetiségi iskolákban is biztosítani kellene.

Kétségtelen, hogy a bemutatott két kötet Kárpátalja magyarságának legfontosabb kérdéseivel foglalkozik. Az említett írások, vizsgálatok körvonalazzák, hogy a közösség a nyelvcsere–nyelvmegtartás kontinuumában milyen összetett helyzetben van. Az anyanyelv jövője ebben a régióban is azon múlhat, hogy meddig képes Kárpátalja magyarsága anyanyelvén minél teljesebb életet élni, mennyire tudja megőrizni, bővíteni nyelvhasználati jogait, milyen mértékben él(het) ezekkel, és hogy a következő generációk számára képes-e megteremteni azokat a feltételeket, melyekkel egyenlő esélyt kaphatnak az érvényesüléshez, a megmaradáshoz.

TÓTH TEODÓRA

P. LAKATOS ILONA szerk., **Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai.**
Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 146.
Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012. (141 lap + CD melléklet)

A Nyíregyházi Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén már csaknem két évtizede folyik az északkelet-magyarországi terület regionális köznyelvi és nyelvjárási adatainak gyűjtése. Ez a vállalkozás a 90-es évek második felében határon átnyúló kutatássá fejlődött. Nyíregyháza geopolitikai helyzetét kihasználva a kutatócsoport a történelmi Bereg és Ugocsa megye ukrainai, valamint a történelmi Szatmár megye romániai oldalán a határ menti települések magyar anyanyelvű lakóinak nyelvhasználatát is bevonta a vizsgálatokba.

A kutatás fő célkitűzése annak kimutatása volt, hogy a trianoni békediktátum nyomán kialakított mesterséges határok hogyan hatottak a földrajzilag egymás szomszédságában élő, de a mindennapi személyes találkozás ellehetetlenítése miatt egymástól mégis szigorúan elzárt magyar nyelvi közösségek nyelvhasználatára. A gyűjtések megkezdése óta bekövetkezett politikai, társadalmi, gazdasági és technikai változások miatt a Nyíregyházi Főiskola kutatócsoportjának valóban az utolsó pillanatban sikerült olyan nyelvjárási, regionális vagy köznyelvi nyelvváltozatokat rögzítenie, amelyek a magyar nyelvű tévéadások és a világháló elterjedésével nemcsak a fiatalok beszédében, hanem az idősebbekben is megmutatókozó nyelvi kiegyenlítődés folyamatában lassan eltűnnek.

A kutatócsoport tagjai közül P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit a 90-es évek közepe óta rendszeresen publikál e témából. Vizsgálataik eredményeit számos hazai és külföldi konferencián mutatták be. 2010 óta kollégájuk, Iglai Edit is részt vesz kutatási eredményeik közzétételében. A kutatócsoport vezetője, P. Lakatos Ilona által szerkesztett kötet fejezeteinek szerzői a szerkesztő mellett T. Károlyi Margit és Iglai Edit. A fejezetek vagy az egyes alfejezetek olykor a három szerző valamelyikének önálló írásai, máskor hármuk közül ketten-ketten írtak egy-egy fejezetet vagy fejezetrészt, az összegzést pedig a három szerző közösen jegyzi.

Az északkeleti régió határ menti nyelvhasználatának megismerésére 18, földrajzilag egymás szomszédságában vagy egymáshoz igen közel eső települést választottak ki, melyek közül 8 település: Lónya, Barabás, Beregsurány, Tiszabecs, Nagyar, Rozsály, Csengersima, Bátorliget Magyarországon, 6 település: Bótrágy (Batragy), Beregsom (Som), Mezőkaszony (Koszony), Tiszaújlak (Vilok), Badaló (Badalovo), Beregszász (Berehove) Kárpátalján, Ukrajnában és 4 település: Pusztadaróc (Dorolț), Kispeléske (Pelișor), Szamosdara (Dara), Börvely (Berveni) Romániában található. A felsorolt gyűjtőpontokon 537 adatközlőtől külön-

böző módszerekkel gyűjtötték a nyelvi anyagot, s az így felhalmozódott 143 000 (informatizált) nyelvi adatból válogatták ki annak a hat település párnak (Lónya–Bótrágy, Barabás–Mezőkaszony, Tiszabecs–Tiszaújlak, Rozsály–Kispeleske, Csengersima–Szamosdara, Bátorliget–Börvely) az adatait, amelyek a kutatási célkitűzések megvalósításának leginkább megfeleltek. A kötetben található tanulmányok az összegyűjtött adatok többdimenziós morfológiai és lexikai térképeken való ábrázolásának tanulságait foglalják össze.

A következőkben a kötet fejezeteit követve mutatom be a kutatócsoport által közzétett eredményeket.

A kutatás elméleti és módszertani háttere (9–28), valamint az Informatizált nyelvi korpusz többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolása (28–57) című bevezető fejezetekben fogalmazzák meg a szerzők kutatásuk célkitűzéseit, majd bemutatják az adatgyűjtés és az összegyűjtött nyelvi anyag feldolgozásának módszereit.

A hármas határ két oldalán végzett nyelvföldrajzi és változásvizsgálatok középpontjában három dimenzió — a tér, az idő és a humán/társadalmi tényezők — állt, de az adatok értékelésében olykor a kulturális szempont is szerepet kapott. E három dimenzió közül természetesen a területiség, a térbeliség jelentette a kiindulópontot. Magyarország, Ukrajna és Románia egymással érintkező határterületein a magyarok lakta települések nyelvhasználatának vizsgálatában az egyik legfontosabb megfigyelésük, hogy „két azonos geopolitikai helyzetben lévő, zárt, homogén, az országhatár megváltozása miatt perifériális helyzetbe került település (például a magyarországi Lónya és a romániai Szamosdara) nyelvhasználatára, a nyelvi változások milyenségére, ütemére sokkal inkább a történelmi–társadalmi helyzet, illetőleg a beszélőközösségi kontextus hat, mintsem a hasonló geopolitikai helyzet” (12). Ebből a helyzetből eredően a kevésbé zárt települések — még ha a magyar államhatáron kívül helyezkednek is el, mint például Tiszaújlak — magyar nyelvhasználatuk közelebb áll a magyarországi kutatópontok beszélőközösségeiéhez. Ugyanakkor a romániai Szamosdara nyelvvállapota bizonyult a legarchaikusabbnak, ami a településnek a külvilágtól való korábbi és jelenlegi elzártságával magyarázható (12).

A magyar nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi tényezők vizsgálata az országhatár által elválasztott területeken az attitűdvizsgálatban új szempont megjelenítését tette lehetővé: van-e valamilyen hatása az országhatárnak az azonos nyelvet beszélők viselkedésére, a magyar nyelvhez való viszonyukra. Míg a magyarországi területeken a változás szükségszerűségének elfogadása és a magyar nyelvi normához való közeledés igénye jellemzi a beszélőket, addig a határon túli adatközlőkre a kettős elkülönülési szándék jellemző: egyrészt az anyaországi nyelvhasználattól, másrészt a más nyelvjárást beszélőktől való elkülönülés, miközben az elkülönülési szándék mögött a magyar identitástudat hangsúlyozása és a magyar nyelv megőrzésének konok elszántsága húzódik meg. A magyar anya-

nyelvhez való kötődést és a kisebbségi létből fakadó szükségszerű elhatárolódást egyaránt kifejezi az a tény, hogy a határon túli beszélőközösségek számára saját nyelvhasználatuk magasabb presztízstértékű (15–16). A társadalmi dimenzió keretében a nemzedékek nyelvhasználata mellett az adatközlők iskolázottsága is megjelenik a térképek jelölési rendszerében.

Az időtényezőnek (a valóságos és látszólagos időnek) a nyelvföldrajzzal való összekapcsolása teszi lehetővé a változásvizsgálatokat. Ebből a szempontból a kutatás egyik leginkább figyelemre méltó eredménye részben az, hogy Magyarországon a fiatal, középkorú és idős korosztály körében végbemenő nyelvi változások dinamikusabbak, az egyes generációk nyelvhasználatában nincs akkora különbség, mint a külhoni magyarokéban, másrészt a középső generáció más-más szerepet tölt be a határ két oldalán: a kisebbségi helyzetben élő középső korosztály nyelvhasználata hagyományörzőbbnek bizonyult, közelebb áll az idősebbekéhez, míg Magyarországon ez a nemzedék inkább a fiatalokkal mutat hasonlóságot (18).

Az anyaggyűjtés módja: a morfológiai és lexikai jelenségeket aktív, indirekt kérdőíves módszerrel vizsgálta a kutatócsoport, de használtak mondat-kiegészítéssel és megítéléses tesztekkel, továbbá szövegfelvételeket és interjúkat is készítettek, valamint kérdőíves attitűdvizsgálatot is végeztek.

Az adatok informatizálásához saját programot fejlesztettek ki a kutatás keretében, amelynek kezelőfelületén a következő törzstáblákat alakították ki: a) települések; b) adatközlők; c) elemzési szempontok. Ez utóbbi körvonalazásakor a lexémák vizsgálatához fogalmi köröket, a morfémák elemzéséhez pedig morfológiai kategóriákat kellett megállapítani. A nyelvi változók rendszerezése és kódolása a „minősítés” és „értékelés” törzstábla segítségével a kérdőívkeretben történt (29–30). Előre meg kellett határozniuk a kutatóknak, hogy a vizsgálat szempontjából milyen adat tekinthető változatnak/variánsnak (V), mi relevánsnak (R), és mi az, ami a vizsgálat szempontjából ún. további adat, azaz nem releváns (T). Az egyes hívómondatokhoz tartozó változó példány variánsaiként azok az adatok jöhettek számításba, amelyek az elemzés szempontjainak megfeleltek (eltérő szám, személy, a jelentést nem változtató igekötő vagy hangtani eltérés nem került a változatok közé). A minősítéskor indexszámmal megkülönböztetett variánsokat (V1, V2) a feldolgozásakor standard (S), dialektális (D) vagy irreleváns (I) adatként értékelték a vizsgált nyelvi változó típusától függően (32–33). A kutatás tárgyához nem tartozó adatok (E) külön csoportban szerepeltek, így nem befolyásolhatták a feldolgozott adatok százalékos arányát. Az adatok kódolásakor jelölték az adathiányt (–) is, amely olykor a gyűjtés körülményeiből adódhatott (H), vagy amely a denotátum kiszorulása miatt részben kihalt morfémára vagy lexémára vonatkozott (33).

A kutatók szerint az általuk kidolgozott módszer újdonsága abban rejlik, hogy képes a függő és független (nyelvi és társadalmi) változók kapcsolatának

ábrázolására, a köztük lévő korreláció megjelenítésére (35). Ezáltal láthatóvá válhat a nyelvi változók társadalmi eloszlása, sőt, az izoglosszán belüli tagolódás, de akár előrevetíthető a várható módosulás is. A dimenzionális ábrázolási módszer tehát olyan összefüggések felismerését is lehetővé teszi, amelyek a hagyományos nyelvföldrajzi ábrázolás mellett rejtve maradnak (35). Mivel a kutatócsoport a dialektális–standard kontinuum szempontjából *r e l e v á n s* és *n e m r e l e v á n s* nyelvi változókat különböztetett meg, ezért a gyűjtött adatok alapján készült térképlapokon is ezt a megkülönböztetést követik, ami azt jelenti, hogy szakítva a hagyományokkal, a változatok közlésének sorrendjében első helyen a nyelvjárási alakok jelennek meg, nem pedig — a gyakoriság szempontjának érvényesítésével — a leggyakrabban használt alakok (37).

A térképlapok többsége a változók változatainak és kombinációinak ábrázolása, amelyek lehetnek relevánsak és nem relevánsak (ezek az „a” jelzetű térképlapok). A legtöbb változót eredményező nyelvi — morfológiai és lexikai — adatokat a könnyebb összehasonlítás érdekében kombinációkban való előfordulás nélkül is bemutatják külön térképlapokon (ezek a „b” jelű térképlapok). Ezeken kívül vannak hiánytérképek, amelyek a nyelvi adatok hiányát jelölik (a „c” jelzetű térképlapok), továbbá néhány jelenségtérkép, amelyek több változó példány adatait összegzik („d” jelzetű térképek) (38–39). A térképlapok megértésének egyik kulcsa az itt felsorolt jelölések ismerete.

A felsoroltakon kívül érdemes alaposan tanulmányozni a térképlapokon alkalmazott ábrákat: a függő és független változókat mértani formák (kör, téglalap) jelölik: a kör különböző színű és satírozású változatai utalnak a nyelvi változókra, míg az eltérő színű téglalapok az életkorra és az iskolai végzettségre vonatkoznak, a téglalapok pedig tükrözik a százalékos gyakorisági arányokat (40). Első látásra ezek a jelölések valószínűleg bonyolultnak és megjegyezhetetlennek tűnnek, de szerencsére a magyarázatuk minden térképlapon megtalálható. A térképlapok felépítésének magyarázata és a mintatérképlapok (egy-egy lexikai, morfológiai, releváns, nem releváns jelenség- és hiánytérkép) elemzése a 2.3.4. fejezetben olvasható (42–56).

A tanulmánykötet harmadik fejezetében a szerzők a többdimenziós térképlapok elemzési lehetőségeit mutatják be. Először a térképen nem ábrázolt jelenségeket ismerhetjük meg. Közöttük vannak esetek az igeragozás (pl. *kapja/kapi, megy/megyén, megyünk/meniünk, megyek/menek, fogy/fogyik, gyűlik/gyűl, kell/kell(l)esz, kellene/kéne, kellett/kelletett*), a névszók jelezése és a névszótövek (*üvege/üvegje, léc/lec, lecet/lécet*), valamint a képzőmorfémák (-z és -l képző vagy a főnévi igenév képzőjének használata), továbbá az elemismétlés és a funkcióismétlés (*azt : aztat, itt : itten*) köréből (57–59).

A 3.1. fejezetben a vizsgált területen gyűjtött morfológiai jelenségek közül 71 típusváltozó térképlapja közül kiválasztott példákat elemez nagyon alaposan P. Lakatos Ilona (59–78). A vizsgált típusváltozók között vannak igealakok

(*adsz/adol, fő/fől, mész/mégy : mensz*), ices igék különböző számú és módú alakjai (*eszem/eszek, egyem/egyek, egyék/egyen, enném/ennék, ennék/enne*), változó tövű névszók (*szekér/szeker, szekéren/szekerem, borjú/borja, falu/falvak, odúja/odva, magja/magva, erdője/erdeje, ajtója/ajtaja, bírója/bírása, sárt/sarat*), valamint névszóragok (*Sándoréknál/Sándorékhoz, bírótól/bírónól, Sándoréktól/Sándoréknól, bíróhoz/bírónál, Sándorékhoz/Sándoréknál*). E típusváltozók egy része a dialektális–standard kontinuum mentén helyezkedik el (*adsz/adol, szekér/szeker*), más része azonban nem helyezhető el ebben a viszonylatban (*borjú/borja, eszek/eszem* stb.). A feldolgozott morfológiai térképlapok egy része „a” jelű, azaz releváns, más része „a” és „b” jelű, azaz a kutatók a releváns és a nem releváns adatokat is megjelenítik a térképeken. A 71 típusváltozó közül a fejezet szerzője tizenhetet elemez, de az egyes változók esetében felsorolja a hozzá hasonlóan viselkedő típusváltozók térképlapjainak számait is (pl. ADSZ/ADOL típusváltozó (MORF. 45., MORF. 65., MORF. 16., MORF. 63., MORF. 22., MORF. 33., MORF. 98. térképlapok; 60–63). (E térképlapokra való utalás kapcsán is megjegyzendő, hogy a tanulmányok olyan szorosán kapcsolódnak a CD-mellékleten található térképekhez, hogy a CD nem nélkülözhető a kötet olvasása közben sem.)

Az ADSZ/ADOL típusváltozóból kiindulva elemzi a szerző a *fogsz/fogol* igealakot is, amely segédige és főige is lehet, és ennek kapcsán kitér annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy az ige : segédige oppozíció léte befolyásolhatja-e az igei személyrag használatát. A feldolgozott adatok tanúsága szerint mindkét funkcióban jellemzőbben a köznyelvi toldalékmorféma kapcsolódik a *fog* igehez és segédigéhez (ellentétben a többi vizsgált igevel), s ebből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy az említett kettős szerep járul hozzá leginkább az ún. instabil helyzet kialakulásához, valamint a köznyelvi változat, azaz az *-sz* igei személyrag használatának erősítéséhez (61). Mivel a *fog* ige kettős szerepéhez hasonló példát nemigen találunk a magyar igeragozás köréből, és az E/2. személyű *-sz* és *-l* igei személyragok közül való választást más igeik esetében nem a funkció, hanem a jó hangzás befolyásolja (pl. *teszel*), nem könnyű meggyőző magyarázatot adni a fent említett jelenségre. E kérdés tisztázása további vizsgálatot érdemelne, akár a jövő idő használatának, akár a *fog* főigének folyamatos szövegben való előfordulása megfigyelésével.

A morfológiai vizsgálatok eredményei közül említésre méltó az a tény, hogy miközben erőteljes egyalakúsodás tanúi lehetünk a változó névszótövek használatában (pl. *faluk, erdője*), ugyanakkor a választékosabb nyelvhasználatban megfigyelhető a változó töveknek, azaz az archaikusabb alakoknak a magasabb presztízsértéke (pl. *falvak*) (71). Ez a jelenség a *-t* locativus ragnak az utóbbi időben való újraéledésére emlékeztet (pl. *Pécsett*).

A lexikológiai vizsgálatok (78–98) keretében a szerző, T. Károlyi Margit kitér a népi–nyelvi kontaktusokra, amelyeknek a vizsgált terület peremrégió

helyzetéből eredően és a jelenlegi hármás határ miatt jelentős szerepük van, különösen a szókincs alakulásában. Az összegyűjtött adatok a várakozásnak megfelelően azt bizonyítják, hogy „az államhatáron kívüli magyar anyanyelvű lakosság nyelvhasználata jobban megőrzi a tájszavakat, mint az anyaországban élőké” (81). A variánsok relatív gyakorisága a határon innen lévő területen standard – dialektális és köznyelvi együtt – dialektális, míg a határ túlsó oldalán épp ellenkezőleg, dialektális – dialektális és köznyelvi együtt – standard sorrendet mutat (81).

A tájszavak és a régi magyar szavak határon túli megőrzésének legszebb példája a *sótlan* : *sajtalan* szó, amely legerőteljesebben a szatmári településeken él mind a mai napig, sőt a romániai Kispaleskén 87,5%-ban, Szamosdarán pedig 76,92%-ban ezt az alaki tájszót használják a sóhiányos étel megnevezésére, de még a magyarországi településeken is gyakori Bátorliget kivételével (LEX. 35. SÓTLAN „a” térképlap). CSÜRY BÁLINT Szamosháti szótárában önálló címszóként szerepel ez a melléknév (855), de az Új magyar tájszótár Beregből is hoz rá adatot (4: 805–806). Hasonlóan archaikus eleme a határ menti területnek a *házhija* ’padlás’ szó, amely a vizsgált települések közül szintén inkább a szatmári falvakban él, és a határ nem tekinthető választóvonalnak, hiszen használják a szót Rozsályban, Kispaleskén, Csengersimán, Szamosdarán és Börvelyben (LEX. 72. PADLÁS „a” térképlap). CSÜRY szótárában az előzőhöz hasonlóan ez a szó is szerepel önálló szócikként (375). A fenti példák arra utalnak, hogy a hármás határ közelében nemcsak a határon túli területek, hanem Magyarország északkeleti határvidéke is — a magyar nyelvterület peremvidékeként — még őrzi az archaikus szavakat. Ugyanakkor a változás a szókincsben is megmutatkozik, hiszen BENKŐ LORÁND a *felleg* szót az északkeleti nyelvjárási régióknak már az ómagyar korban is meglévő valódi tájszavaként tartja számon (Magyar nyelvjárástörténet. Budapest, Tankönyvkiadó. 1957. 84). A kutatócsoport adatai azonban azt mutatják, hogy az egykori valódi tájszó csak a szatmári települések egy részén (Kispaleske, Szamosdara, Börvely) használatos több mint 50%-ban a lakosság körében.

A kérdőívek szókincsre vonatkozó kérdéseire kapott gazdag adatbázis sokféle elemzési módot kínál. A népi–nyelvi kontaktusok fejezet szerzője a lehetőségek közül a nyelvi változatosság mögött meghúzódó, nyelven kívüli okok közül a peremhelyzetből fakadó, évszázadok óta jelen lévő interkulturális hatás nyelvi, szókincsbeli következményeit mutatja be. Sorra veszi a vizsgált terület szláv, leggyakrabban ukrán, ruszin (*kasornya* : *sziitka* : *szetka* ’zsinégből készített hálószerű ételhordó’, *csERPák* ’fából készült füles vízmerítő edény’, *sárgarépa* : *murók* : *murkó*, *bab* : *paszuly*, *abora* ’széna tárolására használatos építmény’, *szövőszék* : *esztováta* : *szátyíva*), román (*gulászta* : *gurászta* : *gurászla* : *gulász* : *gurász* ’a frissen ellett tehén első tejéből készült étel, az összement fecstej’, *zsírosbödön* : *putina* : *zsírosputina*, *krumplinudli* : *pucuka* : *pucutészta* : *poc*, *kukorica* :

málé), német (*reggeli : früstök, függöny : firhang, mellény : lajbi : lábli, pénz-
ügyőr : finánc*) és latin (*szemüveg : ókuláré : okulláré : ókula, pénztárca : buk-
sza, boríték : kóperta : konverta*) jövevényszavait (84–98).

A nyelvjárási szókincskutatás újabb lehetőségeiről című fejezetben (90–121) Iglai Edit kísérletet tesz a kognitív megközelítés nyelvjárási lexikológiában való alkalmazására. Ez a módszer különösen jól alkalmazható a fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsága esetén. A tanulmány szerzője három tésztaféle, a *cérnametélt, vastagmetélt* és *galuska* szó jelentésének alapos és részletes vizsgálatával mutatja be ezt az elemzési módszert, kitérve e tésztafélék készítési módjára és műveleteire, a tésztafélék anyagának, méretének, alakjának, funkciójának vizsgálatára. A nyelvi megformálásban szerepet játszó kategorizáció attól függ, hogy „az egyes beszélőközösségek az adott nyelvi példányt hogyan, miként észlelik”, mely tulajdonságát emelik ki (118). A hármas határ vidékén azonban a folyamatos nyelvi érintkezés miatt az idegen nyelvek hatása is szerepet játszik a kategorizációban (119).

A kötet tanulmányainak ismertetése mellett feltétlenül szólnunk kell a kötethez mellékelt CD-ről, amely az összes morfológiai és lexikai térképlapot, illetve a térképek rövid leírását is tartalmazza. Ha az olvasónak nehéz volna kiigazodnia a térképlapok szerteágazó jelöléseiben, akkor a térképlapokat követő rövid leírások segítségével könnyebben megértheti a tér, idő és társadalom által befolyásolt nyelvhasználat jellemzőinek három dimenzióját. Ezeken a térképlapokon a kutatók hatalmas adatmennyiséget rögzítettek, és tettek láthatóvá. A kötetben is és a térképlapok magyarázataiban is gyakran találkozunk egy-egy morfológiai vagy lexikai elem izoglosszájával. Egy-két térképlapon talán ezt is érdemes lett volna akár szaggatott vonallal megjelölni, mivel a sokféle jelölés között a vizsgált nyelvi elemek izoglosszái kicsit nehezebben fedezhetők fel.

A kötetet gazdag irodalomjegyzék és a térképlapok listája zárja.

P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit és Iglai Edit kötete és térképlapjai hosszú évek gyűjtőmunkájára támaszkodva számos regionális nyelvi és nyelvjárási adattal gazdagítják a magyar dialektológiát, és árnyaltan mutatják be ezek szociolingvisztikai és kulturális vonatkozásait is. A CD-mellékleten található térképlapok az északkeleti nyelvjárási régió határon inneni és határon túli területeinek digitális nyelvatlasként használhatók.

RÉVAY VALÉRIA

LELKES GYÖRGY, **Magyar helységnév-azonosító szótár.**
Budapest, Argumentum. KSH Könyvtár, 2011.
(1048 lap, 54 térképszelvény és 14 egyéb színes térkép)*

Lelkes György kitartó és áldozatos munkájának eredményeként az e műfajba tartozó művek között anyagát tekintve a leggazdagabbat, terjedelmére nézve pedig a legvaskosabb könyvet üdvözölhetjük az alább ismertetendő kiadványban. A nagyívű munka nem előzmények nélküli a szerző munkásságában, Lelkes ugyanis először 1992-ben (Magyar helységnév-azonosító szótár. Budapest, Ballasi Kiadó, 1992), majd 1998-ban (Magyar helységnév-azonosító szótár. Második, bővített és javított kiadás. Baja, Talma, 1998) önálló kötetekben foglalkozott a történeti Magyarország helységeinek és várainak azonosításával, különböző nyelvű névváltozataival, valamint a települések lakosságának egykori nemzetiségi megoszlásával. Felismerve azt a körülményt, hogy a 20. század magyar történelmének politikai változásai súlyos nyomot hagytak Magyarország helységnévállományán, a települések és más földrajzi objektumok magyar neveinek, névváltozatainak mint a történelmi múlt és a kultúra szerves elemeinek a teljes körű összegyűjtését Lelkes György a legfontosabb feladatok egyikének tartotta. A több évtizedes munka eredményeként 2011-ben napvilágot látott szótára — a munkában megjelölt szerény szerzői vélekedés alapján (23) — az 1998-as kötet javított és bővített változatának tekinthető.

A Magyar helységnév-azonosító szótár összeállításakor a szerzőt két, egymásnak látszólag ellentmondó szempont vezérelte: a teljesség igénye és a válogatás szükségzerűsége (23). E kettős törekvés a munkában úgy érvényesül, hogy megtalálható benne az 1913. évi helységnévtár alapján a történeti Magyarország (Horvát-Szlavónország nélküli területének) összes városa és községe, Horvát-Szlavónország valamennyi vármegyéje, járási székhelye és városa, valamint az 1910-ben magyar vagy részben magyar lakosságú községe. A teljesség igénye mutatkozik meg az 1938 és 1944 közötti országterületen az 1913 után kiválással, szétválással és egyesítéssel létrejött helységekre vonatkozó közlésében is. Mindezek mellett a szótár tartalmazza az 1938 és 1944 közötti országterületen kívül eső, 1913 óta alakult, magyar névváltozattal is rendelkező helységek neveit, továbbá a történeti Magyarország, Dalmácia és a délvidéki tartományok területén épült jelentősebb várak, várkastélyok neveit, a történeti Moldva és Bukovina fontosabb forrásokban megtalálható csángómagyar helységneveit, illetve a magyar történelemben és művelődéstörténetben szerepet játszó ismertebb európai települések neveit.

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

Felépítését tekintve a szótár négy nagy egységből áll. Az első, igen alapos bevezető rész (23–70) vázolja a szótár célkitűzését, bemutatja összeállításának szempontjait, az egyes szócikkek (alapszócikkek, kiegészítő, valamint utaló szócikkek) felépítését, adatelemeit, valamint a névmutatók, a táblázatok, a térképek és az egyéb jegyzékek használatához szükséges információkat. Mindezek mellett a rövidítéseket, a jelmagyarázatokat és a források jegyzékét is itt találjuk meg. A munka központi részét a történeti Magyarország településeinek, várainak és várkastélyainak feltárását, azonosítását és lokalizálását magában foglaló szótár teszi ki közel 700 lapnyi terjedelemben (71–749). Ezt követően az idegen nyelvű (horvát, latin, lengyel, német, orosz, román, ruszin, szerb, szlovák, ukrán) helységnévmutatókat, valamint a Lipszky János és Fényes Elek helységnévtáraiban fellelhető, önállóságukat 1913-ig elvesztett vagy nem azonosítható helységek neveit találhatjuk meg (751–955). A harmadik rész, a függelék (957–977) a történeti Magyarország 1913. évi közigazgatási beosztását és az 1920 utáni (1920–1938, 1939/1941–1944, 1945–1949, 1950–1989, 1990–) vármegyéit, illetve megyéit mutatja be. E helyütt az 1910. évi népszámlálási adatok alapján információt kapunk a Magyar Királyság nemzetiségi és felekezeti megoszlásáról is. A szótár használatáról szóló német és angol nyelvű tájékoztatót követően (979–1048) 68 igényesen összeállított részletes, színes térképlap segíti a magyarországi közigazgatási, politikai változásokban, valamint a nevek viszonyrendszerében eligazodni kívánó érdeklődőket.

Az összesen 80 280 szócikket tartalmazó szótár alapjául az 1910. évi népszámlálás adatait tartalmazó A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913. című kötet szolgált. A 15 086 alapszócikk a történeti Magyarország, valamint Horvát-Szlavónország betűrendben szereplő helységeiről ad részletes leírást: az egyes települések vármegyei-járási beosztása, lakosság száma, nemzetiségi és felekezeti összetétele, régebbi vagy újabb névváltozatai, valamint a mai hivatalos neve egyaránt fontos információként jelenik meg a szócikkekben. A névváltozatok bemutatásakor Lelkes György a korábbi helynévtárakban, történeti munkákban előforduló helységneveket veszi alapul. Nemcsak Lipszky János 1808-ban, valamint Fényes Elek 1851-ben megjelent helységnévtárát használja fel, hanem a Csánki Dezső, Fekete Nagy Antal, valamint Györffy György történeti, történeti földrajzi munkáiban szereplő helységek, várak, várkastélyok, valamint a nem azonosítható vagy ma nem önálló települések neveit, névváltozatait is felveszi a szótárába. E kötetnek a korábbi helységnév-azonosító szótárakhoz képest megmutatózó jelentős, több irányú bővítése igen figyelemreméltó. További fontos kiegészítést jelent az is, hogy a bizonyos autonómiával rendelkező kárpátaljai (főként beregi, máramarosi, ungi) helységnevek korábbi, 1944-es hivatalos ruszin nyelvű (cirill és latin betűs), valamint a ma hivatalos cirill betűs ukrán nevei is bekerültek a kötetbe. Az alapszócikkek mellett 1403 kiegészítő szócikket is találunk a munkában, amelyek a mai Moldova csángómagyar hely-

ségneveit (pl. *Bazga* 123, *Fűrészfalva* 253, *Külsőrekecsin* 402–403 stb.) éppúgy tartalmazzák, mint a magyar történelemben szerepet játszó fontos európai települések neveit (pl. *Bécs* 124, *Trieszt* 686 vagy éppen *Ilyvó*, a történeti Gácsország, azaz Halics, a későbbi Galícia, a mai Nyugat-Ukrajna ukránul *Lviv*-nek nevezett városának történeti magyar neve, 312), valamint az egykori Magyar Királyság fontosabb várainak, várkastélyainak megnevezéseit és a rájuk vonatkozó fontosabb információkat (*Kígyókő* 351, *Szenyér*¹ 639–640, *Vasmegyericse* 717 stb.). A 63 791 utaló szócikkben pedig a magyar, magyarnak tekintett vagy esetenként idegen nyelvű névváltozatok kaptak helyet.

Nemcsak a már említett adattári rész tekintélyes gyarapodását regisztrálhatjuk azonban a szótárban, hanem módszertani szempontból is kiemelkedő újjátalakításként említhető a munkának, hogy anyagának szemléltetésére új, részletes térképszelvényekkel gazdagodott a kötet. Az Osztrák–Magyar Monarchia legfelső szintű közigazgatási egységeinek, fontosabb városainak térképre vetítése mellett Magyarországnak az Árpád-kortól napjainkig különböző korszakokban fennálló közigazgatási beosztását, valamint az 1913-ban önálló, a szótárban is szereplő helységeket ábrázoló térképlapokat egyaránt megtaláljuk közöttük. Mindezeket túl (az 1910-es nemzetiségi és felekezeti összetételről) tematikus, valamint a Magyar Királysággal szomszédos vagy az egykor hozzá tartozott területek (Moldva, a csángók lakta Bákó megye, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina) térképeit szintén tartalmazza a szótár.

A munka legnagyobb érdemének azt tarthatjuk, hogy a helységnevek pontos és megbízható azonosítása (megyei, járási besorolása) mellett fontos statisztikai adatok (lakosság szám, nemzetiségi és felekezeti megoszlás) teszik teljessé a települések bemutatását. Az 1920-ban elcsatolt területek esetében pedig a ma hivatalosnak tekinthető magyar helységnév és hatálybalépésének éve mellett a nem magyar nemzetiségek által használt neveket szintén megtaláljuk a szócikkekben, mint például Burgenland horvát (pl. a 2000-től hivatalosnak tekinthető *Alsóőr* horvát *Dolnja Jerba ~ Dolnja Borta* 89), a Vajdaság román (pl. a 2003-től hivatalos *Temesvajkóc* román *Vlaikovecz ~ Vlaicovăț ~ Vlajkovac* 669), a Felvidék ukrán és német (pl. az 1994-től hivatalos *Komárom*, újabban *Révkomárom* német *Kommorn ~ Komorn ~ Comorn* 380), valamint Erdély német, szlovák és ukrán (pl. az 1999-től, illetve 2002-től hivatalosnak tekinthető *Szatmárnémeti* német *Sathmar*, román *Satmar* 622) neveit, s ezek az információk még inkább segítik a munka legfőbb céljaként megjelölt azonosítást és egyúttal a pontos lokalizálást. Azt is fontos kiemelni, hogy nemcsak a helynevek történeti adatait találjuk meg a szótárban, hanem a természetes névegyesülés és a hivatalos névegyesítés során bekövetkezett névösszevonódás (pl. *Mosonmagyaróvár* *Moson*² és *Magyaróvár* egyesítésével jött létre 1913 után, 465), valamint a névosztódás (pl. *Gyékényes* esetében *Alsó- és Felsőgyékényes* 83, 276) eseteit szintén könnyen nyomon követhetjük végigkísérve a névváltozatok életútját, változási folyamatait.

Lelkes György gazdag forrásanyagot tartalmazó, kibővített szótára nemcsak a tudomány (legfőképpen a nyelvészet, a névkutatás, a történelem- és a földrajztudomány) képviselői, hanem a szélesebb, a nevek és helyek iránt érdeklődést mutató művelt nagyközönség számára is hasznos kézikönyvként szolgál. E szótár nagy erénye, hogy a szerzője teljességre törekedve igyekszik feltérképezni és azonosítani a történeti Magyarország helységneveit, s egyúttal e helyekről igen alapos és gazdag leírást is ad. Munkájával Lelkes György a magyar történelmi múlt és kultúra s általában a magyar identitástudat szolgálatába állítva hozott létre hasznos kézikönyvet.

KOVÁCS ÉVA

ZILAHY LAJOS, **Sárréti tájszótár**. Argumentum, 2011. (490 lap)*

1. A nyelvjárások iránti érdeklődés több évszázadra visszatekintő hagyományai ellenére a hazai és a nemzetközi tudományosságban is a tájszavak gyűjtése csak a 19. században ért el jelentősebb eredményeket. Hazánkban a Magyar Nyelvőr megjelenésétől kezdve erősödik fel ez a folyamat, ekkor indul meg ugyanis a tájszavak intenzív gyűjtése, és válik rendszeressé a gyűjtemények közzététele is. Minthogy a jelenleg mintegy harminc tájszótárunk a nyelvjárási régiókat tekintve aránytalanul oszlik el, egy-egy újabb regionális tájszótár megjelenése az egész nyelvterületre kiterjedő vizsgálatok lehetőségét mozgathatja elő.

Amint azt a bevezetőből megtudjuk, a Sárréti tájszótár anyaggyűjtési munkálatai 1991-ben kezdődtek és 1999-ben fejeződtek be, de a forrásjegyzékből az is kiderül, hogy Zilahi Lajos élőnyelvi gyűjtései évtizedes előzményekre tekintenek vissza. A Sárréti tájszótár 226 forrásból merít, amivel magára vállalja mindazokat a nehézségeket, amelyek a különböző források adta lehetőségekből és korlátokból fakadnak. A szótár gyűjtési területeként a szerző a Berettyó és a Körösök hajdani Sárréti országhatáron belüli részét határozta meg, de a korpuszban két határon túli településről (Nagyszalontáról és Értarcsáról) is találunk adatokat. Noha a Sárrét vidékének szélső határait lehet vitatni, a szerző gyakorlati megfontolásokból — s nagyon is helyeselhető módon — elzárkózik a tudományközi vitától, s elfogadja a táji-természeti-földrajzi adottságokon alapuló körülhatárolást. A Sárréti tájszótár többnyire a köznyelvben ismeretlen valódi, alaki és jelentésbeli tájszavakat teszi közzé.

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

2. Bár a Sárreai tájszótár önmagát mint szinkrón tájszógyűjteményt definiálja, bizonyos szempontból hasonlóságot mutat a történeti regionális szótárakkal is, amelyek egy-egy régió adott időhatárok közötti történeti szóanyagát adják közre. A szótár tudniillik a 19. századi és a valamivel azt megelőző időkből való helyi följegyzésekből és helytörténeti munkákból származó adatokat is közlétesz. Ezt a szerző többek között azzal indokolja, hogy a Szinnyei József-féle Magyar tájszótár, amelynek adatállománya az egész nyelvterületet felöleli, a Sárreai tájszavait csak korlátozott mennyiségben tartalmazza, mivel csak a Magyar Nyelvőről és az Ethnographia című folyóiratból származó adatokat használ fel. A Sárreai tájszótár történeti adatai ennek megfelelően visszanyúlnak a 18–19. század fordulójáig, az összegyűjtött anyag tehát két évszázad lokalizált tájszóanyaga. Egy-egy tájszótár nyelvi anyagába a történeti anyag beemelése nem példa nélküli, hiszen Bálint Sándor Szegedi szótárára vagy Tóth Imre Ipoly menti palóc tájszótárára szintén jellemző ez a kétarcúság. Az is természetes, hogy egyfajta történetiség szinte kivétel nélkül jellemző a tájszótárakra, hiszen azok legtöbbször célzottan az archaizmusokat gyűjtik. Az adatállománynak a későbbi lexikológiai vizsgálatokba való bekapcsolását megnehezíti viszont az a körülmény, hogy az egyes szócikkekben az adatok történeti jellege semmilyen módon nincs jelezve (lásd például a *kanális*, *tanyahely* szócikkeket), az csak az egyes források visszakeresése után válik nyilvánvalóvá, ahol az összesen 226 felhasznált forrás között *Tö* jelzéssel vannak ellátva a történeti jellegű munkák.

Másfelől a szótár a másik átfogó, az egész nyelvterületről való adatokat összegyűjtő munka, az Új magyar tájszótár Sárreai vonatkozó tájszóállományát is ki tudja egészíteni, mivel olyan 20. századi legújabb adatokat ugyancsak közlétesz, amelyeket az Új magyar tájszótár — az anyaggyűjtés 1960-nal történő lezárása miatt — nem tartalmazhatott. A Sárreai tájszótár tehát egyfajta összegzése kíván lenni a korábban megjelent regionális és általános tájszótárak e területre vonatkozó anyagának, ám esetében mégsem beszélhetünk a szó szoros értelmében vett élőnyelvi szinkrón tájszótárról, mivel e munka — ahogyan erről már fentebb is szó esett — nem csupán adatközlőktől, egyidejű nyelvállapotból származó adatokat rögzít. Bizonyára a szótár korábbi forrásokat felhasználó jellegéből fakad például az a jellegzetessége is, hogy az adatok szociális hátterére, érvényességére vonatkozó utalásokat csak korlátozott számban tartalmaznak az egyes szócikkek. Sok korábbi tájszótárhoz hasonlóan a szerző ugyanis mindössze a lexéma kihalt (például *bürihíd*), régies (például *ágybér*) vagy nóvum (például *csoport*) voltát jelöli egy-egy szóalak kapcsán. Más regionális vagy helyi tájszótárak viszont másként járnak el, és a visszaszorulás fokozatát, valamint a neologizmus elterjedésének mértékét is fontosnak tartják jelezni. Az egyes tájszavak szociális érvényessége azért is különösen fontos, mert ezzel egyidejűleg arról is képet kaphatunk, hogy a különféle népszokások, hagyományok ér-

vényben vannak-e még az adott területen. A problémát Zilahi Lajos is érzékeli, s a szótárnak ezt a hiányosságát az általa felhasznált helyi tájszógyűjteményekből hiányzó minősítésekkel indokolja. Egy ilyen területet felölelő, korábbi forrásokat nagy számban felhasználó munkától valóban nem is várható el, hogy a nyelvészológiai kívánalmaknak ilyen mélységben megfeleljen.

A nyelvjárási lexikográfia kapcsán szintén gyakran vitatott kérdés a megfigyelői paradoxon, amely probléma jelen gyűjtés kapcsán is felmerülhet ugyan, de a szótár használata közben lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy számos előnnyel jár az, ha a közzétevő a saját anyanyelvjárásának lexémáit dolgozza fel. Nemcsak a társadalmi érvény szerinti minősítés válik így hitelesebbé, hanem az egyes jelentések tagolása, árnyalása is szükségessé teszi az adott nyelvjárás és a vele kapcsolatos tárgyi és tudati világ alapos ismeretét.

3. A Sárreți tájszótár azon keresztül, hogy az adott régióknak a korábbiaknál teljesebb, több forrást feldolgozó gyűjteményét adja, a nyelvtudomány számára számos szélesebb körű, ugyanakkor konkrétan is megfogalmazható lehetőséget kínál. Mivel a Tisza-Körös vidéki nyelvjárási régió sárreți nyelvjárásai hangtani tekintetben jórészt homogének, az egyes nyelvjárási sajátosságok — melyekről a bevezetőben külön összegzést is kapunk — a szótár segítségével nagyszámú példán keresztül vizsgálhatók. Nehezen kezelhető lexikográfiai problémát jelent ugyanakkor hangtani, hangtörténeti szempontból egy-egy szócikk címszavának a megállapítása, s ezáltal bizonyos adatok egy szócikkbe szerkesztése, illetőleg különválasztása. A szócikkek címszavainak megállapításában alkalmazott következetes megoldások ugyanis a szótár további felhasználását nagyban megkönnyítik. A Sárreți tájszótár címszavai ennek az elvárásnak többnyire megfelelnek, ellentmondásokat mindössze néhány szócikkben tapasztalhatunk (lásd például a *dágvány*, *dévány* szócikkeket, ahol a Komádiból származó *déványok* forma mindkét címszó alatt szerepel).

Magától értetődik, hogy a szótár anyaga a hangtani jelenségeken túl egyéb nyelvészeti vizsgálatok tárgyát is képezheti: a sárreți térség jellegzetességeként például egy sajátos jelentésmező, a rétség és a művelésbe vont szárazulatok világának kifejezései (pl. *árendál*, *csörmő*, *halhi* stb.) állnak egybegyűjtve a kutató rendelkezésére. Egy ilyen jellegű tájszótár ugyanakkor nyelvföldrajzi vizsgálatok alapjául is gyakorta szolgál, s bizonyos tájszavak izoglosszáinak a megerősítését vagy akár pontosítását teszi lehetővé (pl. *nadáj*, *uszu*). A Sárreți tájszótár mindemellett a hely- és személynévutatók számára is haszonnal forgatható, ugyanis önálló szócikként (pl. *Bik-ér*, *Binci*) vagy a szócikkek részeként, a szószervezetek és a szókapcsolatok között (pl. *Pince-rét*) tulajdonneveket is közzétesz. Bár a tájszótárakba általában közszók kerülnek, van néhány olyan tájszótárunk is, amely hely- vagy személynéveket is közöl: például a sajátos, az adott nyelvjárásra jellemző hangfejlődés illusztrálása vagy a tájspecifikus becézési

formák alaki jellemzőinek bemutatása érdekében. A Sárréti tájszótárban a tulajdonnevek között találunk használatban levő (pl. *Mak-sár, Szék-laponyag*) és kihalt helyneveket (pl. *Besenyő-porong, Büszke-porong, Csikász-porong*), asszonyneveket (pl. *Bodóné*), beceneveket (pl. *Binci*), csúfneveket (pl. *Csiríz*) és kutya-
neveket egyaránt (pl. *Burkus, Bundás*). A tulajdonnevek közlése kapcsán nem feltétlenül érthetünk egyet azzal a szerző által választott megoldással, hogy a közszei előzményre visszamenő tulajdonnevek címszavai közszei státusú elemekként szerepelnek (lásd pl. *Borjúlegelő, Bundás, Csinos*), holott az adatok egyértelműen tulajdonnévi jellegűek.

A nyelvtudományi hasznosíthatóság mellett a tájszótárak kapcsán a néprajztudomány számára való vizsgálati lehetőségeket (például a népi időjósok, népies és lakodalmi rigmusok tanulmányozásának szerepét) szokás kiemelni. A Sárréti tájszótár ebben a tekintetben sem marad el az elődöktől, hiszen Zilahi Lajos már a bevezetőben megfogalmazza, hogy a szótár céljai közé tartozik a vidék népéletének tájszavait, a régi hagyományok elemeit, valamint a vidék nyelvjárására jellemző szólásokat, szóláshasonlatokat elénk tárni. A szerző lényegesnek tartja továbbá, hogy az egykori növény- és állatvilág még szótárazható elnevezéseit (pl. *csenkesz, compó, cigányhal*), valamint a vízszabályozás után kihalt kifejezéseket (pl. *cúca, laponyag*) ugyancsak rögzítse.

4. KISS JENŐ szerint a tájszótáríró feladata az, hogy a beszélt nyelvből összegyűjtse az adott tájegységnek a köznyelvhez viszonyított lexikai többleteit, ezeket az elemeket bizonyos szempontok alapján minősítse, s az adott korpuszt lexikográfiai módon megfelelő, korszerű módon szótárrá szerkessze (Magyar Nyelvőr 126 [2002]: 392). Zilahi Lajos Sárréti tájszótára a modern lexikográfia ezen követelményeinek messzemenően megfelel. A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott, mint arra, hogy 52 település tájszóanyagát a saját élőnyelvi gyűjtései és más források révén feldolgozza. Gondos munkájának köszönhetően az egyes szócikkekkel felépülő szótár nemcsak igényesen megszerkesztett szócikkeivel tűnik ki, hanem külső formájában is esztétikus, az alkalmazott technikai megoldásai pedig a könnyen kezelhetőséget és a későbbi felhasználást nagymértékben elősegítik.

BÁBA BARBARA

BODA ISTVÁN KÁROLY–PORKOLÁB JUDIT,
A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában.
Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. (233 lap)

A hipertext, a hipertextualitás kutatása egyre gazdagabban kibontakozó témája a szövegkutatásnak. Ezt az örvendetes tényt bővíti a szerzőpáros munkája. A témaválasztás feltétlenül indokolt, mivel további eredmények várhatók a hipertext (illetve hipermedia) koncepciójának kidolgozása, valamint a széles körű alkalmazás lehetőségeinek feltárása során. Már korábbi tanulmányaikban is tisztázták, hogy a hipertext három elven alapul, amelyeknek „kulcsszavaiként” a csomópontot, a linket és a bejárást adhatjuk meg.

A munka világos tagolású. Az első nagy, elméleti jellegű egység a nemzetközi és hazai kutatások, kutatók eredményeinek áttekintésével és értékelésével a koherens hiperszöveg kialakításának tényezőit tárgyalja (7–69), míg a második rész a szövegtani, szövegstilisztikai módszertani elvek kapcsán az inter- és hipertextuális vonatkozásait fejtegeti, s példát mutat az alkalmazására is (70–219).

A szerzőpáros már a munka elején tisztázza a szöveg és a szövegszerűség általuk vallott fogalmát, majd a kohézió lényegének, a koherencia és a konstringencia leírását. Ennek során számba veszik azokat a fogalom-meghatározásokat, amelyek a hiperszövegek tárgyalásának tudományos kontextusához feltétlenül hozzátartoznak. Kutatásaik fő célja — ahogy erről maguk vallanak — éppen az, hogy „konkrét szövegek köré szerveződő hipertext struktúrák konstruktív kialakításával és elemzésével minél közelebb” jussanak a kérdés megválaszolásához (9–10).

A hipertext, illetve hipermedia koncepciójának kidolgozását, majd alkalmazását a szerzők azért tartják nagyon fontosnak, mivel ez hatalmas mennyiségű információ hozzáférését teszi lehetővé. E két fogalmat tulajdonképpen szinonimaként használják. Hiperszövegen pedig egymással összekapcsolt (összekapcsolható) verbális és multimediális szövegeket értenek, azaz olyan hipertext szerkezetet, amely tükrözi az azt készítő szándékait, elképzeléseit stb.

A szövegszerűség kritériumait (összefüggőség és teljesség) táblázatokkal teszik szemléletessé, de egyben az itt szereplő fogalmakat (kohézió és koherencia stb.) is teljes pontossággal fejtik ki (11–13). Igen színvonalas a kohézió bemutatása, tárgyalása (12), mondhatni csodálatosan lesznek úrrá a kohézió (globális, lineáris) fogalmát tárgyaló meghatározásokon (uo.), s világosan láthatjuk az elméleti fejtegetések igen magas színvonalának sorozatát (akár a konnexitás és a kohézió, akár a tezaursz-szócikkek szerepéről), s emellett a fogalmi relációk explicit reprezentálását lehetővé tevő szerepét tárgyalják (13).

Az úgynevezett stíluskohézió különböző (stílus)szinteken valósul meg, s a különböző stíluszinteken funkcionális stilisztikai eszközök érvényesülnek. A

stíluszintek elemzése során feltétlenül érdemes kiemelni, hogy az akusztikus kohézióval és a vizuális kohézióval, sőt az intertextuális kohézióval is számolnak. A sémákkal, a TOP-pal és MOP-pal kapcsolatos elméleti kutatási eredmények tárgyalása, bemutatása során az elvont elméleti kérdések szemléletes, szinte „látható”, illetve nagyon is „érzékeltető” tárgyalásban részesülnek. És ugyanez mondható el a konstribenciával kapcsolatban is, s azt is megtudhatjuk, hogy a szövegek megértésében a sémák központi szerepet játszanak. Nagyon hasznos része a dogozatuknak a sémák jellegének, természetének, felhasználásának stb. igen mély, sokoldalú elemzése (23–26).

Munkájuknak ezek a részei azok, ahol a múlt megelőző és a mai magyar és nemzetközi kutatások kérdései magas szintű áttekintésben részesülnek. A szövegek közötti kapcsolatok árnyalt elemzése, a fejtegetések egy-egy részlete (intertextualitás és kohézió, a szövegköziség formái, a paratextualitás kapcsolatrendszerének tárgyalása stb.) érdekes szövegelméleti tulajdonságokra mutat rá (29).

A szerzők a 2. fejezettől kezdve elsősorban hiperszövegekkel foglalkoznak. Így a különböző forrásokból származó verbális vagy multimediális szövegek és szövegrészletek egy vagy több kulcsszó (vagy kulcskifejezés) segítségével értelmesen és logikusan összekapcsolhatók. Ehhez természetesen megadják a hipertext kapcsolat általános formáit. Érdekes és tanulságos megjegyzésük, hogy itt egy-egy kulcsszóhoz csupán egy cél rendelhető hozzá, ugyanakkor azonban egy célra több kulcsszó is mutathat. Figyelniük kell azokra a mondataikra is, amelyekben megemlítik — az esetleges félreértések elkerülése céljából —, hogy szövegen az egész munka során multimédiás szöveget értenek.

A szövegközi kapcsolatok típusai és hipertextuális megvalósíthatóságuk tárgyalása — az ezt bemutató táblázat (57) érdeméből is — rendkívül érzékletesen mutatja e kapcsolat típusát, a hipertextuális megvalósítást. Táblázatukból jól látszik, hogy a radialitás és az intertextualitás adott példái valóban — amint a szerzők ki is fejtik — természetes módon reprezentálhatók hipertext kapcsolatokkal. Nyilvánvalónak tekintjük mi is, hogy a paratextualitás esetében szükség van egy hipertext kapcsolatokat reprezentáló panelre, hogy felmutathassuk a paratextuális szövegközi kapcsolatokat. Finom elemzésekkel igazolják, hogy a radiális és az intertextuális szövegközi kapcsolatok vannak túlsúlyban, míg a paratextuális és metatextuális kapcsolatok esetében inkább a komplex hipertext struktúra terminus használata célszerűbb. A pontosítások Genetthez kapcsolódóan (hipertextualitás, hiperszöveg, hipertext stb., 60) is nagyon hasznosak.

Tanulságosak azok az elemzéseik is, ahol azt tárgyalják, hogy a hipertextuális szövegekben a kohéziót a linkek valósítják meg, s hogy a helyzetszerűséget hipertextuális szövegek esetén egy meta- és/vagy paraszintű elemzési paradigma jelentheti, amelyben egy adott hiperszöveg értelmezhető. Annak bemutatására is sort kerítenek, hogy lehetséges-e a koherens szövegek feldolgozására szolgáló „hagyományos” olvasás (61). Jól látják továbbá azt is, hogy a kijelölt hiperszö-

veg és a hozzá kapcsolt további szövegek együtto olvasása csak akkor adhat értékes szöveget, ha képesek vagyunk a hiperolvasás során a koherencia biztosítására (62). Jó gondolatnak, megoldásnak látjuk részükről a hipertextualitás fogalmának bevezetését, hasonlóképpen az intertextualitás és hipertextualitás világos elkülönítését is. A szövegértelmezés három rétegű (az alapszöveg, a korpusz és a kapcsolatok) modellje pedig az elemzések érdekében nagyon fontos, hiszen világos értelmezési szinteket jelent.

A kötet második nagy egységében a vers- és stílus elemzés inter- és hipertextuális vonatkozásaira térnek rá a szerzők. A további hasonló elemzések elveinek és módszereinek kidolgozása rendkívül fontos feladata a kutatásnak. Ezért is nagy örömmel üdvözljük azt, hogy ez a kötet igen sok részproblémát, sőt általános elvek együttesét, mondhatni hálózatát építi fel, lépésről lépésre, nagy elméleti felkészültséggel, elemzési képességekkel, az elemzési gondok, problémák tisztázásával és megoldási felkészültséggel. A szerzőpáros nemcsak felhasználja, hanem több vonatkozásban tovább is építi a Szathmári István által fémjelzett funkcionális stilisztika egyes területeit, bővíti kereteit a teljesség felé tett elemzéseik révén. S hogy van saját mondanivalójuk is, azt a következő részletek vizsgálati bizonyítják (3. fejezet: Vers és stílus elemzés a funkcionális stilisztikában, stílusszintek a funkcionális stilisztikában; 73). Számba veszik azokat a stílus eszközöket, amelyek inter-, illetve hipertextuális vonatkozásokkal rendelkeznek (75). A példákat táblázatokban adják meg, amelyek az adott stílus eszköz megnevezésén túl tartalmazzák jól megválasztott példák szövegét és kommentár formájában a példák kiválasztásának az indoklását is, sőt a stílus eszköz által elérhető hatást is felmutatják. Így biztosítják a gyakorlati hasznosítás lehetőségét is. Hogy pontosan mire gondolnak, azt jól láthatjuk az Akusztikai szint: a hangzás és zeneiség, valamint a verselés című alfejezetben (76–78 stb.). Már a stílus eszközök számbavétele során is világosan látszik, hogy ez a terület nemcsak érdeklődésük mélységét, hanem sokoldalúságát és színességét is bizonyítja, bár természetesen a korábbi, eddig tárgyalt elméleti kérdések is erről tanúskodnak, de ezek — részletességük és tárgyalási szintjük miatt is — nagy figyelmet érdemelnek. Valamennyi szint (az akusztikai, a verselés, a szó- és kifejezőkészség, a szintaktikai szint, a képi ábrázolás, a szöveg stb. szintje) izgalmas, érdekes elemzésekkel lep meg bennünket, s így azt mondhatjuk, hogy munkájuknak ezek igen fontos részei, s tudományos értékük mellett az oktatás szinte minden fokán is kiválóan hasznosíthatók: minden jelenségre találhatunk egyrészt színes illusztráló anyagot, másrészt a lehetséges elemzési szempontoknak is megfelelő fogószókat.

A szerzők arra is gondolnak, hogy a művelődés előre haladtával, a tárgyak tulajdonságainak mind tüzetesebb megismerése folytán a szemléltetésnek is biztosabb módjai fejlődtek és fejlődnek ki (pl. a nő alakjának metaforizálása, az érzellem hőmérsékletének fogalmi metaforái, az élet, a lélek megszemélyesítései

stb.), s így a metaforák sok-sok fogalommal kapcsolatos metaforarendszerhez kapcsolódhatnak (143–149), s ez a fejlődés, változás más szóképeket (szinesztézia, allegória, szimbólum) is elérhet (152–170). A szerzők ilyen és hasonlóan finom elemzéseinek sokasága arról tanúskodik, hogy mély átélés vezet „tollukat”, s ezek mind-mind igen komoly hatást tehetnek az olvasóra, mert szinte borzongatóan szépen és rendkívül találóan érzékeltetik a költők, művészek mondanivalóját, lélekig ható sugallatait (lásd pl. a nő virág, a nő gyöngy, a dal rőzse, a lélek vár metaforákat, 170–171).

Az elemzések alapján levont következtetések elméleti szempontból is tovább építik a tudományág bizonyos területein elért eddigi eredményeiket. Nem érdektelen például megemlíteni azokat a megállapításokat, melyek szerint ha egy alapmetaforához további metaforákat kapcsolunk, az fokozatosan elvezet ahhoz, hogy a metafora költői szimbólummá váljon. A költői szimbólumok sokszor egy alapmetaforából és ehhez kapcsolt metaforákból állnak. A költői szimbólumok sugallatossága az alapmetaforához kapcsolódó metaforák kifejtetlenségével áll kapcsolatban (173). Az ilyen és hasonló gondolatoknak a megemlézése azért sem öncélú, mert a formálódó szimbólumok szempontjából az alapmetafora (és a hozzá kapcsolódó metaforák rendszerének) kifejtettsége, kidolgozottsága tűnik a legfontosabb tulajdonságnak (177), tehát feltétlenül számolnunk kell vele. Nagyon helyesen merül fel bennük az a gondolat is, hogy vajon növelik-e az elemzett alkotás befogadásakor az olvasó esztétikai élvezetét az imént idézett folyamatok. Erre szintén metaforák (pl. a lélek ódon, babonás vár, vagy Verlaine Holdfény című versében a lélek különös táj stb.) konkrét elemzésével kísérik meg a választást (174, 175–179).

Nagyon fontos várakozásnak tesz eleget a dolgozat akkor, amikor a szöveg-stilisztikai jelenségek szintjéről szól (180), hiszen a legújabb, legfrissebb gondolatrégiora itt lehet leginkább rámutatni, figyelembe véve az olvasók, a szövegtani stilisztika iránt érdeklődő hallgatók, tanulók igényeit. A szövegtani stilisztika iránti egyre bővülő érdeklődés miatt is célszerű megismerkedni korábbi kutatásaikkal is (lásd Boda István–Porkoláb Judit: *Interaktív konkordanciaszótár Radnóti Miklós verseiből*. Debrecen, 2009). Itt ugyanis a mondaton túlmutató, a szöveg egészére kiható szövegszervező jelenségek kapnak tárgyalást, szerencsére táblázatokkal is szemléltetve (181–189).

A szerzők kitérnek a nyelven kívüli jelenségek szintjeire is (az arckifejezés, a tekintet, a gesztusok, a testtartás stb.), illetve a „látható” nyelvi eszközökre is (a szöveg tagolása, a tipográfiai kiemelés, az illusztrációk; helyesírás, az írásjelek szerepe stb. (192–193), s az ugyancsak fontos egyéb stíluseszközökre (a montázs, a kollázs, a vendégszövegek beillesztése, a vizuális költészet eszközei stb., stb.), ami azért is örömdetes, mert az ún. hagyományos megoldások mellett teljes joggal tarthatunk igényt az attól eltérő, imént említett művészi megoldásokra is. Ezek rendszerszerű tárgyalása tekintettel van a különösségekre, a szokatlan

jelenségekre is, amelyek nemegyszer valóban modern szövegszerkesztésnek tűnnek. Ezért bizonyára nagyon tanulságos lenne, ha a múlt század végi, e század eleji műalkotások „érthetetlenek, hibásnak vélt” szövegmegoldásaira is kiterjesztenék az általuk kidolgozott szövegelemzési módszertani fogásokat.

Rendkívül tanulságos az alaposan és részletesen tárgyalt, a versekben feltárt inter- és hipertextuális kapcsolatok kérdése. A táblázatok világos és megbízható képet adnak a legjellemzőbb kapcsolatokról (az Ady Endre, Arany János, Babits Mihály stb. verselemzésekben, 196–209). Az ezekből levont következtetések megokoltak, tanulságosak, és esetleges további elemzésekhez is jó fogódzókat nyújtanak.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a szerzőpáros munkája előremutató és egyben jól hasznosítható ismereteket nyújt a kutatóknak is, de az oktatás minden szintjén-fokán működő tanároknak, illetve az érdeklődő, igényes szélesebb olvasóközönség számára is, amennyiben alapos és sokoldalú megismerési szándék vezeti őket a tárgyalt kutatási területen.

† NYIRKOS ISTVÁN

Beszámoló a 2012/2013. tanévről

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékét e tanévben nagy veszteség érte: 2013. május 2-án elhunyt dr. Nyirkos István professzor emeritus, aki hosszú évtizedeken át volt a debreceni egyetem oktatója. (A rá emlékező írásokat folyóiratunk elején közöljük.) A tanszék személyi összetételében az előző évhez képest komoly változást jelentett továbbá az is, hogy az egyetemen, illetve a karon történt leépítések keretében nyugdíjazták Szikszainé dr. Nagy Irma tudományos tanácsadót. Állásának betöltésére a tanszéknek nem nyílt lehetőség. Továbbra is gyermekgondozási szabadságon volt dr. Reszegi Katalin adjunktus és dr. Póczos Rita tanársegéd, utóbbit Béres Júlia helyettesítette. Mellettük a tanszék oktatói az alábbiak voltak: dr. Hoffmann István egyetemi tanár, tanszékvezető, dr. Tóth Valéria és dr. Kis Tamás egyetemi docens, dr. Rác Anita, dr. Dobi Edit és dr. Györffy Erzsébet egyetemi adjunktus, valamint dr. Fehér Krisztina tanársegéd. A tanszék könyvtárosa (a Finnugor Tanszékkel közösen) Hoffmann Istvánné, az intézet titkára Kecskemétiné Legoza Eszter, ügyvivő-szakértője pedig Szűcs Imre volt. A szakmódszertani képzésbe továbbra is óraadóként kapcsolódott be a gyakorlóiskola tanára, Sápiné Bényei Rita és Mászlainé dr. Nagy Judit a Svetits Katolikus Gimnázium tanára.

A doktori képzés a korábban kialakult keretben folyt: a magyar nyelvtudományi alprogram a Kertész András professzor vezette Nyelvészeti Doktori Iskola részeként működött. A doktori program hallgatói a 2012/2013. tanévben az alábbiak voltak: III. évfolyam: Ditrői Eszter, Mozga Evelin, Oszlászki Éva, II. évfolyam: Kazamér Éva és Verécze Viktória, I. évfolyam: Katona Csilla, Kovács Helga, E. Nagy Katalin és Nagy Katalin. Mindnyájan bekapcsolódtak a tanszék oktatómunkájába is. Nagy Zoltán évhalasztás miatt volt távol. Posztdoktori ösztöndíjat nyert erre a tanévre Bába Barbara, Kovács Éva, Pásztor Éva és Szőke Melinda. A doktori alprogram szokásos éves témabemutató konferenciáját 2012. október 4–6. között Síkfőkúton rendezte meg, amelyen doktorandusz és doktorjelölt hallgatóink 14 előadást tartottak.

A tanszéken 2010 nyarától a TÁMOP által támogatott kutatóegyetemi pályázat keretében három kutatócsoportban folyt munka. E program zárására 2012 októberében került sor, az ünnepélyes záró rendezvényen Tóth Valéria is lehetőséget kapott arra, hogy ismertesse az általa vezetett kutatócsoport eredményeit. Ezek részleteiről s a Szikszainé Nagy Irma, illetve a Hoffmann István által irányított kutatócsoportok eredményeiről a korábbi éves tanszéki beszámolókból

már hírt adtunk. Itt összegzőképpen azt mondhatjuk el, hogy a pályázat egyik legfontosabb hozadéka az volt, hogy lehetőséget nyújtott fiatal szakemberek foglalkoztatására, akiknek a szakmai fejlődését az itt végzett munka igen eredményesen segítette. Tudományos segédmunkatársak alkalmazására e program keretében Tóth Valéria és Hoffmann István kutatócsoportjában 60 hónapnyi, PhD ösztöndíjak létesítésére 20 hónapnyi költségkeretet tudtunk biztosítani. Emellett lehetőségünk nyílt összesen 90 havi hallgatói alkalmazásra is, amely mintegy félszáz hallgatóknak teremtett alkalmat arra, hogy megismerkedjen a tudományos munkavégzés alapjaival. A kutatási programok központi célja nyelvészeti adatbázisok létrehozása volt, ezek közül kiemelkedik a Magyar Digitális Helynévtár on-line adatbázis (<http://mdh.unideb.hu>), de figyelmet érdemelnek az ugyancsak a program keretében létrejött, illetve megújult ehhez kapcsolódó további honlapok is: a Magyar Névtár (http://mna.unideb.hu), a Nyelv- és Névtörténeti Műhely (<http://nytm.unideb.hu>), valamint a Helynévtörténeti Tanulmányok (<http://ht.unideb.hu>) honlapja. E kutatócsoportok tagjai a bő két éves futamidő alatt közzétettek 6 önálló monográfiát, 5 szerkesztett kötetet és 34 lektorált tanulmányt, továbbá megtartottak 56 konferencia-előadást, illetve megrendeztek 5 tudományos tanácskozást. Mindez azt mutatja, hogy a kutatóegyetemi pályázati támogatás igen hatékonyan segítette a tanszéken folyó tudományos kutatómunkát.

Részben e kutatási program segítségével valósulhatott meg a Nyelv- és Névtörténeti Műhely és a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtani tagozatának szervezésében a VIII. Helynévtörténeti szeminárium, amelyet 2013. május 29. és június 1. között rendeztünk meg Síkfőkúton. A tanácskozáson 24 előadás hangzott el.

A tanszék mellett működő Társas-Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport a Debreceni Akadémiai Bizottság nyelvészeti munkabizottságával együtt 2013 tavaszán előadássorozatot szervezett, amelyen előadást tartott Kálmán László, Szabó Péter Tamás, Békés Vera, Tompa Tamás, Wéber Katalin, Gyarmathy Zsófia és Nemes László.

A Mannheimi Egyetem Germanisztikai Intézete által 2012. szeptember 5–9. között megrendezett Sprachenwicklungen und Kulturelle Differenzierungen című konferencián az intézeteink között meglévő együttműködési megállapodás keretében meghívott előadóként Tóth Valéria és Bába Barbara vett részt.

A 2012/2013. tanév során A Magyar Névtár Kiadványai című sorozatunk újabb darabjai is napvilágot láttak: Bényei Ágnes: Helynévképzés a magyarban (A Magyar Névtár Kiadványai 26. Debrecen, 2012. 134 lap), Kenyhercz Róbert: A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke (A Magyar Névtár Kiadványai 28. Debrecen, 2013. 222 lap), s megjelent a Helynévtörténeti Tanulmányok 8. és 9. kötete is.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportja 2012 őszén öt felolvasó ülést tartott, amelyek keretében Fehér Krisztina, Nagy Katalin, Hunyadi László (kollégáival: Szekrényes Istvánnal, Abuczki Ágnessel, Bódog Alexával együtt), Csatár Péter és Tóth Valéria tartott előadást. 2013 tavaszán négy előadás hangzott el, az előadók Reszegi Katalin, Fehér Krisztina, Fehér Krisztina–Pethő Gergely–Verécze Viktória, valamint Boda István Károly–Porkoláb Judit voltak.

A tanév során Hoffmann Istvánt a Magyar Tudományos Akadémia nem akadémikus közgyűlési képviselőjének választották. 2013 júniusában Fehér Krisztina Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíjat nyert el.

A tanszékről további információk találhatóak a <http://mnytud.arts.unideb.hu> honlapon.

HOFFMANN ISTVÁN

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások 1., 7–13., 15., 17–24., 26–31., 33–37., 39–45., 47–50. 1951–2012.
500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. CSÜRY BÁLINT, *A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története*. Debrecen, 1939. (17 lap) 150 Ft
5. KOVÁCS ISTVÁN, *Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye*. Debrecen, 1939. (28 lap) 150 Ft
13. BÁRCZI GÉZA, *A városi népnyelv kérdéséhez*. Debrecen, 1941. (18 lap) 150 Ft
14. KOVÁCS ISTVÁN, *Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben*. Debrecen, 1941. (35 lap) 150 Ft
15. SZABÓ ISTVÁN, *Az í-zés esetei a békési nép nyelvében*. Debrecen, 1941. (32 lap) 150 Ft
17. *Népnyelvi szövegmutatványok*. Közli Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József. Debrecen, 1941. (39 lap) 150 Ft
21. KNEZSA ISTVÁN, *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen, 1943. (42 lap) 150 Ft
22. BAKÓ ELEMÉR, *Egy magyar szócsalád, hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. (22 lap) 150 Ft
23. BÁRCZI GÉZA, *Jegyzetek a budapesti népnyelvről*. Debrecen, 1943. (21 lap) 150 Ft
24. SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében*. Debrecen, 1943. (28 lap) 150 Ft
25. VARGA LAJOS, *Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben*. Debrecen, 1943. (19 lap) 150 Ft
26. VÉGH JÓZSEF, *A békési népnyelv névszótövei*. Debrecen, 1943. (156 lap) 150 Ft
29. PAPP LÁSZLÓ, *Az ú és ű hangok a hosszúpályi népnyelvben*. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. BENKŐ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár*. Debrecen, 1950. (19 lap) 150 Ft
32. D. BARTHA KATALIN, *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
38. SULÁN BÉLA, *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához*. Debrecen, 1961. (20 lap) 150 Ft
40. SULÁN BÉLA, *Magyar -ó < szláv -ou ~ ov?* Debrecen, 1962. (13 lap) 150 Ft

42. IMRE SAMU–KÁLMÁN BÉLA, *Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből*. Debrecen, 1962. (25 lap) 150 Ft
43. PAPP ISTVÁN, *A szóalkotás problémái*. Debrecen, 1963. (29 lap) 150 Ft
44. SULÁN BÉLA, *A kétnyelvűség néhány kérdéséhez*. Debrecen, 1963. (15 lap) 150 Ft
45. JAKAB LÁSZLÓ, *A felszólító módjel kérdéseiről*. Debrecen, 1964. (16 lap) 150 Ft
48. JAKAB LÁSZLÓ, *Az ingadozó igei végződések használata*. Debrecen, 1969. (20 lap) 300 Ft
51. JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ, *Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen*. Debrecen, 1979. (25 lap) 300 Ft
52. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Kálmán Béla hetvenéves*. KISS ANTAL, *Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982)*. Debrecen, 1983. (43 lap) 300 Ft
54. KÁLMÁN BÉLA, *Vértes Edit 70 éves*. JAKAB EDIT, *Vértes Edit tudományos munkásságának bibliográfiája*. Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. HLAVACSKA EDIT, *Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetnek Könyvtárában. Annotált bibliográfia*. Debrecen, 1990. (44 lap) 500 Ft
57. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A szociolingvisztika elemei Csúry Bálint népryelvkutató iskolájában*. Debrecen, 1990. (19 lap) 300 Ft
58. KISS ANTAL, *Andrássyné Kövesi Magda 80 éves*. Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez*. Debrecen, 1991. (85 lap) 500 Ft
61. HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993. (163 lap) 1200 Ft
62. VÉRTES EDIT, *Vélemények és ellenvélemények*. Debrecen, 1995. (35 lap) 150 Ft
63. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Népi beszélgetések Szatmárból*. Debrecen, 1995. (140 lap) 800 Ft
66. HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Bihar vármegye 2*. Debrecen, 1998. (314 lap) 1000 Ft
67. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debrecen, 1996. (274 lap) 1200 Ft
68. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. Debrecen, 1996. (99 lap) 500 Ft
69. VÖRÖS ÉVA–PRISZTER SZANISZLÓ, *Márton József Természethistóriai képeskönyvének növénynevei*. Debrecen, 1997. (61 lap) 250 Ft
71. KIS TAMÁS, *Szemponatok és adalékok a magyar szleng kutatásához*. Debrecen, 1997. (57 lap) 500 Ft
72. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Fejezetek a Csúry-iskola történetéből*. Debrecen, 1998. (95 lap) 800 Ft
77. KENÉZ TÜNDE, *A debreceni könyvkötészet szókincse*. Debrecen, 2002. (77 lap) 500 Ft
79. DOMONKOSI ÁGNES, *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen, 2002. (248 lap) 1200 Ft
80. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.)*. Debrecen, 2002. (190 lap) 1000 Ft
81. BODA ISTVÁN KÁROLY–PORKOLÁB JUDIT, *A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében*. Debrecen, 2003. (145 lap) 1000 Ft
82. ZAICZ GÁBOR–CSEPREGI MÁRTA, *Vértes Edit emlékezete*. Debrecen, 2004. (36 lap) 300 Ft
83. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Debreceni cívis szótár*. Debrecen, 2005. (830 lap) 3000 Ft
84. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *József Attila, a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről*. Debrecen, 2005. (137 lap) 2000 Ft

85. VÖRÖS ÉVA, *A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2007. (500 lap) 2500 Ft
86. TAKÁCS JUDIT, *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*. Debrecen, 2007. (170 lap) 1800 Ft
87. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A Nyugat stílárís sokszínűsége. A Nyugat születésének 100. évfordulója alkalmából a 2008. május 28-án Debrecenben tartott tudományos emlékülés anyaga*. Debrecen, 2008. (166 lap) 1200 Ft
88. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Szülőföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból*. Debrecen, 2009. (279 lap) 2000 Ft
89. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen, 2011. (207 lap) 1800 Ft
90. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúráját meghatározó szerepe*. Debrecen, 2012. (207 lap) 1800 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója*. Debrecen, 1988. (594 lap) 800 Ft
5. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Csokonai-szókincstár 1*. Debrecen, 1993. (591 lap) 1200 Ft
6. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Guarj-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1994. (367 lap) 800 Ft
7. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *Az Apor-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1997. (451 lap) 800 Ft
8. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Balassi-szótár*. Debrecen, 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Festetics-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék*. Debrecen, 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Egy XVI. századi emlékirat szókincstára. Zay Ferenc, Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es így essewth (1535 k.)*. Debrecen, 2003. (261 lap) 1200 Ft
12. JAKAB LÁSZLÓ, *Csokonai-szókincstár 2*. Debrecen, 2011. (1024 lap) 3500 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2001. (304 lap) 2000 Ft
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, 2001. (190 lap) 2000 Ft

6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye.* Debrecen, 2001. (245 lap) 2000 Ft
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1.* 2004. (207 lap) 1600 Ft
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. (235 lap) 2000 Ft
10. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Debrecen, 2005. (449 lap) 4500 Ft
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2.* (224 lap) 1600 Ft
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* (372 lap + 1 térkép) 2300 Ft
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* 2008. (193 lap) 2000 Ft
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája.* Debrecen, 2008. (285 lap) 2000 Ft
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* 2009. (193 lap) 2000 Ft
16. HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010. (259 lap) 2500 Ft
17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* 2010. (271 lap) 2200 Ft
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, 2010. (237 lap) 2200 Ft
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez.* Debrecen, 2011. (248 lap) 2500 Ft
20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, 2011. (224 lap) 2500 Ft
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, 2011. (216 lap) 2500 Ft
22. SCHWING, JOSEF, *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn).* Debrecen, 2011. (213 lap) 3500 Ft
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* 2011. (226 lap) 2500 Ft
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* 2012. (172 lap) 2500 Ft
25. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 3. Heves–Küküllő vármegye.* Debrecen, 2012. (115 lap + 23 térkép) 3000 Ft
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen, 2012. (134 lap) 2200 Ft
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* 2012. (172 lap) 2500 Ft
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Debrecen, 2013. (222 lap) 2500 Ft
29. *Helynévtörténeti tanulmányok 9.* 2013. (172 lap) 2500 Ft
30. HOFFMANN ISTVÁN, *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei.* Debrecen, 2013. (138 lap) 2200 Ft.

Onomastica Uralica

1. *Onomastica Uralica 1 a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages.* 2001. (469 lap). 2000 Ft
2. *Onomastica Uralica 2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages.* 2002. (275 lap) 1500 Ft

3. *Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages.* 2005. (182 lap) 2500 Ft
4. *Onomastica Uralica 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages.* 2007. (223 lap) 3000 Ft
5. *Onomastica Uralica 5.* 2007. (172 lap) 2500 Ft
7. *Onomastica Uralica 7.* 2008. (168 lap) 2400 Ft
8. *Onomastica Uralica 8. Patrociny Settlement Names in Europa.* 2011. (249 lap) 2500 Ft

Officina Textologica

3. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez.* Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. DOBI EDIT–PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan.* Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft
6. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, téma–réma szerkezet.* Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. DOBI EDIT, *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben.* Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, tematikus progresszió.* Debrecen, 2003. (119 lap) 1200 Ft
10. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák.* Debrecen, 2004. (141 lap) 2000 Ft
11. PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához.* Debrecen, 2005. (123 lap) 2000 Ft
13. CSÚRY ISTVÁN, *Kis könyv a konnektorokról.* Debrecen, 2005. (196 lap) 2000 Ft
14. DOBI EDIT szerk., *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő.* Debrecen, 2008. (123 lap) 1200 Ft
15. PETŐFI S. JÁNOS, *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram 2.* Debrecen, 2009. (124 lap) 1200 Ft
16. DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára.* Debrecen, 2011. (158 lap) 1200 Ft
17. DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Diskusszió.* Debrecen, 2012. (181 lap). 1500 Ft

Egyéb kiadványok

- KÁLNÁSI ÁRPÁD szerk., *Bakó Elemér, Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról.* Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2.* Debrecen, 1984. (508 lap) 1200 Ft

- KÁLNÁSI ÁRPÁD–JAKAB LÁSZLÓ, *A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3.* Debrecen, 1987. (431 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A Csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5.* Debrecen, 1993. (549 lap) 800 Ft
- NYIRKOS ISTVÁN, *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban.* Debrecen, 1987. (184 lap) 800 Ft
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Értsünk szót! Útvesszők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban.* Debrecen, 1994. (220 lap) 800 Ft
- Zay Ferenc, *Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy esewth (1535 k.)* Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi KOVÁCS ISTVÁN. Debrecen, 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

Búcsú Nyirkos Istvántól

Gyászbeszédék Nyirkos István ravatalánál	
Gaál István gyászbeszéde	7
Hoffmann István gyászbeszéde	9
Nyirkos István tudományos és publicisztikai munkássága (2003–2013)	13

Tanulmányok

TÓTH VALÉRIA: A források személyjelölő szerkezeteinek névszociológiai értéke	17
KENYHERCZ RÓBERT: A középkori oklevelek hangtörténeti forrásértékének kérdéséhez	59
SZŐKE MELINDA: A garamszentbenedeki alapítólevél <i>Susolgi</i> szórványához	73
KOVÁCS ÉVA: <i>Gyóta</i>	85
BÁBA BARBARA: Földrajzi köznevek mint lexikális helynévformánsok	103
DITRÓI ESZTER: A migráció hatása a helynévmintákra	111
RESZEGI KATALIN: Különböző nyelvű helynévpárok reprezentációja	129
MATICSÁK SÁNDOR: A mordvin személynévrendszer újabb kori történetéhez	141
KAZAMÉR ÉVA: Az intertextualitás stílussteremtő szerepe Parti Nagy Lajos költészetében	151
DOBI EDIT: A nem tipikus szövegek jelentésreprezentációjának egy kérdéséről	169

Emlékezés

DOBI EDIT: Petőfi S. János emlékére	179
---	-----

Ismertetések, bírálatok

VERÉCZE VIKTÓRIA: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk., Elmélet és empiria a szociolingvisztikában	181
TÓTH TEODÓRA: Csernicskó István szerk., Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben. Csernicskó István, Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv	186

RÉVAY VALÉRIA: P. Lakatos Ilona szerk., Változó nyelvhasználat a hármás határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai	194
KOVÁCS ÉVA: Lelkes György, Magyar helységnév-azonosító szótár	201
BÁBA BARBARA: Zilahi Lajos, Sárreai tájszótár	204
† NYIRKOS ISTVÁN: Boda István Károly–Porkoláb Judit, A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilsztikában	208
HOFFMANN ISTVÁN: Beszámoló a 2012/2013. tanévről	213

Számunk szerzői

- BÁBA BARBARA, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- DITRÓI ESZTER, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- DOBI EDIT, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- GAÁL ISTVÁN, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Algebra és Számelmélet Tanszék
- HLAVACSKA EDIT, főkönyvtáros, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet
- HOFFMANN ISTVÁN, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- KAZAMÉR ÉVA, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola
- KENYHERCZ RÓBERT, egyetemi adjunktus, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet
- KOVÁCS ÉVA, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- MATICSÁK SÁNDOR, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
- † NYIRKOS ISTVÁN, professzor emeritus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- RESZEGI KATALIN, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- RÉVAY VALÉRIA, nyugalmazott egyetemi docens, Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- SZŐKE MELINDA, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- TÓTH TEODÓRA, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- TÓTH VALÉRIA, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- VERÉCZE VIKTÓRIA, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola

